

CAMÍ DE RONDA

L'ESCALA: HISTÒRIA, VIDA I PATRIMONI

CEDRHE (Centre de Documentació i Recerca Històrica de l'Escala)

núm. 5 - juliol 2014 - 7

Dossier

NAUFRÀGIS A LA COSTA ESCALENCA

Imatges amb història

El vol del zeppelin de 1924

El museu de ronda

Els orígens de l'Escala...

Hemeroteca històrica

Enfermedad de los buzos...

La torre de Montgó

La seva construcció, finançament...

El tresor dels Maranges

Un soldat de la II República:

Julián Ximinis

Biblioteca Victor Català-L'Escala

1324262914

Editorial

Enguany presentem el cinquè número de *Camí de Ronda*. L'article principal, com és habitual, dins la secció *Dossier*, duu com a títol "Naufragis a la costa escalenca", de Rafel Bruguera. En aquest article, l'autor descriu els diferents naufragis que ha pogut documentar davant la nostra costa: trenta-quatre en forma de trenta-dos vaixells i dos avions.

A més del *Dossier*, hi ha també la resta de seccions, com la Ronda dibuixada, relacionada temàticament com sempre amb el *Dossier*; *Ara fa...*, que relata els fets més importants ocorreguts en els anys acabats en 4; *Per col·leccionar*, dedicat a la construcció del Passeig del Mar, *Imatges amb història*, dedicada al zeppelin que va sobrevolar el cel escalenc el 1924; *Documents històrics*, dedicat al Centre Ibèria de principis del s. XX; les seccions La prestatgeria, *Camí d'Empúries*, *El nostre mar* i *El museu de ronda*.

Pel que fa als articles, aquests abasten un conjunt de temàtiques molt diverses i variades de la nostra història i el nostre paisatge. Són aquests: *El paisatge forestal de les Planasses*, d'Albert Albertí; *La torre de Montgó. La seva construcció, finançament i armament: Un misteri?* de Martí Guillem; *La bomba*, de Magalí Murià; *Joan Lassús, observant el temps rere la càmera fotogràfica*, de Sergi Corral; *El tresor dels Maranges*, de Lluís Colomeda; *La fortificació*

de l'Escala (1936-37). L'obra de la Conselleria de Defensa de la Generalitat, de Pablo de la Fuente; *Una víctima del bombardeig*, de Pere Juhé; *Un soldat de la II República*: Julián Ximínis, de Josep Ximínis; *Les salaons a l'antiguitat*, de Joaquim Tremoleda i, finalment, *La Guerra de Successió al nord de la vegueria de Girona*, de Pere Gifre.

Aprofitem l'ocasió per presentar-vos el nou projecte del CEDHRE: la línia editorial anomenada *Col·lecció Llibres de Ronda*. En l'elaboració de diferents articles, la majoria inicialment destinats a la secció *Dossier*, ens vam adonar que molts d'ells assolien una magnitud que sobrepassava les possibilitats de dita secció. És per això que vam veure la necessitat d'endegar aquest projecte intítulat *Col·lecció Llibres de Ronda*, amb el propòsit de donar sortida a aquest conjunt de recerques. Aquest projecte ha vist la llum enguany i el primer llibre editat dins aquesta col·lecció ha estat *Les Drassanes Sala de l'Escala. Sis generacions de mestres d'aixa*, de Rafel

Bruguera. Aquest llibre recull la història d'aquesta empresa naval de l'Escala que, alhora, és també part de la història de l'Escala dels seus últims cent cinquanta anys.

Els membres del *Centre de Documentació i Recerca Històrica de l'Escala* (CEDRHE) i del *Consell de Redacció de Camí de Ronda* volem expressar la satisfacció per la publicació de la cinquena edició de la nostra revista. També volem agrair a les institucions públiques, subscriptors, anunciants, llibreries i compradors la seva col·laboració, sense la qual aquest nou número no hagués estat possible.

Reiterem de nou, finalment, que *Camí de Ronda* resta obert a la participació i col·laboració de tothom, així com també estarem encantats de rebre suggeriments sobre possibles temes que s'hi puguin tractar. En aquest sentit ens ho podeu adreçar al nostre correu electrònic: cedrhe@cedrhe.cat

FOTO DE LA PORTADA

El Cotentin embarrancat entre la Punta dels Cinc Sous i l'Illa Mateua. Foto: Josep Maria Cortal

Camí de Ronda

Coordinació

Rafel Bruguera Batalla

Administració i secretaria

Albert Pons Ramos
Jordi Bruguera Batalla

Arxiu i documentació

Lluís Colomeda Sastre
Jordi Gallegos Córdoba

Consell de redacció

Rafel Bruguera Batalla
Albert Pons Ramos
Lluís Colomeda Sastre
Jordi Gallegos Córdoba
Joaquim Teixidor Poch
Jordi Bruguera Batalla
Ildefons Clos Roca
Josep Ximínis Casadevall
Dídac Piñero Costa

Publicitat i subscripcions

Ildefons Clos Roca
Laia Bruguera Bahí

Recuperació i tractament d'imatges

Joaquim Teixidor Poch
Ildefons Clos Roca

Disseny gràfic

Pomona estudi creatiu

Impressió

Impremta Pagès

Tiratge

600 exemplars

Dipòsit legal

GI-750-2010

Sumari

Editorial i Sumari	02 - 03
Dossier <i>Naufregis a la costa escalenca</i>	04 - 23
Ronda dibuixada	24 - 25
Imatges amb història <i>El vol del zeppelin de 1924</i>	26 - 27
El nostre mar <i>La garota</i>	28 - 31
La prestatgeria	32 - 37
Ara fa...	38 - 41
Camí d'Empúries <i>Les salons a l'antiguitat</i>	42 - 53
Documents històrics <i>Els actes del desconegut Centre Ibèria</i>	54 - 55
Per colleccionar	56 - 57
El museu de ronda <i>Els orígens de l'Escala: la pesca I...</i>	58 - 67
Hemeroteca històrica <i>Enfermedad de los buzos...</i>	68 - 81
<i>El paisatge forestal de les Planasses</i>	82 - 87
<i>La torre de Montgó...</i>	88 - 97
<i>La bomba</i>	98 - 101
<i>Joan Lassús, observant...</i>	102 - 107
<i>El tresor dels Maranges</i>	108 - 111
<i>La fortificació de l'Escala</i>	112 - 115
<i>Una víctima del bombardeig</i>	116 - 119
<i>Un soldat de la II República</i>	120 - 123
<i>La Guerra de Successió</i>	124 - 138

Redactor - Editor

Patrocinadors

Centre Esportiu i Recreatiu l'Escala

Ajuntament de l'Escala

NAUFRAGIS A LA COSTA ESCALENCA

El golf de Roses ha estat històricament un lloc on molts vaixells han finalitzat les seves singladures pels mars d'arreu, estimbats i enfonsats per culpa de fortes gropades, temporals o tramuntanades en els penya-segats d'ambdós extrems o embarrancats als sorrals del centre de la badia. En menor quantitat també s'hi han estavellat avions de guerra. En aquest treball pretenem relatar alguns dels naufragis de naus i avions -amb tota seguretat no tots- ocorreguts a la costa escalenca -entenen-la en sentit ampli, des de Sant Pere Pescador fins a Montgó, endinsat el terme de Torroella de Montgrí- a través de la informació que hem pogut obtenir de la lectura de llibres, cròniques i articles, de la consulta d'hemeroteques i arxius, com també de la documentació, fotos i informació oral

facilitades per diverses persones de l'Escala. Hi hem afegit, tanmateix, els naufragis soferts per escalencs encara que no fossin en aigües locals. Són un total de 34 naufragis: 32 vaixells i 2 avions.

La majoria d'aquests accidents marítims han tingut lloc, lògicament, entre la tardor i l'hivern, quan les condicions climatològiques són més adverses i les tramuntanades i temporals més intensos i sovintejats. De les diverses opcions que teníem, hem escollit com a metodologia per ordenar el treball l'ordre cronològic, que creiem el més entenedor per al lector. Cada sotsobre està encapçalat per la data del mateix i el nom del vaixell o avió -si disposem de la informació-.

NAUFRAGIS

- 1.- Sagetia francesa
- 2.- (?)
- 3.- Nostra Senyora del Roser...
- 4.- (?)
- 5.- Sant Antoni de Pàdua
- 6.- Nostra Senyora del Carme
- 7.- Triunfante
- 8.- Animas
- 9.- H. M. S. Hindostan
- 10.- San Juan
- 11.- La Fortuna
- 12.- Llagut
- 13.- Bergantí francès
- 14.- Nueve de Febrero
- 15.- Conmoundouros
- 16.- Llagut de pesca San José
- 17.- Llagut pesca del bou San Rafael
- 18.- Dolores
- 19.- Parella del bou San Julián
- 20.- Barca de pesca
- 21.- Giusepina
- 22.- Barca pesca del bou
- 23.- Barca pesca del bou
- 24.- Llagut de pesca
- 25.- Toulouse
- 26.- San Giorgio
- 27.- Benigno Bueno
- 28.- Avió Breguet
- 29.- Saint-Prosper
- 30.- Avió alemany
- 31.- Criti
- 32.- Cotentin
- 33.- Avvenire
- 34.- Amaze

1.- ANY 1554. SAGETIA FRANCESA

Antigament s'anomenava sagetia a una mena de galera petita de navegació ràpida, amb dos o tres pals i veles llatines auxiliars. Entre els segles XVI i XVIII s'identificava amb aquest nom una embarcació de casc llarg i fi, encobertada i aparellada amb tres veles llatines i alguna de rodona, complementària. El rem tenia una funció propulsiva. S'utilitzava per al tràfic de cabotatge.

Una embarcació d'aquestes característiques, patronejada per Norato Julià, de Toulon (França) naufragà l'any 1554 entre Sant Pere Pescador i Empúries, prop de la platja. Es desconeix la sort dels seus tripulants.

Una sagètia.

2.- 13 D'OCTUBRE DE 1571. (?)

La única informació que tenim d'aquest naufragi és la referència facilitada per Martí Guillem en l'article *Introducció a l'evolució històrica de Montgó entre els segles XIV i XVIII*, publicat a la revista Camí de Ronda de l'any passat:

"...Un proces de un naufragi y aprehensio de las robas de una nau ques perde en lo port de mongo fet per lo lloch tinent del procurador del comptat de empuries als 13 de octubre de mil sinch cents setanta hu...".

3.- 18 DE DESEMBRE DE 1664. NOSTRA SENYORA DEL ROSER, SANT JOAN BAPTISTA I SANT ANTONI DE PÀDUA

Aquesta barca matriculada a la ciutat italiana de Gènova i comandada per Giacomo Baron, naufragà el dia 18 de desembre de 1664 a la Clota enmig d'una tempesta de tramuntana. Els tripulants salvaren la vida en ser auxiliats per veïns de l'Escala, que contemplaren el naufragi i sortiren ràpidament a socórrer els tripulants.

4.- NOVEMBRE DE 1719. (?)

L'any 1717 esclatà un conflicte bèl·lic conegut com la Guerra de la Quàdruple Aliança i que es perllongà fins al 1721.

Enfrontà Espanya amb la Quàdruple Aliança, una coalició formada pel Sacre Imperi Romà Germànic (Casa d'Àustria), França, Regne Unit de Gran Bretanya i les Províncies Unides (Països Baixos). El desencadenant foren les ambicions i pretensions territorials a Itàlia del rei borbó espanyol Felip V, la seva dona, Isabel de Farnesio i el seu principal conseller, Giulio Alberoni. Aquestes possessions italianes també eren preteses pel rei de França, Lluís XV i el seu cosí, Felip II d'Orleans. El 4 de gener de 1717 es signà la Triple Aliança entre França, Gran Bretanya i les Províncies Unides, que un any més tard, en el marc del Tractat d'Utrecht, cediren Sicília a Carles IV del Sacre Imperi Romà Germànic.

El govern espanyol, disgustat i humiliat per aquesta decisió, va voler recuperar l'illa, començant una cruenta batalla en diversos fronts terrestres i navals, tant a Itàlia com a Espanya. Una bona part de la flota de guerra espanyola seria aniquilada en aquest conflicte. Després de desprendre's d'Alberoni, Felip V posava fi al conflicte amb la signatura, el 1720, del Tractat de la Haya. Un dels extrems d'aquest Tractat obligà el duc de Savoia, Víctor Amadeo II, a intercanviar l'illa de Sicília per la de Sardenya. Aquesta darrera, malgrat ser de menor importància, jugaria un rol determinant en la unificació d'Itàlia que tindria lloc un segle i mig més tard. Doncs bé, en el marc d'aquest conflicte, a mitjans de novembre de 1719, la flota franco anglesa comandada per James Fitz-James, l'duc de Berwick (1670-1734) -el mateix que havia assetjat Barcelona l'11 de setembre de 1714, aleshores al servei d'Espanya i ara de França-

tenia bloquejat el Golf de Roses amb l'objectiu d'avitual·lar de queviures i municions les tropes franceses que havien ocupat Castelló d'Empúries amb la intenció de conquerir Roses, ocupada per tropes de Felip V.

Els 29 vaixells de Berwick havien sortit de Cotlliure. Ja dins del golf, una forta tempesta els desarborà i 28 s'enfonsaren o s'estavellaren contra els penya-segats de la costa. L'Aliança es veié obligada a aixecar el setge i es retirà, abandonant les seves pretensions de conquerir Roses. Els cossos de molts naufragats arribaren a la costa escalenca i foren enterrats en un fossar comú a la zona que ara coneixem com la Creu. Damunt la fossa, els escalencs col·locaren una rústega creu de fusta.

Sembla que aquest succés explica el nom que, des d'aleshores, rep aquesta cala: la Creu.

James Fitz-James, l'duc de Berwick.

La Creu. Foto: Cuyás, col. de l'autor.

5.- 7 D'OCTUBRE DE 1794. SAN ANTONIO DE PADUA.

El 21 de gener de 1793, en plena Revolució Francesa, el rei de França, Lluís XVI, aliat del monarca espanyol Carles IV, moria executat. El dia 7 de març següent la Convenció francesa declarava la guerra contra Espanya, considerant que tant a Catalunya com al País Basc podia trobar aliats per aconseguir l'enderrocament de la monarquia borbònica espanyola. Començava d'aquesta manera la Guerra Gran, també coneguda com la Guerra dels Pirineus o Guerra del Rosselló, que s'allargaria fins al 1795. Les terres de la Catalunya Nord i de l'Empordà foren escenari d'importants ofensives i contraofensives d'ambdós bàndols.

Els catalans veien l'oportunitat de reunificar-se amb els comtats del Rosselló, que havien passat a França el 1659 pel Tractat dels Pirineus; els rossellonesos realistes pretenien sortir de França i annexionar-se a Espanya, mentre que els republicans maldaven per integrar el Principat a França. La monarquia borbònica espanyola, per la seva banda, tenia pretensions ben diferents. Lluny d'ambicions territorials, el seu objectiu era sufocar els revolucionaris de banda i banda dels Pirineus per mantenir les estructures i privilegis de l'Antic Règim, que ja havia caigut a França amb la decapitació de Lluís XVI.

El 1794, després de la batalla del Voló i la derrota de les tropes espanyoles al Rosselló, la guerra s'estengué a l'Empordà i la Garrotxa. Per primera vegada des de feia més de 100 anys es cridà a sometent als pobles del bisbat de Girona amb l'objectiu de reclutar efectius per defensar la frontera. Cada poble hi va contribuir amb una part dels seus homes barons, comandats pels principals de cada lloc. En el cas de l'Escala, el lideratge l'exercí Josep Maranges de Marimon. Aquests sometents frenaren com pogueren els francesos, però després de la rendició del castell de Sant Ferran de Figueres, varen ser llicenciats.

A petició de Felip Sanmarch, primer tinent de les Reials Guàrdies d'Infanteria Valona i comandant de les forces destinades a l'Escala per a la custòdia dels queviures destinats a les tropes (segons Josep Fàbregas, 30.000 faneques de blat¹, Maranges aconseguí traslladar a aquesta població seixanta caixes de cartutxos que quedaven a Sant Pere Pescador després de la seva rendició.

El landro *San Antonio de Padua*, amb matrícula de Vinarós i patronejat per Llorenç Uget, salpà d'Alacant el dia 20 de setembre de 1794 carregat de palla amb destí a Sant Pere Pescador, probablement es tractava de subministrament per a les tropes espanyoles. El dia 6 d'octubre arribava sense novetat al golf de Roses i fondejava prop de La Clota. Cap a les 9 del vespre "...empezó a soplar viento del norte y fue enfureciéndose tanto que aflojaron todas las áncoras (...). Así fue que embraveciéndose el viento a horas que serían entre las dos y las tres de la misma noche fue el citado landro al través por el grande volumen de paja que llevaba...". Intentaren salvar el mercant llençant al mar la major part de la càrrega. La documentació consultada parla de greus danys al vaixell, sense especificar.

6.- 19 D'OCTUBRE DE 1794. NOSTRA SENYORA DEL CARME

El bergantí *Nostra Senyora del Carme*, de Benicarló, propietat de Joseph White i patronejat per Antoni Brau, de Vinaròs, sortí el 9 d'octubre de 1794 del moll de Barcelona amb carregament de blat per compta de la Reial Hisenda i destí

a l'Escala, a Josep de Vivancos i en nom seu a Pere Coll, "*guarda almacén de víveres de La Escala*". També es tractava de queviures i subministraments per l'exèrcit espanyol. La navegació va transcórrer amb bon temps i el dia 17 fondejava a La Clota. Joan Mas, pràctic de l'Escala, ordenà col·locar el bergantí en un dels llocs més segurs i arcerats de la cala. Entre les vuit i les nou del vespre de l'endemà començar a entrar un progressiu vent del nord que trencà els amarres. Les maniobres desesperades per salvar el bergantí foren inútils "... *desamparando el patrón y tripulantes el barco por el temporal (lo mismo que hicieron los demás patrones con otros barcos anclados en esta cala). No volvió a él hasta la tarde del 19 con una lancha extranjera (por estar la del barco ya perdida) y lo halló con cinco o seis palmos de agua sobre el casco por haber dado este a las peñas*".

Al cap de 10 dies el Subdelegat de Marina de l'Escala, Antoni Maranges Molinas, encarregà un peritatge sobre el cost del vaixell abans i després del naufragi. Els encarregats de fer-lo foren Pere Vidal, mestre d'aixa de Palamós; Josep Donjó, mestre d'aixa de l'Escala i els patrons Josep Ruiz Bayell i Jaume Manegat. Certificaren que abans el seu valor era de 600 lliures catalanes i ara de 300, 400 si hi sumaven les àncores, velam, pals, caps i altres aparells.

L'any 1800 els propietaris intentaren esbrinar quin havia estat del destí del vaixell. Maranges obrí un expedient i cità diversos testimonis. Qui donà més llum fou Jaume Costa, pregoner públic de l'Escala, el qual manifestà que "...*a últimos de agosto del año siguiente [1795] vendí en pública subasta las velas, cables, palos y un poco de clavezón, que fué lo único que se salvó, a un forastero, que en el mismo mandó venderlo y no me acuerdo por qué precio...*".

7.- 5 DE GENER DE 1795. TRIUNFANTE

El navili *Triunfante* -de nom religiós Santiago el Menor-, que també acabaria enfonsat a la mar empordanesa, és un dels vaixells de guerra espanyols més famosos i reputats. Fou construït l'any 1756 a les drassanes dels "*Reales Astilleros de Esteiro*" de El Ferrol. El va dissenyar Jorge Juan seguint el conegut com sistema "anglès". Formava part d'una sèrie de bucs completada per l'*Oriente*, el *Brillante*, el *Gallardo*, el *Glorioso*, el *Guerrero* i el *Vencedor*. És dona el cas únic a la Marina Espanyola que un d'ells, el *Guerrero*, restaria en servei més d'un segle. Aquest fet és un exemple clar de la qualitat i bona construcció d'aquests vaixells, que amb vent favorable podien arribar a una velocitat de 12 nusos.

El *Triunfante* tenia 1661 tones de desplaçament, 52,5 metres d'eslora, 15,2 de mànega i 6,5 de puntal. Podia portar una dotació de fins a 681 homes i el seu armament el formaven 74 canons disposats en dos ponts (dues fileres): 28 canons de 24 lliures, 30 de 18 lliures i 16 de 8 lliures.

Inicià els seus serveis el 1759, formant part de l'esquadra comandada del Tinent General Juan José Navarro, Marquès de la Victòria, que portà des de Nàpols fins a Barcelona el rei Carles III i la resta de la família reial. A bord del *Triunfante* hi viatjaren els infants Antonio i Francisco Javier. El 1762 transportà a Liorna la princesa Maria Luïsa de Parma per casar-se amb l'infant don Carlos, més tard Carles IV. El 1767 se li assignà la missió de recollir els jesuïtes de diferents ports i portar-los a Cadis i, des d'aquest port, escortar diversos transports fins a Civitavecchia. El mateix any, amb motiu de la signatura del tractat d'amistat amb el regne del Marroc, transportà des de Mogador l'Ambaixada extraordinària espanyola presidida per Jorge Juan, a qui el govern encarregà la negociació i signatura del tractat.

¹ Fàbregas Roig, Josep. *La Guerra Gran, 1793-1795. El protagonisme de Girona i la mobilització dels Miquelets*. Pagès Editors, Lleida, 2000.

L'Àsia, un vaixell similar al Triunfante.

El primer servei d'armes el realitzà el 1775, en la fracassada expedició d'Algèria. El 1779, al declarar Espanya la guerra contra Gran Bretanya en el context de la Guerra de la Independència dels Estats Units, participà en les operacions de bloqueig de Gibraltar. Formà part de l'esquadra de Luís de Córdova en el cèlebre bombardeig amb bateries flotants realitzat el 13 de setembre de 1782 contra Gibraltar.

El 10 d'octubre següent fou sorprès per un violent temporal de sud-oest a la badia d'Algeciras. Fou arrastrat pel vent fins molt a prop del moll de Gibraltar. Les tropes que defensaven aquesta plaça emprengueren un dur atac amb foc contra el *Triunfante*, que repel·lí l'atac i aconseguí allunyar-se del lloc. Al cap d'uns dies intervingué en el combat de "Cabo Espartel" contra l'esquadra de l'Almirall Howe. Amb la pau de 1783 fou enviat a Cartagena.

El 24 d'abril de 1784 formà part d'una esquadra que sortí de Cartagena "en comisió científica de comerç e instrucció, hacia Turquia. Llegada a Constantinopla fue objeto de grandes atenciones y deferencias. Al regreso tocó en Malta y dio vuelta a Cartagena el 31 de mayo de 1785"².

A partir d'aquesta data restà a Cartagena desarmat gairebé set anys. El 1792, en motiu dels fets revolucionaris de França, fou de nou allistat. Participà en l'ocupació de Sardenya i en el setge i evacuació de Toulon.

El 1794 participà activament en la campanya del Rosselló en el marc de la Guerra Gran. El general Dugommier penetrava a l'Empordà i el 28 de novembre es rendia el castell de Sant Ferran de Figueres sense disparar cap tret. En paral·lel, els francesos posaven setge a Roses.

Després de dos mesos d'incessant bombardeig, el 6 de gener de 1795 les tropes espanyoles començaren l'evacuació per mar del castell de la Trinitat després de mullar la pólvora i inutilitzar els canons. Roses es rendia el 3 de febrer i una part de la població civil fugia per mar a poblacions properes com l'Escala i Palamós.

El dia abans d'iniciar l'evacuació del castell de la Trinitat, el 5 de gener de 1795, estant a la badia de Roses a les ordres de l'esquadra comandada per Gravina, el *Triunfante* sofrí el seu fatal desenllaç. Així ho explica Cesáreo Fernández:

"Hallándose en la rada de Rosas la escuadra del General Gravina, se declaró el 5 de Enero de 1795 un fuerte temporal

de SE., que levantando gruesa mar incomunicó los buques. En todos ellos se tomaron las precauciones naturales para aguantar el tiempo, fondeando los navíos la cuarta ancla por orden del General, calando mastelerillos y disminuyendo la ventola.

El <Triunfante> de 74 cañones, mandado por el Capitán de Navío D. Juan Vicente Yañez, y en el que se hallaba como subordinado el jefe de escuadra D. Juan Obando, partió los cuatro cables, quedando por el de la esperanza que también había fondeado y hacia el medio día, temiendo que faltara de un momento a otro, dio la vela picándolo por el escoben, para ganar la mar.

La maniobra se hizo con tal precisión que aplaudiéndola todos los oficiales de la escuadra como espectadores, se juzgó digna de feliz éxito. El navío, forzado bajo la presión de sus mayores y gavias sin rizos, con la primera batería bajo el agua, salía valientemente a barlovento cortando la mar con una velocidad de 10 millas; pero el viento era muy ceñido, y las marcaciones demostraron bien pronto que era imposible franquear las Medas.

Reunidos en la cámara con el General, los oficiales acordaron que nada quedaba que hacer para salvar el buque, y que siendo cuestión de la seguridad de su gente, nada más oportuno parecía que arribar en busca de un paraje limpio en que embarrancar.

Así se hizo, con la buena fortuna de embestir y picar los palos sin desgracia personal, quedando el <Triunfante> entre San Pedro Pescador y la Escala. La tripulación, con 150 hombres de tropa de transporte que tenía el navío, desembarcaron en jangadas con toda felicidad, y pasado el tiempo, con auxilio de los demás navíos se salvaron casi todos los pertrechos del <Triunfante>.

El Comandante, en virtud de los informes de su General, fue declarado por el Gobierno libre de cargo sin consejo de guerra"³.

Per la seva banda, Rafael Espinós en el capítol "El Triunfante: final infeliz" del llibre *Sólo el mar lo sabe*, escriu:

"El General Gravina autorizó finalmente al capitán del navío Triunfante a que procediera a la más extraña maniobra que un velero puede realizar por voluntad de su timonel: embarrancarlo. La decisión fue tomada en la sala o camarote de mando del navío, el 5 de enero de 1795. Allí estaban reunidos Gravina, Juan Vicente Yañez, capitán del buque, y el jefe de escuadra Juan Obando. El barco navegaba casi contra mar, fuertemente escorado, recibiendo el viento atemporalado por proa, un poco a babor. El Triunfante, sorprendido por un temporal de levante frente a Roses junto al resto de la escuadra de Gravina, había garreado sus anclas. Por lo tanto, su capitán decidió salir a alta mar. Ordenó cercenar las cuatro estachas o cables que ligaban las anclas, e intentar salir del golfo.

Pero la bahía o golfo de Roses es sumamente traidora. Con tramontana, garbí o llebeig, puede uno abandonarla. Con levante, difícilmente. Con temporal de levante, jamás si navega a vela y sobre un buque pesado. Eso es exactamente lo que le ocurrió al Triunfante, pese a su orgullo de navío sumamente robusto, pero veloz.

(...) Pero volvamos al 1795. La Guerra con el francés es intermitente: la Gazeta de Madrid publica a diario relatos de escaramuzas en las aldeas y los bosques del Alt Empordà: Vilacolum, Vilafant, Garriguella... Esta vez ha sido peor, porque los franceses han tomado la villa de Roses y su fuerte, tras sesenta días de asedio. La escuadra del General Gravina ha navegado hasta la rada de la bahía para bombardear al enemigo.

2 El navío Triunfante, su pérdida y recuperación, Imprenta de la Zona Marítima del Mediterrani, Cartagena, 1974.

3 Fernández Duro, Cesáreo. *Nafragios de la armada española*. Establecimiento tipográfico de Estrada, Díaz y López, Madrid, 1867.

Pero se desata el temporal de viento y olas, procedentes del sureste. Todos los barcos fondean la cuarta ancla, incluyendo el Triunfante que había echado una más; la llamada ancla de la Esperanza. Pues bien, el temporal hizo que el navío pivotara sobre sí mismo y quedase orientado proa al sur. Recibió en vendaval por babor, y los cables se enredaron de tal manera que, en cualquier momento, el Triunfante podía dar el vuelco, de tan escorado que estaba. No había opción: Se cortaron a hachazos los cables de las cuatro anclas y se izó la quinta. El buque, libre ya del freno, salió disparado hacia el sur, con una velocidad de diez nudos.

Parece que la maniobra se hizo con tal precisión que fue aplaudida por los oficiales y los marineros de los otros barcos. El Triunfante se alejaba de la escuadra con toda la majestad de un gran velero, con el rumbo sur-sureste. Era lo que se llamaba navegar a ceñido, casi contra el viento. Eso determina que el barco adquiriera una escora muy fuerte y, con mar gruesa o mar de fondo, sumamente peligrosa, porque una ola atravesada y una ráfaga a destiempo pueden hacer que el buque zozobre.

A los pocos minutos de haberse desembarazado de las anclas el Triunfante dejaba a estribor las marismas del río Fluvià y las playas de Sant Pere Pescador. Pero los oficiales comprendieron que no podrían doblar la línea de las islas Medas. El viento no se lo permitiría. También era imposible virar metiendo a estribor, pero ahí estaba la costa, que sería rocosa a partir de Sant Martí d'Empúries. Virar hacia babor no tenía sentido, porque el viento rompería los palos y el naufragio sería seguro. Con ese oleaje, no habría supervivientes.

Los oficiales se reunieron en la cámara con Gravina. El Capitán Yañez expuso su opinión: estaban cogidos en una trampa mortal y no podían salir del Golfo para ganar el mar abierto. Quedaban dos opciones: embarrancar en la playa o estrellarse contra las rocas. Los oficiales asintieron. También Gravina.

Yañez asumió la responsabilidad directa. Ordenó preparar el ancla de la esperanza para ser lanzada desde la popa. Dispuso arriar las velas innecesarias, y que la tripulación que no resultase imprescindible bajara al sollado. Quería el mínimo de gente en cubierta, porque el golpe que el barco sufriría al embarrancar haría caer los palos por inercia, hacia proa.

Todo se cumplió según lo ordenado. El timonel metió hacia estribor, y el Triunfante recibió las ráfagas de levante por popa. Avanzó a toda velocidad hacia la playa. A bordo, ochocientos cincuenta hombres se agarraban a cualquier trozo de la obra del buque y encogían los hombros, esperando el golpe. Yañez ordenó lanzar por popa el ancla de la Esperanza. No hubo muertos ni heridos.

Parece que la embarcación del Triunfante no desembarcó de inmediato. Debieron esperar a que el temporal amainase, aprovechando el intervalo para limpiar la cubierta de palos, velas y cables que ya sólo servían para construir balsas. Cuando el desembarco se realizó en ellas, tampoco hubo incidentes. Cada marino y cada soldado de desembarco acarreo sus pertrechos personales, y alguna cosa más.

Pasado el tiempo, los demás navíos acudieron a auxiliar al Triunfante, recuperaron la mayor parte de los cañones, barriles de pólvora y armamento. No se sabe si también embarcaron a los naufragos o si éstos regresaron a Cartagena por tierra.

A medida que fueron pasando los años, el pecio del Triunfante fue hundiéndose en la arena y el mar lo arrastró suavemente hacia su seno, pero sólo unos doscientos cincuenta metros. Hoy descansa, semihundido en el lecho de cantos rodados y arena, a pocos metros bajo la superficie. Está frente a una hermosa masía fuerte, Can Caramany, entre Sant Martí d'Empúries y Sant Pere Pescador, unos ochocientos metros al norte de la antigua desembocadura del Ter, conocida hoy como El Riuet".

Lluís Figueras traient de l'aigua un canó del Triunfante.
Arxiu Lluís Figueras.

El 1974, membres del "Centro de buceo de la Armada" a bord del vaixell de salvament Poseidón BS-1, localitzaren les restes del Triunfante a escassos 150 metres de la desembocadura del Fluvià i emprengueren una campanya arqueològica en la qual recuperaren peces del vaixell: una part de la roda, nombrosos fusells marca Blanch, model "Ripollés", una gran quantitat de bales de 24, 18 i 8 lliures, un canó de 24 lliures i nombrosos llibres i quadres, entre altres. El casc, construït amb fustes de roure, s'havia conservat en força bon estat per estar cobert de sorra.

A partir d'aquest moment molts submarinistes practicarien immersions a les restes del Triunfante i recuperarien elements del buc. Espinós explica un fet, molt conegut per altra banda, a l'Escala:

(...) En junio de 1976, dos escafandristas afincados en

l'Escala –uno de ellos alemán- bajaron, una vez más, al Triunfante. Es probable que en los días anteriores se hubiera dado temporal de levante, porque la parte de popa del pecio emergía más de lo normal. El mar la había limpiado.

Vieron, semienterrado, un hermoso objeto. Era un farol de bronce, muy bien conservado, que creyeron hexagonal. Así que fueron desplazando la arena para poder arrancarlo del fondo y llevárselo. Limpiaron tres caras del fanal por la mañana y decidieron dejar el resto para la tarde. Se fueron a comer y descansar un rato.

Al regresar, otros hombres rana se les habían adelantado. Dos turistas alemanes acabaron de extraer el fanal, entero y lo subían a la superficie. El alemán residente en l'Escala encajó deportivamente el golpe y les prestó su casa para guardarlo y acabarlo de limpiar. Así lo hicieron. Luego, al término de sus vacaciones, se lo llevaron a Alemania.

Por la costa se aureola, con una nube de misterio, la muerte del alemán de l'Escala, que se disparó un balazo en la boca un mes después de descubrir el fanal. Unos dicen que el hombre había encontrado algo muy importante –se supone que el tesoro que todo submarinista busca- y que con el ansia propia de querer explorarlo a fondo, había descuidado la descompresión⁵. El caso es que el alemán llegó al pueblo en mal estado físico, excitado y muy agresivo. Aquella noche daba una pequeña fiesta en su casa. Los invitados le vieron raro, meditabundo y poco expresivo. Bebió mucho más de lo normal. Subió a su habitación con dolores en los hombros, que son síntomas de mala descompresión. Se encerró en su dormitorio, cargó con pólvora negra una pistola de avancarga y se oyó el ruido seco de un disparo...”.

8.- PRINCIPI DE 1795. ANIMAS

Una altra embarcació de l'esquadra de Gravina desplaçada a la badia per socórrer Roses, la tartana canonera *Animas*, embarrancà a la platja de l'Escala a principi de 1795 a causa d'un temporal sobrevingut, segurament el mateix que va enfonsar el *Triunfante*. Es tractava d'una embarcació de característiques molt similars al falutx i al xabec. Era un vaixell de dos pals, major i baticul a popa, amb una vela llatina a cadascun. També disposava de bauprès amb un foc.

Dissortadament, en aquest cas els tripulants de l'embarcació perderen la vida. Cesáreo Fernández descriu el naufragi d'aquesta manera:

*“La tartana cañonera las Animas componía parte de las fuerzas sùtiles de la escuadra del general Gravina, que sostenía la playa de Rosas sitiada por los franceses. Embarrancó con temporal en la playa de la Escala á principios del año y pereció toda la tripulación, compuesta del comandante, alférez de navío D. José Bermúdez de Castro y 25 individuos de mar”*⁶.

9.- 30 DE GENER DE 1798. TARTANA SAN JUAN

Aquesta tartana francesa patronejada per Antoni Maria Duran (francès) sortí del port de Blandon el 25 de gener de 1798 amb les restes que es varen poder salvar del naufragi que havia patit una embarcació escalenca del patró Joan Roca a les illes Radeus. Quan intentava superar el Cap de Creus entrà un fort vent del nord fent impossible entrar a Roses per

4 De fet varen ser 3 els submarinistes: Lluís Figueras, Mariona Figueras i Frank Tobias.

5 El dia del suïcidi havia fet una immersió d'uns 35 metres a la punta de La Foradada, on havia trobat una àmfora. Més tard seria extreta per un altre submarinista.

6 FERNÁNDEZ DURO, Cesáreo. *Naufragios de la armada española*. Establecimiento tipográfico de Estrada, Díaz y López, Madrid, 1867.

refugiar-se. Capejaren el temporal com bonament pogueren i el dia 22 fondejaven a La Clota, encara que “...por lo recio del temporal no pudieron amarrarse y continuando el temporal con mayor ímpetu, pusieron la valiza en señal de auxilio”. Ràpidament acudiren molts mariners en auxili dels naufrags. Llançaren caps i àncores al vaixell sense èxit. La tartana anà del través i s'estavellà contra la penya.

La Tartana era una embarcació de característiques molt similars al falutx i al xabec. Era un vaixell de dos pals, major i baticul a popa, amb una vela llatina a cadascun. També disposava de bauprès amb un foc.

10.- 2 D'ABRIL DE 1804. H.M.S. HINDOSTAN

El Tractat de Pau signat l'11 d'abril de 1713 a Utrecht (Països Baixos), posava fi a la Guerra de Successió Espanyola. A través d'aquest Tractat Felip V era reconegut rel d'Espanya però amb la condició de renunciar als seus drets al tron francès. També perdia importants possessions al mediterrani. Un dels grans beneficiats seria l'Imperi Britànic, que es quedava Gibraltar i Menorca.

Anys més tard, el 1797, després de la derrota de la flota francesa a la batalla d'Aboukir (Egipte), Anglaterra es possessionava de l'illa de Malta, ocupada fins aleshores per les tropes napoleòniques franceses. Tot plegat obriria un període de forta expansió i hegemonia marítima i comercial de la corona britànica al Mare Nostrum. Els vaixells britànics navegaven pel mediterrani, de punta a punta, per a proveir les seves guarnicions. Un d'aquests fou l'*H.M.S. Hindostan*, un vaixell de fusta propulsat a vela. Tenia 1.249 ton. i estava armat amb 64 canons de ferro de 24 lliures.

El 20 de març de 1804 salpava de Gibraltar amb destí a Malta acompanyat d'altres dos vaixells. Portava una càrrega de pólvora i productes químics i farmacèutics. Sofrí un primer incident la nit del 29 de març. Una galerna de tramuntana li destrossava les veles. Però la desgràcia definitiva li arribaria la matinada del 2 d'abril. Trobant-se a 13 lligües (uns 62 quilòmetres) del cap de Sant Sebastià, es propagà un incendi al magatzem de productes farmacèutics, prop de la cuina, a la proa del vaixell. Tres dels 259 tripulants, entre els quals hi havia passatgers, perderen la vida per asfíxia al no poder pujar a coberta a temps. El vaixell s'acostà a terra i, a les dues de la tarda, es trobava prop de la platja, entre Empúries i Sant Pere Pescador. L'elevat risc d'explosió aconsellà llençar la pólvora per la borda, mentre s'intentava sufocar l'incendi a la bodega amb les mànegues d'aigua i els mestres d'aixa segellaven els embornals i les portes dels canons en un intent, finalment no reeixit, d'ofegar les flames i apagar l'incendi.

Una tartana.

A les cinc de la tarda la situació esdevingué irreversible. El capità, J. Le Gros, ordenà l'evacuació després d'haver arriat els bots de salvament. Alguns pescadors de l'Escala es desplaçaren al lloc per col·laborar en les tasques de rescat i trasllat dels tripulants i passatgers a la costa emporitana. Al cap de dues hores arribaven els primers bots a l'Escala. A les 9 del vespre l'*Hindostan* s'enfonsà definitivament després d'una forta explosió.

L'endemà, el capità remetia una carta als seus superiors, datada a Empúries, informant de la pèrdua del vaixell. Dies més tard, una vegada superada la quarantena, els naufragats supervivents eren repatriats a bord de la fragata H.M.S. *Juno*, de la flota britànica destinada al mediterrani.

El Consell de Guerra corresponent, celebrat al vaixell insígnia H.M.S. *Royal Sovereign*, exonerà el capità de qualsevol responsabilitat, considerant que l'enfonsament de l'*Hindostan* havia estat accidental.

Les restes del vaixell no han estat trobades fins al moment.

11.- 28 de novembre de 1825. La Fortuna.

Andrea Doderò, patró Sard del bergantí La Fortuna, salpava de Gènova el 17 d'octubre de 1825. Transportava "...1452 minas y siete octavos de trigo de Odesa y 25 balas de arroz". El seu destí era Màlaga, Gibraltar, Lisboa i Mogador. El dia 27, quan es trobava al Golf de Lleó començà un fort vent del nord-est. Prop del Cap Norfeu el temporal s'incrementà i, amb grans esforços, aconseguí entrar al Golf de Roses. Els 10 tripulants, "después de varias maniobras con las velas, echó el barco en tierra y naufragó en esta playa de San Pedro Pescador entre las cinco y las seis de la mañana sin poder evitarlo no obstante las muchas diligencias que practicaron (...) y viéndolo en tan mal estado y con mucha agua en todas las partes del barco deliberaron salir del barco para salvar sus vidas, y después de 4 o 5 horas, al mejorar el tiempo, fueron a ver el barco de donde salvaron únicamente sus ropas y algunas cosas del barco".

12.- 19 D'AGOST DE 1844. LLAGUT

El llagut descobert del patró escalenc Rafel Bofill Padrós, acompanyat de tres mariners, naufragà el 19 d'agost de 1844 a causa d'una falsa maniobra amb la vela poc després de sortir de Cadaqués en llast. El fill del patró i un mariner aconseguiren salvar-se nedant. Dos guardacostes sortiren de Cadaqués en auxili dels naufragats però no trobaren ni les restes de l'embarcació ni els altres dos tripulants, que es donaren per desapareguts.

El 4 de setembre següent, a l'església parroquial de Sant Pere de l'Escala, es celebrà el funeral en record de Rafel Bofill. Tenia 57 anys, estava casat amb Caterina Lleal i era fill de Ciprià Bofill i d'Esperança Padrós. De l'altre desaparegut no hem trobat cap informació.

13.- GENER DE 1856. BERGANTÍ FRANCÈS

A primers de gener de 1856, un bergantí francès naufragà a les platges d'Empúries. La tripulació fou rescatada sana i estalvi gràcies als esforços dels habitants d'Empúries i de les milícies nacionals de l'Escala, que "...acudieron presurosos al sitio de la catástrofe recogiendo, amparando y dando toda clase de auxilios á los infelices naufragos".

14.- 4 DE DESEMBRE DE 1863. BERGANTÍ NUEVE DE FEBRERO

A les 6 del matí del 4 de desembre de 1863, Josep Oliveras Massaguer, pesador de l'Administració de la Duana de

l'Escala dóna avís que un bergantí es troba al través i en serioses dificultats a la cala del Bol Roig. Es tracta del bergantí sard *Nueve de Febrero*, amb càrrega de marbre cap a Sevilla i una tripulació de vuit homes més el capità, Antonio Colotto. Els escalencs Pere Sellas i Jaume Martí pogueren rescatar dos dels tripulants "...que se lanzaron al agua y peleando con las olas, en medio de las rocas, para extraer los dos naufragos, heridos por los golpes de la mar que habían recibido...". Foren conduïts a una barraca propera on reberen els primers auxilis a través de massatges de rom, aconseguint reanimar-los i recuperar el sentit. La situació dels altres set tripulants era extrema "...viendo a punto de perecer siete hombres en grupo al abrigo del bauprés, agarrados a las cuerdas, pasando muchas veces las olas por encima, sin esperanza de poderlos salvar".

Al lloc del naufragi també s'hi trobaven els pescadors escalencs Pere Artigas, Joaquim Bofill i Ramon Balaguer. A falta dels membres de la Junta de Seguretat i del capità del port, que encara no havien arribat al lloc dels fets, entre tots decidiren i sota la seva responsabilitat, anar a buscar una llanxa que hi havia al port de la Clota i que es feia servir per aquests menesters. La portaren a força braços fins al Bol Roig. Josep Sureda i Joan Pujol es feren a la mar amb la llanxa "...arrastrando con un valor sin ejemplo toda clase de peligros, pues el temporal era espantoso". Finalment, no sense grans esforços i perills, pogueren rescatar sans i estalvis els set mariners.

"Todos a porfía han contribuido a tal satisfactorio resultado, incluso las mujeres que facilitaron paños y ropas para el abrigo de los desgraciados. En la imposibilidad de nombrarlos a todos; cito particularmente los que más se han distinguido. Don Antonio Dubé, capitán de puerto; don José de Ponte y don Juan Vicens, que contribuyeron en lo posible al alivio de los naufragos, haciendo especial mención al médico de sanidad doctor Francisco Romaguera, que con el mayor celo e interés asistió a todos, particularmente al marinero Juan Bautista, que helado de frío, necesitó de mayores cuidados para trasladarlo a esta villa, visitándole graciosamente con un interés y un desprendimiento dignos de todo elogio".

Evidentment, el bergantí resultà estavellat contra la costa.

15.- 11 DE FEBRER DE 1887. CONMOUNDOUROS

El vapor anglès *Conmoundouros* salpà de Gènova i anava en llast cap a Cartagena. Les condicions climatològiques que trobà quan arribà a aigües catalanes varen ser molt dures. Enmig d'un fort temporal de sud-est i d'una nevada que feia dies que no parava, embarrancà la matinada de l'11 de febrer de 1887 a la costa escalenca, prop de Montgó. El vaixell començà a enfonsar-se immediatament. La tripulació, formada per divuit homes i el capità, Campbell, es refugià al castell de proa de la nau, l'única part que emergia de l'aigua.

El jove escalenc Josep Bosch Sellés, que caçava ocells aquella glaçada matinada d'hivern, observà la tragèdia i anà ràpidament al poble per donar avís al caporal de mar, Joan Juli. D'immediat una bona colla d'escalencs es desplaçà al lloc dels fets per intentar auxiliar els naufragats. El rescat per mar es feia impossible pel temporal regnant. En veure gent tant a prop, els britànics aconseguiren, després de diversos intents, fer arribar un cap a terra. D'aquesta manera es va poder muntar una línia de salvament, a través de la qual varen poder ser rescatats sans i estalvis tots els mariners, encara que en un lamentable estat i un d'ells amb fractura d'una cama. Després de rebre confort en la cabana d'un pastor foren conduïts a l'Escala, essent allotjats en fondes i cases particulars.

Imatge de la flota pesquera escalenca amb la caseta del salvavides. Foto: Josep Esquirol, Arxiu Històric de l'Escala (AHE).

A part de Bosch i Juli, altres escalencs que participaren en l'operació de rescat dels mariners britànics foren: Narcís Carreras, Josep Sureda, Pere Artigas, Mateu Cané, Francesc Flaquer, Joan Saló, Miquel Batalla, Miquel Torres, Rafel Ballesta, Francesc Teixidor, Joan Banya, Lluís Albert i Ramon Sentena. La cura dels ferits va anar a càrrec del metge Rafel Juli, auxiliat per Maria Tolaguera, Teresa Flaquer, Caterina Barrios i Conxa Rivas.

Aquest naufragi aixecà la reclamació de disposar d'una estació de salvament, com tenien altres poblacions costaneres. Un any més tard, el 1888, arribaria al poble un canó llançacaps i el 1889 la *Sociedad Española de Salvamento de Naufragos* (SESN) construiria l'Estació de Salvament de Naufragos, coneguda popularment com el Salvavides de la Punta. Hauria de passar més de mig segle, però, perquè el salvavides disposés d'una embarcació de salvament. El 1925 arribaria un bot de rems autoredreçable (insubmergible), el *Germán Castro*. El 1933, totalment inoperant, va ser remolcat per mar a Barcelona. Pel que fa a la caseta de salvament, l'ajuntament l'adquirí el 1934 per 2.500 pessetes essent alcalde Josep Figueras Fontdevila i, pocs mesos després, seria enderrocada.

16.- 22 DE DESEMBRE DE 1888. LLAGUT DE PESCA SAN JOSÉ

El llagut de pesca *San José*, de 4,76 metres d'eslora i amb foli 234 de la llista 3ª del districte de Roses, havia estat construït per Francesc Granés Poch -fundador de les drassanes Sala de l'Escala- l'any 1882. El seu propietari, Josep Colomeda Sureda, n'havia pagat 270 pessetes.

Els quatre pescadors que formaven la seva tripulació, dos dels quals escalencs, varen morir ofegats a causa d'un temporal el 22 de desembre de 1888 mentre pescaven en aigües de l'Estartit. Deu mesos més tard la Comissió Fiscal dictava un auto declarant la "...probable defunción, con carácter provisional" dels dos desapareguts fills de l'Escala. A continuació el jutge municipal, Francesc Oliveras Maranges, procedia a la inscripció dels difunts al llibre de defuncions municipal. Es tractava dels joves Josep Guerra Coll, solter de 19 anys i Martí Callol Bech, solter de 17 anys.

Una barca del bou arribant a port. Foto: Josep Esquirol, arxiu CEDRHE.

17.- 21 DE FEBRER DE 1889. LLAGUT PESCA DEL BOU SAN RAFAEL

El dijous 21 de febrer de 1889, transcorreguts només dos mesos de l'anterior naufragi, un fort temporal de nord sorprengué els pescadors del bou en aigües del golf poc després d'haver calat les xarxes. Totes les embarcacions aconseguiren, no sense dificultats i grans esforços, tornar al port base, la platja de l'Escala. Una d'elles, però, el llagut *San Rafael*, tripulat per cinc mariners, no ho aconseguí. Al cap de tres dies la premsa de l'època considerava perduda l'embarcació i ofegats els cinc pescadors *"por haver sido inútiles cuantas diligencias se han hecho para averiguar el paradero de dicha barca a pesar de haberse recorrido la costa"*.

El 9 de juny següent la capitania marítima de Roses, actuant per delegació del capità general de Cartagena, declarava la defunció dels cinc pescadors. Al cap d'un mes el jutge municipal, Francesc Oliveras Maranges, practicava les respectives inscripcions al llibre de defuncions del Registre Civil. Es tractava de Marià Callol Guerra, solter de 20 anys; Rafael Curós Simón, casat de 33 anys; Rafael Ximinis Curós, casat de 36 anys; Martí Massafont Bofill, casat de 25 anys i Miquel Callol Colomeda, casat de 23 anys.

El *San Rafael*, amb foli 230 de la llista 3ª del districte de Roses i de 9 metres d'eslora, havia estat construït a l'Escala per Josep Bofill Sirés l'any 1882 per encàrrec de Rafael Colomeda Martí, el qual pagà 700 pessetes al mestre d'aixa.

18.- GENER DE 1892. DOLORES

El 14 de febrer de 1892, dissabte, va poder tornar al port de l'Escala la barca de comerç Dolores, desapareguda des de feia cinc setmanes enmig d'un fort temporal. *"Después de padecer mucha hambre y haberse ya resignado los cinco marineros que la tripulaban a perecer entre cielo y agua,*

Un llagut per a la pesca del bou. Foto: Josep Esquirol, col. de l'autor.

divisaron la costa y agotando las pocas fuerzas que les quedaban, resistieron al temporal y llegaron sanos y salvos al seno de sus familias".

19.- 29 DE DISEMBRE DE 1893. PARELLA DEL BOU SAN JULIÁN

En aquest cas l'embarcació no va naufragar. Un cop de mar va fer caure a l'aigua un dels pescadors, Rafael Casadevall Mateu, que fou engolit pel mar sense que els seus companys podessin fer res per rescatar-lo.

Aquell dia, dues parelles del bou del port de l'Escala, *San Julián* i *Santa Rosa*, preparaven les xarxes per iniciar la pesca a unes quatre milles a l'est del cap Norfeu quan es produí l'accident. *"...Resulta de las diligencias practicadas que dicho individuo a los pocos momentos de haber caído desapareció, indudablemente por haberse ahogado, habiendo sido infructuosas cuantas pesquisas verificaron los tripulantes de dicha barca y además de los de la nombrada Santa Rosa, su compañera, para encontrarlo..."*. Rafael Casadevall, que era el patró de la barca, estava casat i tenia quaranta-un anys.

20.- 12 D'AGOST DE 1897. BARCA DE PESCA

Afortunadament, en aquesta ocasió el naufragi acabà feliçment i els pescadors tornaren sans i estalvis a la seva llar. El *Diario de Gerona* explicava l'incident d'aquesta manera:

"En la tarde del 12 ocurrió en La Escala un accidente marítimo que alarmo en extremo a la población. Uno de los varios botes de pesca de este punto se volcó en medio de la bahía al hacer una maniobra de la vela; y como es del dominio público que muchas embarcaciones de esta playa no van lo suficientemente tripuladas, por que las hay que solo llevan a su bordo un hombre y uno o varios niños, o dos hombres y algún niño, la expectación creció enseguida y toda la gente se entregaba a las más pesimistas suposiciones. Afortunadamente se vio que varias embarcaciones acudieron en auxilio de la zozobrada, pero como que ninguno de los botes que fueron en su favor se disponía a venir a tierra, los tristes comentarios se multiplicaban y crecía mucho el malestar: las madres buscaban a sus pequeños por todos lados preguntando por ellos a cuantos veían y averiguando si eran o no embarcados; las más de las mujeres corrían desoladas preguntando cual era el barco que había sufrido tan triste suerte, cosa que nadie podía decir por que no era posible verlo ni con los gemelos de que se disponía. Cuando vino a tierra la primera barca, fue recibida por una crecida multitud ansiosa de saber el resultado de aquella desgracia; pero los tripulantes no pudieron dar las múltiples noticias pedidas por que las ignoraban también. Entonces aumentó el desconsuelo, pues se supuso que no daban noticias por no ser portadores de malas nuevas y la alarma se hizo más intensa y se aumentó en mucho la angustia. A la media hora arribó otro bote anunciando que no habían ocurrido desgracias personales, y se reanimaron los espíritus, reanudándose los comentarios del suceso entre acusaciones a algunos patrones y a alguna autoridad del puerto. Esperamos que el Sr. Comandante de Marina excite el celo del Cabo de mar del puerto en La Escala para que no se permita que los botes salgan con escasa tripulación ni se toleren ciertos abusos que con las artes de pesca se vienen cometiendo por algunos patrones con menosprecio de las leyes y reglamentos".

21.- 5 DE FEBRER DE 1898. GIUSEPINA

Aquest bergantí goleta italià naufragà entre Sant Pere Pescador i Empúries el dia 5 de febrer de 1898. Procedia del port de Dènia i transportava una càrrega de pinyola d'oliva. El *Diario de Gerona* descrivia el naufragi i rescat dels mariners d'aquesta manera:

Una parella del bou. Foto: Josep Esquirol, arxiu CEDRHE.

“Escriben de La Escala a un colega barcelonés, que como consecuencia del temporal reinante, en la noche del 5 embistió en la playa del término municipal de San Pedro Pescador, el bergantín goleta italiano «Giusepina», de la matrícula de Liorna. El capitán demostró mucha pericia y abnegación en el salvamento del buque, pues la carga se hubo de considerar perdida por haberse mojado, acudiendo en demanda de auxilio a la villa de La Escala, que de haber cesado el mal tiempo, se habría facilitado oportunamente y salvado el buque, pues los socorros demandados eran acertadísimos. La reproducción del temporal ha impedido practicar las operaciones de salvamento y ha hecho completa la pérdida del buque. Las autoridades de Marina y de Aduanas de La Escala y el cónsul de Italia, se personaron cuando el temporal lo permitió, en el lugar del siniestro, sin lograr su pretensión de salvamento, pues reconocido el buque, acordaron que era inútil todo gasto por hallarse rota la embarcación. El capitán ha hecho abandono en favor de la compañía aseguradora. Procedía el buque de Denia, donde tomó su cargamento de orujo de aceituna”.

22.- 21 DE NOVIEMBRE DE 1899. BARCA PESCA DEL BOU

El Diario de Gerona explica que el dimarts 21 de novembre “a las diez de la mañana, zozobró a poca distancia de la Escala una embarcación de las que forman las parejas del bou, siendo salvados los tripulantes por los del falucho de la matrícula de Tarragona número 243, que se hallaba pescando en aquellas aguas. No contentos los tripulantes de este falucho con salvar la vida de sus compañeros de profesión, lograron remolcar la embarcación zozobrada hasta el puerto de la Escala, donde los esperaba una compacta muchedumbre alarmada al ver que diez parejas del bou hacían ciertas maniobras que demostraban la existencia de un peligro. La población en masa recibió con alegría a los naufragos salvados y a sus salvadores. De la embarcación que zozobró se perdieron las redes, falcas, cabos, velas y otros efectos de a bordo”.

Temporal a la costa escalenca. Foto: Josep Esquirol, col. de l'autor.

23.- 20 DE NOVIEMBRE DE 1900. BARCA PESCA DEL BOU

Amb tota seguretat aquest naufragi, on perderen la vida quatre escalencs i només se'n salvà un, és un dels més tràgics del sector pesquer de l'Escala, ja que es va produir a pocs metres de la Punta i fou presenciat per centenars de veïns i parents dels naufragos que, impotents, no pogueren fer res per salvar la vida dels seus companys i familiars.

La revista quinzenal local *La Sardana* narrà minuciosament aquest horrorós succés:

“Dia 20 de Novembre de 1900: Trista fetxa pels escalencs, que deixarà perpètua memòria de la espantosa escena que en tal dia presencià.

Habian sortit totes las parellas del <bou> ab un ventet molt bo pera la tasca que devian empendre, y com aná creixent el dia mes ventada s'hi girá, y entre la pluja y la manera extraordinaria de creixe'l mar, acabá per ser un temporal desfet.

Allà á las duas de la tarda anaren arribant las parellas, menos una, que volguent portar l'art va trigar mes, arribant per fi només una barca, donchs habia aboyat y la companya no volgué ferho, la qual mentres encara estava llevant un cop

de mar abocà la barca á la vora mateix del port en el punt conegut per <La Punta>, y com que era del tot impossible atracar-shi cap embarcació pera anar en son aussili, desde terra se pogué veurer com els tripulants, després de molt lluytar se despediren de la barca y de cinch qu'eran quatre d'ells trobaren la mort.

L'únich que s' va salvar es en Pere Masafont Bohé, que nadant, ab moltíssims treballs va poder arribar fins á un llahut que havia sortit expressament pera anar al aussili de tots, pro que no podia seguir més endavant sens exposarse també.

La vista d'aquell horrorós quadro feya desesperar y arrancar'l plór á las personas de cor més dur, donchs alló de veurer qu'eran tan aprop y no podian venir ells ni anarlos á salvar, aixó era horrorós.

A un d'aquells desdixats, se'l vegé arribar ben á prop de las rocas de la <Punta>, á qui tothom l'animava pera que no li manquessin forsas, mes tot d'un plegat una remolina'l tirá al fons, no tornant á sortir fins al cap d'estona, que las onadas el tiraren cap en terra, com igualment als tres altres, que després d'estar molta estona arrapats al pal de la barca, no pogueren resistir més, morint desesperadament al devant de sas propias familias.

Dels quatre infelissos, solsament se'n han trobat tres, tots ells plens de feridas produhidas pels cops que donavan als escúlls. Aquets tres son Joan Masafont Bohé (á) <Nam>, Anton Poch Pisa (á) <Nuri>, Joseph Arnau Mateu (á) <Gardiu>. El cos del altre qu'es en Pere Quintana Pous (á) <Perico de la Carinya> no pogué ser trobat, després que l'endemá com que feu més bon temps sortiren expresament varias barcas, que també sigueren inútils tots els seus treballs.

L'enterro de tots tres se verificá l'endemá á las tres de la tarde, que va ser una verdadera manifestació de dol. Van assistirhi las autoritats, carabiners, els socis de la gèrmandat, els noys del colegi que dirigeix D. Joseph Sureda, tots els patróns y mariners que van al <bou> y'ls socis del <Centre Escalench> y <Centre de Joventut Republicana> y moltíssimas altres personas, formant entre homes y donas un total de mil acompanyants.

La barca, com es molt natural, va quedar feta estellas.

¡Deu hagi perdonat als quatre infelissos náufrechs, mentres que desirgém bona conformació á las sevas atribuladas familias!"

Pere Arnau tenia 21 anys i era solter, Joan Massafont tenia 42 anys i estava casat i Antoni Poch tenia 30 anys i era vidu. Pel que fa a Pere Quintana, la seva defunció es registrà al corresponent llibre del Registre Civil el 5 de març de l'any següent. Tenia 31 anys i estava casat.

Aquesta terrible tragèdia desfermà la solidaritat del poble, celebrant-se diverses activitats per a recaptar fons per ajudar a les famílies dels desapareguts. El diumenge 25 de novembre, transcorreguts cinc dies del naufragi, les juntes directives del Centre Escalench, presidit per Joan Bofill i del Centre de Joventut Republicana obriren una recapta popular passant per totes les llars de la vila. Aquest mateix dia, la companyia de teatre aficionat celebrà una funció benèfica al teatre Novetats. El diumenge següent, 2 de desembre, també es celebrà una funció benèfica al Centre Escalench. Es posaren en escena el drama en un acte "La Capilla de Lanuza", el monòleg "Iluytas del cor" i la peça "Aucells de paper". En els intermedis es llegiren les composicions "Dia de dol", a càrrec de Joan Hugas; "Contrast", per Josep Maria Oliveras i "Naufragio", de Francesc Broggi. Hi participà desinteressadament l'orquestra local l'Aliança. També es realitzà una recapta entre les parelles del bou.

En el moment de tancar l'edició de *La Sardana*, s'havien recaptat les quantitats següents:

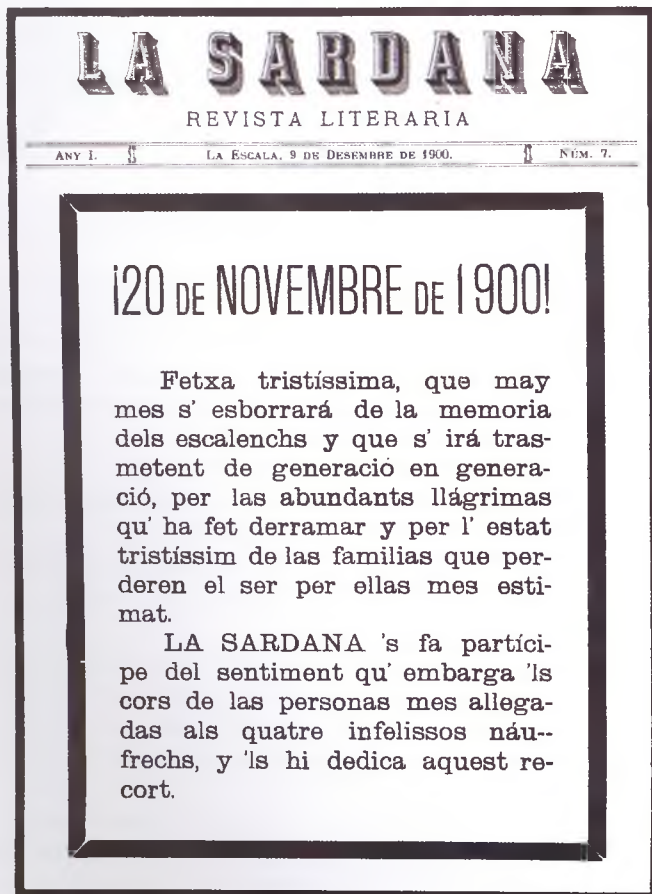
Subscripció del Centre Escalench i el Centre de Joventut Republicana	435,50	pessetes
Funció benèfica Teatre Novetats	145	pessetes
Vetllada benèfica al Centre Escalench	81	pessetes
Subscripció entre les parelles del bou	100	pessetes
TOTAL	761,50	pessetes

El 8 de desembre, el dia abans de la publicació de *La Sardana*, es celebrà un ball de socis al saló d'en Josep Sureda. La recaptació, de la qual desconexim la xifra, també anà destinada a les famílies dels desapareguts.

Aquesta terrible tragèdia reobrí de nou el debat i la reclamació de disposar d'un bot salvavides. En aquest sentit, Josep Ximinis, de Sant Feliu de Guíxols, publicava el següent poema al número especial que *La Sardana* dedicà al naufragi:

EL NOSTRE BOT SALVAVIDES

*Ja fa algun temps, pro recordo
que á La Escala jo'm trobava,
hi va haverhi un temporal
d'aquells que deixan resaca,
puig que al mar tots los marins
aquella nit se trobavan
y no tots á part vingueren
perqué l'auxili'ls feu falta.
"Ns convé un bot salvavidas"
á coro tothom clamava;
"puig si l'haguessim tingut
no hi hauria hagut cap náufrech".
Molts passos llavors van ferse,
moltes ordres van donarse
pera que alló fos un fet,
mes ha anat ab tanta calma,
que disset anys han passat
y tenim feta... la casa.*

Portada de la revista *La Sardana*.

*Ja que un nou naufragi hem vist,
 cridem tots altre vegada:
 -'Ns convé un bot salvavidas
 per evitar mes desgracias,-
 iy veureu com ordres serias
 al instant serán donadas
 pera ferlo!; mes, no cridin,
 que cuan lo vegin á l'aigua,
 potser no hi haja llaguts
 ni de marins quedí rastre...*

Com ja hem comentat anteriorment, el bot salvavidas tardaria vint-i-cinc anys més.

24.- 3 DE JULIOL DE 1903. LLAGUT DE PESCA

El matí del dia 3 de juliol de 1903, una de les barcades d'escalencs que feinejaven des de feia dies prop de Sant Feliu de Guíxols salpava d'aquella platja amb una bona carregada d'anxova per retornar cap a casa. En arribar al cap de Begur els sorprengué una fortíssima garbinada. Degut a una falsa maniobra amb la vela, el llagut bolcà a unes tres milles de la primera Meda. Amb la màxima serenitat possible, els pescadors lliuraren la barca de tot el pes possible, que degut a la seva constitució no s'enfonsà del tot i restà en posició vertical "...y de manera semejante al fiel de una balanza en su punto de equilibrio". Al cap d'una estona el patró, Enric Bofill, que era un expert nedador, decidí llançar-se al mar per intentar arribar a les Illes Medes mentre els seus dos companys, Miquel Bofill -germà del patró- i Joan Ayats Oliveras, conegut amb el sobrenom d'en *Caixa d'Eines*, s'aferraven al llagut. No ho aconseguí. El seu cos fou trobat dies després al mateix lloc de l'accident.

El llagut, amb els dos escalencs enfilats al casc mig submergit, anà lentament a la deriva en direcció nord seguint els corrents marins fins que a les sis de la tarda de l'endemà -transcorregudes 32 hores del naufragi-, a unes quantes milles de Cadaqués, els rescatà el vaixell francès *Medjerva*,

que havia sortit de Portvendres i es dirigia a Orà. El capità del *Medjerva*, Joseph Clerch, ordenà que també carreguessin la barca a bord, en la qual només trobaren una capsa amb els diners de les vendes que havien fet a Sant Feliu de Guíxols. Posteriorment entregarien aquests diners a la vídua de Bofill.

Una vegada salvats i ja a bord, els preguntaren d'on provenien, responent els naufrags que eren de l'Escala. Immediatament, una veu francesa respongué "*Ah, sí!, de la Costa Brava*". Aquest fet demostraria que amb anterioritat a l'any 1909, data en què s'atribueix a Ferran Agulló la denominació Costa Brava, aquest nom ja era utilitzat i conegut, almenys a la zona altempordanesa.

El *Medjerva* enfilà la proa rumb a Orà amb els naufrags a bord. La premsa d'Algèria es féu ressò del naufragi. Al cap de dos dies salparen de retorn a Portvendres. De tornada, pararen una barca de l'Escala per donar la notícia del rescat i poder avisar les respectives famílies. No obstant, la notícia es difongué molt confusa al poble, fins al punt que es deia que el que havia mort era Ayats, ja que era l'únic dels tres naufrags que no sabia nedar. Els dos escalencs tornaren en tren a Figueres i posteriorment en tartana fins a l'Escala.

Aquesta tragèdia va ser publicada per Ricard Guanter el 13 de juliol de 1958 al diari *Los Sitios de Gerona* en forma d'entrevista a un dels dos supervivents, Joan Ayats i l'únic encara viu aleshores (tenia 78 anys), que només un mes abans del naufragi s'havia casat amb Dolors Biló, la qual també era present a l'entrevista juntament amb la besneta d'ambdós, Maria Assumpció. Guanter la recuperà i recordà al llibre de la Festa Major de l'Escala de 1996.

25.- AGOST DE 1909. TOULOUSE

Un dia de la tercera setmana del mes d'agost de 1909, cap a les 9 del vespre, naufragà prop de l'Escala, al lloc conegut com "*els morijas*" i a causa d'un fort temporal que s'abaté sobre la costa escalenca malgrat ser ple estiu, el iot francès *Toulouse*, tripulat pel cònsol anglès d'aquesta ciutat francesa i la seva família. Tota la tripulació fou auxiliada i rescatada sana i estalvi. L'embarcació quedà completament destruïda.

26.- 19 DE SETEMBRE DE 1915. SAN GIORGIO

El vapor mercant *San Giòrgio*, amb matrícula de Catània (Itàlia), de 590 tones de desplaçament, 60,58 metres d'eslora, 9,10 de mànega i 4,55 de calat, conegut popularment a l'Escala com el "*barco de la calç*", va ser construït al Regne Unit el 1876. Salpà del port de Sant Lluís de Rhone amb un carregament de calç hidràulica amb destí a Tenez (Orà) el capvespre del diumenge 18 de setembre de 1915. La tripulació estava formada per 13 mariners, el pilot i el capità, Orazio Fazio.

L'endemà, en arribar a l'alçada del Cap de Creus, el sorprengué una espessa boira que dificultava enormement la visió i, per tant, la navegació. Immediatament el capità donà l'ordre de moderar la marxa i navegar tot costejant. El vapor, desorientat, agafà un rumb equivocat i acabà embarrancant a les Planasses, prop de la punta de la Clota Grossa. Un pescador escalenc, al escoltar uns sons de xiulet demanant auxili a poca distància de la costa, s'hi acostà. Després d'informar a la tripulació de la seva situació donà avis per al rescat de la tripulació. El vaixell estava assegurat, desconeixent si també ho estava el carregament que transportava.

El mateix dia, el vapor *Antonia* embarrancà prop del cap de Creus per les mateixes raons. Els 37 passatgers que transportava varen ser desembarcats a Cadaqués i el vaixell va poder ser reflatat.

Imatge de les Medes. Foto: Àngel Toldrà Viazo, col. de l'autor.

La tripulació del San Giorgio a coberta del vaixell. Foto: Josep Esquirol, AHE. Esquirol, AHE.

Situació del lloc on embarrancà el San Giorgio. Al fons, les Planasses. Foto: Josep Esquirol, AHE.

Procés d'enfonsament del mercant. Foto: Josep Esquirol, AHE.

Enfonsament definitiu del San Giorgio, partit en dos pel temporal. Foto: Josep Esquirol, AHE.

El San Giorgi poc després d'embarrancar. Encara es pot veure la xemeneia fumejant. Foto: Josep Esquirol, AHE.

La càrrega no va poder ser recuperada com tampoc s'aconseguí reflotar el vaixell. El vapor es trobava sobre uns esculls, gairebé unit a terra, la popa inundada fins el pont i la bodega amb un metre d'aigua. L'Ajudantia de Marina de Roses informà d'aquesta situació i arribà a la conclusió que "...como sólo hay unas ocho brazas de fondo se hace difícilísimo salvamento. Prosiguen trabajos"⁷. Al cap de cinc dies, el 24 de setembre, un fort temporal de llevant acabà trencant el vaixell en dos i l'envià al fons.

El San Giorgi va ser desballestat en part els anys vint per Kontos, un famós bus grec afincat a Cadaqués i, posteriorment, l'estiu de 1954, per una empresa de Barcelona. El vapor va ser dinamitat i la ferralla, extreta per bussos, transportada amb barques a l'Escala. Segons Enric Trilla, en Papat i l'avi Batista, entre altres, treballaren en el transport de les restes del San Giorgi. Un dels bussos fou l'escalenc Joan Torras.

27.- 13 DE DESEMBRE DE 1920. BENIGNO BUENO

El mercant *Benigno Bueno*, un paillebot de fusta de 200 tones de desplaçament propulsat a vela i a motor, fou construït a la drassana barcelonina BBG de Can Tunis i varat per primera vegada el primer trimestre de 1920. La seva curta vida pel mediterrani seria de menys d'un any. El dilluns 13 de desembre següent embarrancava a la punta de la Casa Gran de l'Escala a causa d'un temporal. La revista quinzenal *Costa Brava*, dirigida per Joanet Ballesta "Calafat" ens assabenta de l'accident:

"EMBARRANCAMENT.- El dia 13, a dos quarts de nou del vespre, el veler <Benigno Bueno> de matrícula de Barcelona, va embarrancar al lloc d'aquesta vila conegut per Darrera la Casagran. Sentit per alguns veïns la veu d'alarma que donaren els tripulants, s'escampà tot seguit per tot el poble la nova de la desgràcia, acudint-hi molta gent i procedint tot seguit al salvament. Per ésser molt aprop de les roques, car sols en distava uns pocs metres, fou molt fàcil transportar els mariners a terra, lo que s'efectuà per mitjà d'una corda, per on s'anaven arriant dits mariners i qual corda, amarrada a la popa del veler, era sostinguda a l'altre cap, per una munió de gent. A mida que anaven arribant a terra eren conduïts a la Casa Gran, on els posaren al costat del foc encès per a que reaccionessin i on els hi canviaren la roba molla que portaven per altra de aixuta que alguns bons veïns oferiren. Després foren acompanyats a un hostel on soparen i passaren la nit. La tripulació estava composta de sis homes".

En el següent número de la revista es donava compte de l'espoli que havia sofert el vaixell, tot recriminant la passivitat del delegat de marina local i del jutge municipal:

"D'UN NAUGRAGI.- En nostre passat donàrem compte del naufragi del veler <Benigno Bueno>. Bueno; ara ens cal afegir que aquell naufragi n'ha portat d'altres. Ha portat el naufragi de la nostra respectable autoritat de marina, que, en compliment del seu deure s'ofegà en una mar de suor,

buscant els autors de les desaparicions de les desferres del veler, desaparicions que sí no que sap tothom que foren ser humans els que ho feren desaparèixer, per veure-ho tothom (menys els encarregats de vetllar per elles) hauríem de creure que desaparegueren miraculosament. No parlem del naufragi de nostra primera autoritat judicial, que es queixa al veure's impotent per a guardar algunes poques restes que se li confiaren de l'aludit veler, perquè ja fa temps que ha naufragat. I ha naufragat perquè d'ençà que es troba investit amb el càrrec de primer magistrat de nostra vila, ha oblidat quasi sempre els deures que li imposava la dita investidura i aquest oblit li ha portat la pèrdua d'aquell principi d'autoritat moral, indispensable a tot bon jutge. Així doncs, avui, per consolar-lo, se li pot dir que recordi l'adagi aquell que diu que en el pecat ha trobat la penitència.

I per a que tothom pugui formar-se una idea de lo que n'ha quedat del veler, bastarà sols dir que amb prou feines hi han deixat el ossos. Es veu que posats a fer les coses, van volguer que la feina fos ben acabada".

En l'edició de 15 de febrer de 1921, *Costa Brava* encara parlava de les restes del Benigno Bueno: "...Ja seria hora de que s'acabés la exhibició de dites desferres, car a més de que no porta cap benefici, hi ha el perill de que en un dia de fort temporal de llevant reboti contra la muralla de contenció del nostre passeig, esgavellant-la. A l'autoritat competent adreçem el nostre prec per a què com més prompte millor accedeixi als nostres desitjos".

Segons conta Enric Trilla, la fusta fou utilitzada per vestir portes i finestres de moltes cases del poble.

28.- 5 DE MARÇ DE 1937. AVIÓ BREGUET 460 VULTUR

Aquest bombarder francès, dissenyat inicialment per al transport comercial, va ser dissenyat l'any 1933. El govern de la República espanyola l'adquirí el 1935 i el mes de febrer de 1937 aterrava a l'aeròdrom de Celrà per realitzar tasques de vigilància i per fer front al caces feixistes que bombardejaven les poblacions de la rereguarda. Era un bimotor de 14,5 metres de longitud i 4,2 d'altura. Tenia una autonomia de 2.500 km. i arribava a una velocitat de creuer de 300 km/h. Portava una tripulació de sis membres i una càrrega explosiva de més de 1.000 kg

El Breguet que pilotava Ramon Torres.

Dibuix d'un Breguet francès.

La tripulació encarregada del Breguet era la següent: Ramon Torres (capità i primer pilot), Francesc Cabré (tinent i segon pilot), Pere Subirà (observador), Roldán Gómez i Manuel Mateu (metralladors) i Josep Ramon Gener (mecànic). L'enginyer

⁷ *Diario de Gerona*, 23 de setembre de 1915.

industrial Ramon Torres i Guasch (1906-1937), fill d'un important industrial català, va assolir una gran popularitat i prestigi abans de la guerra civil. Va obtenir el títol de pilot l'any 1934 a l'escola *Progreso* de el Prat de Llobregat. El novembre d'aquell any li era concedit el trofeu Harmon -el més important de la Federació Aeronàutica Mundial- per haver recorregut Àfrica en solitari, la qual cosa el convertí en un heroi.

Incorporat a l'exèrcit republicà, li fou encomanat el pilotatge del *Breguet*. El divendres 5 de març de 1937, Torres rebé un avís d'alarma a l'Hotel Peninsular de Girona, on s'hostatjava. Ràpidament es desplaçà a Celrà i s'enlairà. Amb les presses el segon pilot, que no es trobava a l'aeròdrom en aquells moment, fou substituït pel tinent naval Daniel d'Oraux. Tampoc arribà a temps l'observador, Subirà.

Ramon Torres a la portada del suplement de La Vanguardia del 15 de gener de 1937.

Cap a les vuit del vespre, molts escalencs observaren com un avió, volant a baixa altura i amb un soroll poc normal, apareixia des de l'horitzó de Punta Montgó. Després de capotar durant uns instants s'estavellava dins el mar, a pocs metres de la platja armenterensa de la Cagarra, entre Sant Pere Pescador i Empúries. Probablement arribava tocat i intentava un aterratge d'emergència en un camp. Cal tenir en compte que Torres era un bon coneixedor de la zona per haver estiujeat a l'Hotel Empúries. Ràpidament, un bon grapat de pescadors escalencs que feinejaven a la zona, es desplaçaren al lloc del sinistre. No pogueren fer res per salvar els cinc membres de la tripulació, que a causa de l'impacte moriren gairebé a l'acte. Només pogueren observar l'avió trencat en tres trossos i rescatar els cinc cossos sense vida juntament amb els dos membres de l'avió que aquell dia no havien pogut enlairar-se; Cabré i Subirà.

Josep Clos encara conserva una sivella d'un cinturó de seguretat i un pedaç de seda d'un des paracaigudes. El tràgic accident va rebre importants titulars en la premsa de l'època, especialment *L'Autonomista*, *La Publicitat* i *La Vanguardia*. Sota el títol "*Víctimas del deber. Entierro de Ramón Torres y sus compañeros, muertos en accidente de aviación*", *La Vanguardia* publicava el dia 9 la notícia del multitudinari

funeral dels aviadors, presidit pel president de la Generalitat, Lluís Companys:

"El domingo por la mañana [7 de març] se efectuó el entierro del heroico capitán aviador Ramón Torres, teniente de navío Daniel d'Oraux Vergara, bombarderos Roldán Gómez y Manuel Mateu, y el mecánico de aviación José Ramón Bosch, muertos el viernes en la playa de La Escala (...).

El entierro constituyó una grandiosa manifestación de duelo, a la que contribuyeron, no solamente los elementos oficiales, sino el pueblo todo, y especialmente los muchos amigos que el malogrado Ramón Torres contaba en Barcelona.

(...) Los féretros, de caoba, con aplicaciones de plata, fueron cubiertos con banderas republicanas, en las que figuraban la iniciales U.H.P. y colocados en coches a la Federica, arrastrados por cuatro caballos. Las coronas y ramos de flores cubrían materialmente los coches.

Durante el fúnebre acto estuvieron volando dos patrullas de Aviación, cuyos tripulantes arrojaron flores sobre los féretros que guardaban los restos de sus gloriosos compañeros y que recibieron sepultura en el cementerio de Las Corts".

29.- 8 DE MARÇ DE 1939. SAINT PROSPER

Durant els primers mesos de la guerra civil el creuer franquista *Canarias* realitzà varies incursions a la badia de Roses. El dia 30 d'octubre de 1936 bombardejava Roses i 12 dies més tard, la nit de l'11 de novembre, torpedejava i enfonsava el vaixell *Manuel*. Aquest mercant havia estat intervingut per la UGT de València i cobria la línia Alacant-València-Seta-Marsella. El darrer viatge, però, el realitzava de Marsella a Tarragona, oficialment amb un carregament de queviures destinat al front de Madrid, encara que determinades fonts han assegurat que transportava algun tipus de material bèl·lic. Només es salvaren cinc dels 21 membres de la tripulació.

Com a conseqüència d'aquests incidents els governs català i de la República decidiren prendre mesures per protegir el golf de Roses. S'instal·là una barrera de mines submarines entre Punta Falconera i Punta Montgó, deixant un petit pas prop de la costa per poder entrar al port de Roses.

Croquis del projecte de defensa marítima de la badia de Roses ideat per Albert Charbonneau.

Arxiu de la Capitania Militar de Barcelona, Consells de Guerra.

També s'encarregà a l'enginyer i inventor francès Albert Charbonneau Vigny un sistema de defensa marítima de la badia consistent en una cèl·lula fotoelèctrica que, des de Punta Montgó -on hi havia l'aparell emissor- fins a la zona de Canyelles Grosses de Roses -on estava instal·lat el receptor-, detectaria qualsevol vaixell que travessés la línia tot fent sonar una alarma.

A final de 1938, finalitzades les obres d'adequació de les instal·lacions i realitzades les pertinents proves pràctiques amb resultats positius, s'havia de posar en funcionament, però el desenvolupament del conflicte bèl·lic ho impedí. En acabar la Guerra Civil, Charbonneau seria detingut i sotmès a consell de guerra sumaríssim. Romangué a la presó fins al 1944.

El mercant d'acer de 4.330 tones *Saint Prosper*, propulsat a vapor, de 106 metres d'eslora, 15 de mànega i 8,80 de calat, havia estat construït el 1920 a la Gran Bretanya per encàrrec de la francesa "Société Navale de l'Ouest".

El 21 de febrer de 1939 salpava amb 300 tones de petroli cru en bidons del port fluvial de Rouen, a la Normandia, amb destí a Algèria. El dia 3 de març atracava a Orà i l'endemà a Mostaganem. D'aquest darrer port marxava en destí a Marsella pràcticament sense càrrega, en llast. El migdia del 8 de març llençava un radiomissatge fent saber que es trobava al Golf de Lleó enmig d'un fort temporal de mestral. El capità, Jules Langlois, decidí refugiar-se atracar al port de Roses tot esperant que el temporal minvés. No sabia, però, que l'esperava un fatal desenllaç.

Imatge del *Saint Prosper* poc abans del seu naufragi en aigües empordaneses.

El *Saint-Prosper*, conegut popularment com el "petrolier" i "el barco", sense adonar-se dels senyals que li feien des de Puig Rom, navegava lentament, sense saber-ho, cap a la seva destrucció. Efectivament, la topada amb una de les mines el feia explotar, el casc es partia en dos i s'enfonsava ràpidament al mig del golf sense que la tripulació, integrada pel capità i 26 mariners, tingués temps de reaccionar. Una barca de pescadors aconseguia rescatar un supervivent, però moriria al cap de poques hores a l'Hospital Militar de Roses.

El diumenge 30 d'abril de 1939, segurament degut a aquesta

VIDA MARITIMA

Aviso a los navegantes

Se recuerda, con objeto de evitar accidentes, que la navegación en el Golfo de Rosas continúa declarada peligrosa. Al oeste de la cañalada Punta Salinas-Cabo Norfeo, la entrada en la bahía se hará al oeste verdadero, pasando, como máximo, a una milla del Cabo Falco hasta estar N-E, con punta Poncella, en cuyo punto se podrá arribar al fondeadero.

Los pescadores, dentro de Golfo, se elevarán a las instrucciones del señor Ayudante de Marina; los de altura lo harán por fuera de la cañalada de Punta Salinas y Cabo Cruz.

Anunci publicat a *La Vanguardia*.

tragèdia, *La Vanguardia* publicava el següent avís:

El vaixell es troba a una profunditat d'uns 60 metres, a poc més de quatre milles de l'Escala i poc menys de cinc de Roses, en una zona amb molt fang i llot que gairebé el cobreix. Les seves coordenades són: 42° 10,880' N i 3° 11,960' E.

El lloc i la causa de la catàstrofe varen ser ignorats durant molts anys per les famílies dels desapareguts. Seixanta-sis anys més tard, el 27 d'agost de 2005, es va retre un homenatge promogut pels familiars de François Guilou, de la Bretanya francesa, una de les vint-i-set víctimes del *Saint Prosper*. Aquesta tragèdia i l'homenatge varen ser motiu d'un interessant reportatge del programa *Thalassa* de TV3.

30.- 24 DE DESEMBRE DE 1942. AVIÓ ALEMANY JUNKERS JU 88 A 1-4

La vigília de Nadal de l'any 1942, un avió bimotor alemany va caure al mar, prop de la Clota, per causes desconegudes. Era un Junkers Ju 88, de 20 metres d'envergadura, 14,4 de longitud i 4,85 d'altura. Pesava 14.000 quilos i podia portar 500 kg. de bombes a l'interior, 1.000 sota les ales i 9 metralladores de 7,9 mm. La tripulació la formaven quatre persones.

Un avió Junkers com el que es va estavellar a la Clota.

Aquest tipus d'avió ja va ser utilitzat per la Legió Cóndor durant la Guerra Civil Espanyola per als bombardeigs a la rereguarda. No fou l'utilitzat en el de l'Escala del 23 de gener de 1939. La tripulació va ser rescatada sana i estalvi, allotjada a l'Hotel Empúries i posteriorment repatriada a Alemanya. Les restes de l'avió varen ser venudes com a ferralla. Els dos motors varen ser recuperats el mes d'abril de 1982.

L'avió estavellat prop de la Clota. Foto: Joaquim Palau, arxiu Ramir Palau.

31.- 9 DE GENER DE 1963. CRITI

El *Criti* era una mercant de 201 tones, amb 41,34 metres d'eslora i 7 de mànega, construït a Alemanya l'any 1941. Segons *Los Sitios de Gerona* arborava pavelló marroquí però, tenint en compte que el seu propietari era una societat grega amb seu al port del Pireu, N. Rigas & Co., segurament portava bandera grega. Provenia de Sevilla amb un carregament d'olives i suro amb destí a un port italià.

Lluís Figueras amb el *Criti* al fons. Arxiu Lluís Figueras.

Embarrancà a causa de forts vents de tramuntana a la platja, entre Sant Pere Pescador i Empúries. Després de recuperar la càrrega, va ser remolcat fins al port de Roses. Al cap d'uns dies, seria remolcat a Barcelona per a la seva reparació. D'aquesta manera ho narrava *Los Sitios de Gerona* els dies 10 i 29 de gener de 1963, respectivament:

EMBARRANCO EL BUQUE «CRITI»

Debido a los fuertes vientos de los últimos días embarrancó en nuestra bahía, en la playa de San Pedro Pescador el buque de matrícula marroquí «Criti». Dicho buque iba cargado de corcho y aceitunas y se dirigía desde Sevilla a Italia.

Por no ser posible su descarga por mar, debido al fuerte oleaje, tuvo que hacerse por tierra, siendo transportada su mercancía a nuestro muelle comercial. Cuando el estado del mar sea propicio, se procurará ponerlo a flote.

EL «CRITI», PUESTO A FLOTE

El vapor marroquí «Criti», que como ya dimos cuenta en anterior crónica nuestra había quedado varado en la playa de San Pedro Pescador, ha sido puesto a flote y se encuentra amarrado al muelle comercial de Rosas.

Debido a las causas de su percance, se le abrió en su casco unas vías de agua lo que no le han permitido seguir viaje a Italia y será llevado probablemente a Barcelona para su reparación en el día.

Notícies aparegudes al diari *Los Sitios de Gerona*.

32.- 7 DE SETEMBRE DE 1963. COTENTIN A-701

En una nota del seu corresponsal a Roses, el diari *Los Sitios* del 8 de setembre de 1963 deia:

"...Un barco que era remolcado por otro y que se hallaba refugiado en nuestro puerto [Roses] rompió el cabo de remolque yendo a la deriva hasta estrellarse en la costa cercana a La Escala donde se ha ido a pique. Por ahora se desconoce el nombre de dicho buque".

Al cap de quatre dies el mateix periòdic ampliava la informació, no absenta d'una elevada dosi de misteri:

Barco fantasma en La Escala

Desde el pasado sábado se encuentra varado, en La Escala, en zona denominada Isla Mazu, a donde llegó a la deriva, el buque francés «Constantin (A)», de unas 1.000 toneladas. Como sea que en todo el Golfo de León y zona norte de nuestras costas reinó durante el pasado fin de semana un fuerte temporal, es posible que el citado buque rompió amarras y fuese arrastrado hasta el litoral español.

Se da, sin embargo, la ex-

traña circunstancia que la totalidad de sus camarotes aparecen con las puertas herméticamente cerradas, por medio de soldadura eléctrica. También, hace dos días, un avión desconocido voló sobre el buque y al parecer tomó fotografías del mismo. También un barco al parecer con pabellón francés se acercó a la zona donde se halla el «Constantin (A)» y tras tomar fotografías transbordó a algu-

nos miembros de las tripulaciones, quienes inspeccionaron la nave varada. Una de las hélices, aparece totalmente destruada, y no hay señales de vida reciente a bordo.

Las autoridades correspondientes realizan las gestiones oportunas encaminadas a esclarecer este extraño suceso que ha despertado la natural curiosidad por el aparente misterio que rodea la presencia de esta nave en aguas territoriales españolas.

Se halla varado, sin nadie a bordo

Notícia apareguda al periòdic *Los Sitios de Gerona*.

El *Cotentin*, un vaixell d'acer de 660 tones de desplaçament i propulsat a vapor, era un remolcador de la marina de guerra francesa que havia estat donat de baixa el 15 de maig de 1962 al port de Mers-El-Kebir (Algèria). Per efecte de la forta tramuntana regnant es va trencar el cap que l'unia amb el vaixell que el remolcava i anà a la deriva fins que s'estavellà contra les roques de la punta de Cinc Sous, prop de l'Illa Mateua. Les seves restes, molt deteriorades i fetes miques, encara es poden observar, molt disperses, a una profunditat d'uns 12 metres.

Temporal a la punta de Cinc Sous, lloc on naufragar el *Cotentin*. Foto: Josep Esquirol, arxiu CEDRHE.

Una altra imatge del *Cotentin* mentre s'enfonsa. A primer terme, Miquel Puig. Foto: Jesús Puig, arxiu Jesús Puig.

Procés d'enfonsament del Cotentin. Foto: Miquel Bataller. Arxiu Miquel Bataller.

33.- 17 DE MAIG DE 1971. AVVENIRE

"En la tarde de ayer y debido al fuerte temporal reinante en el mar, así como a la espesa niebla, el buque italiano <Avenire>, de 510 toneladas, procedente de Viareggio y con destino a Barcelona y Alicante, con cargamento de mármol, fue a chocar contra los arrecifes de Punta Grossa en La Escala, hundiéndose en cuestión de pocos minutos. La tripulación, compuesta por el patrono Giorgio Musetti y siete marineros, tuvo tiempo de ponerse a salvo con la ayuda de uno de los botes salvavidas del buque, desembarcando en las costas de La Escala, donde fueron atendidos por la Guardia Civil y el médico de la localidad. Al parecer, sólo uno de los marineros sufre heridas".

Aquesta es la notícia apareguda al rotatiu gironí *Los Sitios* del 18 de maig de 1971. El temporal de tramuntana deixà l'*Avvenire* sense govern i xocà de popa contra la costa. El vaixell s'allunyà lentament mar endins i s'enfonsà lentament a l'alçada de Punta Montgó degut a l'aigua que anà penetrant pel forat obert al casc a causa de la topada. Uns paletes que treballaven a Punta Montgó observaren com set persones remaven un bot i una vuitena cridava auxili per mitjà d'un megàfon. En arribar a la costa, prop d'on havia naufragat el *Cotentin*, el bot s'estavellà contra els esculls. Els paletes recolliren els mariners italians i els portaren a l'Escala.

El mercant *Avvenire*, de 47,25 metres d'eslora, 8,34 de mànega i 3,59 de calat és conegut popularment a l'Escala com el "marmoler". Va ser construït el 1930 a Holanda. Al llarg de la seva vida va rebre diferents noms: *Flying Scotsman* (1938), *Evertsen* (1959), *Luga* (1962), *Aurora Prima* (1965) i *Diana Prima* (1969). Es troba a uns 40 metres de profunditat i aproximadament a una milla de Punta Milà i Punta Trencabraços. Les coordenades són: 42° 6,482' N i 3° 11,363' E. El casc, d'acer, es troba en bon estat de conservació i en posició de navegació. És molt visitat pels submarinistes quan les aigües són clares, els quals poden accedir als camarots i les bodegues.

El mercant Aurora Prima -posteriorment Avvenire- amarrat a port. Arxiu Lluís Figueras.

L'hèlix auxiliar de l'*Avvenire*. Arxiu Lluís Figueras.

Dos submarinistes observant una part del casc i de la coberta de l'Avvenire. Setembre de 1976. Arxiu Lluís Figueras.

Tres submarinistes prop del pal de l'Avvenire. Setembre de 1976. Arxiu Lluís Figueras.

34.- 11 D'ABRIL DE 2002. AMAZE

El mercant grec *Amaze*, de 90 metres d'eslora, amb bandera de conveniència de San Vicente y Granadinas -un petit país del Carib que havia estat governat per la Gran Bretanya-, patronejat per un ciutadà grec i una tripulació de nou mariners: 3 d'Ucraïna i 6 de Myanmar (Birmània), després de descarregar la seva mercaderia a Gènova havia fondejat a la Badia de Roses, a uns 700 metres de la platja, tot esperant instruccions per a una nova missió.

La nit del 10 a l'11 d'abril de 2002, un intens temporal de llevant acompanyat de forta pluja s'abaté en bona part de Catalunya causant importants danys en carreteres, cultius i infraestructures costaneres. La tempesta començà a arrossegar l'*Amaze* cap a la platja i el capità envià senyals d'auxili a la Capitania Marítima de Palamós a dos quarts d'onze del matí del dia 11. Li era impossible endinsar-se mar endins per capejar el temporal perquè un dels motors no funcionava. Finalment, cap a migdia, quedà embarrancat a poca distància de la desembocadura del Fluvià, al costat del Parc dels Aiguamolls, a uns deu metres de la platja. Anava buit de carregament però a les bodegues hi duia 62 tones de combustible fuel, la qual cosa representava un greu perill de contaminació en cas de vessament, en una zona d'especials valors naturals.

Després d'un intent frustrat d'evacuar la tripulació amb un helicòpter de Salvament Marítim, els mariners abandonaren el vaixell des d'una escala de corda a una embarcació que els portà a terra ferma. El temporal, però, no amainava i l'*Amaze* quedà completament embarrancat per la sorra acumulada pel vent i la corrent.

Salvada la tripulació, la preocupació principal era el combustible, que fou retirat del vaixell i transportat a Barcelona per a ser neutralitzat. L'objectiu era doble: d'una

banda evitar la fuga del fuel i, d'altra, alleugerir el pes de l'embarcació per a facilitar les maniobres per desencallar-lo. Aquesta operació durà cinc dies, del 13 al 17.

De les diverses opcions que es plantejaren per alliberar el vaixell, s'optà per la que proposà l'armador. Dues màquines de dragatge, una per mar i l'altre des de la platja, havien de retirar la sorra suficient per fer un canal de cinc metres de profunditat i posteriorment dos remolcadors el girarien per posar-lo perpendicular a la platja i el remolcarien mar endins. Inicialment les autoritats de marina calculaven que aquestes tasques s'allargarien unes dues setmanes, però finalment es varen poder realitzar amb només cinc dies, del 23 al 27. La feina de reflotament es veié facilitada pel fet que l'Amaze tenia poc calat per ser un vaixell especialment dedicat a la navegació fluvial.

Les autoritats de marina obriren un expedient sancionador al capità per possible negligència al haver fondejat massa a prop de la costa i en una posició errònia. La nau es trobava en paral·lel a la costa quan havia d'haver-se situat en diagonal. L'expedient va concloure amb una sanció de mig milió d'euros. Durant els disset dies que l'Amaze restà ancorat a la

platja, milers de curiosos visitàrem el lloc de l'accident per contemplar aquella massa de ferro de 90 metres de llargada i les operacions de reflotament.

Imatge de l'Amaze i un dels remolcadors que el va desencallar.
Foto: Jesús Puig, arxiu Jesús Puig.

BIBLIOGRAFIA NAUFRAGIS

- 1.- Sagetia francesa: TRILLA MORATÓ, Enric. *Naufragis a la mar de l'Alt Empordà*. Edicions El Brau, Figueres, primera edició, 1994; segona edició, 2009.
- 2.- (?): GUILLEM, MARTÍ. "Introducció a l'evolució històrica de Montgó entre els segles XIV i XVIII. Revista Camí de Ronda, 2013.
- 3.- Nostra Senyora del Roser,...: TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 4.- (?): Donjó Callol, Josep. *Memòries d'un mestre escalenc (1934-1945)*. Ajuntament de l'Escalca, l'Escalca, 2011 i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 5.- Sant Antoni de Pàdua: Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, Subdelegació de Marina.
- 6.- Nostra Senyora del Carme: TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit. i Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, Subdelegació de Marina.
- 7.- Triunfante: ESPINÓS, Rafael. *Sólo el mar lo sabe*, Ediciones Plankton, Sitges, 1991; DELGADO BAÑÓN, Luis. *El navío Triunfante, su pérdida y recuperación*, Impremta de la Zona Marítima del Mediterrani, Cartagena, 1974; MARTÍNEZ HIDALGO, José María. *Enciclopedia General del Mar*, Ediciones Generales S.A., 1957; FERNÁNDEZ DURO, Cesáreo. *Naufragios de la armada española*. Establecimiento tipográfico de Estrada, Díaz y López, Madrid, 1867 i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 8.- Ànimas: FERNÁNDEZ DURO, Cesáreo, opus cit. i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 9.- H.M.S. Hindostan: TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 10.- San Juan: Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, Subdelegació de Marina.
- 11.- La Fortuna: TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit. i Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, Subdelegació de Marina.
- 12.- Llagut: *El Católico*, 4 de setembre de 1844; *El Heraldo*, 7 de setembre de 1844 i llibre de defuncions de la parròquia de l'Escalca.
- 13.- Bergantí francès. *La Iberia*, 14 de gener de 1856.
- 14.- Bergantí *Nueve de Febrero*: Diari *El Clamor Público*, 22 de desembre de 1863.
- 15.- Conmoundouros: Garcia Domingo, Enric. "L'estació de salvament de naufrags de l'Escalca 1889-1934". Fulls d'Història Local núm. 56 i 57, Ajuntament de l'Escalca, 1996.
- 16.- Llagut de pesca San José: Llibre de defuncions del Registre Civil de l'Escalca.
- 17.- Llagut pesca del bou San Rafael: Diari *La Nueva Lucha*, 24 de febrer de 1889 i llibre de defuncions del Registre Civil de l'Escalca.
- 18.- Dolores: *Diario de Gerona*, 18 de febrer de 1892.
- 19.- Parella del bou *San Julián*: Llibre de defuncions del Registre Civil de l'Escalca.
- 20.- Barca de pesca: Diari *El Ampurdanés*, 15 d'agost de 1897.
- 21.- Giusepina: *Diario de Gerona* i *La Lucha*, 11 de febrer de 1898.
- 22.- Barca pesca del bou: *Diario de Gerona*, 24 de novembre de 1899.
- 23.- Barca pesca del bou: *Diario de Gerona*, 23 i 28 de novembre de 1900; *El Ampurdanés*, 3 de gener de 1901, revista *La Sardana*, núm. 7, 9 de desembre de 1900 i llibre de defuncions del Registre Civil de l'Escalca.
- 24.- Llagut de pesca: *Los Sitios de Gerona*, 13 de juliol de 1958 i *Llibre de la Festa de l'Escalca*, 1996.
- 25.- Toulouse: *Diario de Gerona*, 31 d'agost de 1909 i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 26.- San Giorgio: *Diario de Gerona*, 23 de setembre de 1915; *La Veu de l'Empordà*, 25 de setembre de 1915 i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 27.- Benigno Bueno: *Costa Brava*, 15 i 30 de desembre de 1920 i 15 de febrer de 1921 i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 28.- Aviò Breguet: COLOMEDA, Lluís, revista *L'Escalenc*, núm. 344 i 345, gener i febrer de 2009; setmanari *Empordà*, 17 d'agost de 2010 i *La Vanguardia*, 7 i 9 de març de 1937.
- 29.- Saint-Prosper: TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit., Espinós, Rafael, opus cit., *La Vanguardia*, 30 d'abril de 1939 i *El Periódico*, 8 de març de 2009.
- 30.- Aviò alemany: Revista *Camí de Ronda. L'Escalca: història, vida i patrimoni*, núm. 3, juliol 2012.
- 31.- Criti: *Los Sitios de Gerona*, 10 i 29 de gener de 1963, TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit. i Lluís Figueras.
- 32.- Cotentin: *Los Sitios de Gerona*, 8 i 12 de setembre de 1963 i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 33.- Avenire: *Los Sitios de Gerona*, 18 de maig de 1971 i TRILLA MORATÓ, Enric, opus cit.
- 34.- Amaze: *El Punt*, 12-13-14-20 i 28 d'abril de 2002; *Diari de Girona*, 12 a 19-23-24-29 i 30 d'abril de 2002 i *Avui*, 14-16 i 21 d'abril de 2002.

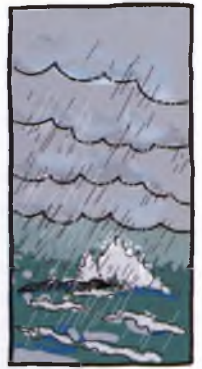
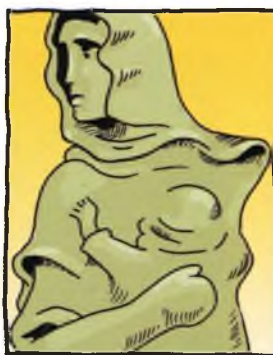
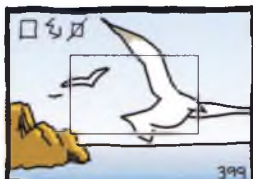

Rafel Bruguera Batalla

RONDA dibuixada

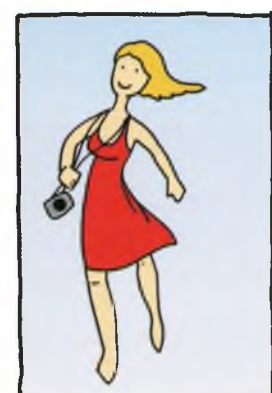
MIQUEL MORRAL BARCELÓ

QUE ESTRANY !
...
PER UN MOMENT M'HA SEMBLAT
...
QUE EM SOMREIES !

Imatges amb història

EL VOL DEL ZEPPELIN DE 1924

Ara fa 90 anys, concretament el divendres 19 de setembre de 1924, al cel escalenc aparegué un monstre volador mai vist a la contrada, un dirigible, com els Zeppelin, que pertorbà la tranquil·litat i la rutina de la gent.

Emili Gandia i Ortega (1866-1939), encarregat de les excavacions d'Empúries, ho anotava així en el seu Diari: *"En éste día a las diez de la mañana, (...) se presentó el globo dirigible de la División Aeronáutica Naval de Barcelona N° 2 para cumplimentar la petición por instancia de la Dirección de los Museos de Barcelona, hecha en nombre del Presidente de la Junta Conde de Belloc, al jefe de la División Aeronáutica Naval, capitán de fragata D. Juan Cardona, quien ordenó que el citado globo, provisto de aparato fotográfico saliese para hacer una información fotográfica de todas estas ruinas, según se tenía pensado de algunos años ha efectuarlo (...)".*

La seva aparició causà expectació, tal com Gandia anotà: *"Al aparecer el globo dirigible por el Golfo junto al Cabo de Mongó, al advertirlo el vecindario de la villa de La Escala y los de San Martín de Ampurias, les produjo un movimiento de curiosidad por todas partes, por alturas, playas, las barcas de pesca, botes, canoas que seguían al dirigible para verle de más cerca, contemplándolo, lo que muchos de los espectadores no habían visto nunca, y mayormente por ignorar su llegada y que misión le traía el que solo evolucionase des del lado de la playa y las ruinas, todos se extrañaban la presencia del aeróstato hasta que el Sr. Folch y yo difundimos el motivo y objeto del monstruo de los aires en este lugar".*

I és que l'objectiu era clar: *"El citado dirigible hizo el viaje des de Barcelona (...) hasta estas ruinas evolucionando a poca altura para hacerse cargo de los perímetros de los recintos íbero-romano y griego, (...) una serie de vuelos (...) que servirán (...) de información fotográfica aérea de gran importancia para el estudio de estas ruinas que darán clara determinación de la topografía de los distintos recintos unificados panorámicamente que junto con las maquetas tendrá gran valor de orientación de la situación de todas las ruinas descubiertas hasta este día".*

L'experiència fou tan destacada que la premsa de l'època, com el *Diario de Gerona* o el rotatiu madrileny *El Imparcial*, se'n feren ressò en les seves edicions de 25 i 24 de setembre, respectivament. El diari comarcal *La Veu de l'Empordà* (27-09-1924, pàg. 5) s'hi referia amb aquests mots: *"Un dirigible del Servei d'Aeronàutica naval, va impressionar dies enrera, amb bon resultat, unes fotografies de les excavacions d'Empúries, per tal de fixar la determinació de la topografia emporitana i donar una idea de conjunt de les ciutats greco-ibero-romana de què successivament va ésser constituïda Empúries".*

I com a prova d'aquell vol, les fotografies que acompanyen aquest text, la de terra, efectuada per Emili Gandia, i les tres aèries, preses des del dirigible.

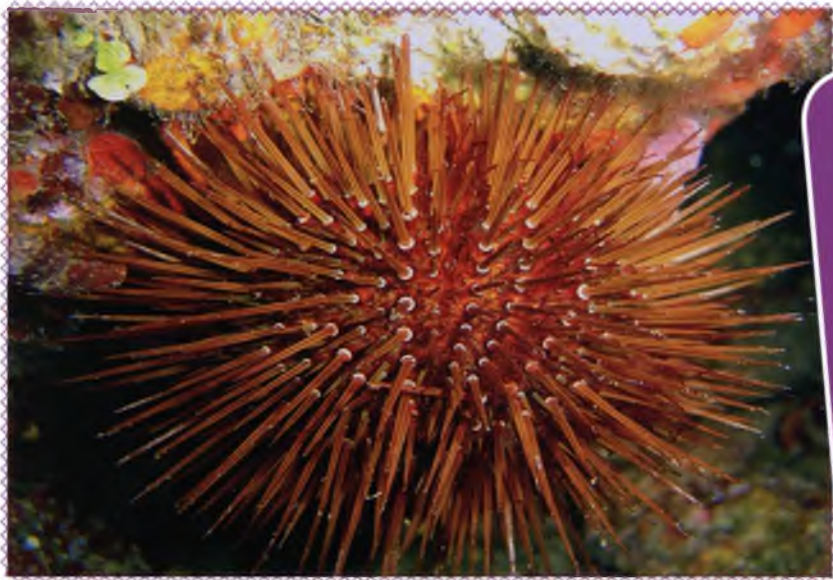
Jordi Gallegos i Córdoba

Imatges de l'Arxiu Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries (MAC-Empúries)

LA GAROTA

PARACENTROTUS LIVIDUS

Mida de la carcassa:

7cm de diàmetre màxim, normalment fan 5 cm.

Mida de les punxes:

Fins 3cm de llarg Distribució vertical: 0 - 80m. (normalment al voltant dels 20m).

Esperança de vida:

8 anys.

ARBACIA LIXULA

Mida de la carcassa:

Uns 5cm de diàmetre

Mida de les punxes:

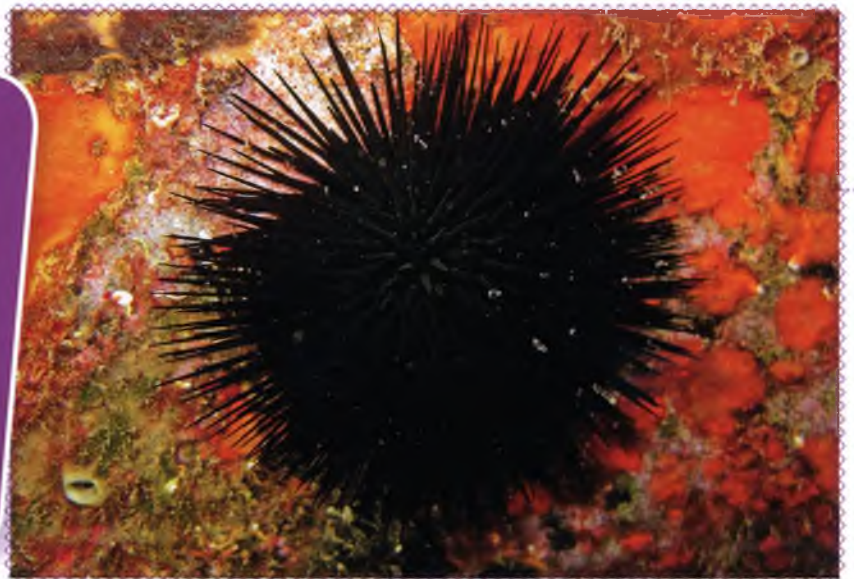
Fins a 3cm de llarg.

Distribució vertical:

Fins a 50m. de profunditat

Esperança de vida:

8 anys.

SPHAERECHINUS GRANULARIS

Mida de la carcassa:

Entre una 12 i 13cm de diàmetre.

Mida de les punxes:

Fins a 2cm de llarg

Distribució vertical:

Fins a 100m. de profunditat

Esperança de vida:

8 anys.

PARACENTROTUS LIVIDUS

És la garota més coneguda i més apreciada gastronòmicament. Té una mida mitjana, amb la part superior de la carcassa arrodonida i la part inferior plana. Les punxes afilades i de colors molt diversos, des de violeta fosc o casi negre fins a colors verdosos o groguencs. Aquesta diferència de coloració no té cap relació amb el sexe de l'individu ni amb l'edat.

Sovint la trobarem recoberta d'algues i curculles, perquè els peus ambulacrals que tenen a la meitat superior del cos tenen ventoses que els hi permet agafar diferents objectes per amagar-se dels seus depredadors i a la vegada protegir-se del fort hidrodinamisme (el moviment de l'aigua) de certes zones.

ARBACIA LIXULA

Sempre té les punxes de color negre i relativament més llargues en relació al cos. La carcassa és vermellova, més aplanada i amb la obertura oral més grossa.

Mai la trobarem envoltada d'algues i curculles, ja que els seus peus ambulacrals que tenen a la meitat superior del cos no tenen ventoses.

SPHAERECHINUS GRANULARIS

Es tracta d'una garota d'aspecte més gros, té moltes punxes i molt pròximes entre elles. El color generalment és violeta amb el finals de les punxes de color blanc. Però tot i que no passa massa sovint les podem trobar completament blanques, brunes o vermelloses.

De la mateixa manera que *Paracentrotus lividus*, té la part superior del cos amb peus ambulacrals que li permeten agafar curculles i trossos d'algues per amagar-se.

Entre les punxes te unes espines modificades que s'anomenen pedicelaris, els quals contenen verí i els permet defensar-se davant els depredadors. La quantitat de verí no té cap efecte sobre nosaltres, a més el tipus de punxes que tenen són difícils de clavar ja que tenen la punta arrodonida.

Tot i ser comestible les seves gònades no són tant valorades.

MORFOLOGIA I ECOLOGIA:

Totes les garotes viuen sobre el fons, és a dir són espècies bentòniques. Tenen una forma oval, més o menys plana segons l'espècie. El seu esquelet és format per petites plaques unides entre elles que acaben formant una sola peça, a la que trobem porus per on sortiran els peus ambulacrals que la permeten adherir-se al substrat. Sobre l'esquelet trobem petits melanomes on s'hi enganxen la base de les espines amb petits músculs que, a més, permeten els seu moviment. Fet que utilitzen per a desplaçar-se. Rodejant la base de les espines, hi ha els pedicelaris, òrgans amb forma de pinces que ajuden a mantenir la superfície de la garota lliure de residus per tal que es pugui dur a terme l'intercanvi de gasos necessari per a la respiració.

S'alimenten d'algues, mentre van menjant hi ha petits trossos d'algues que cauen, són els peus ambulacrals que amb les seves ventoses els agafen i els acosten fins a la boca, situada a la part ventral. L'anus a la part posterior del cos.

Existeixen molts tipus de garotes. Algunes viuen a la sorra, altres ho fan a les roques, algunes amb una morfologia completament oval, altres una mica més allargades, amb moltes punxes i molt juntes o amb poques i separades... però a les següents línies tant sols parlarem d'aquelles tres espècies que són més comunes a la nostre costa, així com la millor manera de distingir-les entre elles.

BIOLOGIA

Durant el dia es refugien a les roques, a les esclatxes, o a la Praderia de Posidònia esperant que arribi a la nit per sortir a buscar menjar. Diem que les garotes realitzen la funció de pasturatge, s'alimenten d'algues i fulles de *Posidònia* deixant petites marques irregulars sobre la fulla, pel que modulen la concentració d'algues que hi ha al fons marí. La forma d'alimentació pot arribar a tenir una influència erosiva sobre la roca, fins al punt de perforar la roca i formar petites cavitats que, en el cas de *Paracentrotus lividus*, fan servir de refugi. *Paracentrotus lividus* s'alimenta d'algues carneses, mentre que *Arbacia lixula* també ho pot fer d'algues calcàries, però en canvi no pot fer forats a les roques. *Paracentrotus lividus* i *Sphaerechinus granularis* es cobreixen d'algues i curculles que les protegeix tant de l'excés de llum a les zones més superficials com dels depredadors.

Els depredadors de la garota adulta son els sards i les variades, les estrelles de mar i els gasteròpodes (cargols) de grans dimensions com *Charonia lampas* i *Hexaplex trunculus*. Els juvenils poden ser menjats per un rang més ampli de depredadors.

De tant en tant podem trobar zones amb grans agregacions de garotes que produeixen un efecte erosiu sobre les roques, deixant-les completament pelades.

Molts peixos petits busquen protecció sota les punxes de les garotes, i sinó neden a prop per poder-s'hi amagar en cas de sentir-se amenaçats. Per exemple els juvenils de diferents espècies com Gobits i Blènids. També hi podem trobar alguns crustacis com les quisquilles, amfípodes i crancs.

HISTÒRIA I TAXONOMIA:

Què podem dir de les garotes? Doncs bàsicament que les maleïm quan ens clavem les punxes i les adorem quan les mengem.

Ja històricament les gònades (òrgans sexuals femenins), eren molt valorades. Antigament el consum de gònades se'l relacionava amb l'augment de la potència sexual. Es considerava un potent afrodisíac. La garota és un invertebrat del grup dels Equinoderms, grup d'animals íntegrament marins.

Els Equinoderms no inclouen únicament les garotes, sinó que aquestes són tant sols un petit subgrup. Dins dels Equinoderms destaquem: els Asteroïdeus (les estrelles de mar), els Ofirouïdeus (les ofiures de mar), els Crinoïdeus (els lliris de mar), els Holoturoïdeus (els cogombres o també conegudes botifarres de mar) i els Equinòdeus (les garotes o també coneguts com eriçons de mar).

A nivell mundial existeixen 6500 espècies d'equinoderms diferents, de les que només 143 tenen representants al Mediterrani. Tot i que moltes espècies viuen a grans profunditats, llocs que de moment estan poc explorats.

HÀBITAT I DISTRIBUCIÓ

Viuen en hàbitats molt diversos, però el més normal és trobar-les sobre hàbitats de fons rocós, ben il·luminats i amb comunitats d'algues, a les praderies de les *Fanerògames Marines* com la *Posidònia oceànica* o *Zostera marina* i en ambients portuaris.

Paracentrotus lividus i *Arbacia lixula* tant les podem trobar a zones calmades com en zones on l'hidrodinamisme és intens. En canvi *Sphaerechinus granularis* domina sobre fons calmats, a on no es nota l'efecte de les onades. Tant poden formar grans agregacions com trobar individus solitaris.

Les tres espècies les trobem a zones superficials. A nivell de profunditat, *Sphaerechinus granularis* és la que pot arribar a viure a una profunditat més elevada, fins a 100 metres. Però el que realment limitarà la fondària on es troba, és la quantitat d'aliment.

En quant a la distribució geogràfica, les trobem al Mediterrani i a part de l'Atlàntic, fins a les Açores i Cap Verd al sud.

Els juvenils de *Sphaerechinus granularis* viuen a profunditat i no és fins que arriben a l'edat de maduresa sexual que puguen fins a zones menys profundes, és per això que no solem veure juvenils a poca profunditat.

AMENACES

Les garotes són molt apreciades gastronòmicament, particularment les gònades de *Paracentrotus lividus*. A vegades costa distingir aquesta espècie d'*Arbacia lixula*, pel que s'agafen les dues espècies per menjar, però una no té les gònades tant bones com l'altre, pel que amb el temps aquesta s'ha anomenat erròniament com el mascle. Tot i que la seva extracció està regulada, la seva importància gastronòmica fa que les seves poblacions s'hagin sobre-exploatat i hagin disminuït en els últims anys.

Legalment, per poder agafar garotes cal ser mariscador professional (cens tancat) o disposar d'una llicència de pesca recreativa. El primer cas, hi ha un cens tancat i regulat per a tot el litoral de Catalunya, i té limitacions del volum d'extracció diari. En cas de disposar d'una llicència de pesca recreativa, se'n poden agafar 150 individus/dia.

Paracentrotus lividus és protegida per l'Anex III del Conveni de Barcelona.

Un altre factor que a llarg termini pot afectar a les poblacions de garotes és el canvi climàtic, el qual influeix en la dinàmica oceànica, provocant un increment del nivell del mar i una reducció de la concentració de ions de carbonat, cosa que pot afectar als animals que presentin un esquelet calcari com és el cas de les garotes.

En definitiva, la seva densitat depèn de l'abundància de refugis, les mortalitats massives per malaltia, de la contaminació química i per l'abundància dels depredadors (inclosos els humans).

REPRODUCCIÓ

La maduresa sexual els hi arriba a una determinada talla, que serà diferent en funció de l'espècie.

Es tracta d'una espècie dioica (individus mascles i femelles separats), sense dimorfisme sexual, és a dir visualment no podem diferenciar els mascles de les femelles.

En la majoria dels casos s'ha constatat que la reproducció té un cicle anual, amb la reproducció a finals de primavera (*Haya, 1990, Lustres, 2001, Garmendia et al., 2010, Arafa et al., 2012*), tot i que s'han realitzat estudis al Mediterrani que registren una segona posta a la tardor (*Fenaux, 1968, Semroud & Kada, 1987*). Cada mascle i femella allibera els espermatozoides i els òvuls a l'aigua, per tant la fecundació és externa. Un cop els òvuls són fecundats, es forma l'embrió i comença l'estadi larvari que dura entre uns 20 i 30 dies. Durant aquest temps la larva forma part del plàncton. És en aquest moment quan les garotes aprofiten per distribuir-se al llarg de la costa gracies a les corrents. Un cop hagi passat un mes, i la garota hagi sofert les transformacions que li pertoquen, passarà a fixar-se al fons.

Els òrgans sexuals femenins són de color vermell-taronja viu i els del mascle de color groc daurat. Com ja hem dit, el que s'aprecia gastronòmicament de les garotes són les gònades femenines. Com que aquestes s'han d'alliberar a l'exterior perquè tingui lloc la fecundació, doncs cal que les recollim i mengem abans que això tingui lloc. Normalment la recollida de garotes te lloc entre el mesos de desembre i març.

PARACENTROTUS LIVIDUS	ARBACIA LIXULA	SPHAREACHINUS GRANULARIS
Fa forats a les roques.	No fa forats a les roques.	No fa forats a les roques.
No s'alimenta d'algues calcàries. S'alimenta d'algues carneses.	Es pot alimentar d'algues calcàries. S'alimenta d'algues carneses.	No s'alimenta d'algues calcàries. S'alimenta d'algues carneses i de detritus.
La part superior del cos presenta peus ambulacrals amb ventoses.	La part superior del cos presenta peus ambulacrals amb ventoses.	La part superior del cos presenta peus ambulacrals amb ventoses.
Utilitza curculles i algues per amagar-se.	No utilitza ni curculles ni algues per amagar-se.	Utilitza curculles i algues per amagar-se.
Punxes de diferents colors.	Punxes sempre negres.	Punxes liloses amb puntes blanques.
No la solem trobar sobre superfícies llises.	La trobem sobre superfícies llises.	No la solem trobar sobre superfícies llises.
Les gònades són molt valorades gastronòmicament.	Les gònades són valorades gastronòmicament.	Les gònades són poc valorades gastronòmicament.
Domina tant sobre fons rocosos com praderies de fanerògames marines.	La trobem en fons rocosos.	La trobem tant sobre substrats rocosos com sobre praderies de fanerògames marines.

VOCABULARI

Bentòniques; dit del grup d'animals que viuen en contacte amb el fons marí. Espècies bentòniques.

Peus ambulacrals; formen part del sistema ambulacral que es tracta d'un conjunt de conductes plens d'un líquid similar a l'aigua del mar, aquests conductes acaben amb unes ventoses. Cada conducte d'aquests i la seva ventosa és el que anomenem peu ambulacral. Pedicelaris; estructures molt petites en forma de pinça que tenen diverses funcions, com ara eliminar restes i larves que queden fixades sobre el cos, defensen l'animal davant de depredadors o participen en la captura de preses o aliment.

Fanerògames marines; són plantes superiors amb arrel, tija i fulles que produeixen flors i fruits, per tant no són algues. Presenten una tija especial, horitzontal i enterrada des d'on sortiran les arrels i les fulles allargades. Viuen sobre fons de sorra. Hi ha diferents espècies, però la més coneguda és la *Posidònia oceànica*.

Plàncton; és el conjunt d'organismes que tenen com a característica principal que habiten a la columna d'aigua, tenen una capacitat limitada de moviment pel que aquest depèn en gran part de les corrents.

BIBLIOGRAFIA

Tesis Doctoral 2013, Estrategia vital y dinàmica poblacional del erizo *Paracentrotus lividus*, Rosana Ouréns Chans. Universidade da Coruña Departamento de Biología Celular e Molecular. Doctor Luis Fernández Rodríguez y Doctor Juan Freire Botana.

Bergbauer M., Humberg B., 2002. Flora y fauna submarina del mar Mediterráneo. Ediciones OMEGA, Barcelona

Hofrichter R., 2004. El Mar Mediterraneo, Volumen I Parte General. Ediciones OMEGA, Barcelona.

Hofrichter R., 2005. El Mar Mediterraneo, Volumen II/1 Guía sistemática de identificación. Ediciones OMEGA, Barcelona.

Hickman, Roberts, Larson. Principios Integrales de Zoología. Edición Española a cargo de Fernando Pardos. Edició Mc Graw - Hill - International.

Templado J., Calvo M., Garvía A., Luque A. A., Maldonado M., Moro L., Guía de invertebrados y peces Marinos protegidos por la legislación nacional e internacional. Naturaleza y Parques Nacionales, Serie Técnica. Ministerio de Medio Ambiente, Dirección General de la Naturaleza.

Esquelet d'una garota en el fons marí.

Ariadna Armas Bigarós

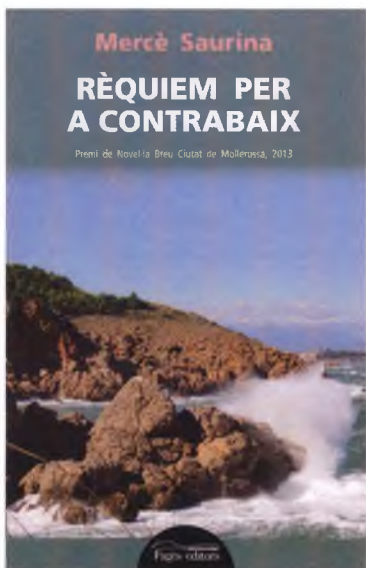
Correcció text: Joan Ylla Boix
Imatges de Jofre Rodeja Coloma

La prestatgeria

Títol: Josep Esquirol, fotògraf d'Empúries
Autor: Diversos autors.
Editorial: Almazora Gràfiques. 2013. l'Escala.
Núm. pàgines: 71 **Preu:** 13€

Aquest és el catàleg de la magnífica exposició intitolada *Josep Esquirol, fotògraf d'Empúries*. Aquesta exposició organitzada pel Museu de l'Anxova i de la Sal, el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries i l'Ajuntament de l'Escala va estar oberta entre el juliol de 2013 i gener de 2014 al MASLE. El text d'aquest catàleg és de diversos autors que glossen la figura de Josep Esquirol i expliquen el paper que va jugar com a documentalista emporità. De gran rellevància i bellesa són el recull de fotografies sobre Empúries de Josep Esquirol que acompanyen aquests textos. JB.

Títol: *Rèquiem per a contrabaix*
Autor: Mercè Saurina i Clavaguera
Editorial: Pagès editors. 2014. Lleida.
Núm. pàgines: 130 **Preu:** 14€

Segona novel·la de Mercè Saurina que ha estat premiada amb el Premi de novel·la breu ciutat de Mollerussa 2013. És una novel·la breu ambientada parcialment a l'Escala en què els paisatges de l'Empordà tenen un paper rellevant en l'obra. És una commovedora història en què la protagonista, la Lys, viu atrapada en una relació molt malaltissa mentre lluita per compaginar la seva carrera professional recent començada amb l'estrenada maternitat. Aquesta història trufada de situacions d'extrema tensió mostren la cara més fosca de la naturalesa humana. El dolor, la ràbia, la impotència i l'instint de protecció poden portar a reaccions imprevisibles. Serà precisament aquests comportaments els que porten al desenllaç de la novel·la. JB.

Títol: *Tres llegendes del Montgrí a l'Escala*
Autor: A cura de Lurdes Boix i Llonch que ha seleccionat i transcrit textos de Joan Ballesta i Molinas "Calafat" i Lluís Albert i Rivas.
Editorial: Museu de l'Anxova i de la Sal. 2013. l'Escala.
Núm. pàgines: 28 **Preu:** 10€

Tres llegendes que tenen com a nexa comú el Montgrí i aquesta escarpada costa tan nostra que va de *la Foradada a Punta Milà*. Treball fet amb motiu de la Jornada de memòria Oral celebrada al Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala sobre textos de Joan Ballesta i Molinas "Calafat" i Lluís Albert i Rivas; amb il·lustracions creades expressament per Maria Casassas i Figueras i acompanyat de fotografies de Miquel Bataller i Fàbregas. *El bramul de la cova de Baix de Cols* i *La fada de Cala Ferriol* són de Joan Ballesta i Molinas "Calafat" i *La cova de Mala Clivilla* és de Lluís Albert i Rivas.

Imponents penya-segats, fades i corallers, temporals i la gent de mar són els protagonistes d'aquestes 3 llegendes que passen al costat de coves i d'un mar conegut que mai s'acaba de conèixer del tot. JB.

Títol: Ángel Belza. *Memorias de un niño en Rusia 1937-1957*

Autor: Ángel Belza.

Editorial: Ajuntament de Lasarte-Oria, Paradiso Gutenberg (edició paper) i eBooksBierzo (ed. ebook): Lasarte (2013)

Núm. pàgines: 430 Preu: 19,90€ (paper) i 4,99€ (ebook)

Aquest llibre és el testimoni d'una memòria biogràfica exemplar. Amb un estil directe i sense cap tipus d'ornament superflu, dibuixa literàriament les vivències de l'autor amb l'únic vestit d'una vida que retrata els fets que han marcat la història d'Espanya i Europa de bona part del s.XX. Ángel Belza va néixer el 1926 i era el quart fill en edat dels cinc que van arribar a ser. Amb deu anys i quan Bilbao estava apunt de caure a mans dels franquistes, el seu pare, Gregorio, va decidir enviar-lo a ell i al seu germà Luis cap a l'URSS embarcats en La Habana amb 1494 nens i nenes com ells.

El seu periple, tant d'infantesa com d'adult, per les contradetes soviètiques són inabastables. Va ser rebut a Leningrad, de seguida el van dur a estudiar a Moscou, després va estar a la península de Crimea, Ufà, a Odessa, Geòrgia, per acabar treballant en una fàbrica de Gorki. En aquesta ciutat propera a Moscou es retroba amb el seu germà i coneix a la Filomena Gómez, qui va ser la seva muller i la mare dels seus dos fills, Consuelo i Ángel. Tots quatre, l'any 1957 tornaran a Espanya, però per emigrar tot seguit cap a Suïssa iniciant així un nou periple.

Al llarg dels quasi bé 20 anys que va estudiar enginyeria naval, va treballar a les mines i en una granja de pastor; va ser un proscrit per viatjar i traslladar-se sense les pertinents autoritzacions i va estar condemnat a set mesos a un camp de concentració per robar menjar. A aquests atzarosos fets, cal afegir-hi que també va haver de patir les misèries de la Segona Guerra Mundial i la seva postguerra, la trista notícia de la mort del seu pare i el seu germà petit José Manuel des de la distància i el desconsol de la solitud.

Aquest llibre, és doncs, un document històric que passa comptes sense cap tipus de ressentiment amb la història contemporània d'Europa. AP.

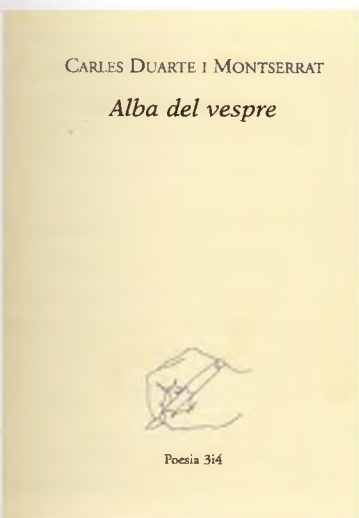
Títol: *El Capitán Trueno y la espada del invencible*

Autor: Ricard Ferrándiz

Editorial: Ediciones B. 2013. Barcelona.

Núm. pàgines: 48 Preu: 15€

Tercera aventura de la nova etapa del nostre heroi en què la història s'ambienta uns anys abans de *El último combate*. Poc després del casament de *Sígrid* i *el Capitán Trueno* comença aquesta història en què el *Mago Morgano* ha creat un nou globus que fa que els nostres protagonistes comencin una nova aventura que els portarà a la Xina on pretenen arribar en globus per tal que el *Mago Morgano* pugui tornar a veure a la seva filla Rune. Després d'una tempesta de sorra aterren a la Xina i es troben amb el seu amic *Wang-Ho* (marit de Rune) que els explica la difícil situació que viuen i que els porta a l'inici de l'aventura xinesa. JB.

Títol: *Alba del vespre*

Autor: Carles Duarte i Montserrat

Editorial: Tres i Quatre. 2013. Paterna – la Canyada.

Núm. pàgines: 48 Preu: 10€

Carles Duarte explica en trenta-un poemes la seva manera d'entendre l'existència i la seva consciència del vincle que ens uneix a la natura. Són poemes on notem la força de la naturalesa, la immensitat de l'univers que ens recull, la fragilitat de l'existència humana malgrat la força d'aquesta humanitat que ens porta a transcendir els nostres propis límits. El mar i l'univers juguen un paper important en aquest treball que és sobretot reflexiu i suggeridor i, finalment, optimista. JB.

Títol: És la política, idiotes!
Autor: Quim Brugué Torruella
Editorial: Papers amb accent: Girona (2012)
Núm. pàgines: 185 **Preu:** 16€

És la política, idiotes!, és una defensa de l'activitat genuïnament política. L'autor, en Quim Brugué, al llarg de les 185 pàgines del seu llibre fa un al·legat en favor de la política atès el descrèdit generalitzat que aquesta pateix actualment. El llibre, de fet, és un escrit conceptual del fet polític i un esforç de dignificació d'aquesta activitat que l'autor entén com a essencial per poder conviure en societat i poder tenir, dins d'ella, una existència plena. El to provocatiu del títol respon a la idea aristotèlica que l'home és un animal polític. És a dir, que el que li és natural és viure en societat i, com a tal, necessita de la política per poder gestionar-se dins la col·lectivitat. Ser part integrant de la societat implica participar honestament en la seva gestió en tant que el que afecta al col·lectiu afecta a l'individu i viceversa. Per tant, "idiota" és aquell que es desentén del col·lectiu i, per extensió, de la política preocupant-se només dels assumptes privats perquè considera que aquests són aliens als de la societat.

Brugué, assumint aquesta vinculació tan estreta entre la política i persona, advoca per la recuperació d'aquest sentit de la política enfront de l'acceptació generalitzada del discurs "antipolític" que predomina avui dia i que defineix la política com un mer teatre o un simple taulell de joc i/o joc d'interessos aliens a les persones. L'última conseqüència d'aquest discurs és que les persones es desentenguin del fet públic -de la política- perquè només es preocupin del seu privat, convertint, d'aquesta manera, a les persones en "idiotes".

Per combatre aquesta visió escèptica i negativa de la política l'autor comparteix, primerament, la indignació vers al "mal polític", però seguidament el diferencia de la "bona política". El primer, el "mal polític", és el de la poltrona, el que instal·lat en un lloc públic només mira el seu interès privat. La "bona política", en canvi, significa l'assumpció de la responsabilitat de l'interès general i actuar en funció del bé públic i no de l'interès privat.

No obstant això, l'autor no cau en una idea naïf de la política ni de l'interès públic. Precisament, la virtut del seu llibre és concebre l'activitat política com un espai limitat per la discrepància. Un espai en el qual el "bon polític" no concep la finalitat de la seva activitat ni l'interès general en un banal intent d'acontegar a tothom, sinó en la valentia d'enfangar-se els peus i prendre decisions que sap que el confrontaran amb l'altri. Perquè la "bona política" és aquella que té una concepció del poder com a eina de gestió limitada per la discrepància i que s'exerceix com a mitjà per executar un projecte col·lectivament compartit. I és en aquesta confrontació problemàtica de la discrepància i l'enfrontament que la "bona política" pren forma de projectes col·lectius per a la societat.

Aquest llibre és, per tant, un re-enfocament des d'un sentit realista de la política al lloc que li correspon. Una exercici de dignificació de la eina que tenim per gestionar i millorar les vides de les persones des de l'espai públic i que, alhora, resta a molta distància dels discursos ideals -i trivials- que s'allunyen de la naturalesa real de la pràctica política. AP.

T'HI SÉ

ENRIC CASASSES

Títol: T'hi sé
Autor: Enric Casasses
Editorial: Edicions de 1984: Barcelona (2013)
Núm. pàgines: 138 **Preu:** 15€

T'hi sé és un recull de 76 poemes d'Enric Casasses que retrata un moment de la seva vida. Vestit d'una llibreta negra, un bolígraf negre i de molta ironia, l'autor afronta una vasta amplitud temàtica que va des de la informàtica i el progrés, a la solitud, l'amor i la perfecció. Amb un estil flexible i lliure i per mitjà de recursos literaris com ara les repeticions, homofonies, jocs de paraules i calligrames, l'autor cerca el més enllà dels límits del vers per desbordar les fronteres de les paraules. I és en aquesta transgressió del mot que l'autor atrapa la volàtil màgia del llenguatge i la complicitat del lector.

Aquest poemari va molt més enllà de la sorna i trivial constatació sobre què envolta la vida del poeta, és una presa de posició davant els tints dels nostres temps. La crítica a la modernitat i al suposat avenç cultural que aporta la tecnologia, o bé les reflexions sobre l'amor, el dolor de l'absència i la manca de la perfecció són exemples de posicionaments de l'autor. Tanmateix la temàtiques que hi apareixen amb més insistència són aquelles més marcadament filosòfiques que, tot i el to murri i irònic, la seva transcendència no queda deslluïda.

Per concloure, es pot dir que en aquest poemari la paraula transcendeix el particular del poeta per assolir la universalitat del lector perquè el quadre retratat no és un moment de la vida del poeta, sinó que és un retrat d'una etapa històrica de la humanitat. AP.

Títol: Pedra viva. Les gàrgoles de l'església de l'Escala.

Autor: Montserrat Caldés i Enric Casasses

Editorial: Ajuntament de l'Escala: l'Escala 2014

Núm. pàgines: 420 **Preu:** 35€

Aquest llibre és un homenatge particular a una part no òbvia del patrimoni cultural de l'Escala i, en concret, de l'Església de Sant Pere de l'Escala. El llibre és una bella composició assolida des de l'estètica de la imatge i de la paraula que invita al lector a mirar cap amunt quan estem a l'entorn de la parròquia i contemplar les setze gàrgoles que hi ha.

En el llibre el lector hi trobarà una introducció i, posteriorment, una sèrie de capítols cadascun dels quals serà dedicat a una gàrgola des de la imatge i la paraula. Els dos autors, la Montserrat Caldés des de la fotografia, i l'Enric Casasses, des de la poesia, acosten al lector aquestes peces arquitectòniques que quasi sempre passen desapercibudes per qui no mira al cel. Per a cada gàrgola hi ha fotografies preses des de diferents perspectives a fi de retratar-les de forma que les seves plenituds es puguin contemplar de forma dinàmica a través de la paraula. És així que les imatges adquireixen vida i la fotografia estàtica de la Gàrgola esdevé una escena vivencial amb moviment perpetu. La lectura i observació du al lector dins el món gargolístic per poder veure la fisonomia escalenca des del seu mirar enlairat, tafanejar converses entre gàrgoles, introduir-se de manera introspectiva dins les seves intimitats més reservades i, sobretot, experimentar el seu pas del temps: "L'ara mateix i el dia rere dia són sempre diferents i els visc tots dos" (Gàrgola 6).

Aquest llibre és, doncs, un reconeixement a aquestes particulars peces arquitectòniques que passen desapercibudes pel sojornar escalenc. És una invitació a fixar-se amb aquells detalls i elements del nostre entorn que estan descuidats pel nostre mirar quotidià. AP.

Títol: Un secret a les butxaques

Autor: Teresa Julià Dinarès (text) i Anna Clariana (il·lustracions).

Editorial: Animallibres: Barcelona (2013)

Núm. pàgines: 120 **Preu:** 8,20€

Aquesta és una molt interessant proposta infantil. Un conte vestit amb tots els elements necessaris perquè els més petits quedin seduïts per la lectura: fantasia, misteri, aventura i sorpreses. Un secret a les butxaques narra l'aventura de dos germans escalencs, la Martina i en Dalmau, de pare pescador i de mare botiguera que, havent arribat a la fi del curs, se'n van amb l'àvia a viure la revetlla de Sant Joan a la muntanya. El que havia de ser una estada més a la muntanya, es convertirà en l'inici d'una aventura a causa d'uns éssers petits i màgics anomenats 'minairons' i que, vinguts de coves de dracs i gegants i amb la entremaliadura incrustada en el seu ADN, acabaran a l'Escala per traspalsar-la de dalt a baix.

Aquesta és una lectura recomanada per a nens majors de 10 anys i acompanya, si és vol, d'una proposta didàctica per aquells que vulguin treballar la seva lectura de forma transversal. Això és possible perquè el seu argument vincula d'una manera esplèndida el mar i la muntanya establint, així, un pont i un fil conductor de les diferents formes de vida i tradicions que hi ha entre ambdós àmbits. El relat va acompanyat d'unes il·lustracions en blanc i negra de Anna Clariana que dona imatge a situacions que es desencadenen al llarg del llibre. AP.

Títol: La mà del temps

Autor: Carles Duarte i Montserrat i Maite González

Editorial: Arola Editors. 2013. Tarragona.

Núm. pàgines: 52 **Preu:** 13€

Es tracta d'un llibre en què els dos autors dialoguen, utilitzant Maite González la fotografia i Carles Duarte la paraula en forma de poesia. Així la primera fotografia inspira el primer poema que al seu torn porta a la segona fotografia que suggereix el segon poema i així fins a completar els 20 diàlegs. Aquest diàleg encadenat va dibuixant un panorama íntim i reflexiu que es vol acostar als límits de la identitat i l'empremta que cada vida deixa en la dels altres. La mà del temps, Besllums, Crepuscle, Escripura, Sorra o Des del lliandar són algunes d'aquestes composicions que s'encadenen una a l'altra fins a completar aquest suggeridor exercici entre fotografia i paraula. JB.

Títol: El penis més bonic de Catalunya i 12 contes més

Autor: Diversos autors.

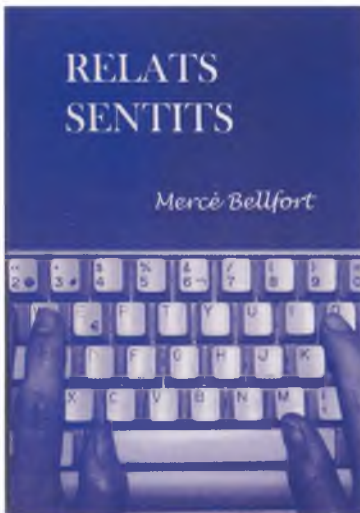
Editorial: La Busca edicions: Castellterçol (2013)

Núm. pàgines: 125 **Preu:** 15€

Cada any la Fundació Víctor Mora convoca un concurs de Narrativa Breu i l'edició d'enguany ha estat la XVena edició. En aquesta convocatòria s'hi van presentar 110 relats, dels quals 13 han estat seleccionats com a finalistes. Doncs bé, aquest llibre és el recull d'aquestes 13 narratives i el títol del llibre el dona el relat que va guanyar el concurs de la present edició.

La lectura d'aquest llibre és amena i distreta atesa la varietat d'arguments i historietes diferents que cadascuna de les 13 narratives ens invita a gaudir. El lector sojornarà i es submergirà en universos de tots tipus. Des del procés creatiu d'una exposició de vagines i la suggerible admiració a un penis sublim, a l'univers polifacètic del mercat dels mitjons, o la tendresa del primer petó. S'enfrontarà als reptes emocionals de relacions tríades amoroses, a un lladre que roba el cor d'una jove amorosament oblidada i a la violència d'una humiliació d'infantesa.

Comptat i debatut, aquest compendi de narracions breus és un pisolabis variat de personatges, objectes, paisatges i localitzacions que el lector podrà consumir en forma de tastets i petites racions per poder explorar la riquesa de cadascuna de les 13 propostes que el llibre convida a llegir. AP.

Títol: Relats sentits

Autor: Mercè Bellfort.

Editorial: -

Núm. pàgines: 152 **Preu:** 14€

Relats sentit és el recull de diversos microrelats de Mercè Bellfort, col·laboradora de L'Escalenc i que des de fa uns pocs anys publica a la web "Relats en Català". Relats sentits és un compendi de quaranta-nou microrelats cadascun dels quals amaga un univers propi i una riquesa particular. La seva lectura és com un menú de degustació en el que cada nou tast és una experiència diferent a l'anterior i en el que allò relatat ha de ser concebut com una joia d'un únic exemplar.

Amb un estil diàfan, un vocabulari que explora la riquesa de la nostra llengua, una narrativa precisa i àgil, relat a relat l'autora atrapa al lector. En els seus contes hi ha humor, tendresa, nostàlgia, sorpreses, tendresa, així com paisatges i localitzacions que l'autor escalenc identificarà amb la mateixa immediatesa en què les històries desfilin davant seu.

El conjunt d'argumentaris és un univers inesgotable i durà al lector a submergir-se dins un entremat divers que va des d'una investigació que arrencarà en una cafeteria davant la platja de l'Escala per una misteriosa passatgera del carrilet, a en un poble italià en el que el capellà serà assassinat per un marit en representació del col·lectiu masculí. Es veurà enmig d'una revolta contra un poderós banquer, en el procés de desintoxicació d'una víctima de les noves tecnologies, en la recerca d'un títol per a un llibre en una llibreria, i així fins a quaranta-nou relats d'extensions variables. AP.

Títol: Glops de nit

Autor: Carles Duarte i Montserrat

Editorial: Editorial Germania. 2012. Alzira.

Núm. pàgines: 70 **Preu:** 10€

Glops de nit, és un poemari escrit a un sol batec a quatre mans per Montse Assens i Anna Rispau i Falgàs. Són 45 poemes que combinen i encadenen els haikus i tankes de l'Anna Rispau amb els brisalls de la Montse Assens en un conjunt dividit en tres parts: *la puixança de l'instant*, *l'ablaniment dels colors* i *glops de nit*, que parlen de la natura i de la vida.

Aquest treball ha rebut la Menció especial del premi Marià Manent de Poesia de Premià de Dalt (2011) i la segona part d'aquest poemari *l'ablaniment dels colors* ha obtingut el 3r premi del 30è Concurs Literari de Sant Antoni 2012 d'El Perelló (Baix Ebre). JB.

Títol: Les Drassanes Sala de l'Escala. Sis generacions de mestres d'aixa
Autor: Rafel Bruguera Batalla
Editorial: Col·lecció Llibres de Ronda, núm. 1 (CEDRHE). Impremta Pagès
Núm. pàgines: 170 **Preu:** 17€

Amb aquest llibre encetem, des del CEDRHE, la col·lecció Llibres de Ronda, en la qual volem donar a conèixer aspectes de la història del nostre poble que, per la seva extensió, no poden tenir cabuda en aquesta revista.

Josep Pla descriu les Drassanes de can Sala -a l'Escala en diem l'"astillero"- amb aquesta imaginativa frase: "...La fusta hi fa una olor deliciosa. La serra funciona amb una sonsònia monòtona i pausada. Els efluvis del quitrà al foc us obren la gana i, si esteu refredat, us destapen".

Des de 1858 fins a l'actualitat, sis generacions de mestres d'aixa i calafats han mantingut la tradició artesanal de fabricació de gussis, bots, llaguts, barques del bou, teranyines i canots d'oci, a l'Escala. Se n'han pogut comptabilitzar prop de 600.

Aquest llibre recull la història d'aquesta modesta però important empresa artesanal de construcció naval que és, alhora, una part rellevant de la història de l'Escala des del darrer terç del segle XIX fins a l'actualitat. Es repassa l'activitat dels sis membres de la nissaga Sala que hi ha estat al front, alhora que es descriu el seu característic sistema constructiu, condicionat pel fet que fins els anys seixanta del segle XX el port escalenc era a la platja del poble. Havien de ser lleugeres de pes perquè la varada es realitzava a força d'esquena de pescador i mariners i portaven escues a la quilla per mantenir la verticalitat quan eren dipositades a la sorra damunt els pals de fusta enseuats. També s'hi repassa la història de diverses embarcacions, entre les quals el llagut Mestral de Josep Pla.

Properament aquest llibre també serà a la venda en format ebook. RB.

C/ Enric Serra, 13
17130 L'Escala
Tel. 972 773 569
llibreriavitella@gmail.com

Albert Pons Ramos

Jordi Bruguera Batalla

LLIBRERIA
ELS TROBADORS
PASSEIG DEL MAR 2
l'escala - alt empordà

▶▶▶ Segle IV a.c.

La ciutat d'Empúries continua participant en el gran comerç grec amb la península Ibèrica i en l'intercanvi de productes amb els països de la Mediterrània occidental. També comença a acunyar moneda pròpia –anepigràfiques al principi i amb la llegenda E.M., més endavant-, imitant el model ateniense. Aquestes monedes de plata són el precedent dels dracmes que *Emporion* començarà a emetre a finals del segle. Tant unes com les altres responen més a una política de prestigi i d'afirmació d'una personalitat pròpia que no pas a interessos pròpiament econòmics.

▶▶▶ Any 834

Inauguració del temple parroquial de Sant Martí d'Empúries.

▶▶▶ Any 1324

El rei Jaume II cedeix el comtat d'Empúries al seu fill, l'Infant Pere I, que prendrà la decisió de traslladar la capital del comtat de Sant Martí a Castelló, iniciant un ambiciós pla de millores urbanístiques en aquesta població.

▶▶▶ Any 1784

El Duc de Medinaceli nomena Josep Maranges de Marimon, primer historiador-arqueòleg d'Empúries, alcalde de "*mi Villa de Ampurias y la Escala*". Podem considerar Maranges el primer alcalde de l'Escala, una vegada aconseguida la capitalitat del terme municipal, que fins aleshores era Sant Martí d'Empúries.

▶▶▶ Any 1794

Després d'haver decapitat el seu rei, la Convenció francesa declara la guerra a Espanya, regida per Carles IV. Els revolucionaris francesos penetren a Catalunya fins al Fluvià, ocupen Castelló i Roses, aprovionada per una esquadra marítima comandada per l'almirall Gravina. Un fort temporal s'abat sobre el golf i el vaixell espanyol "Triunfante" embarranca prop d'Empúries. Els escalencs surten ràpidament en auxili dels naufragats. A l'Empordà, en la lluita contra els francesos, destacarà Josep Maranges de Marimon, que reclutarà una tropa de la qual en formaren part molts escalencs.

▶▶▶ Any 1814. Mes d'abril

A les acaballes de la Guerra del Francès o de la "Independència", un llagut escalenc, amb el seu patró i dos mariners, és interceptat i detingut per una fragata anglesa quan intentava traficar a les costes de Barcelona. Portava subministrament a les tropes.

▶▶▶ Any 1854

L'ajuntament compra un terreny annex al cementiri per procedir a la seva ampliació.

▶▶▶ Any 1864

Com a conseqüència de la primera llei d'educació (1857), coneguda com la Llei Moyano, que disposava que hi havia d'haver un modul escolar per cada 500 habitants, arriba a l'Escala la que podem considerar primera mestra oficial i amb titulació, Maria Gràcia Amir i Vila, nascuda a Calonge el 1843. Es casaria amb el secretari de l'ajuntament, Gregori Vicens i Manegat. Tindrien una filla, Adelaida. La seva escola s'ubicà a l'edifici del carrer d'Enric Serra, al costat nord de la plaça de l'Ajuntament.

▶▶▶ Any 1874

Naixement de Josep Esquirol i Pérez a Barcelona. El 1898 es casaria amb l'escalenca Francesca Alonso i Mornau i s'establiria a l'Escala.

▶▶▶ Any 1884, mes de març

Higini Galiana és nomenat interventor vista de la duana de l'Escala.

▶▶▶ 1894

Les eleccions municipals celebrades el novembre de 1893 donaren el triomf a la candidatura republicana. Un recurs interposat per la candidatura fusionista (conservadora), formada per ex federals expulsats, obligà a repetir els comicis. Tingueren lloc el 7 de gener de 1894 i els republicans obtingueren una victòria encara més àmplia, aconseguint la totalitat dels 5 escons en disputa. Els regidors elegits, tots de la candidatura federal, foren: Rafael Callol Serrats, Salvador Sala Cardeñas, Francesc Ballesta Ramis, Rafael Sureda Casellas i Martí Sureda Andreu. Al cap d'uns dies, el 18 de gener, el corresponal a l'Escala del diari figuerenc *El Ampurdanés*, proper a les tesis federals, publicava una extensa carta en la qual, entre altres coses, deia: "*Estimado amigo: Gracias a una protesta, presentada a la Comisión permanente de la Diputación provincial por los fusionistas de esta localidad, fueron anuladas las últimas elecciones municipales, protesta que se presentó, con seguridad, para hacer ver a su amo y Sr. D. Pompeyo [Quintana], que nosotros los federales nos valíamos de alguna trampa, si ellos no salían triunfantes, a lo menos por las minorías. Habiendo sido convocado de nuevo este cuerpo electoral para segundas elecciones, los federales presentaron de nuevo los 5 mismos candidatos, o sean los 5 que según la ley debían dejar el puesto que ocupan, cumpliendo el acuerdo que en reunión general tomó el partido; luchamos, pues, de nuevo, por mayorías*

y minorías, no escuchando las baladronadas de D. Pedro Ramos, Juez municipal, de que si ganábamos las minorías, ¡ay de la población de La Escala! y que además él solo se bastaba para hacerlas suspender de nuevo, porque ellos no querían pasar de ninguna manera sin tener a lo menos dos concejales. De nuevo puede trabajar para que se suspendan, que si hoy ha tenido 20 votos, le aseguramos no llegará 10 la tercera vez (...).

Por lo tanto, han sido elegidos concejales los tres primeros de la primera Sección y los dos primeros de la segunda, o sean los 5 federales que luchaban, con una mayoría extraordinaria. Pueden, pues, volver a ver al señor Quintana, y verán que los 124 votos que obtuvieron la última vez que lucharon, ayer se convirtieron solo en 63, y como digo más arriba, otra vez no llegaran a 10, por aquello de que no hay un solo individuo en esta localidad que no esté sumamente satisfecho de la buena administración del actual Ayuntamiento, que honra al partido que los eligió, o sea, al partido federal de esta localidad. El Corresponsal.

Una epidèmia de dengue afecta especialment les poblacions de Darnius i l'Escala. *El Diario de Gerona* del 27 de febrero afirma que "el número de enfermos es extraordinario".

Segons informa *El Diario de Gerona* del 27 de febrer. Andrés de Llauradó enginyer cap de monts, Conseller superior d'Agricultura i Comerç i cap de la Comissió d'estudis per a la repoblació de les dunes del golf de Roses, passa dos dies a l'Escala realitzant els estudis tècnics pertinents per a dur a terme aquest projecte. L'acompanya un pèrit agrònom gironí, Joan Jordi, vidu de l'escalenca Pilar Oliveras.

Diario de Gerona del 4 de març. Esteve Busquets Capdevila és proposat per la junta provincial d'instrucció pública, en virtut de concurs de trasllat, mestre de l'escola superior de nens de l'Escala. A la vegada, Jaume Guillot Lleonart és proposat per la de l'Ajudantia.

El mes de maig, Fernando Zanon Valdivieso és nomenat administrador de la duana de l'Escala. L'agost és substituït per Joaquim Morales Martí.

Crònica del *Diario de Gerona*: "En la tarde del 12 de agosto ocurrió en La Escala un accidente marítimo que alarmó en extremo a la población. Uno de los varios botes de pesca de este puerto se volcó en medio de la bahía al hacer una maniobra de la vela; y como es del dominio público que muchas embarcaciones de esta playa no van lo suficientemente tripuladas, por que las hay que solo llevan a su bordo un hombre y uno o varios niños, o dos hombres y algún niño, la expectación creció enseguida y toda la gente se entregaba a las más pesimistas suposiciones. Afortunadamente se vio que varias embarcaciones acudieron en auxilio de la zozobrada, pero como que ninguno de los botes que fueron en su favor se disponía a venir a tierra, los tristes comentarios se multiplicaban y crecía mucho el malestar: las madres buscaban a sus pequeños por todos lados preguntando por ellos a cuantos veían y averiguando si eran o no embarcados; las más de las mujeres corrían desoladas preguntando cual era el barco que había sufrido tan triste suerte, cosa que nadie podía decir por que no era posible verlo ni con los gemelos de que se disponía.

Cuando vino a tierra la primera barca, fue recibida por una crecida multitud ansiosa de saber el resultado de aquella desgracia; pero los tripulantes no pudieron dar las múltiples noticias pedidas por que las ignoraban también. Entonces aumentó el desconuelo, pues se supuso que no daban noticias por no ser portadores de malas nuevas y la alarma se hizo mas intensa y se aumentó en muchos la angustia. A la media hora arribó otro bote anunciando que no habían ocurrido desgracias personales, y se reanimaron los espíritus, reanudándose los comentarios del suceso entre acusaciones a algunos patrones y a alguna autoridad del puerto.

Esperamos que el Sr. Comandante de Marina excite el celo del Cabo de mar del puerto en La Escala para que no se permita que los botes salgan con escasa tripulación ni se toleren ciertos abusos que con las artes de pesca se vienen cometiendo por algunos patrones con menosprecio de las leyes y reglamentos".

El Butlletí Oficial del 7 de setembre de 1894 publica l'anunci d'informació pública per un període de 30 dies dels projectes de les carreteres de tercer ordre de Viladamat a Palafrugell corresponents al tram de Viladamat a Torroella per l'Escala i Bellcaire, per tal que els ajuntaments i particulars puguin formular al·legacions.

L'11 d'octubre de 1894 té lloc a l'església del monestir de Sant Pere de Banyoles, la cerimònia de casament entre l'escalenca Consol Delfó i el banyolí Joan Baptista Gou de Palol, que més tard serà alcalde de l'Escala.

El mes de desembre, el Congrés de Diputats debat una proposició de llei per a la construcció d'un ferro-carril econòmic miner entre Celrà i l'Escala.

El mes de desembre, Miquel Batlle obté l'autorització per a realitzar el transport de passatgers amb tartana des de l'Escala a Figueres.

El 7 d'abril s'aprova una Reial Ordre prohibint la pesca del bou a menys de 7 milles de la costa. Al cap d'uns mesos, els pescadors de l'Escala sol·liciten la seva derogació. El mes de desembre següent, la Junta Provincial de Pesca aprova, en part, les seves peticions. Entre altres coses, conclou:

"1.- La Junta da pesca de la provincia entiende que en visita de las razones expuestas por la ponencia, deben quedar subsistentes en esta provincia los acuerdos que se tomaron en la sesión celebrada el 7 de abril del año corriente.

2.- Debe modificarse la distancia á tierra en el trozo comprendido por la tercera zona que ocupa el frente del golfo de Rosas, permitiendo á las parejas del Bou de aquéllas costas que puedan llegar hasta una milla de distancia a la línea que une el Cabo Norfeo con las Medas, en vista de los peligros que ofrece el alejarse de tierra.

3." La Junta entiende que solo en estas condiciones puede vivir la importantísima industria de la pesca del Bou, que tan grandes rendimientos produce para el consumo público. .

Transcribimos íntegras estas conclusiones que son de gran interés para los pescadores del litoral de nuestra provincia".

▶▶▶▶ 1904

La *Lucha* del 27 de maig informe que fondegen a l'Escala dos pailebots amb l'objectiu de dedicar-se a la pesca del corall. Les tripulacions estan formades per ciutadans grecs i espanyols. Els bussos grecs, segons la premsa, tenen fama de baixar a molta més profunditat que els locals.

El programa de la festa Major de l'Escala inclou concurs de barques engalanades, regates, focs artificials, carreres de natació, concurs de sardanistes, vetllada literario-musical, repartiment de premis als alumnes de les escoles municipals, donatius als pobres, sardanes, balls, concerts, funcions teatrals i il·luminacions

El 8 de novembre el rotatiu *La Lucha* informe que l'alcalde del poble, Martí Puig, ha assistit a una reunió a Torroella de Montgrí per tal d'impulsar la construcció del ferrocarril secundari entre Blanes i Vilajuïga, que tindria parada a l'Escala. Es nomena una Comissió executiva, s'acorda remetre un telegrama al president del Govern i al ministre d'Obres Públiques i sol·licitar suport als diputats a Corts pels districtes de Vilademuls, Lluís Canalejas; Torroella de Montgrí, Robert Robert Surís; La Bisbal, Josep Maria Vallès i Ribot i Santa Coloma, Gustau Ruiz.

▶▶▶▶ 1914

El mes de gener es constitueix el nou Ajuntament i desapareix l'Àrea de Museus, quedant les quatre Comissions tradicionals: Governació, Hisenda, Foment i Escorxador i Cementiri. Probablement la construcció del Museu al convent dels Servites impulsat per Puig i Cadafalch, que ja s'ha iniciat, fa perdre l'interès en el museu local i explica, en part, aquesta decisió. El mes de juliol comencen les obres del museu d'Empúries a l'antic convent dels frares servites, sota la supervisió de Josep Goday i Casals, arquitecte de la Junta de Museus. Els terrenys s'havien comprat l'any 1912 a Isidre Mir.

▶▶▶▶ 1924

Al cap d'uns mesos de l'inici de la Dictadura de Primo de Rivera, Josep Puig i Cadafalch és destituït com a president de la Mancomunitat de Catalunya i apartat de la direcció dels treballs d'Empúries.

▶▶▶▶ 1944

El 26 d'abril, l'embarcació d'arrossegament "Joaquina", que tenia com a patró Joan Baptista Guillot Pascual, conegut per en "Batista", mentre arrastrava l'art a unes vuit milles de les Illes Medes observà amb sorpresa que havia pescat un peixos ben especials: dos artefactes de metall i forma cilíndrica, d'un metre i mig d'alçada per 30 centímetres de diàmetre i que pesaven prop de 300 quilos cadascun, als quals hi havia adherits restes de paracaigudes. Era evident que es tractava d'objectes llançats des d'un avió. En Batista arrastrà els artefactes i els fondejà a uns 30 metres de la platja de Montgó, ja que les males condicions de la mar impediren portar-los a la llongada. L'endemà, quan les condicions de la mar milloraren, foren portats a terra i quedaren sota la custòdia de la guàrdia civil.

El dia 3 de maig i complint les ordres del Capità General del Departament Marítim, es desplaçaren a l'Escala un tinent naval i un contramestre expert en torpedes de la base de Cartagena. Les primers hipòtesis que es tractés de mines o torpedes quedaren ràpidament descartades pels dos experts. Eren simples recipients metàl·lics que, una vegada oberts, contenien, perfectament col·locats i protegits, deu subfusells metralladors desarmats, vàries caixes de granades de mà marca "Gammon" de fabricació anglesa, cartutxos de dinamita i càrregues de trilita, municions, metxa, detonadors i altres utensilis propis "para la realización de atentados y actos de sabotaje". També hi trobaren instruccions escrites en francès sobre l'ús de les granades.

Després de declarar aquest assumpte "secret" i de diverses investigacions es va arribar a la conclusió que aquest material anava rumb a França per ser destinat als "maquis" que lluitaven contra l'ocupació de França per part de l'alemanya nazi.

Rafel Bruguera Batalla

el Pelly...
Cafeteria

C/ del Port, 36
17130 L'Escala
972 770 001

Can Frigola

Pa cuit amb forn de llenya

C. del Mar, 15 · 17130 l'Escala, Girona.
Tel. 972 77 03 44

TALLERS PLAJA

AGENT OFICIAL PEUGEOT
EMPRESA FUNDADA 1920

ESPECIALISTA EN PLANXA I PINTURA DE TOTES LES MARQUES
SERVEI DE MECÀNICA DE TOTES LES MARQUES
VENDA DE VEHICLES NOUS I D'OCASIÓ

Mecànica
Planxa
Pintura
Nous
Ocasió

Closa d'en Llop, 104 · 17130 l'Escala · Tel. 972 77 05 91 · Fax 972 77 42

fiona

1978

maranges 4
17130 l'escala
(+34)972771579
bastrop_2000@yahoo.es

Port de Rei - Illa Mateua

Restaurant / Bar / Terrassa

Illa Mateua, Punta Montgó
Tel.972 77 49 31 · l'Escala

INSTAMENT

INSTAL·LACIÓ
I MANTENIMENT
d'aigua, gas, electricitat
i calefacció

C. Rusiñol, 28 · 17130 · L'Escala (Girona)
972 77 06 49 · info@instament.com

LES SALAONS A L'ANTIGUITAT

Les ciutats antigues establertes a la costa, com fou el cas d'Empúries, fundada ja en el segle VI aC, van utilitzar el mar i en foren expertes per aprofitar-lo de diverses maneres. A part d'utilitzar-lo com la via principal per consolidar les rutes de circulació i comerç, també van desenvolupar diverses arts de pesca i de la preparació del peix i dels seus derivats, la qual cosa va significar una font de recursos alimentaris de primer ordre.

Des de l'inici, en època feniciopúnica i grega, tota la costa peninsular mediterrània, des del cap de Creus fins a l'Estret de Gibraltar, conté exemples de l'explotació dels recursos marins i de la indústria de la salaó, que es va intensificar notablement a partir de la conquesta romana. La presència d'almadraves i de factories de salaó (*cetariae*) s'identifica per una estructura que necessita realitzar totes les parts del procés de conserva del producte, especialment els dipòsits hidràulics on es deixava macerar el peix, preferiblement carn de tonyina, i es conservava amb aigua saturada de sal (salmorra), que constituïa el principal sistema de conservació alimentària de l'antiguitat. A la Neàpolis d'Empúries es conserven

les restes d'una d'aquestes indústries, així com en altres nuclis costaners, com ara Roses o Barcelona, en època baiximperial. Posteriorment, el producte ja elaborat s'envasava en àmfors dissenyades especialment per a ser estibades i transportades en vaixells, que en feien la venda i la distribució.

El consum del peix i especialment del peix salat i les salaons va gaudir de gran popularitat arreu del món romà. Aquests foren uns productes molt apreciats per condimentar la taula, a la vegada que aportaven un suplement molt nutritiu a la dieta. Hem recollit, a partir de textos clàssics, diverses maneres de preparació d'aquestes salses, i com van ser usades a bastament en la cuina. Les receptes que ens ha deixat Marc Gavi Apici al seu llibre *L'art de la cuina* (De re coquinaria) demostren la varietat d'espècies utilitzades, bullides, rostides o cuites al vapor, sempre acompanyades de salses, típiques de la cuina mediterrània. La varietat de productes, de major o menor qualitat (*salsamenta*, *liquamen*, *garum*, *muria*, *allec*) feia possible que arribessin a la taula tant de les classes benestants com a la de les més humils.

Les àmfors púniques fabricades a la zona cartaginesa del Mediterrani central estaven destinades al transport de salses de peix en època hel·lenística.

SALAONS PÚNIQUES, GREGUES I ROMANES

El peix és un aliment de curta durada, que obliga a ser consumit poc temps després de la seva captura i impedeix el seu transport a llargues distàncies. Per això, en època antiga van veure la necessitat de crear diversos sistemes de conservació, entre els quals el més extensament usat fou el de la salaó. Es tracta d'un procediment en el qual el peix va perdent l'aigua de les cèl·lules, mentre la sal va penetrant al seu interior. Aquesta deshidratació fa impossible la vida bacteriana i en permet la conservació.

Gràcies a les investigacions arqueològiques sobre la producció d'àmfors en el sud peninsular, es pot deduir que el comerç de la salaó es donava ja abans del domini cartaginès. Hi ha evidències de producció i comercialització de peixos en salaó en dates tan primerenques com el segle V aC i és en aquest període que tenim les primeres referències, tot i que el procediment es devia conèixer de molt abans, en època prehistòrica. Els cartaginesos van estendre aquest comerç per tot l'occident mediterrani, tant hispànic com nord-africà i l'arribada d'àmfors amb salaons d'època arcaica i clàssica, fins a l'època hel·lenística a Empúries és constant. La presència en els circuits comercials, i particularment a nuclis com Empúries o Tarragona, de les àmfors de salaó procedents de l'àrea centromediterrània de l'entorn de Cartago, en època republicana tardana és sempre massiva, juntament amb el vi de la costa tirrènica italiana, la qual cosa indica que el consum del vi i de les salaons eren uns elements populars i imprescindibles de la seva taula.

Probablement fou dels fenicis que els grecs van aprendre el procés de salaó i d'elaborar salses de peix, però en tenim poca informació. Els grecs feien salaó de peix, *tárichos*, amb dos procediments principals, coneguts com salaó en sec i salaó humida. En el primer, l'aliment que es vol conservar s'introdueix en sal gruixuda o es frega amb aquesta; també es poden col·locar els dos ingredients en capes alternes, variant la quantitat de sal segons el nivell de greix del peix. Aquesta preparació en sec produïa una espècie de salmorra espessa, que en deien *hálme*, que de vegades es deixava amb la salaó en les àmfores en les que es comercialitzava el producte o s'usava de forma semblant a la salsa de peix fermentada, com el *gáros*. En la salaó humida, l'aliment es submergia en una salmorra que es mantenia estable afegint-hi periòdicament sal per a compensar la incorporació de l'aigua que sortia dels teixits del peix. Quan quedava saturat, s'envasava per al seu transport per via marítima.

Els tipus de peix que els grecs conservaven en salaó eren nombrosos, però la major part de la informació de què es disposa es limita a l'esturió, diversos tipus de la família del verat⁴ i en especial la tonyina i les espècies relacionades. Dels tipus d'esturió com a matèria primera per a la salaó només es feia servir l'*oxyrrhynchos* i l'*antakaïos*. Del primer en destacava per la seva qualitat el del Bòsfor, que se salava sencer o trossejat. Del segon es mencionen algunes parts preferides, la ventresca, els paladars i les *melandryai*, la veta negra de la tonyina, la base de la moixama. Segons Antífanès la salaó d'aquest peix era grassa, de color blanc i es prenia calenta. S'elaborava a les costes del Mar Negre i a les desembocadures del Dnièper i del Danubi. Pel que fa al verat s'assenyala com a producte característic de l'Helespont i Bizanci. També veurem com Estrabó i altres autors citen l'illa d'Escombreras, que agafa el nom del verat, davant de Cartagena, com a base d'un *garós* de primera qualitat. La salaó de tonyina era molt apreciada a Bizanci, Sicília, Sardenya i Cadis. Esporàdicament es mencionen altres peixos com les anguilles de Macedònia, el peix de Cícic, de Tràcia i alguns d'Alexandria.

Alguns tipus de salaó es coneixen a les fonts pel seu caràcter descriptiu, així Diocles les reunia en dos grups: el de les salaons grasses (*tariche píona*) i les salaons sense greix (*tariche apíona*), en les que es troben diverses categories. En trobem que fan referència al contingut de sal: lleugerament salat (*akróspatos*), d'un nivell mig (*hemitárichos* i *hemíneros*), finalment hi havia el peix de l'última etapa del procés (*télelos*), usat com aperitiu. Un altre criteri seria el de la forma dels talls de peix: triangular (*trígono*), probablement és la part que hi ha al costat del cap; quadrada (*tetrágonon*), era la forma com tallaven la ventresca al Bòsfor; i en daus (*kybion*). També podien rebre el nom del color del peix o simplement del tipus de peix amb que s'elaborava. De vegades es feia referència a altres característiques, com el *tiltón*, que era la salaó feta amb peix pelat, en contraposició al *lepidotón*, que conservava l'escama.

Per als grecs les dues salses que hem citat eren importants a la cuina, el *gáros* i la *hálme*. El *gáros* es va originar a les colònies gregues del Mar Negre i alguns testimonis recollits per Ateneu indiquen que era ben conegut a Grècia en els segles V i IV aC, però és segur que ja es consumia abans. El *gáros* s'elaborava amb sal i entranyes de peix i, com veurem en detall més endavant, es produïa un procés de fermentació, una mena d'autodigestió afavorida per la sal, que n'impedia la putrefacció. D'aquest producte, deixat reposar, es separava el líquid de les restes sòlides, que els romans en diran *allec*².

Tot i que era coneguda, aquesta salsa no sembla que tingués a la cuina grega la importància que va tenir a la romana. Com

a condiment, el citat Ateneu li dedica un apartat especial al catàleg en el que la descriu, però sobretot intervé en la composició de plats que tenien una finalitat terapèutica, principalment pels dolors d'estómac³.

Aspecte que presenten actualment les restes de la factoria situada a part central de la Neàpolis emporitana.

Durant tot el període romà, Hispània es va destacar per la continuïtat del florent comerç de salaons procedents de la Bètica, que estenia el seu mercat per tot l'occident europeu.

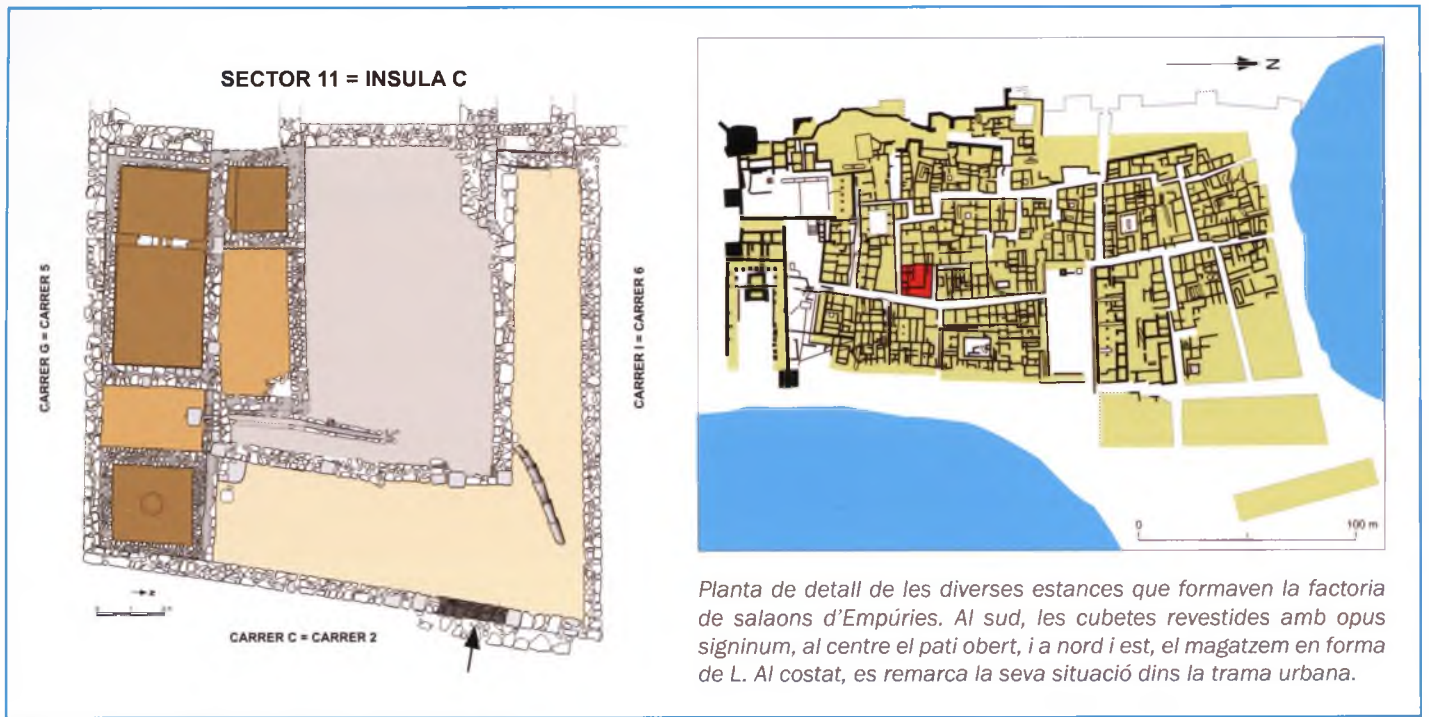
En aquest període, les *cetariae* d'Hispània ocuparen la costa de les províncies de *Tarraconensis*, tant dels litoral atlàntic com del mediterrani, de la *Lusitania* i amb una especial densitat de la *Baetica*. Aquesta activitat productiva es veu reflectida en les restes de factories el producte manufacturat de les quals era, a més del peix en salaó, la salsa *gàrum*, la fama de la qual s'estenia per tot l'imperi. El *gàrum* es produïa mitjançant un procés de maceració de les vísceres del peix. Igual que succeïa amb els productes vitivinícoles o el comerç de l'oli, la producció de *gàrum* generava una important indústria auxiliar de l'envasat en àmfores de la qual també es conserven abundants restes, i gràcies a les quals es pot avui determinar l'abast d'aquest comerç.

A partir de l'excavació de restes piscícoles trobades a la "Bottega de Garum" de Pompeia (I, XII, 8), que va ser objecte d'estudi i excavació arqueològica per la Universitat de Cadis i la Ca' Foscari de Venècia (2008-2012), que han servit per a la identificació i interpretació de determinats processos i additius usats durant l'Antiguitat, els resultats físico-químics combinats amb els estudis arqueològics i històrics, han permès generar un protocol d'elaboració de *garum*, i a la creació del projecte empresarial "Flor de *Garum*. Gastronomia, Historia e Innovación", orientat a la recreació de productes que reproduïen fidelment els originals.

INDÚSTRIES D'ÈPOCA ROMANA

La presència de les *cetariae*, factories de salaó, s'identifiquen per les característiques que presenta la seva estructura, ja que era necessari poder dur a terme totes les parts del procés de conserva. Per això eren imprescindibles les cubetes o els dipòsits hidràulics on es deixava macerar i fermentar el peix i es conservava amb salmorra, a més d'altres àmbits on es feia la manipulació i es guardava la sal.

A la Neàpolis d'Empúries es conserven les restes d'una d'aquestes indústries. En concret, se situa a la cantonada sud-est de la insula central, i forma xamfrà amb el carrer principal, orientat en direcció nord-sud, i el carrer que permetia pujar a la zona de l'acròpoli, a la torre Talaia. Pel que fa a la banda nord, se separava de la resta de l'illa de cases amb un petit carreró sense sortida. Així, podem veure que el bloc quadrat que forma aquesta factoria s'enganxa a la resta de la insula per la banda oest, tot i que probablement, per aquesta

Planta de detall de les diverses estances que formaven la factoria de salaons d'Empúries. Al sud, les cubetes revestides amb opus signinum, al centre el pati obert, i a nord i est, el magatzem en forma de L. Al costat, es remarca la seva situació dins la trama urbana.

banda es circulava a un nivell superior. De fet, podem veure com a l'extrem nord-oest, per regularitzar aquest espai es va escapar l'estructura d'una cisterna i l'obertura resultant es va tapiar amb un muret. El resultat fou una instal·lació de petites dimensions, que presenta una distribució dels espais típica, tot i que té la particularitat de trobar-se a l'interior de la trama urbana. Això sembla indicar que aquest sector de la Neàpolis, en el segle I dC, ja tindria amplis espais abandonats i probablement aquest on s'adapta l'espai per a crear aquesta factoria en seria un. Sabem que sovint, per les lleis que van redactar algunes ciutats, com la coneguda llei d'Urso, aquests tipus d'indústries que podien generar incomoditats, com males olors o forns amb altes temperatures per fabricar ceràmica o fondre metalls, estaven obligades a ocupar espais a l'exterior dels recintes emmurallats. Malgrat tot, no és tampoc estrany el fet de trobar factories de salaó a l'interior de les ciutats i les males olors es centraven en el moment d'esventrar i trossejar el peix, ja que en la fase de maceració i fermentació la sal impedeix la putrefacció.

Malauradament, l'excavació realitzada per Emili Gandia l'any 1917, que va completar el 1934, no ha deixat dades estratigràfiques que permetin conèixer en detall el seu moment d'amortització. Ens haurem de conformar amb la seva descripció. La seva planta és gairebé quadrada i mesura 15 per 14 metres de costat (210 m²). L'entrada principal estaria situada a la banda nord-est del mur de façana i obriria al carrer principal, just en el punt on encara es conserven restes de la vorera. La distribució interna es realitza entorn d'un pati central obert, un magatzem en forma de L, que conforma els límits nord i est, i una zona de dipòsits a la banda sud del pati. En aquest sector sud es concentren tres piletes o cubetes de diferents dimensions i una profunditat d'uns 80 cm. Una de les característiques que permet identificar-les com a dipòsits per elaborar les salaons és que no utilitzen mai els murs mitgers de l'edifici, sinó que estan construïdes al seu interior, adossades a l'estructura general. A més a més, sempre estan revestides d'*opus signinum*, un paviments hidràulic que recobreix el sòl i les parets, que tenen un parament diferent; en alguns casos són fetes amb pedres mitjanes i filades regulars, en d'altres, el parament és de pedres molt petites, cosa que permetria una major adherència del paviment i podria indicar funcions diferents dins el procés. La cubeta de la cantonada sud-est presenta en el fons un forat de decantació circular que

permetria acumular en aquesta part més profunda la brutícia, tot facilitant-ne la neteja. El dipòsit de l'extrem sud-oest és el més gran de tots i sembla que hauria patit una reforma, ja que inicialment tindria una compartimentació interna que formava una cubeta quadrada i una altra de rectangular. Posteriorment, però, aquesta separació fou anul·lada i el lloc on hi havia hagut l'envà fou pavimentat de nou. Adossada a aquesta, per la cara nord, hi ha la tercera cubeta, de petites dimensions. L'entrega d'aquestes estructures al límit oest permet veure que l'alçada conservada és completa i que les cubetes eren obertes, sense tapa, per bé que sota la teulada de l'edifici. En aquest mateix sector hi ha dos espais pavimentats amb *signinum*, un de rectangular i un altre més quadrat, que es troben a una cota similar o lleugerament inferior a la del pati. En el més petit hi havia un sistema de desguàs, que està format per una pedra sorrenca foradada i enganxada a la paret nord de l'àmbit. La seva funció era fer de tapa i connectar l'orifici amb una claveguera d'obra que passa per sota del nivell d'ús del pati, travessa la paret i en l'espai del magatzem segueix amb una canalització feta de teules corbades fins al mur de façana, més enllà del qual abocaria a la claveguera del carrer principal.

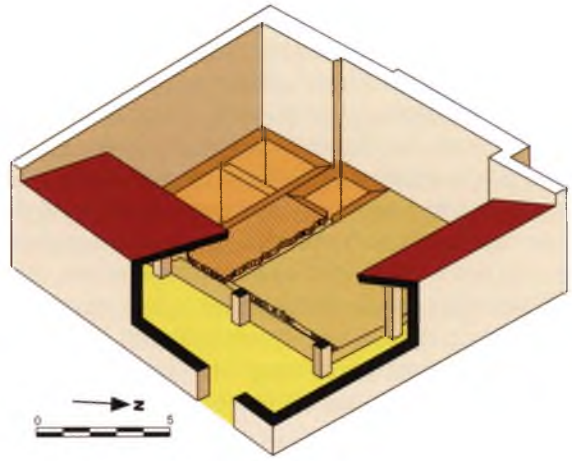
El pati central és de forma rectangular, tot i que a la banda oriental deixava un petit corredor per facilitar el pas de la canalització. Per la banda nord i est hi ha un mur que separa el pati del magatzem i es pot apreciar que conté uns blocs de pedra sorrenca repartits regularment que servien de basament d'un porticat que permetia cobrir amb teulada a una sola vessant la L del magatzem.

La part de l'especejament, esventrat i filetejat del peix es devia fer a la zona dels paviments. Recordem que d'un d'aquests en surt la canalització per fer neteja, amb aigua abundant. D'aquí s'introduïen els trossos de peix i les entranyes a les cubetes on es deixava macerar i es produïa el procés de fermentació en salmorra, fins a resultar-ne una massa semilíquida de la qual se n'extreïen les diferents qualitats del producte. Probablement al pati es realitzava el colat, amb cistells de vímet, que separava el *gàrum*, la *muria* i del residu restant se'n feia l'*allec*.

El magatzem cobert devia servir per guardar la sal, que es necessitava en grans quantitats, les eines necessàries per a tot el procés de salaó i, potser, per guardar l'estoc del

Aspecte que presenten actualment les restes de la factoria situada a a part central de la Neàpolis emporitana.

Restitució en volum de la factoria de salaons d'Empúries.

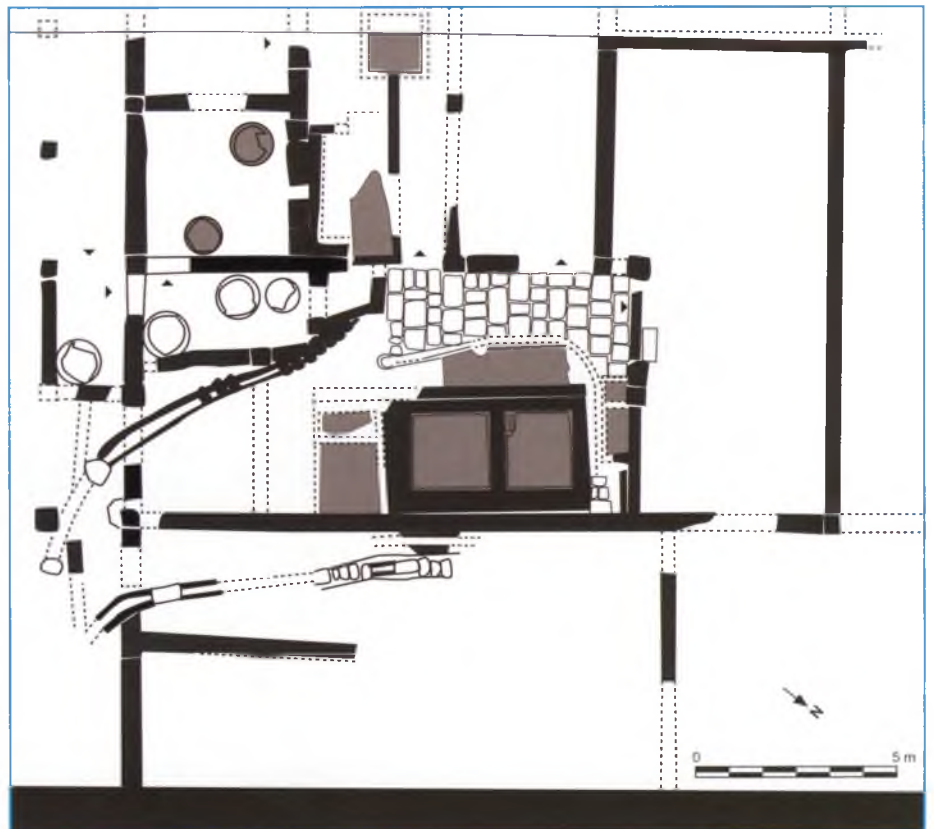
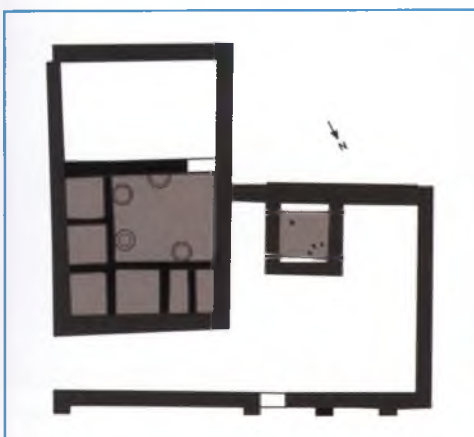
producte envasat en les àmfors fabricades específicament per aquest producte. Aquest espai no mostra cap mena de separació o compartimentació, tot i que no podem descartar que des d'aquí es procedís també a la venda directa.

Els paral·lels més clars i més nombrosos es troben a la zona de l'estret de Gibraltar, però gairebé sempre aquestes *ceratiae* tenen les cubetes distribuïdes en forma d'U entorn d'un pati i no en una sola banda com és el cas emporità; malgrat això, la distribució funcional de la factoria ofereix pocs dubtes.

La petita indústria emporitana és la més antiga de les que avui es coneixen a Catalunya. Una altra de molt propera és la de la vella i veïna *Rhode*, a l'altra banda del golf, que s'hauria de datar en el segle IV dC; de manera semblant, a la zona de l'actual plaça del Rei de *Barcino*, adossada a l'antiga muralla, també és d'època tardana i hauria estat en funcionament des de la segona meitat del segle III fins al segle V dC, en la qual veiem també l'existència de diversos dipòsits, clavegueres

i espais amb *dolia*. Sobre la muria que s'elaborava a Barcelona, hi ha una referència d'Ausoni (*Epistolae, XXV*), que comentarem més endavant.

Pel que fa a la factoria rosinca, és molt interessant, ja que està construïda a l'antiga línia de la platja, avui molt més reculada, en un edifici més gran, del qual en forma part, construït flotant sobre la sorra de la platja. L'edifici de salaons se situa en l'angle sud-oest, on forma un cos quadrat ocupat per un gran àmbit nord en forma d'U, de 7,70 per 7,65 m, a l'interior del qual hi ha un pou i una petita dependència de tres metres de costat, revestida amb paviment. A la banda oriental hi ha una sala de sis metres de costat que conté fins a cinc dipòsits o cubetes revestides d'*opus signinum* al seu interior, gairebé quadrades, amb una capacitat d'entre 1,5 i 2 m³. El dipòsit de l'angle nord-oest fou subdividit en dos mitjançant un envà central, orientat en direcció nord-sud. Finalment, a la banda sud de la sala hi ha una darrera dependència.

Plantes comparatives, a la mateixa escala, de les dimensions de les factories de salaó conegudes a Empúries, Roses i Barcelona.

LES SALAONS I LES SEVES VARIETATS

Una ciutat costanera i portuària com Empúries era un punt d'arribada de productes mitjançant les operacions comercials; però també hem vist que era un lloc de producció i distribució de producte propi. Amb l'exposició organitzada per l'Ajuntament de l'Escala i el MAC-Empúries l'any 2006, dedicada als "pescadors de l'antiga Empúries", una pinzellada sobre aquest àmbit temàtic. Llavors vam tenir veure diversos aspectes relacionats amb aquestes activitats: les naus i les arts de la pesca que s'utilitzaven; les espècies de peixos i molluscs que, mitjançant l'estudi de les restes, s'han documentat en les excavacions; la producció de les salaons i les salses, com i en quins recipients es cuinaven; les àmfors que servien per al seu transport i, fins i tot, les representacions marines o d'ambient marí que trobem a l'antiga ciutat.

Respecte als components essencials per a la producció de les salaons hi ha dos ingredients bàsics: el peix i la sal. Del peix, en parlarem més endavant, la sal, ja en època romana se'n va fer un ús generalitzat. Malgrat això, el govern romà no va fer mai un monopoli del comerç de la sal. La importància que posseïa per a l'Imperi Romà es pot notar en el fet que moltes ciutats romanes es construïen i es desenvolupaven al costat d'una salina i aviat es van construir infraestructures per al seu transport i el comerç al llarg de tota Europa. Algunes de les vies més importants que connectaven centres de comerç tenien un topònim inequívoc, que deixa veure l'activitat relacionada amb l'elaboració i comerç amb la sal, com ara la Via Salaria. Es requeria sal per als legionaris, per als cavalls, per a la intendència militar, etc. En alguns moments els soldats eren pagats amb sal, d'aquí prové la paraula "salari".

Plini tracta de la sal en el llibre 31 (*NH*, 31) i la considerava un element imprescindible per a la vida civilitzada i la classifica de diverses maneres, segons el seu origen (del mar, de llacs, de rius salats o de jaciments), pel seu color (blanc, vermell, porpra o safrà) i també per la forma d'obtenir-la (espontàniament o de forma artificial). Tot i que s'usava principalment la sal marina, però coneixien també la sal de roca, l'única roca comestible per a l'ésser humà.

Ham de bronze del segle III dC procedent de l'excavació d'una botiga de l'insula 30 de la ciutat romana. Per les seves dimensions seria usat per a captures de grans peixos.

Per altra banda, l'excavació la insula 30 de la ciutat romana d'Empúries ha posat al descobert un espai destinat a les termes públiques. A la meitat sud d'aquesta insula hi havia diversos àmbits comercials i artesanals dedicats a les més variades dedicacions. Un d'aquests, situat a la banda de llevant, pels elements trobats al seu interior, s'ha de vincular a les activitats pesqueres (hams de bronze i sobretot pesos de xarxa de plom) i probablement a la venda al detall del peix fresc.

De molt antic que sabem que se salava el peix i s'ha tingut especial predilecció per algunes espècies concretes com les anxoves. Es coneix el procediment per a la salaó de l'anxova,

que reproduceix el sistema que hem descrit abans com salaó en sec. Vegem-ho:

"Anxoves salades

Per conservar les anxoves s'ha de prendre un barril de fusta i disposar d'anxoves ben maques, fresquíssimes i si és possible de les mateixes dimensions. Després d'haver-les netejat, esventrat i decapitat, es disposa al fons d'un barrilet, un estrat de peix d'una alçada de cinc o sis centímetres i es cobreix amb una capa de sal marina grossa d'un gruix de dos dits; després es continua alternant capes de peix i de sal fina i s'omple tot el barrilet, just de manera que s'acabi amb un estrat de sal en el qual s'hi hagi barrejat prèviament pols de rajol en una proporció del deu per cent. Fet això, es tapa el barril amb una tapa de fusta foradada en el centre i es procedeix a preparar una solució saturada de sal marina.

Per obtenir-la es poden seguir diversos mètodes entre els quals no seria dels pitjors els que foren sempre usats des del temps de Cató⁴, o també, si volem accelerar el procés, fent bullir la solució fins arribar a la seva completa saturació. És evident que, en aquest cas, s'hauria de deixar refredar abans de fer-la servir. Es vessa després aquesta salmorra en el barrilet pel forat i s'omple bé vigilant d'afegir el líquid fins que el veurem aflorar a la superfície. Després es posa un rajol sobre el forat i s'exposa el barril al sol, deixant-lo el temps necessari per salar les anxoves. S'estarà segur que s'ha completat quan, aixecant el rajol, veurem pel forat que en la salmorra s'han format diverses marques. Es tapa i llavors el barrilet es guarda al rebost."

Per a la cuina i la dieta romana, hi ha un producte que no es pot oblidar per la seva presència, més enllà dels ingredients d'origen vegetal, que ha fet parlar molt i que és necessari interpretar correctament si volem entendre, per exemple, les receptes que Apici va reunir en *L'art de la cuina*: es tracta del *liquamen*, que majoritàriament s'ha traduït com *garum*. Els textos antics forneixen moltes notícies sobre el *gàrum* i diuen que era un producte líquid que s'obtenia de la salaó de diversos peixos el qual, com podem imaginar, devia tenir un gust i un aroma molt potent i molt marcat.

El *gàrum* és el nom més corrent però hi havia més varietat. El podem definir com un condiment universal, perquè es troba arreu i el seu ús, heretat dels països orientals, els grecs el van transmetre a Roma, on va conèixer la màxima expansió. De fet, etimològicament deriva del grec "gáron", que era el nom del peix més utilitzat com ingredient principal. Apareix a quasi totes les receptes, tant en plats de peix, de carn o de verdures. També es coneixia com *liquamen*, a partir del segle I dC, el *garum* era un licor de peix, el gust del qual es devia semblar molt al "nuoc mām", que s'usa molt a la cuina vietnamita. En

Pesos de plom per a xarxes de pesca, procedent de la mateixa taberna de la ciutat romana on es va trobar l'ham.

origen fou el producte d'una mala conservació del peix, però es va trobar que el gust no era dolent i es va millorar fins a trobar-lo bo.

Segons Plini (*NH*, 31, 93), el primer gàrum es preparava només amb un peix petit, el *gáros* o *garus*, difícil d'identificar, però que podria ser l'anxova o un tipus similar. El seitó es desfà fàcilment en salmorra (aigua saturada de sal). El gàrum ordinari s'elaborava amb les entranyes de peix, és a dir, amb els rebutjos de peix de diversos gèneres macerats en sal. El gàrum de qualitat, en canvi, s'obtenia amb petits trossos de peix i no amb els residus. El millor estava preparat amb verats frescos i a Cartagena feien el més apreciat, que l'anomenaven *garum sociorum*, el gàrum de la societat.

En principi, la varietat de productes, de major o menor qualitat, podria ser la següent: *salsamenta*, peix en salaó; *gàrum*, és una salsa feta de vísceres fermentades de peix, que es trobava en varietats denominades *oxygarum* (barrejat amb vinagre) i *meligarum* (barrejat amb mel); *liquamen*, salsa de peix com a condiment derivat del peix fermentat, una mena de salmorra; *allec*, residu del gàrum. A les fonts també apareix el nom de *muria*, que seria la part greixosa que sura per sobre de la massa fermentada del peix. Sobre aquest producte, hi ha una cita del segle IV que es refereix a la qualitat de la que s'elaborava a *Barcino* (Ausoni, *Epistolae*, XXV, 1-3). Aquest passatge és molt interessant però per un altre motiu. Mentre que hom el cita només per la referència que es fa a la *muria*, si llegim tot el context, s'expliciten clarament les dificultats per trobar una paraula llatina que defineixi amb exactitud el producte.

"Quina alegria em fa, Paulí, fill meu⁵, que la meva queixa hagi estat no només tramesa sinó escoltada. Tot tement que l'oli que

m'havies enviat no m'agradés, m'has repetit l'obsequi, i ho has fet de forma més completa ja que hi has afegit el condiment de la múria de Barcelona. Saps, però, que jo ni solo ni puc fer servir aquest mot, que s'utilitza vulgarment, perquè els més savis dels antics, fins i tot els que menystenen la llengua grega, no tenen un mot llatí per designar el gàrum. Però jo, sigui quin sigui el nom d'aquest líquid, ja emplenaré les meves cassoles per tal que aquell suc amb més moderació inundi les patenes a les taules dels avantpassats."

Hi havia diversos tipus *liquamen* i de les espècies més diverses és indubtable. A Col·lumela trobem la paraula *liquamen* usada per indicar un condiment gras, fet amb llard fosa (*De re rustica* 6, 2, 7) i Palladi parla d'un altre tipus de *liquamen*, un condiment basat en peres posades en sal, que servia també per donar sabor al menjar (*Opus agriculturae*, 3, 25). Com es pot veure, és una paraula que genèricament indica una salsa i que té múltiples significats, el més comú dels quals és el *garum*. Podríem concloure que el *liquamen* servia essencialment per a salar i devia fer-se servir sobretot com un substitut líquid o semilíquid de la sal, per bé que amb gust de peix.

A la recepta d'Apici, que l'anomena "Cassoleta a la manera de Lucreci", una cassoleta de peix que, quan hi ha posat tots els ingredients, per acabar, diu: "Ho tastes. Si fos fat, hi afegeixes gàrum; si fos salat, una mica de mel; hi escampes sajolida salvatge i que bulli" (Apici, *L'art de la cuina*, 4, 2, 25).

Amb més raó, si no es disposava de sal o s'havia d'obtenir pel procediment que explica Cató (*De re rustica*, 88) era complex d'obtenir i de mantenir en condicions, era més fàcil aquest ús líquid per a conservació i per a més facilitat a l'hora d'assegurar una dosificació en el seu ús.

En el "mosaic dels peixos" es mostren algunes de les espècies que es consumien a Empúries, com la juliola, el serrà, l'escòrpora, el blauet, la gamba, el cranc, la llagosta i la morena.

Serà interessant recuperar les receptes més importants que ens han arribat dels autors antics, que aportaran elements de judici per a fer-nos una idea real de la preparació, de la composició i del resultat finals d'aquestes salses.

Sobre la manera de preparar el gàrum, ens han arribat diverses receptes. Una de les més reconegudes la devem a Gargili Marcial, 62:

“S'agafen peixos de carn grassa: salmons, anguiles, sardines, sabogues o aloses... i amb aquest peix, herbes aromàtiques seques i sal es fa la següent preparació: es tria un vas sòlid i ben estanc d'una capacitat de 26-35 litres i en el fons de vas s'hi fa un estrat d'herbes seques molt aromàtiques, cultivades i selvàtiques, comí, coriandre, fonoll, api, sajolida, ruda, menta, polioli, serpolino, orenga, betònica, argemone. Després es fa un estrat de peix, sencer si és petit, tallat a daus altrament. A sobre s'hi posa un estrat de sal de dos dits de gruix. S'omple el recipient fins a dalt alternant aquestes tres capes d'herbes, peix i sal i es tanca amb un tap, deixant-ho així durant set dies. Tot seguit, durant vint dies consecutius es barreja aquesta mescla fins al fons. Al final d'aquest període es recull el licor que se n'escola.”

Una altra fórmula de preparació és la que trobem a *Geopònica*, que fou una obra sobre la terra i l'agricultura. La iniciativa del llibre és normalment atribuïda a Constantí VII Porfirogènit i hauria estat compilat per Cassià Bas per encàrrec de l'emperador. Per tant, es tracta d'una obra tardana, i el que s'ha conservat consisteix en 20 llibres, compilats per diversos autors d'origens i disciplines molt diverses, entre els que es coneixen hi ha Sext Juli Africà, Anatoli de Beirut, jurista, Appuleu, Àrat de Soli, Aristòtil, Cassià Bas, Damogeró, Demòcrit, Dídim d'Alexandria, Dionisi Cassi d'Útica, Diòfanes de Nicea, Florentí, que era un escriptor bizantí anterior al segle X, Frontó, Hièrocles, veterinari (governador de Bitínia sota Dioclecià), Hipòcrates de Cos, veterinari del segle IV, Leonci, Nèstor de Laranda, poeta del final del segle II, Pàmfil d'Alexandria, Pàram, Pelagoni, veterinari, Ptolemeu d'Alexandria, els germans Sext Quintili Condià i Sext Quintili Màxim, Tarentí, Teomnest, Varró i Zaratustra. La *Geopònica* fou traduïda al llatí per Janus Cornarius i publicada per primer cop a Venècia el 1538. El 1539 es va publicar en grec a Basilea.

A *Geopònica* es descriu, en el darrer llibre, que duu el títol genèric de “peixos” (20, 46, 1 i ss.), la manera de fer el gàrum, com un procés en sis passes:

1) Es posen en un recipient les entranyes dels peixos a les quals s'hi afegeixen peixos petits i sobretot molls, petits rogers, anxoves... tenint cura que tots siguin igual de petits i es fan salar al sol, remenant-les amb freqüència.

2) Quan la calor haurà madurat la salmorra es recull el gàrum d'aquí de la manera següent: es posa una cistella gran, trenada de forma compacta, en el recipient ple a vessar dels peixos abans esmentats i el gàrum s'escorrerà en la cistella, Així es filtra i es recull la part millor del gàrum. La part sòlida restant és l'allec.

3) Els Bitinis, per la seva banda, ho fan de la manera següent. Es prenen els molls i rogers més bonics, petits i grans i també anxoves i verats o peixos adaptats per a ser salats, barrejant-ho tot i ho posen en una pastera per fer el pa on, segons el seu costum, pastaven la farina. Després, per cada modi (uns 8 litres) de peix hi afegeixen dos sextants itàlics (un litre) de sal, ho barregen amalgamant-ho als peixos per salar i, després d'haver-ho deixat reposar una nit, ho posen en un vas de ceràmica sense tapadora i ho deixen al sol dos o tres mesos, barrejant-ho de tant en tant amb un bastó. Després, recollit el gàrum, ho tapen amb una tapadora.

4) Alguns hi afegeixen a la barreja també vi vell, en una proporció de dos sextants per cada un de peix.

5) Si, en canvi, hi ha necessitat d'usar aviat el gàrum, és a dir, fer-lo sense tenir-lo tant de temps exposat al sol, però coent-lo ràpidament, es fa així: es pren aigua de mar concentrada de manera que un ou posat en aquesta suri (si s'enfonsa vol dir que encara no hi ha prou sal); es posen després el peix i l'aigua salada en una cassola nova, s'afegeix orenga i es posa el recipient sobre un foc suficient fins que la barreja no sigui cuïta, sinó fins que no sigui gaire reduït de volum... Després es passa dues o fins a tres vegades el licor per un colador i es continua passant fins que no baixi pur. Només llavors es col·loca en un recipient tancat amb una tapadora.

6) Però el millor gàrum, aquell que s'anomena la flor de gàrum, es fa així: s'agafen les vísceres de les tonyines amb les seves brànquies, el sèrum i la sang i vi, s'hi escampa per sobre força sal i, deixat tot això en un vas durant dos mesos i també més, es forada el recipient i es recull el gàrum, el millor de tots els gàrums.”

Veiem també què en deia del gàrum el gran Plini el Vell, que en parla al final del seu capítol dedicat a les salines i als diversos tipus de sal (NH, 31, 93):

“...Existeix després una altra mena de líquid valorat que s'anomena el gàrum: es fa macerar en sal vísceres de peix i altres parts que normalment es descarten, així que el famós gàrum no és altra cosa que la podridura de coses putrefactes. En origen això es feia amb un peix que els grecs anomenaven gáron...; ara es fa amb el verat, peix òptim, en els dipòsits per a la confecció del gàrum de Cartago Spartaria (lloc on creixi l'espart) i a aquest li deien el Consorci. Aquest gàrum costa mil sestercis per dos congis (sis litres) i no hi ha cap perfum que el superi en el preu; això ha fet famoses les persones que l'ha produït. A la Mauritània, per una banda, i a Carteia (a prop de Gibraltar) capturaven els verats quan entraven arribant de l'Oceà. No serveixen per a res més. Altres que tenen nom conegut pel gàrum són Clazomene, Pompeia i Leptis, així com ho són Antípolis (Antibes) i Torí per la seva múria i encara s'hi pot ajuntar també la Dalmàcia.

L'allec no és altra cosa que allò que es descarta del gàrum i consisteix en un solatge, en un pòsit mal colat i greixós. Es va començar a fer artesanalment per part dels privats usant aquells peixos que normalment eren llençats i que nosaltres anomenem *apua*, mentre que els grecs en deien *aphien*: això és així perquè aquests peixets neixen de la pluja (es tracta de la sardina)⁶. A la població de Fréjus el fan amb un peix que es diu *lupus*.

El gàrum és considerat un luxe i es multipliquen els tipus fins a l'infinit: per exemple n'existeix un que té el color i el gust del vi melat, tan líquid i de tan bon gust que també es podria beure. N'existeix un de reservat a les pràctiques supersticioses dels hebreus i a les seves cerimònies religioses: això es confecciona tan sols amb peix d'escama. Així pur *l'allec* avui es produeix amb ostres, eriçons, ortigues de mar, fetge de rogers i altres innumerables tipus de molluscs que es posen a podrir en sal...”

De caràcter força més mundà, Marcial es va referir sovint a aquestes salses en els seus epigrames. En trobem de tota mena, la qual cosa dóna una bona mesura de la varietat que hi havia en el mercat. Hem triat un primer epigrama on blasma l'actitud d'un personatge pel fet que prefereix el menjar de baixa qualitat, entre el qual hi ha una salsa de peix, a menges més selectes.

“Gustos estranys

No t'agrada, Bètic, ni el roger ni el tord i no t'agrada mai la llebre ni el senglar. Tampoc t'abelleixen els canapès ni els daus de pastís. Ni Líbia ni Fasis t'envien les seves aus. Els taperots i les cebes que neden en una salmorra putrefacta i el magre d'una espatlla rànica, això ho devores, i et tornen boig les sardines salades i la tonyina de pell blanca en escabetx; beus vi amb gust de pega i evites el falern. Sospito que el teu estómac te algun vici ben ocult, ja que, per què, Bètic, menges carronya?”

(Marcial, *Epigr.*, III, LXXVII)

En canvi, també aprecia el producte de qualitat, reconegut arreu del món romà, com és el cas del gàrum dels socis que s'elaborava a Cartagena, que és citat també per Plini.

“Gàrum dels socis

De la primera sang dels verats, que encara respiren, rep gàrum de luxe, un regal car.”

(Marcial, *Epigr.*, XIII, CII)

ÀMFORES I PRODUCTORS

Una vegada acabat el procés de conservació del producte calia envasar-lo en els recipients adequats per al seu transport i fer-lo arribar fins al consumidor. Aquest producte demanava un tipus d'envàs específic. El prototipus de l'àmfora romana de salaó és d'origen bètic, amb les parts pensades per la funció específica d'envasar conserves de peix, com un fons panxut i una boca molt oberta, en forma de campana invertida, que facilitava tant la introducció del producte, com la seva extracció per al consum.

En l'aspecte tipològic es coneix com àmfora Dressel 7-11, denominació que prové de la taula que Dressel va establir a partir de l'estudi de les àmfors de Castro Pretorio, a Roma, publicada en el CIL XV. L'excessiva diferenciació de tipus poc clars va fer que Lamboglia unifiqués en un de sol els tipus compresos entre els números 7 i 11⁷.

Les formes bètiques més antigues són les que procedeixen d'Oberaden, campament militar del *limes* germànic, i es daten cap a finals del regnat d'August. L'arribada d'aquestes àmfors de salaó de la zona andalusa és habitual durant tot l'Alt imperi.

L'àmfora que coneixem tipològicament com a Dressel 7-11 era l'envàs estàndard d'època romana de la quantiosa producció de salaons de l'àrea bètica.

La identificació de diversos tallers que fabricaven àmfors que imitaven aquests models bètics a l'àrea catalana, és un fet ben demostrat i l'amplitud geogràfica d'aquest fenomen demostrada. Abasta des del nord de la costa alacantina fins a la costa gironina. En aquesta darrera Els Ametllers, a Tossa de Mar; Pla de Palol, a Platja d'Aro; al Collet de Sant Antoni de Calonge; a Llafranc, Palafrugell. És probable que aquest tipus d'àmfora es comenci a fabricar a finals del segle I, i el seu moment àlgid s'hagi de situar al llarg de tot el segle II, tot i que l'etapa final entraria ja en el segle següent.

Tot i que no podem demostrar la seva fabricació local, com en els casos anteriors en els quals coneixem els tallers de producció, la forta personalitat, pel que fa als aspectes formals, la homogeneïtat de les pastes, dels tractaments i de l'epigrafia documentada en les excavacions d'Empúries, va permetre a Josep M. Nolla caracteritzar tipològicament un grup d'àmfors i pensar en la possibilitat de caracteritzar-les com una producció local, de manera que avui coneixem el tipus com a Dressel 8 emporitana.

La procedència d'aquests exemplars que coneixem és diversa. Alguns es van trobar a les excavacions de la Neàpolis, però els llocs que han proporcionat la troballa de grans conjunts són a la ciutat romana i són molt propers entre ells. Per una banda, hi ha una àmfora de la casa romana núm. 2, un conjunt de la casa romana núm. 1 i, per l'altra, l'excavació realitzada per a construir els dipòsits d'aigua al nord de la casa romana, que va localitzar un magatzem amb un conjunt d'àmfors senceres. Hi ha un lot important, sense context, que està repartit en el fons del MAC - Barcelona, del MAC - Girona i del MAC - Empúries, tot i que s'ha considerat que procedeix de la casa romana núm. 1.

Quan Josep M. Nolla, en el seu treball de recopilació de les àmfors d'Empúries va reunir tots els exemplars que pertanyien a una mateixa tipologia va poder formular algunes hipòtesis. Per una banda, es constata una gran uniformitat morfològica, que era assimilable al tipus 8 de Dressel i per les seves particularitats, el va anomenar Dressel 8 emporitana. Majoritàriament procedien de la casa romana núm. 1 i d'una zona més al nord, per la qual cosa aquests envasos sembla que es poden vincular al complex d'aquesta casa senyorial. L'existència d'un grup de marques, conegudes ja d'antic,

L'àmfora del tipus Dressel 8 probablement correspon a una producció destinada al transport de les salaons que es fabricaven a la factoria d'Empúries durant el segle I dC.

de presència quasi exclusiva a Empúries, relacionades amb aquestes àmfores permetia pensar en una possible fabricació emporitana⁸.

En torn del problema de saber quin era el contingut d'aquestes àmfores, Ricard Pascual contemplava la possibilitat de que fos una producció local destinada a envasar conserves de peix, més que no pas vi, atesa la seva tipologia.

Una troballa de l'agost de 1994 a la villa romana de Tolegassos, a Viladamat, al rerepaís immediat d'Empúries, aportava la solució de la qüestió plantejada. Es tracta d'un fragment de pivot d'aquest tipus d'àmfora, amb dos segells impresos, que duïen les lletres SVA, per una banda, i ANTH per l'altra, conservava restes d'escates de peix a l'interior⁹.

Morfològicament, el conjunt que formen aquestes àmfores és totalment uniforme, i es caracteritzen per tenir un cos piriforme, amb la part inferior de la panxa més ampla que el superior. L'alçada se situa entre els 89 i els 97 cm i el diàmetre de boca es troba entre els 17 i els 12 cm. La vora no és gaire alta, acampanada, ben diferenciada en relació a l'arrencament de les nanses. El coll sempre adquireix una forma troncocònica, més o menys estilitzat. L'espatlla sol ser curta, marcada respecte del coll i serveix de recolzament per a les nanses; el pas a la panxa de l'àmfora està marcat per unes carenes suaus, però ben evidents; el tancament inferior i l'inici de l'enguixament de la paret que porta al pivot és arrodonit. Els pivots són molt alts, ben diferenciats, cilíndrics i massissos. Les nanses s'inicien sota la vora i giren en angle recte; tenen el colze arrodonit i la secció el·líptica, amb un solc central. Les argiles d'aquests exemplars és molt homogènia, de color rajol, dura, rugosa i de tacte aspre. Estan recobertes amb una engalba de color groguenc o beige.

No coneixem taller on es fabricaven, però atesa la geografia de les troballes, Empúries és la candidata més ferma per a ser proposada com a centre productor d'aquest envàs. El percentatge de segells estampillats sobre els pivots d'aquestes àmfores és molt elevat, superior al 50% de peces conegudes. Hi trobem fins a cinc marques diferents associats a la fabricació d'aquests envasos:

1- La més nombrosa, amb diferència, és ANTH, amb nexa a les dues últimes lletres, a l'interior d'una cartella rectangular. La podem trobar sola (en 27 exemplars) o associada a SVA (sobre 2 pivots d'Empúries, un de Tolegassos i un de Girona). Aquesta marca, coneguda ja d'antic, sembla que hauria de correspondre a un nom d'arrel grega, per bé que amb grafia llatina, probablement ANTH(rax).

Segell imprès en el pivot d'una àmfora del tipus Dressel 8 emporitana amb la llegenda ANTH.

2- SVA, emmarcada per una cartella rectangular, no apareix mai sola; s'associa normalment amb ANTH en els quatre exemplars anteriors i en un cas, procedent d'Empúries i conservat a Barcelona, amb VENVS. Per aquest *cognomen* proposem desenvolupar-lo com SVA(vis), tot i que amb aquesta arrel hi hauria moltes altres possibilitats.

3- Dues estampilles de cartella rectangular amb el nom VENVS. En un cas s'associa a SVA i en un altre apareix sola. Per aquest nom abreujat hi ha moltes possibilitats de desenvolupament. Proposem VENVS(tus)¹⁰.

4- En un sol cas apareix l'estampilla VMAI o VAMAI, sola, difícil de llegir, en una cartella ovalada i irregular. No podem fer cap proposta possible sobre aquest nom, en tot cas, es podria pensar també en V(aleri) MAI.

5- Només coneixem un exemplar de marca circular, que apareix sola i de difícil interpretació, per a la qual proposem la lectura de tres lletres: COC. Podria tractar-se de les inicials d'un *tria nomina*, que correspondrien als signes que formen la línia central del segell (C.O.C.). Una lectura molt suggerent, tractant-se d'unes àmfores de probable producció emporitana, seria la de desenvolupar-la com C(aius) O(ctavius) C(arbo) o, millor en genitiu, que indicaria possessió, com C(aii) O(ctavii) C(arbonis). Aquesta proposta es fonamenta en diversos elements que ens parlen d'un personatge emporità de rellevància, com són restes epigràfiques on llegim [C(aio) O]CTAVIO D(ecimi) F(ilio) / [GAL(eria tribu)] CARBONI [...]. En el desenvolupament de la làpida hi trobaríem la seqüència dels càrrecs que va ostentar el personatge: edil, duovir, qüestor, flamen d'August divinitzat¹¹. El personatge honorat seria el mateix que apareix en les encunyacions monetàries com C.O.CAR. o C.O.C., que trobem a la sèrie 24 de Villaronga¹² La cronologia d'aquests elements resulta difícil de definir, però en tot cas es tractaria d'una data d'època postaugustal.

Segell imprès en el pivot d'una àmfora del tipus Dressel 8 emporitana amb la llegenda ANTH.

En tot cas, Carbó sembla un nom ben arrelat a Empúries i apareix en una altra ocasió com a cognomen de Luci Papiri¹³. Per altra banda, es dona una interessant coincidència entre el significat dels noms associats a aquestes àmfores i és justament la principal marca, ja que ANTH correspon, sens dubte, a l'arrel d'un nom grec llatinitzat (anthrax), que significa, de fet, carbó. Per una banda, la presència d'elements grecs al solar de l'antiga Empòrion no seria gens estrany, de manera que podríem pensar en l'existència d'un magistrat, Gai Octavi Carbó, propietari i que tindria negocis relacionats amb la fabricació de salaons a la factoria de la Neàpolis, que estarien gestionats per diversos esclaus o lliberts, un dels quals seria un personatge grec, al qual li hauria donat el seu nom, però amb la forma grega.

A més a més d'aquestes estampilles sobre pivots de Dressel 8 emporitana és habitual documentar-hi també nombrosos grafits fets amb el dit abans de la cuïta, generalment són els numerals V y VI, segurament relacionats amb el control de la fabricació de les àmfores.

La cronologia que podem proposar per aquestes àmfores és del segle I dC, possiblement de la segona meitat. A part de la seva massiva presència a Empúries, només la trobem dues vegades a *Baetulo*, sempre fora de context,¹⁴ als abocadors de la villa romana de Tolegassos¹⁵ i a l'interior de la frontera germana a *Coriovallum* (Heerlen, Holanda)¹⁶.

EL CONSUM. LES RECEPTES

És prou sorprenent veure que l'ús del *garum* o del *liquamen* no apareix, pràcticament, en les obres dels tractadistes Cató o Varró. El primer, polític, militar i escriptor, actiu durant el segle II aC i Varró, un *equite* que va morir l'any que August va arribar al poder. En canvi, en el llibre de receptes d'Apici, del segle I dC, de les més de 500 receptes que conté, el *garum* apareix en més de 300. Sembla com si l'ús tant habitual d'aquests productes arribés a partir d'època d'Agust i Tiberi, època en la que va viure Marc Gavi Apici, que ens ha llegat el seu llibre *De re coquinaria*, que s'ha convertit en una font essencial per a conèixer la gastronomia en el món romà. Aquest personatge va casar una de les seves filles amb Sejà, home de confiança de l'emperador Tiberi i era conegut a la societat romana sobretot per les seves excentricitats i perquè va gastar tota la seva enorme fortuna personal en els més refinats aliments, elaborats amb complicades receptes, algunes atribuïdes a ell mateix, com el *foie gras* obtingut del fetge d'ouques alimentades amb figues. La continuïtat d'aquesta època entroncaria amb la sofisticació i la frivolitat de la societat romana i, en especial, de la Roma imperial de la dinastia flàvia, que fou el context en què va viure Marc Valeri Marcial, un hispà originari d'Augusta Bilbilis, a prop de Calatayud, establert a la capital.

Hem fet una petita selecció de receptes, en les quals es pot veure que, realment, era un condiment que servia per combinar amb tot tipus de menjar, ja fossin ous, carn o peix.

XVII. Ous.

[3] Ous bullits. Pebre, sèseli i pinyons estovats. Per sobre hi tires mel i vinagre i ho lligues amb gàrum.

Apici, *L'art de la cuina*, VII, XVII.

VIII. Per al garrí.

[3] Garrí amb gàrum. Treu el ventre del garrí, però deixa-hi els altres menuts. Esmicola pebre, sèseli i orenga, vessa-hi gàrum, afegeix-hi el cervell, dos ous i barreja-ho tot. Un cop sofregit, farceix el garrí, el tanques amb gafes i el poses en una panera, dins d'una olla bullent. Quan sigui cuit, treu les gafes perquè pugui sortir el suc del garrí. Presenta'l després d'empebrar-lo.

Apici, *L'art de la cuina*, VIII, VIII.

IX. Lirons.¹⁷

Lirons. Has de farcir-los amb una pilota de porc, amb carn trinxada de qualsevol part del seu cos, amb pebre, pinyons, laserpic i gàrum. Els cuses, els colloques sobre una teula i els poses al forn o, altrament, els cous farcits sobre un forn especial.

Apici, *L'art de la cuina*, VIII, IX.

VII. Per a qualsevol mena de marisc.

Per a qualsevol mena de marisc. Pebre, sèseli, julivert, menta seca, una bona quantitat de comí, mel i gàrum. Si vols, pots afegir-hi fulla de nard i malobatre.

Apici, *L'art de la cuina*, IX, VII.

Hem escollit aquesta recepta genèrica per al marisc, però podem trobar-ne d'específiques per a cada tipus, entre les quals Marcial en recomanava les ostres (*Epigr.* 13, 22), però Apici hi dedica tot el llibre 9, on la fa servir amb la llagosta,

la tremolosa o vaca de mar, els calamars, les sèpies i el pop, els eriçons, els musclos, les sardines, les tonyines petites i el mújol. En el llibre 10 l'aplica als peixos, a la rajada, als molls, a la perca, a la tonyina jove, als pagells, als verats, al déntol, a les orades i al cap-roig, o simplement al peix torrat; però fa amb especial esment de la morena i de l'anguila. En la recepta de tots aquests peixos hi posa *liquamen* o *allec*, segons els casos.

Una vegada vist l'ús, les qualitats del producte i les seves diferents denominacions, entre els especialistes va sorgir la discussió de si algun d'aquests només servia per salar, especialment el *liquamen*, que seria proper a una salmorra. Aquest nom, que gairebé sempre s'ha fet sinònim del *gàrum*, també podria ser nomenat en les receptes com una mena de genèric. Per altra banda l'*allec*, el residu que quedava després d'haver colat la salaó i obtenir el *gàrum*, seria una mena de pasta de peix, més consistent, amb gust d'espècies. En tot cas, les denominacions més corrents són *liquamen*, *gàrum* i *allec*; més ocasional és la *muria*, que apareix en textos més antics com el tractat de Cató, però també tardans com el d'Ausoni. Sembla força clar que el *gàrum* no és només suc de peix podrit, com diu Plini el Vell, menyspreant-ne les qualitats, sinó que havia de tenir unes condicions concretes. Una prova d'això és que Apici proporciona una recepta per esmenar el gàrum fet malbé:

Si un gàrum fa mala olor, fes fumar un pot buit capgirat cremant lloret i xiprer, i després aboca-hi el gàrum prèviament airejat. Si fos salat, hi poses un sextari de mel i ho remenes amb feixos de lavanda, així ho hauràs solucionat; això també ho aconsegueix el most recent.

Apici, *L'art de la cuina*, I, VII.

Més enllà d'aquest ús per salar, també hi hauria salses fetes a base de vi i de gàrum, anomenada *oenogarum*, molt usada en el tractat per als segons plats, o en la de l'*oxigarum*, que es basava en el vinagre i el gàrum, amb un munt d'herbes, de la qual Col·lumela en dona la recepta (Col·lumela 12, 57) i tenia una aplicació de tipus digestiu i pel mal de fetge. Tornem acudir a les receptes d'Apici:

XXX. Salsa d'asafètida¹⁸

1. Dissol asafètida de Cirene o de Pàrtia en aigua tèbia amb vinagre, suavitzada amb gàrum, o bé pebre, julivert, menta seca, arrel d'asafètida, mel, vinagre i gàrum.

2. Una altra recepta: pebre, alcaravia, anet, julivert, menta seca, silfi, fulla de nard, malobatre, espiga de l'Índia, una mica de cost, mel vinagre i gàrum."

Apici, *L'art de la cuina*, I, XXX.

XXXI. Gàrum al vi per a tòfones

1. Pebre, levístic, coriandre, ruda, gàrum, mel, vi i una mica d'oli.

2. Una altra recepta: farigola, sajolida, pebre, levístic, mel, vi, gàrum i oli."

Apici, *L'art de la cuina*, I, XXXI.

XXXII. Gàrum al vinagre digestiu

1. Mitja unça de pebre, dos escrúpols de sèseli de la Gàl·lia, sis escrúpols de cardamom, sis de comí, un de fulla de nard, sis de menta seca, tot això picat i passat pel sedàs, ho lligues amb mel. Quan en tinguis necessitat, hi afegeixes gàrum i vinagre.

2. Una altra recepta: una unça de pebre, de julivert, d'alcaravia i de levístic una unça de cada; es lliguen amb mel. Quan et calgui, afegeix-hi gàrum i vinagre.

Apici, *L'art de la cuina*, I, XXXVI.

Només amb l'*altec*, que era un aliment diferent, obria un ventall de possibilitats molt ampli. Sabem també que el mateix *garum* podia ser tractat, que s'envellia, que es barrejava amb vi, amb vinagre, amb aigua, que es reduïa. En fi, que oferia moltíssimes possibilitats.

Si voleu experimentar receptes de la cuina romana i teniu dificultats en elaborar aquests condiments romans o costa de trobat el "nuoc mâm" vietnamita, us suggerim l'ús d'una salsa que encara avui es comercialitza i que es basa en el gàrum o, encara més exactament, en l'*oxiporum*, ja que és perfectament comprable per la seva composició. Es tracta de la Worcester sauce de la marca anglesa Lea & Perrins. La seva composició segueix, punt per punt, gairebé els mateixos ingredients que usava l'*oxiporum*. Si aquest duia vinagre, mel, *liquamen*, pebre, gingebre, dàtils, comí i ruda; per la seva banda, la Worcester sauce està feta amb vinagre, melassa, líquid de les salaons de les anxoves, pebre vermell, gingebre, fruites tropicals, soja, escalunya i all. Que aprofiti!

Joaquim Tremoleda Trilla

C/ Maranges, 3 · Tel. 972 773 797 · Fax 972 770 332
www.creuers-marenostrum.com

el roser
 hostal
 restaurant

www.elroserhostal.com

Carrer Església, 7
 17130 l'Escala
 Tel. 972 770 219
 Fax 972 774 033
restaurant@elroserhostal.com

NOTES

1. De la família dels escòmbrids, s'usaven especialment l'*scomber japonicus*, en castellà estornino i l'*scomber scombrus*, en castellà caballa, en català verat. En tot cas el "verdel" és la denominació comú de qualsevol de les 48 espècies de peixos de carn blava que tenen el cap punxegut, el cos gros, que agafa forma de fus immediatament abans de la cua bilobulada.
2. Aquests producte encara s'elabora a l'est d'Europa, a les costes del mar de Màrmara i a les illes de la zona; a Turquia conserva el nom de gharos. Es tracta d'un producte destinat al consum local, que es pren com una pasta d'anxoves, acomplint una funció semblant a la de la mostassa amb les carns cuites.
3. En aquest sentit, Galè també va fer-ne receptes. Aquest autor ens ha deixat la recepta per preparar ous escalfats (Galè, 6, 706-7). Diu així: "Millor que els cuits o fregits són els anomenats "escalfats". Es preparen de la manera següent. Després d'amarar-los amb oli, gäros i una mica de vi, es posa el recipient en una olla que tingui aigua calenta, llavors es tapa per sobre completament i es deixen al foc fins que tinguin una consistència intermèdia.
4. Cató en diu sal càndia (*De Agri*. 88).
5. Ausoni es refereix a Paulí de Nola, de qui fou el preceptor. Vull agrair al bon amic Antoni Cobos que hagi volgut traduir aquest fragment.
6. Sorprèn realment que un home de ciència com Plini cités aquestes supersticions, però no és l'única. En parlar de les morenes pensava que eren el resultat d'un creuament entre peixos i serps. També es pensava que en dies concrets de l'any els escurçons es reunien en un gran embolic de la qual saltava fora un ou que tenia propietats màgiques (*NH*, 39, 12, 52).
7. Aquestes àmfors han estat tractades per molts especialistes, Callender agrupa a la seva forma 8 els tipus 7-9 de Dressel (Callender 1965, 17-18); Beltrán els agrupa a la denominació "Forma I" d'entre les àmfors imperials hispàniques (Beltrán 1970, 388-420). Existeixen altres tipologies o noms equivalents menys usats com Camulodunum 186A o Class 17 de Peacock i Williams (Peacock, Williams 1986, 120-121).
8. El coneixement de l'existència d'aquestes àmfors és antic, amb troballes a les excavacions de Gandia i posteriors. Estan recollides a Almagro, 1952, 215 i especialment a Nolla, 1974-75, 175-182 i fig. 19-22 i Tremoleda, 2000, 126-128 i 157-170).
9. Pascual es va plantejar la qüestió del contingut d'aquestes àmfors abans d'algunes troballes reveladores (Pascual, 1974, 139-144).
10. A Hispània és el més nombrós (Abascal 1994, 542) i també figura en tres exemplars de *sigilla* sobre retina procedents de Roma (Oxe, Confort 1968, 2255).
11. IRC III 45.
12. Villaronga, 1979.
13. IRC III 77.
14. Comas, 1985, 129, figs. 57, 4 i 8.
15. Casas, 1989, fig. 95, 2.
16. Van den Berg, 2014, 11-12.
17. Com explica el traductor, el liró era un menjar apreciat a Roma (rostit o guisat farcit) i constituïa, ja des de temps de Plaute, objecte preuat de regal (Apici 1990, nota 6).
18. L'asafetida és una resina pudent de diferents plantes umbelíferes, de la família del julivert, l'api, la pastanaga, el fonoll, entre d'altres amb una olor intensa i peculiar, emprada com antiespasmòdic i emmenagog, és a dir, que provoca o afavoreix la menstruació, i també en perfumeria.

BIBLIOGRAFIA

- APICI, 1990, *Llibre de cuina*, Introducció, traducció i notes de J. Gómez Pallarès, Fundació Bernat Matgé, Barcelona.
- APICI, 2005, *Llibre de cuina*, Introducció, traducció i notes de Bàrbara Matas i Bellès, L'Esparver Clàssic 55, Edicions de La Magrana, Barcelona.
- Decimo Magno AUSONIO, 1995, *Epistole*, Introduzione, testo critico e commento a cura di Luca Mondin, Venecia.
- ABASCAL, J. M., 1994, Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania, Anejos de Antigüedad y Cristianismo II, Universidad de Murcia - Universidad Complutense de Madrid, Murcia.
- ALMAGRO, M., 1952, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Monografías Ampuritanas II, Barcelona.
- AQUILUÉ, X., MONTURIOL, J. (Coord.), 2006, *Pescadors de l'antiga Empúries*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries - Ajuntament de l'Escala, Girona.
- ARÉVALO, A., BERNAL, D., TORREMOCHA, A. (eds.), 2004, *Garum y salazones en el Círculo del Estrecho*, Ayuntamiento de Algeciras - Universidad de Cádiz.
- BELTRÁN, M., 1970, Las ánforas romanas en España, *Monografías Arqueológicas*, 8, Institución Fernando el Católico, Zaragoza.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (dir.), 2001, *De Barcino a Barcinona (sigles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei*, Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona.
- BERNAL, D., LAGÓSTENA, L. (eds.), 2004, *Figlina baeticae. Talleres alfareros y producciones cerámicas en la Bética romana (ss. II a.C.-VII d.C.)*. Actas del Congreso Internacional (Cádiz, 12-14 de noviembre de 2003), 1-2, BAR International Series 1266, Oxford, 2 vols.
- BOTTE, E., 2009, *Salaisons et sauces de poissons en Italie du sud et en Sicile durant l'Antiquité*, Collection du Centre Jean Bérard 31, Archéologie de l'artisanat antique 1, Centre Jean Bérard, Naples.
- CALLENDER, M. H., 1965, *Roman Amphorae*, Londres.
- COMAS, M., 1985, *Baetulo. Les àmfors*, Monografies Badalonines 8, Museu de Badalona, Badalona.
- DONATI, A., PASINI, P. (Ed.), 1997, *Pesca e pescatori nell'antichità*, Leonardo Arte, Milano.
- DOSI, A., SCHNELL, F., 1992, *Le abitudini alimentari dei Romani*, Vita e costumi dei romani antichi 1, Museo della civiltà romana, Roma.
- DOSI, A., SCHNELL, F., 1986, *I Romani i cucina*, Vita e costumi dei romani antichi 3, Museo della civiltà romana, Roma.
- ÉTIENNE, R., MAYET, F., 2002, *Salaisons et sauces de poisson hispaniques*, Trois Clés de l'Économie de l'Hispanie Romaine II, Diffusion E. de Boccard, Paris.
- GARCÍA, M. J., 2001, *El arte de comer en la antigua Grecia*, Madrid.
- IRC III: FABRE, G., MAYER M., RODÀ, I., 1991, *Inscriptions romaines de Catalogne, III. Gérone*, París.
- LAGÓSTENA, L., 2001, *La producción de salsas y conservas de pescado en la Hispania romana (II a.C.-VI d.C.)*, Colección Instrumenta 11, Universitat de Barcelona.
- LAGÓSTENA, L., BERNAL, D., ARÉVALO, A. (eds.), 2007, *Cetariae. Salsas y salazones de pescado en Occidente durante la Antigüedad*. Actas del Congreso Internacional (Cádiz, 7-9 de noviembre de 2005), BAR International Series 1686, Oxford.
- MARTÍNEZ, M., INIESTA, A., 2007, *Factoría romana de salazones. Guía*, Museo Arqueológico Municipal de Mazarrón, Mazarrón.
- NOLLA, J. M., 1974-1975, "Las ánforas romanas de Ampurias", *Ampurias* 36-37, Barcelona, 147-197.
- NOLLA, J. M., NIETO, F. J., 1982, "Una factoría de salaó a Roses", *Fonaments* 3, Barcelona, 187-200.
- OXÉ, A., COMFORT, H., 1968, *Corpus Vasorum Arretinorum. A catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata*, Antiquitas (Reihe 3), Band 4, Rudolf Habelt Verlag GMBH, Bonn.
- PASCUAL, R., 1974, "Sobre una estampilla anfórica de Ampurias", *Miscelánea Arqueológica*, II, Barcelona, 130-144.
- PEACOCK, D. P. S., WILLIAMS, D. F., 1986, *Amphorae and the Roman economy, an introductory guide*, Londres.
- PONS, L., 2006, "L'importation de l'huile de Bétique en Tingitane et l'exportation des salaisons de Tingitane (Ier-IIIe siècle après J. C.)", *Cahiers du Centre G. Glotz: Revue d'histoire ancienne* 17, 61-77.
- PONSICH, M., TARRADELL, M., 1965, *Garum et industries de salaison dans la Méditerranée Occidentale*, Bibliothèque de l'École des Hautes Études Hispaniques XXXVI, Paris.
- SALZA PRINA RICOTTI, E., 1983, *L'arte del convito nelle Roma Antica*, *Studia Archaeologica* 35, Roma.
- SALZA PRINA RICOTTI, E., 1993, *Ricette Della cucina romana a Pompei e come elegirle oggi*, Roma.
- TREMOLEDA, J., 2000, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Catalunya. (Época augustea y altoimperial)*. BAR International Series 835, Oxford.
- VAN DEN BERG, J., 2014, "La primera evidencia de un producto ampuritano en el interior de la frontera germana. Hallazgo de un sello anfórico ANTH en Coriovallum (Heerlen, Holanda)", *Ex Officina Hispana, boletín* 04, 11-13.
- VILLARONGA, L., 1979, *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona.

ELS ACTES DEL DESCONEGUT CENTRE IBÈRIA

Tal com demostra el programa adjunt, la nit del diumenge 2 de febrer de 1919 la vila de l'Escala acollí una destacada vetllada lírico-teatral, que es celebrà al Teatre Guimerà, ubicat al carrer Enric Serra 1 (antic carrer Major), propietat de Josep Sureda i Casellas i englobat en el cafè *Las Delicias* (després de la guerra, conegut com a can Panxo).

La vetllada, en la qual hi participà la cobla *La Principal de l'Escala*, consistí en l'estrena del drama líric *La llegenda dels bons navegants*, amb lletra de Joan Ballesta i Molinas, en Joan Calafat, i música de Josep Vicens i Juli, el Xaxu, i la representació de les petites obres teatrals *La partida al deber*, *Escena pastoril* i *L'amic Cirera*, programa que fou culminat amb un lluït ball. Les citades representacions foren a càrrec de l'Agrupació Fontova, la secció teatral del Centre Musical i Orfeònic Ibèria, novella entitat que també comptava amb una secció coral, una de ball i la d'ensenyança musical.

El Centre Ibèria, nascut en contraposició al Centre Social i Protector de la Infància (més conegut com La Cargolera o Centre i de caire més conservador), veié la llum en el marc de les acaballes de la vida i pugna del ateneus escalencs, l'Ateneu Víctor Català i l'Ateneu Art i Cultura, els quals desaparegueren el novembre de 1919 i el novembre de 1920, respectivament. Segons el *Llibre de Registre d'Associacions per Municipis* (1888-1937), pertanyent al Fons del Govern Civil conservat a l'Arxiu Històric de Girona, el Centre Ibèria, l'objectiu del qual era "propagar la música i el cant", fou inscrit el 9 de març de 1919, si bé havia nascut amb anterioritat.

Gràcies a la revista local quinzenal *Costa Brava*, es sap que l'Agrupació Fontova dugué a escena altres obres entre aquell 1919 i 1920: La boja, d'Àngel Guimerà, i la joguina *Mala nit* (nit del 23 de novembre), *En Pòlvora*, d'Àngel Guimerà, i el duet *Un cop de teles* (nit del 31 de desembre), *Aucells de pas*, de Santiago Rusiñol i Gregori Martínez, i el quadre *El Carro del Vi* (nit del 14 de març), *Els Naufragats*, de Santiago Rusiñol, i el quadre *El Curandero nou* (tarda del 2 de maig), i *L'alcalde d'Estilmonde*, de Maurice Maeterlinch (tarda del 27 de juny).

Fou la mateixa revista *Costa Brava* la que informà de la dissolució de l'entitat quan publicà, en la seva edició de 15 d'agost de 1920: "*Diumenge passat [8 d'agost] va tenir lloc la subhasta dels objectes propietat del Centre Iberia, per haver-se dissolt dita entitat*". Per tant, es posava fi a una efímera entitat escalenca, la vocació de la qual era difondre la música i el cant.

Centre Musical i Orfeònic IBERIA LA ESCALA

Avui dia 2 de Febrer de 1919

EXTRAORDINARIA VETLLADA LIRICA - TEATRAL
a càrrec de l'Agrupació Fontova (Secció del Centre)
i quina Vetllada es celebrarà en el Teatre Guimerà
(Sala de Josep Sureda), a les 9 i mitja en punt de la
nit, amb la cooperació de l'Orquestra La Principal
d'aquesta vila.

PROGRAMA

I. Estrena del quadre líric en un acte, lletra del jove aficionat senyor Joan Ballesta i música del popular mestre Josep Vicens (Xaxu), que porta per nom

La llegenda dels bons navegants

obra que serà presentada amb tota propietat i baix el següent

REPARTIMENT

Berta . . .	Srta. Maria Oliveras	Esteve . . .	Sr. Pere Paltré
Ció . . .	« Adela Rosés	Jaume . . .	« Pons Ballesta
Nadalet . . .	Sr. Joan Ballesta	Cebrià . . .	« Ramón Guerra

Chor general

II. LA PARTIDA AL DEBER, duet per na Maria Oliveras i Pere Paltré.

III. ESCENA PASTORIL, duet per na Adela Rosés i Joan Ballesta.

IV. La joguina en un acte i en prosa original den Lambert Escaler que porta per nom

L'AMIC CIRERA

REPARTIMENT

Celia . . .	Srta. Maria Oliveras	Eduart . . .	Sr. Joan Ballesta
Mónica . . .	« Adela Rosés	Geroni . . .	« Pons Ballesta

Finalitzarà la Vetllada, am un lluït **BALL**, en obsequi als nois i noies que hi assisteixin.

PREUS: Entrada i cadira 40 cts. General, 30 cts.

Els socis findrán l'entrada lliure havent de satisfer solament **20 cts.**, per la cadira.

NOTA.—Se suplica al públic que siga puntual, doncs la Vetllada començarà a l'hora indicada.

Imo P. Ribas Palatró i Molinas — Conservador de la Escala i amb les vetllades ANOIES TASSIS

Vetllada lírico-teatral del Centre Ibèria per al 2 de febrer de aFontova, secció de l'entitat. Col·lecció família Flaqué-Callol.

RECORD DE FESTA MAJOR

* * SETEMBRE DE 1919 * *

TIP. P. RIBAS.—PALAFRUGELL

CENTRE IBERIA

* * LA ESCALA * *

La mellor festa

El cel es blau i pur. La vila engalanada
per a que 'l sol la besí alça altiva la festa.
Les onades mansoies resen una tonada
i branden les campanes convidant a la festa.

El vent passant s'emporta l'eco de dances belles
que en la platja la cobla entona valentment,
mentres les mans donant-se els fadrins i donzelles
seguint el compàs rítmic dancen alegrement.

I així els bells crits de joia de la festa galana
i la tonada airosa de la gaia sardana
i de nostres donzelles el riure encisador,
en dols peregrinalge del mar fins a la serra
festivament pregonen que enlloc de nostra terra
tingan com a La Escala una festa mellor.

Invitació del Centre Ibèria a la festa major de l'Escala de 1919 (cedit per Maria Molinas).

Jordi Gallegos i Córdoba

CONSTRUCCIÓ DEL PASSEIG MARÍTIM (Anys 1962-63)

Autor fotografies: Josep Clos Blanco. Extretes de diapositives.

Fotografia aèria: collecció Salvador Simon.

Joaquim Teixidor Poch

Ildefons Clos Roca

El museu de ronda

ELS ORÍGENS DE L'ESCALA: LA PESCA I EL COMERÇ MARÍTIM

Del 9 d'agost de 2012 al 30 d'abril de 2013 va tenir lloc al Museu de l'Anxova i de la Sal l'exposició "Dels mercaders d'Empúries als pescadors de l'Escala", organitzada conjuntament pel Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries i el Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala. Es va presentar també un llibre catàleg de l'exposició que repassava la història dels ports del municipi de l'Escala des de l'antiguitat a l'actualitat. El text que es presenta a continuació correspon al període que va des de l'origen del barri

de pescadors del port de l'Escala fins a l'actualitat, analitzant els motius que portaren a la seva creació i l'esplendor del període del comerç de cabotatge amb la creació de l'Alfolí de la Sal i la duana marítima. En el decurs de la investigació es va trobar, a l'Arxiu Històric de Castelló d'Empúries, un document de permís d'establiment d'una barraca o botiga en el port de l'Escala de 1591 que podria correspondre a la primera barraca del port de l'Escala.

1.- LA CREACIÓ DEL NUCLI MODERN DE L'ESCALA. DEL BARRI DE PESCADORS A LA VILA DE L'ESCALA.

El Port de l'Escala de la Vila d'Empúries
El poble de l'Escala es va formar durant la segona meitat del segle XVI com un petit port de pesca i cabotatge dependent de la veïna vila d'Empúries. El seu origen es deu bàsicament a dos factors: la introducció de la pesca dels sardinals a la costa nord de Catalunya i la intensificació del comerç marítim amb la creació d'una duana i del Real Alfolí de la Sal, des d'on es controlaven i distribuïen les mercaderies que arribaven per mar, especialment la sal. Fins a mitjan segle XVI la població d'Empúries i dels seus veïnats, Cinclaus, les Corts, Vilanera i els Recs, vivia

LA ESCALA. El Cargol

Sant Martí d'Empúries des del port de l'Escala a principi del segle XX.
Foto: Josep Esquirol. AHE

La nansa, feta de canya i jonc, era una trampa per agafar diferent tipus de peix com llagostes o sépies. El traire era una mena d'arpó de moltes pues que es llançava des d'una roca contra el peix de pas com llobarros. Després es recollia amb una corda lligada a l'asta.

Foto: Museu de l'Anxova i de la Sal

bàsicament de l'agricultura. La pesca només es practicava amb canya, nanses i traire, estris que no necessiten de cap embarcació, ja que es poden practicar des de terra. El fogatge o recompte de població de 1497 dóna un total de 53 focs o cases repartides entre Empúries, amb 31 focs, Cinclaus, amb 13, les Corts, amb 5 i Vilanera-els Recs, amb 4. Tot plegat, una població aproximada de 238 habitants. La platja de l'Escala era utilitzada com a port, tal com consta en documents anteriors al segle XVI, però encara no hi havia població estable.

L'expansió de la pesca amb els sardinals a Catalunya com a conseqüència de la prohibició de pescar amb aquest art a França, a mitjan segle XVI, va provocar l'emigració de molts pescadors d'aquella costa, especialment de la Provença i el Llenguadoc, que s'establiren entre Cadaqués i Blanes. A

l'Escala la introducció dels sardinals es va produir entre 1574 i 1576. Pescadors forasters es varen establir a l'Escala i, fins i tot, pagesos d'Empúries i els seus veïnats varen vendre els camps per comprar sardinals i dedicar-se també a la pesca com a armadors o patrons. La necessitat de salar les grans captures de peix blau, que s'originà amb el nou art de pesca, va afavorir la proliferació de petites botigues o barraques en els barris de mar dels pobles de la costa. En aquestes construccions, els pescadors hi guardaven les barcades de sardinals o altres estris de pesca, hi podien conservar el peix en sal, servien per a la construcció de barrils i bótes, de drassanes als mestres d'aixa i calafats i els mercaders hi podien guardar les mercaderies. Amb el temps es convertiren en habitatges permanents i podien disposar de terreny per un petit hort.

El port de l'Escala amb els llaguts de sardinals, a principi del segle XX. Al fons l'església. En primer terme es veuen els esculls on es va construir la Riba o moll per amarrar embarcacions. Foto: Josep Esquirol. AHE

Els primers establiments al port de l'Escala

L'establiment més antic al port de l'Escala, trobat fins a la data, és de l'any 1591. Es tracta del permís donat pel comte d'Empúries a "Joan Andreu, natural de França, pescador, d'un sòl de terra a objecte de fer una botiga en lo port de la Scala del terme del castell d'Empúries, de catorze passos de llarg i vuit d'ample, afrontant a sol ixent amb la mar, a migdia, ponent i cerç amb terra de Sa Excel·lència" és a dir, del comte d'Empúries¹. La presència d'un contingent estable de població pescadora va estimular el cabotatge o comerç marítim de petita escala. L'any 1612 un procés obert per Pere Verdalet, mercader de la vila i castell d'Empúries, parla d'una barca que li havien pres en el port de l'Escala. El 1628, el comte d'Empúries dóna llicència a Jacint Nadal, patró de Mataró, perquè pugui carregar a la seva barca "que ara teniu en lo port de La Scala, terme del Castell d'Empurias"², 200 quarteres de civada, 50 de blat i 70 de faves, per comte de Francesc Palau, de Mataró, sempre que pagués el dret de tretà.

Per protegir la pesca i el comerç marítim dels atacs de la pirateria turca i del nord d'Àfrica es construïren torres de defensa al llarg de la costa: la torre de Montgó, el 1598, la del Pedró, d'origen medieval i restaurada al segle XVIII i la de la Punta, de 1640, desapareguda quan es va construir l'edifici del Salvavides, l'any 1889. Des del baluard d'Empúries també es cobria la defensa de l'Escala, com l'any 1626, quan es varen tirar tirs contra les galeres de pirates, que varen ser replicats amb dues bales que "passaren sobre les barraques de l'Escala"³.

Altres documents ens parlen dels primers habitants del poble de l'Escala, com el llibre de baptismes de la parròquia de Sant Martí d'Empúries, on el 1628 el rector bateja una nena amb els noms d'Estasia, Marianna i Margarida, filla de Francesc Bonet, "flequer de l'Escala". El 1664, els mariners Damià Callol i Antoni Simon i el traginer Joan Masses, consten com

1 Arxiu de Peralada. Plet entre la universitat d'Empúries i el cabild de la Catedral de Girona. (AHeGacions 16, s.l. 1722).

2 Arxiu Històric de Castelló d'Empúries. Fons Medinaceli. (Doc. 10.977, f. 84-96).

3 Pujades, Geroni de, *Dietari* (1609-1630). Arxiu comarcal de l'Alt Empordà (ACAE).

Plànol de l'Escala de 1721 on s'observa el traçat dels carrers i les primeres cases. A la Punta hi ha dibuixada la torre del Port, construïda el 1640 i enderrocada possiblement el 1889. A l'esquerra la fortificació de la Casa Gran.

Procedència: Ministère de la Défense. Bibliotheque du Génie. Pavillon du Roy. Folio 131e. Feuille 97. Chateau de Vincennes.

Torre del Pedró, dalt de la muntanya del mateix nom, que defensava la pesca i el cabotatge dels atacs de pirateria. Al fons, Empúries. Foto: Josep Esquirol. AHE.

a “*moradores del Puerto de la Escala*”⁴, terme del castell d'Empúries. D'altra banda, les males condicions de vida de Roses, pel fet de ser fortalesa militar, va fer que molts pescadors d'aquella vila es traslladessin a viure a l'Escala.

4 Arxiu Diocesà de Girona. Fons parroquial de Sant Martí d'Empúries

“El puerto de Mar de la Villa y Castillo de Empurias es el que comunmente llamamos La Escala, y antiguamente se llamo, y llaman las historias, escalas de Anibal, el qual esta lexos de dicha villa cerca de media legua, y tiene una torre de guarda artillada. No es grande pero muy seguro por estar rodeado de Montaña que le ciñe por las partes de medio dia, poniente y norte. Lo que comunmente se recoge en este puerto por estar apartado solo son barcas gruesas, y otras de mercaderia, que por ser tantas las que ahora acuden a el se va formando en una playuela que tiene un pueblo, que se confia vendra presto en mucho aumento.”

Procedència: AMCE. Regalies del Comtat d'Empúries, 1667-1668, foli 14, Bernat Josep Llobet

En el recompte de població de 1660, al costat dels veïnats d'Empúries, ja apareix l'Escala amb 20 cases. El creixement del port de l'Escala va fer que, l'any 1680 els seus vuitanta veïns demanessin a la comtessa d'Empúries, Caterina Folch de Cardona i Aragó, permís per a construir església pròpia, al·legant que els era molt desconvenient haver d'anar a la de Sant Martí d'Empúries, especialment en dies de temporal. L'església de Sant Pere del Port de l'Escala va ser destruïda per un llamp l'any 1722. Llavors va començar la construcció de l'actual, que va acabar el 1761. Gràcies a la pesca i al comerç marítim, l'Escala va quadruplicar la població al llarg del segle XVIII, passant de 350 habitants el 1718, a 1.383 vuitanta anys més tard. El viatger Francisco de Zamora apuntava el 1789: “*Llegamos a la Escala, a cuya poblacion se trasladó el Santísimo Sacramento en 1682, desde Ampurias, no habiendo entonces en la Escala más de 18 casas, y hoy pasan de 500.*”⁵. L'any 1766 l'Escala era vila i cap del municipi, passant Empúries i els altres veïnats a ser dependents de l'Escala. El 1777 l'església de Sant Pere del Port de l'Escala també era parròquia independent d'Empúries.

5 ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña. Curial. Barcelona, 1973.*

2.- PESCADORS DE L'ESCALA, TIPUS DE VAIXELLS I ECONOMIA DEL POBLE BASADA EN LA PESCA.

La pesca a la “Mar d'Empúries”

Les primeres comunitats humanes que s'assentaren en el territori que avui és l'Escala practicaren la pesca marítima i fluvial. Fragments de mol·luscs i de corall, restes de boga, mabre, daurada, déntol, anguila, llobarro i de salaons de peix en àmfotes, al costat d'hams, agulles d'armar xarxes, pesos de plom i puntes d'arpó, demostren que els antics pobladors coneixien a fons la manera com capturar els peixos i com conservar-los. A l'Edat mitjana la pesca estava molt regulada: el precepte de Carlemany de 812, controlava les explotacions pesqueres de cap de Creus. Els comtes o els monestirs fomentaven la pesca per poder cobrar els impostos. Durant el segle XII, el comte Hug d'Empúries concedí a Guillem de Sant Mori el dret de cobrament de dues parts i mitja de les llagostes de totes les barques de la “parròquia de Sant Martí del Castell d'Empúries” i també els caps de dofins. El 1484 l'Infant Enric atorgà a Roses un privilegi sobre la pesca de sardina i anxova amb llagut de foc. En aquesta pesca, una graella de ferro penjada d'un extrem de la barca, on es feia foc amb teia de pi, atreïa el peix que es capturava amb la xarxa.

Barca de bou a la platja de l'Escala, a principi del segle XX. Les parelles del bou es dedicaven a la pesca d'arrossegament.
Foto: Josep Esquirol. AHE.

La pesca dels sardinals

A partir del segle XVI, la pesca més important a l'Escala fou la de sardina i anxova amb les barques anomenades de sardinals. El gran nombre d'embarcacions i de pescadors que s'hi dedicaren va convertir l'Escala en una de les poblacions més importants de Catalunya dedicada a la pesca de peix blau. El nou art, que permetia grans captures, va estimular la salaó o conservació de l'excedent de peix en sal i la creació de les primeres indústries de salaó que, a l'Escala, s'han mantingut fins a l'actualitat. Els pescadors, quatre o cinc per llagut calaven a la deriva les xarxes, anomenades sardinals o anxoveres, interceptant el pas dels bancs de sardina i anxova. La introducció dels sardinals, però, va originar conflictes pel pagament del delme, l'impost que s'havia de pagar a l'església i que gravava una desena part dels productes. Els pescadors d'Empúries es negaven a pagar el delme del peix i amenaçaven els pescadors de pobles veïns que pescaven a la Mar d'Empúries que, si el pagaven, els cremarien els sardinals i els tirarien bombardes. El 1586, els cobradors del delme, Francesc de Pau o de Rocabertí i Leandre de Margarit, interposaren un plet contra la Universitat d'Empúries. Els dos delmers aportaren testimonis forasters que pescaven a la *mar d'Empúries*, els quals deien que sempre havien pagat. El 1597 es va pactar una Concòrdia, segons la qual havien de pagar el 5% del peix fresc, tant els veïns d'Empúries, com estrangers i els forasters a l'oficina que Empúries estava obligada a tenir en el Port de l'Escala. Per la seva banda, els pescadors d'Empúries i l'Escala es defensaven dient que no s'havia pagat mai, perquè abans de l'arribada dels sardinals només es pescava amb canya, nanses i traire, pels quals no es pagava delme. El problema es va agreujar el maig de 1693 amb l'amotinament dels pescadors de la vila d'Empúries i port de l'Escala.

Els conflictes pel pagament del delme es varen produir a tota la costa en el moment en què la pesca va deixar de ser de subsistència per passar a ser objecte de comerç. Mentre les estructures judicials eren sotmeses a l'antic règim, les sentències varen ser desfavorables als pescadors, però la situació va començar a canviar a final del segle XVIII. El 1783

el govern va donar llibertat d'arbitris i gavelles municipals que es podien exigir al comerç de peix fresc, sec, salat o de qualsevol altra manera, amb la finalitat de facilitar la circulació de peix cap als pobles de l'interior de la península. El 1837 es varen abolir definitivament les senyories jurisdiccionals.

"Que es muy bueno el Mar de Empurias en toda manera de pesca, y que muchos habitantes de Torroella, Pals, y Begur van à pescar en dicha Mar de Empurias (...) es tanta la cantidad del Pescado, que se prende en el Mar de Empurias, que se cargan de el Navios, sacandole del presente Principado, llevandole en Francia, y otras partes".

Procedència: ARXIU DE PERALADA. "Pleito vertiente entre el Syndico y particulares pescadores de la Villa de Empurias y Puerto de la Escala de una y el Venerable Cabildo de Canonigos de la S. Iglesia Catedral de Gerona..."

La pesca del corall

Una de les notícies més antigues sobre la pesca del corall a l'Escala és un plet entre els cònsols d'Empúries i la Universitat de Begur, iniciat el 1672, en el qual la vila d'Empúries declarava estar en possessió de la mar del seu districte per prohibir la pesca de peix i de corall als forasters. Un dels estris més antics fou la corallera, una creu de fusta que duia una argolla de ferro, un pedral o un plom per submergir-la subjectada a una corda. De les extremitats de la creu en penjaven quatre xarxes en forma de bossa. La barca s'acostava al penyasegat i fondejava la corallera tot fregant les roques del fons i desprenent fragments de corall que quedaven enredats a la xarxa.

Les grans pesqueres de corall, però, es produïren a partir de 1860, amb la introducció d'un nou enginy: l'escafandre autònom. La seva aplicació va ser un èxit, com ho demostra la quantitat de barques i de pescadors que decidiren treballar-hi, no només de l'Escala sinó també pagesos dels pobles veïns (Viladamat, Albons i Bellcaire). Entre els anys 1861 i 1863 es dedicaren a aquesta pesca 80 llaguts, 360 tripulants i 80 bussos. El valor del corall pescat a l'Escala va ser de 9 milions de rals, més de la meitat del total del guany de la província de Girona. Malgrat tot, era un ofici arriscat ja que, quan les reserves de corall situades entre 15 i 30 metres de profunditat es varen esgotar, varen haver de baixar fins a 50 m, on la pressió de l'aigua no permetia estar més de 15 minuts i molts hi perdien la vida. Quan aquestes també s'esgotaren, anaren a pescar el corall a Itàlia i, fins i tot, al nord d'Àfrica.

Barca de sardinals. La pesca amb els sardinals va ser la més important a l'Escala des del segle XVI fins a principi del segle XX. Foto: Josep Esquirol. AHE.

La pesca a fora

Un dels costums ancestrals de l'Escala era el que anomenaven "anar a fer tenda". La manca d'un bon mercat on vendre el peix, sumada a la gran quantitat de famílies que depenien de la pesca feia que, amb l'arribada del bon temps, famílies senceres de pescadors es desplaçaven amb les seves barques i acampaven a les cales de la costa entre Blanes i Cadaqués per a pescar i vendre el peix directament als mercats més propers. Aquest costum es va mantenir fins que l'arribada del turisme massiu va desplaçar l'economia basada en la pesca.

Plànol de l'Escala amb el dibuix de les cases i del port amb un vaixell de cabotatge. Procedència: ACA

Tirant l'art a la platja d'Empúries. L'art era un art d'arrossegament de platja en el qual participaven pagesos, com els d'Empúries que obtenien una paga en peix. Foto: Josep Esquirol. AHE.

3.- EL COMERÇ MARÍTIM AL PORT DE L'ESCALA EN ÈPOCA MODERNA. L'ALFOLÍ I LA DUANA MARÍTIMA.

El comerç de cabotatge

A l'inici del port de l'Escala la població era eminentment pescadora, però a partir de 1780 s'incrementà espectacularment el nombre de mariners en detriment del de pescadors. L'auge del comerç marítim va durar aproximadament un segle, arribant al màxim el 1860. A final del segle XIX, amb el declivi del comerç de cabotatge, va tornar a créixer el nombre de pescadors, que es va mantenir fins a l'arribada del turisme.

Els pescadors no pescaven només per a la seva subsistència, sinó que comercialitzaven l'excedent de peix en els mercats de les poblacions de l'interior i es dedicaven especialment a la indústria conservera de peix blau o al comerç del corall, que venien a Itàlia (Gènova i Livorno). La comercialització de l'anxova superava els mercats locals i s'exportava a Barcelona, així com també a França i Itàlia. D'aquesta manera també es va generar una indústria auxiliar de construcció de barrils amb dogues i cèrcols de fusta de castanyer dels boscos de les Guilleries. La vinya era el complement de la subsistència del pescador. Dels ports de l'Escala es feien a la mar vaixells carregats de vi, aiguardent, salaons, arròs i puntes de coixí que confeccionaven les dones, cap a Itàlia, i en tornaven amb altres productes deficitaris, com els cereals. Les naus comercials eren de vela llatina i de petit tonatge, com canaris, llondros, pins, xàbecs i llaguts de cabotatge. A partir de l'any 1778, el lliure comerç amb les colònies americanes va

La família Casadevall acampada a la cala Canyelles de Lloret, a principi del segle XX. Sota l'ombrera es realitzaven les activitats diurnes com cuinar o remendar la xarxa.

Foto: Autor desconegut. Cedida per Caterina Clotas.

ANY	PATRÓ	NAU	NOM	TONATGE
1770	Joan Ros	canari	San Antonio de Padua	40 tones
1773	Pere Puig	canari	San Antonio de Padua	20 tones
1784	Joan Mas	canari	San Antonio de Padua	18 tones
1795	Joan Oliveres	canari	Virgen del Carmen	16 tones
1795	Francesc Ximinis	falutx	San Antonio	4 tones
1795	Joan Roca'	falutx	Santa Mariana	3 tones
1795	Pau Torrent	tartana	Virgen de las Glorias	100 tones
1796	Pere Maranges	llagut		10 tones

Font: *L'economia del set-cents a les comarques gironines* de Francesc Ferrer Gironès.

Vaixell de cabotatge a la platja de l'antic port de l'Escala, plena de llaguts sardinals. Foto J. Esquirol. AHE.

desenvolupar fortament la marina de la costa catalana i les naus de vela llatina van ser substituïdes paulatinament per les de vela quadrada, com bergantins, pollacres, sageties, goletes i fragates, de més tonatge. Les companyies dedicades al comerç marítim podien invertir en la càrrega a transportar i vendre en el port de destí o en la nau. En el cas de la inversió en la càrrega, les persones interessades eren d'origen més popular. Les que invertien en la fusta de la nau eren sectors més benestants: estament nobiliari, negociants, comerciants,

professions liberals i totes les relacionades amb el gremi de la mar com patrons, calafats, mestres d'aixa i també pagesos enriquits.

La costa de Girona es trobava enmig del pas de dos corrents de cabotatge: el que anava des dels ports italians i francesos cap al llevant espanyol, on, els productes locals, s'incorporaven als productes orientals i nordeuropeus redistribuïts per Gènova i Marsella i el que pujava des de les Illes Balears i

Salí o fàbrica de salaó de can Juhé amb la producció d'anxova i sardina. Foto: Josep Esquirol. AHE.

Andalusia amb mercaderies locals i colonials. Moltes vegades el mateix patró de la nau era comerciant i venia directament a la fira de Belcaire de França, els barrils de peix salat. A partir de 1800 s'intensificà el tràfic directe amb altres ports més llunyans del Mediterrani i els ports catalans varen créixer espectacularment. La burgesia comercial de l'Escala va ser molt activa en el finançament de la marina mercant: entre 1767 i 1786 hi havia 15 parçoners o socis de companyies i 18 naus mercants, estant situada en segon lloc entre les poblacions de l'Alt Empordà, després de Cadaqués. L'agost de 1802, el llagut *San Antonio*, de 8 tones, construït a les drassanes d'Arenys de Mar, transportava vers el port italià de Livorno, a la Ligúria, 165 sacs de blat d'Alexandria, 17 bales de cànem de Bolònia en flocs, 470 lliures d'estocafix, (peixopalo o bacallà fumat sense premsar), amb un import de 5.577 lliures, 18 sous i 8 diners. L'armador era Ramon Balaguer Casas de l'Escala i el patró Francesc Martí Català. El 1844 un llagut va salpar del port de l'Escala, amb tres mariners, portant sardina premsada a Barcelona. Pel que fa al comerç americà, Cuba era el lloc majoritari de destí dels escalencs, però també Santo Domingo, Perú, Mèxic i l'Argentina.

L'Alfolí de la Sal i la duana marítima

La sal, en ser un element indispensable per a la subsistència humana, tant per a l'alimentació com per a la conservació dels aliments, va ser gravada amb impostos des de l'antiguitat. A l'edat mitjana, la gavella era l'impost que gravava la compra o venda de productes de primera necessitat com la sal, l'oli o el vi i, per extensió, també era el nom dels edificis on s'emmagatzemava i es controlava la seva distribució. Després de la Guerra de Successió, amb el Decret de Nova Planta de 1716, en passar Catalunya a ser administració castellana, es crearen alfolins en llocs on hi havia salines i en els ports habilitats per al seu comerç. L'Alfolí de l'Escala està situat prop de la platja de l'antic port. Tot i que l'edifici té gravada la data 1697 a la llinda del balcó principal, els càrrecs relacionats

amb l'Alfolí no apareixen a l'arxiu parroquial fins a partir de 1728 amb els noms de "Gorder de la Sal", "Administrador del Real Alfolí de la Sal", "Mesurador de l'Alfolí de la Sal", "Ministre de l'Alfolí" i altres. L'Alfolí de l'Escala es proveïa de sal de les salines d'Eivissa i Formentera, de Torrevella (Alacant) i de la Trinitat al Delta de l'Ebre.

L'any 1770 es demanà a Madrid la creació de duanes als ports de mar gironins per despatxar els vaixells directament, sense necessitat d'anar a Barcelona i poder lluitar contra el frau que significava el contraban. A l'Escala, però, hi ha constància d'una duana a partir del 1762. El port de l'Escala era bàsicament d'importació i de distribució. Els productes importats eren majoritàriament arròs, cereals, carbó vegetal i sal. El moment àlgid d'importació de sal fou el 1860, amb 17.083 quintars, mentre que el 1887 havia baixat a 200, segurament a causa de la fi del monopoli. Pascual Madoz descriu així el port de l'Escala i els moviments d'entrada i sortida de vaixells i mercaderies: "*Puerto habilitado con aduana de cuarta clase para el comercio de importación y exportación al extranjero de cabotage*". La duana de quarta classe podia importar de l'estranger, tret de botes buides de vi, oli i aiguardent. Durant els anys 1844 i 1845 entraren 317 naus al port de l'Escala carregades amb 5.891 tones de pes i 1.619 mariners de tripulació. Quant a les sortides, les xifres són 306 naus de 5.634 tones i 1.551 mariners. Pel que fa al moviment vers ports estrangers només consta el 1845 un vaixell de 43 tones i 7 mariners de tripulació que transportava 1.600 arroves de vi. Els productes exportats eren majoritàriament: oli, sardina, vi, alls, arròs, carbó, ordi, diners, fideus, mongeta seca, farina, llana, fusta. D'importacions consten: arròs, cacau, aiguardent, alcohol, ametlles, arròs, sucre, bacallà, cacau, cafè, canyella, fusta de campetx, ordi, sègol, mongeta seca, ferro, figues i panses, blat de moro, taronges, pebre, productes químics i farmacèutics, blat i vi, entre d'altres. A partir de 1916 la duana va deixar de funcionar.

Els pilons d'amarrar els vaixells de cabotatge a l'antic port de l'Escala. Foto: Josep Esquirol. AHE.

L'Alfollí de la Sal, el magatzem de sal i altres mercaderies que arribaven per mar a l'antic port de l'Escala. Foto: Santi Font. MASLE.

4.- L'EVOLUCIÓ MARINERA DEL POBLE FINS A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX. LES INSTAL·LACIONS PORTUÀRIES.

L'evolució de la pesca a l'Escala

La pesca amb els sardinals va originar el barri de pescadors de l'Escala al segle XVI i es va mantenir fins a principi del segle XX. Amb el declivi del cabotatge torna a augmentar el nombre de pescadors. Segons la Matricula del Mar de 1765 l'Escala tenia una flota pesquera de 49 embarcacions dedicades a la pesca, essent el poble que en tenia més de l'Alt Empordà, només superat per Begur i Sant Feliu de Guixols (al Baix Empordà i la Selva, respectivament).

El 1779 l'expedició d'un títol de patronia expedit a Raimon Balaguer, veí de l'Escala, mostra els diferents arts de pesca a què es dedicava: "es *único dueño del Barco Palangrero guarnecido de vela y de todos sus correspondientes arros de Barcada de Sardinales, Soltas y Palangrios y de Boliche al igual y conforme a los patronos de esta clase.*"⁶ El 1867 l'Ajuntament va sol·licitar permís per a pescar amb bolitx

de roda o bouet, un art d'arrossegament, al·legant que les malalties de la vinya i l'escassetat de corall havien deixat sense recursos la població. La sol·licitud fou denegada. La pesca amb el bolitx de roda era prohibida des de 1753 perquè matava la cria de peix.

A principi del segle XX el port de l'Escala disposava d'una important flota pesquera formada per més de cent sardinals que ocupaven més de 300 pescadors, set parelles del bou (catorze barques) que donaven feina a uns 80 homes, quinze embarcacions de batudes i armellades que donaven feina a 36 pescadors. Per últim quedava la pesca amb nanses, palangres i sepieres amb uns 20 pescadors. Les soltes i l'artó ja havien desaparegut, així com els bussos corallers, però encara es pescava de tant en tant, amb el traire, les jombines, l'enfila, el bolitx i la canya.⁷ Per tant, aproximadament podem xifrar en unes

6 Document familiar de Francesc Sala Balaguer.

7 Revista Costa Brava.

Plànol de l'Escala amb el dibuix de les cases del port. Procedència: ACA

Plànol francès de l'Escala del segle XVIII. Cedit per Martí Guillem

Venda del peix a la platja de l'Escala, a principi del segle XX. Foto: Josep Esquirol. AHE.

cent cinquanta embarcacions la flota pesquera de l'Escala i més de quatre-centes famílies que en vivien. El centre de la vida econòmica i social era la platja de l'antic port que, voltada de tavernes i salins, bullia d'activitat dia i nit. La pesca donava feina a la majoria de la població i generava un seguit d'indústries vinculades que creaven llocs de treball; especialment la salaó d'anxova i sardina per a l'exportació. A final del segle XIX hi havia deu salins o fàbriques de salaó. Les actuals drassanes de l'Escala varen ser fundades el 1835 per Francesc Granés, de Begur, sogre de Salvador Sala Cardeñas. La nissaga ha continuat amb el nom de Drassanes Sala al Port de la Clota.

"Lo que llaman puerto es una cala, y en fuertes temporales se recogen a la cala de la Clota, que esta a poniente del pueblo (...) Comercian en Italia llevando vino y trayendo grano. Las mujeres cuidan de la anchoa. Hay alfolí de sal, que la traen los napolitanos de Tortosa. Hay aduana (...) Hay 18 embarcaciones y 60 laúdes, pescan mucha anchoa y poco coral; sus vecinos trabajan en todos ramos, ganan buenos jornales y no hay pobres."

Diario de los viajes hechos en Cataluña, Francisco de Zamora, 1789.

A partir de la introducció de les teranyines a principi del segle XX, els sardinals començaren a disminuir. La pesca amb les teranyines era una pesca nocturna que capturava el peix per encerclament amb l'ajuda del bot de llums que atreïa el peix. Hi solien anar fins a deu mariners. Entre els anys 1945 i 1948 les teranyines augmentaren fins a 54 amb els seus corresponents bots de llums.

La construcció del port de la Clota

L'Escala, amb més de cinquanta teranyines, era el segon port de Catalunya en pesca de peix blau i la necessitat de disposar d'un port en condicions es feia cada vegada més necessària. La construcció de la Riba nova a l'extrem de llevant de la platja pal·liava aquesta mancança, ja que servia de moll de càrrega i descàrrega i també d'espai per a la subhasta a l'aire lliure.

Durant el mandat de l'alcalde Jaume Sureda Tasis (1947-59), es van fer nombroses gestions amb els estaments polítics i militars de l'època com a projecte prioritari per al poble. El port nou es va fer a la Clota, considerant que era l'indret que oferia més seguretat. La primera pedra es va posar el 22 de juny de 1962 essent alcalde Joan Massanet i Juli (1959-1966). L'any següent es demanava la primera ampliació, ja que només hi havia 130 metres lineals d'atracaments, dels quals només se'n podien utilitzar uns 60 i era insuficient per a les maniobres de les barques.

El port d'en Perris que feia de port secundari per a llaguts palangrers i altres embarcacions petites. Foto: Josep Esquirol. AHE

Foto aèria del port de l'Escala als anys 50 on es veu la gran quantitat de teranyines amb els bots de llum. Foto: Autor desconegut. AHE

Vista aèria del port de la clota a l'actualitat amb barques de pesca i recreatives. Foto Miquel Bataller. AHE

A partir de 1960, la majoria de pescadors varen anar deixant les feines del mar per anar a la construcció i als serveis turístics. Al port només ha quedat una petita flota pesquera de 20 embarcacions repartides en tres modalitats de pesca: 6 embarcacions d'encerclament o teranyines dedicades a la pesca nocturna de peix blau (sardina, anxova i altres); 12 embarcacions de tresmall i arts menors per a la pesca de peix blanc (lluç, rap, llenguado, rogers...) i finalment 2 embarcacions palangreres que es dediquen al lluç de palangre. Es fan dues subhastes al dia: a les 8h del matí, quan arriben les teranyines i a les 3h de la tarda per a la

resta. La confraria té 70 pescadors afiliats.⁸ L'Escala ha patit un transformació de les estructures socioeconòmiques d'una manera radical des del vell port de pesca i cabotatge fins a la ciutat turística que és en l'actualitat. La font inesgotable de recursos pesquers que va ser la Mar d'Empúries està ara en crisi per l'esgotament dels caladors de pesca. Només el manteniment de la pesca artesanal que no malmet el fons marí ni el futur de les captures pot salvaguardar el futur del peix a la vella mar d'Empúries.

8 Dades de la Confraria de Pescadors de l'Escala.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

AQUILUÉ, Xavier i altres, *Pescadors de l'antiga Empúries*, Museu de Catalunya-Empúries, 2006.

BARBAZA, Yvette, *El paisatge humà de la Costa Brava*, edicions 62, Barcelona 1988.

BARREDA, Pere i BOIX, Lurdes, *Anar a fer tenda. Les acampades de pescadors escalencs a la Costa Brava*, Ajuntaments de l'Escala i Platja d'Aro, 2006.

BOIX I LLONCH, Lurdes, *Pescadors de Catalunya. Converses amb gent de la mar*. Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, Barcelona, 2003. "La pesca del corall a l'Escala", *Fulls d'Història Local*, 98, Ajuntament de l'Escala, juliol 2011. "Origen i evolució històrica del nom de l'Escala", *Fulls d'Història Local*, num. 83, Ajuntament de l'Escala, 2001.

BOTET I SISÓ, Joaquim, "La iglesia de la villa de La Escala" a *Revista de Girona*, núm. 9, 1877.

COLOMEDA I SASTRE, Lluís, "Pirates corsaris i torres de moros a l'Escala", *Fulls d'Història Local*, 71, Ajuntament de l'Escala, desembre 1998.

COSTA, Maria Mercè, "Conflictes de pesca a les mars de Palamós", *Estudis del Baix Empordà*, 14, Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, 1995.

ESTEBAN I SASTRE, Marina, *L'Escala un exemple de supervivència*, Ajuntament de l'Escala, 2001.

FERRER I GIRONÈS, Francesc, *L'economia del set-cents a les comarques gironines*, Cambra de Comerç Indústria i Navegació de Girona, 1993.

FUENTE, Pablo de, "Les torres de l'Escala (s. XVI-XVII): Montgó i el Port", *Fulls d'Història Local*, 70, Ajuntament de l'Escala, octubre 1998.

GALLEGOS CÓRDOBA, Jordi, "A l'abordatge" a *L'Escalenc*, 301, juny 2005.

GUANTER, Pere, *Els alcaldes de l'Escala (1900-1999). Entre el poder i l'oblit*, Brau edicions, 2003.

IGLESIES I FORT, Josep, *El fogatge de 1497*, vol. 1, Barcelona, 1991.

MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro, *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, 1865.

PELLA I FORGAS, Josep, *Historia del Ampurdán*, Luís Tasso i Serra, Barcelona, 1883.

PLA, Josep, *Viatge a la Catalunya vella, Obra completa*, 9, Edicions Destino, Barcelona, 1969.

PUIG I GRIESENBERGER, Anna Maria, "El destí d'unes còpies de l'inventari de l'arxiu d'Empúries, de Bernat Josep Llobet", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39, Figueres, 2008.

PUJOL I HAMELINK, Marcel, *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*, col·lecció Papers de Recerca, 2, Ajuntament de Roses, 1997.

RIERA ARNAY, Joan, "L'Escala a l'any 1586", *L'Escalenc*, núm. 47, abril de 1984.

SALA BALAGUER, Francesc, "Mariners i patrons" a *Fulls d'Història Local*, 9, Ajuntament de l'Escala, desembre, 1989.

SÁNCHEZ GONZALEZ, Antonio, *El archivo condal de Ampurias. Historia, organización y descripción de sus fondos*, Girona, Columna- pont de Pedra, 1993.

NAVEGANT, Jaume, "Els pescadors escalencs" a *Costa Brava*, núm. 62, 1922.

VILA MITJA, Mercè, *L'església de l'Escala. Allò que ens en contem els arxius*, Col. Monografies locals, Ajuntament de l'Escala, 1997.

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu Històric de l'Escala (AHE)

Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE)

Arxiu i Biblioteca del Castell de Peralada

Arxiu Diocesà de Girona (ADG)

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)

Arxiu del Servei Arqueològic de Pedret (ASAP)

Confraria de Pescadors de l'Escala (CPE)

Lurdes Boix i Llonch

AGRAIMENTS :

Mariona Font, Marissa Roig, Inès Padrosa, Marta Santalla.

ENFERMEDAD DE LOS BUZOS. Por el Dr. D. Rosendo Pi

Rosend Pi i Puig neix a la vila de Pals l'any 1845. S'incorpora com a metge a l'Escala al voltant de 1866 amb la carrera de medicina recent acabada i hi exercirà fins a la seva jubilació, gairebé durant 60 anys, activitat en la qual va excel·lir. A més de la seva vessant com a metge, va tenir gran interès en la difusió dels seus coneixements i experiències mèdiques. L'any 1883 va escriure el treball *La Escala y su término. Memoria médico topogràfica* (obra inèdita de la qual el tercer capítol està dedicat a la malaltia dels bussos), amb la qual va obtenir el primer accèssit del concurs sobre topografies mèdiques locals convocat per la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona. És una obra de gran interès tant des del punt de vista històric com mèdic. El fet que dediqui un capítol a aquesta malaltia demostra la importància que devia tenir aleshores la pesca del corall a l'Escala. L'any 1886 va escriure i publicà *El cólera en la villa de La Escala. Breve reseña de la epidemia ocurrida en el verano de 1885* (Barcelona, 1886) on explica les seves experiències mèdiques en la lluita contra l'epidèmia (veure el dossier del *Camí de Ronda* número 4). Va ser un personatge molt inquiet i apreciat per la població. Culturalment molt preparat, de seguida es va interessar per l'arqueologia, activitat que va practicar a les finques que tenia a Empúries, activitat amb la qual va reunir amb el pas del temps una gran quantitat de peces.

Fruit d'aquesta inquietud va fer amistat amb Josep Puig i Cadafalch, del qual va arribar a ser un entusiasta col·laborador i que el portà a ser membre de la Junta Delegada de les excavacions l'Empúries. L'any 1910 va ser un dels impulsors del primer museu local. El seu fill Joan Pi i Lleonart també va ser metge i durant un temps exercí la professió a l'Escala. L'any 1935 Rosend Pi i Puig, ja jubilat, va morir a Barcelona a l'edat de 80 anys. *Enfermedad de los buzos* va ser publicat a la *Revista de Ciencias Médicas de Barcelona*, números 16 a 21, agost de 1887 a gener de 1888, amb petites variacions respecte a l'original, especialment en la introducció i la cloenda. Nosaltres, a partir dels dos documents, hem transcrit el text que ve a continuació, respectant al màxim l'ortografia i la sintaxi emprades per l'autor i introduint només petites modificacions per fer més entenedora la lectura. També hi hem incorporat algunes fotografies del fons de l'Arxiu Històric de l'Escala que il·lustren *La pesca del corall a l'Escala*, publicat al número 98 dels *Fulls d'Història Local*, juliol de 2011.

“ El estudio de los trastornos producidos por el aire comprimido ha sido hecho en los obreros ocupados en el emplazamiento de las pilas de algunos puentes, y en los de algunas minas. El trabajo de unos y otros, se hace dentro de unos cilindros huecos de hierro, y la presión á la que se hallan sometidos, generalmente no llega a tres atmósferas. A pesar de ello, Vatelle y Guerard, Babington y Guthbert, de Dublín, y el doctor Clark, de San Luis de Misisipi, citan accidentes graves ocurridos en el eje nervioso central, como resultado de descompresiones bruscas, pero M. Foley, que ha publicado un extenso estudio sobre los efectos del aire comprimido en los obreros del puente de Argenteuil, habla de otros accidentes, asegurando no haber visto un solo caso de congestión espinal. En el transcurso de mi trabajo se verá que á presiones superiores la descompresión produce resultados constantes: siempre el eje encéfalo medular es el que resulta comprometido. Es, pues, un asunto que tiene una cierta novedad el que me mueve á tomar la pluma ya que las circunstancias me han conducido á ejercer mi profesión en La Escala, población que, según tengo entendido, es la única del litoral de la península donde la marinería se ha dedicado á la pesca del coral por medio de la escafandra.

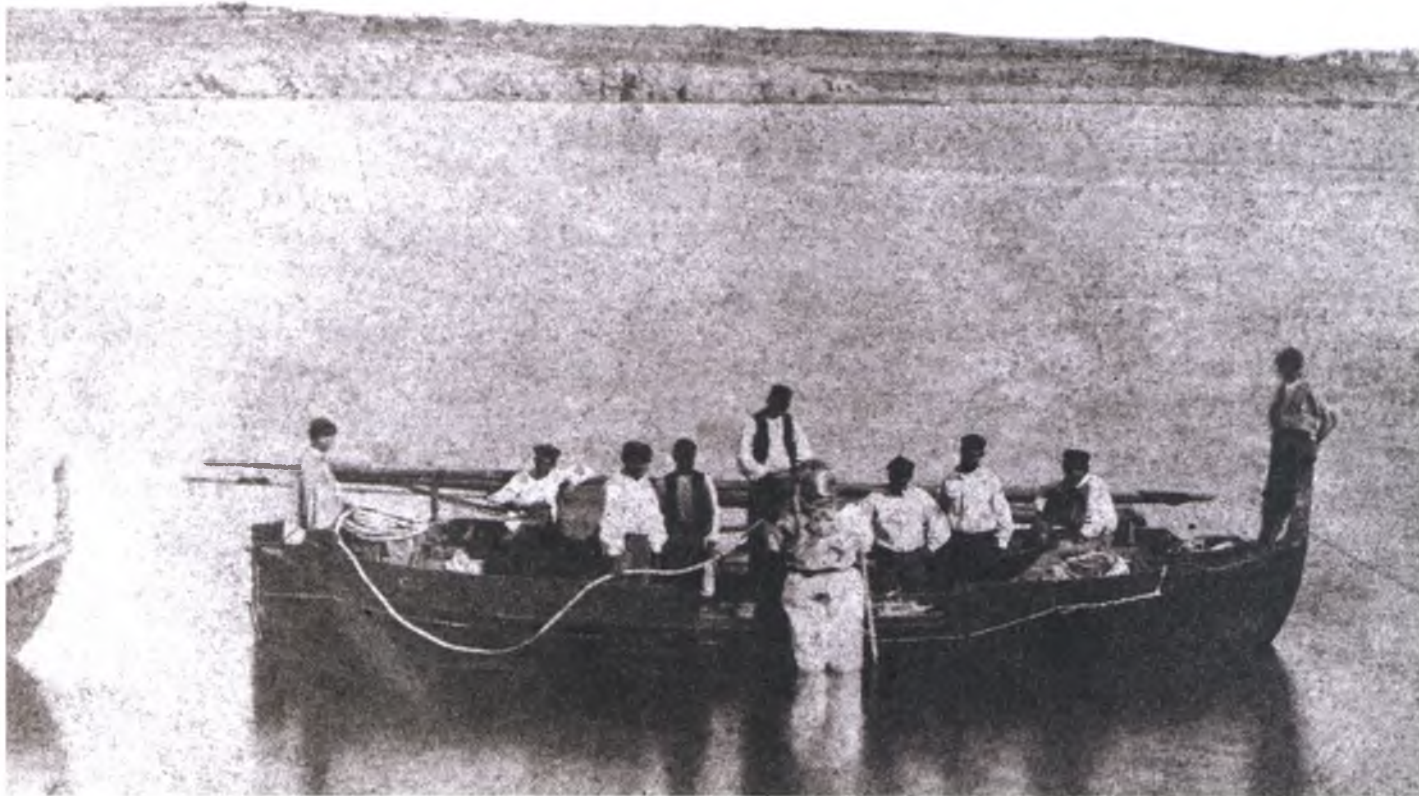
Quedaría un vacío imperdonable a esta memoria si no incluyera en ella la enfermedad de los que se dedican á este oficio. Con tanta más razón cuanto que su extremada frecuencia y la gravedad que muchas veces reviste la hacen sumamente peligrosa y temible. Luego pues de haber hecho

una reseña del aparato de que se hace uso para el trabajo submarino, me detendré especialmente en bosquejar el cuadro de la enfermedad discurriendo acerca las causas que la motivan y exponiendo los medios que se emplean, y los que racionalmente podrían emplearse para combatirla.

Rosend Pi (el segon de la dreta), en la primera visita que realitzà Josep Puig i Cadafalch a Empúries (el primer de l'esquerra). Foto: Josep Esquirol, Fons Emili Gandia, MAC-Empúries.

Confieso que mis méritos son escasos para semejante tarea, pero no habiendo otro que haya podido reunir los datos necesarios para desempeñarla, llenaré mi propósito como Dios me dé a entender, exponiendo todo lo que sepa acerca del particular y confiando sobre todo en la indulgencia de los lectores.

Barca corallera del patró Miquel Simón Fornés, on es poden veure els mariners i el bus amb l'escafandre. Final del segle XIX. Al fons, la costa d'Empúries. Foto: E. Ybañez de Figueres. Cedida per Maria Quintana a l'AHE.

El arte de bucear aplicado á la pesca fue importado, hará unos veintisiete años, en la villa de La Escala por un joven malagueño que pagó pronto tributo á la nueva industria quedando atascado en el fondo del mar. Durante algún tiempo fue dicha pesca un valioso elemento de riqueza, pero hace ya algunos años que se ha suspendido, merced a las nuevas rocas coralíferas que se han ido descubriendo, entre las cuales merece citarse un extenso banco encontrado cerca de la villa de Sciacca, en la costa de Sicilia, donde el coral es tan abundante que ha bastado por sí sólo á producir una rápida depreciación de este artículo en los mercados. Esta depreciación del coral dio lugar á que el año pasado salieran contratados algunos buzos para la pesca de las perlas en el archipiélago Filipino, que por cierto satisfizo bien poco á sus iniciadores.

Sábese que el coral, á pesar de su forma de arbusto, no es otra cosa que el eje lapídeo de ciertos pólipos del orden de los gorgonarios que se encuentra implantado en las rocas submarinas. Su pesca se hace de dos maneras: ó por medio del instrumento que en catalán se llama *corallera*, ó bien descendiendo los buzos en el fondo del mar, y arrancándolo de las rocas. La corallera consiste en dos palos puestos en cruz, con un aro de hierro dentado en cada extremo y atado á él un zurrón de red espesa alrededor del cual se ciñe un gran rollo de redes viejas donde queda adherido el coral que no cae en el zurrón. Desde las embarcaciones se echan las coralleras al mar, haciéndolas frotar contra las rocas, mientras van remando los marineros. Así es como se recoge por lo común el coral de clase inferior, porque es difícil que hiendo á tientas se consigan arrancar gruesos troncos.

De ahí, que por más que este procedimiento sea bastante usado, no hay necesidad de demostrar la superioridad del segundo, ó sea el que consiste en irlo á extraer por la mano del hombre.

La pesca del coral por este último procedimiento se concretó al principio en la costa de Torroella, Estartit, islas Medas y Bagur, más adelante se extendió al cabo de Creus, y luego

salieron de La Escala expediciones para la costa del Norte de África, toda la francesa del Mediterráneo, la de Italia, la de las islas Baleares, Córcega y Cerdeña, y hasta se ha ido en el Peñón y en el estrecho de Gibraltar. El punto más frecuentado por nuestros marinos, ha sido indudablemente la ensenada llamada *Cala Traverse*, que dista unas siete leguas de la ciudad de Bona (Argel), en cuyas rocas el coral parece inagotable.

El oficio de pescador de coral, fue durante algún tiempo muy lucrativo, pero también es muy peligroso. A la vuelta de algunos años es difícil haya uno sólo que escape á la enfermedad propia de los que á él se dedican, y que en muchos de ellos trae por consecuencia una debilidad paralítica de los miembros inferiores con claudicación generalmente muy pronunciada.

Antes de decir nada sobre esta afección, séame lícito hacer una ligera reseña del aparato de bucear que se conoce con el nombre de *escafandra*, cuyo objeto esencial es hacer la vida y el trabajo posible en el fondo de los mares.

La escafandra se compone de dos partes: una que comprende el vestido del buzo con el casco y otros accesorios, formando un conjunto impermeable, y la otra la bomba destinada á comprimir el aire que debe transmitirse al buzo.

El vestido es de una sola pieza, de fuerte tela, forrada de una gruesa capa de cauchuc; su parte superior termina formando un collar de cuero al cual ajusta exactamente una coraza metálica destinada á recibir el casco. Este es de hierro, y está provisto de tres aberturas cerradas con cristales y protegidas por un fuerte enrejado de cobre, con las cuales puede el buzo mirar en todas direcciones. A la altura del oído derecho, existe una válvula cuyo juego se regula á voluntad y sirve para dar salida al aire, cuando ha llegado á un grado demasiado elevado de compresión; una tubulura destinada al mismo objeto, se encuentra en la parte anterior del casco para cuando urge evacuarlo rápidamente. El resto del traje consiste en unos borceguíes armados de gruesas sandalias de plomo que van unidos al pantalón por medio de hebillas; unos anillos

ó brazaletes de cauchuc vulcanizado que se colocan en las muñecas para cerrar herméticamente las mangas del vestido, y un cinturón de cuero que se utiliza para atar en él lo que se llama *cuerda de señales*, y para ceñir el puñal de que es prudente se arme el buzo para vencer los obstáculos que pueden oponerse á su paso debajo del agua.

La bomba de que se valen los buzos, es la de Cabirol ó la de Sampson Barnett: la primera es la más usada, por más que la última es superior en potencia, y además posee otras ventajas, como son las de tener el manómetro horizontal, que puede ser consultado más fácilmente, y la de hallarse provista de depósito de aire. El límite de compresión es en la de Cabirol de siete atmósferas, y de una más en la de Barnett, pero su mecanismo sencillo hace que al llegar á esa presión el juego de una y otra sean muy pesados. Finalmente hay el tubo de conducción de aire, uno de cuyos extremos va unido á la bomba, y el otro á la parte posterior del casco.

Tal es la escafandra que se emplea en la pesca del coral, y en toda clase de trabajo submarino; á pesar de su sencillez sirve perfectamente para el objeto á que se destina mientras la presión no exceda de seis atmósferas y guardando las precauciones que diré más adelante.

Antes que el buzo se sumerja en el agua, hay necesidad de suspenderle en el pecho unos pesos de plomo para aumentar el peso de su cuerpo y facilitarle el descenso. Una vez ataviado ya, empieza á maniobrar la bomba. Entonces es prudente ensayar el juego de esta, para ver si funciona con toda regularidad, así como el tubo de comunicación, para asegurarse de su solidez y resistencia. El fácil movimiento de los émbolos y el libre juego de las válvulas, cuando la máquina no tiene desperfectos, se reconoce fácilmente por poca práctica que se tenga en ello. En cuanto al tubo de comunicación, si cerrado el extremo correspondiente al casco y acumulando aire en su interior á una compresión de algunas atmósferas, no hay escape por ningún punto, puede estarse tranquilo acerca su perfecto estado de integridad. Este ensayo debería repetirse á menudo, pues por haberlo considerado como cosa nimia, pereció no hace mucho tiempo asfixiado un buzo; la causa se dijo que fue la rotura del resorte de una ó dos válvulas de la bomba. Cumplido, pues, este indispensable requisito, puede ya bajar aquel la escalera que se halla colgada á un lado de la embarcación; cuando el agua le llega al cuello, se tapa la abertura central del casco que hasta este momento ha quedado abierta y en tal situación, ya no respira más que el aire que le proporciona la bomba, pudiendo tan solo comunicarse con los hombres de la superficie mediante la cuerda que lleva atada al cinturón, y á beneficio de ciertos signos convencionales.

Hállase entonces el buzo rodeado de una nueva atmósfera, cuya acción fisiológica es muy distinta de la que acaba de abandonar. Sus efectos se traducen por fenómenos de diversa forma, algunos sumamente dolorosos, tanto más pronunciados, cuanta mayor es la profundidad á que debe hacer el trabajo. En la primera época de la pesca del coral se cometieron muchas imprudencias en el modo de practicar el descenso. Muchas veces se tiraban los buzos como una masa inerte al agua, llegando al fondo con la velocidad consiguiente y con peligro de asfixia por falta de presión ó de roturas timpánicas, aunque de esto hubo ya algún caso; hoy no hay nadie que no sea más precavido: la bomba Cabirol no tiene depósito de aire y por lo tanto hay que aguardar el que va comprimiendo, que por fuerza que se dé á la máquina siempre necesitará más tiempo para recorrer el tubo de comunicación, que el que se invierte bajando por el propio peso. La experiencia ha demostrado, que

al principio se puede bajar con alguna rapidez, pero luego el descenso ha de ser más lento á proporción que las presiones van siendo mayores, y en razón directa de la masa de líquido que gravita sobre el individuo. A la profundidad de cuarenta brazas deben invertirse por término medio cuatro minutos.

A veces el descenso no puede acabar de efectuarse por recibir el buzo demasiado aire; en este caso se le hincha en exceso el vestido, y siendo el peso del agua que desaloja mayor que el suyo, en un instante se encuentra flotando en la superficie. Este accidente puede ocurrir también estando ya en el fondo, puesto que la bomba para funcionar bien debe inyectar siempre el aire en cantidad excesiva, pero en uno y otro caso se sale del conflicto abriendo la válvula lateral, y si el caso urge la tubulura anterior hasta que se hasta desalojado el aire excedente. Sin embargo aunque la operación parece fácil, exige cierta cautela, porque si falta aquél en los extremos inferiores, sucede luego que la presión del agua es tal, que llega á entorpecer la circulación, causando un dolor agudo que sólo desaparece cerrando las aberturas del escape, y colocándose el buzo en posición horizontal para que aire circule libremente por toda la superficie del cuerpo. A grandes profundidades es más necesaria esa precaución porque el agua llega á comprimir toda la mitad inferior del tronco.

En una palabra, el juego de los reguladores hecho con inteligencia, tiene un interés especialísimo, porque así como sirve para que la permanencia en el fondo del agua sea, no incómoda, sino hasta cierto punto agradable, permite que los buzos puedan mantenerse á toda clase de alturas y así sucede que muchas veces penetra en cuevas, cuya techumbre está repleta de coral, al que llegan en un momento cerrando la llave de la válvula y que sin este recurso tendrían que abandonar.

L'escalenc Josep Flaqué Callol, amb l'escafandre, al port de Tarragona. Foto: Autor desconegut, cedida per Narcís Flaqué Sisó.

No terminaré esta reseña sin añadir que la pesca del coral se hace por lo común a una profundidad de 25 a 46 brazas (de 3,6 á 6,5 atmósferas de presión), límite hasta el cual suele llegarse, y que la prudencia aconseja no pasar, puesto que el temblido de la aguja del manómetro, la oscilación continua del tubo de comunicación, los movimientos del laud, la fuerza enorme que necesitan los marineros encargados de dar vueltas á los manubrios de la bomba, todo indica que con algunas brazas más se causarían roturas en el aparato, además de que sólo por muy breve tiempo pueden resistirse presiones superiores á las que he indicado.

Conocida ya someramente la escafandra, así como los principales consejos y advertencias que hay que tener presentes para hacer un buen uso de ella, tócame ahora hablar de la acción fisiológica del aire comprimido, y enseguida trataré de los fenómenos de descompresión, objeto fundamental de este trabajo, exponiendo los detalles que acerca de los mismos he podido inquirir, y emitiendo las consideraciones que su estudio me ha sugerido.

Los accidentes que tienen lugar en los obreros que trabajan bajo una presión atmosférica elevada, han sido estudiados por M. Rameaux en la época en que se construía el puente de Kehl, cerca de Estrasburgo, y por M. Foley, que apuntó cuidadosamente los que presentaron los obreros del puente de Argenteuil en el Sena, ambos con un criterio distinto acerca la causa inmediata de dichos accidentes. M. Foley los cree producidos por una congestión arterial periférica, ó de retorno de una sangre sobre oxigenada, congestión debida á la facultad incitativa de que se hallaba desposeída la médula, y que vuelve á recuperar en virtud de las impresiones que recibe de nuevo del mundo exterior. M. Rameaux atribuye los accidentes de decompresión á la gran cantidad de gases que existen disueltos en la sangre que por la ley de Dalton quedan en libertad desde que cesa el aumento en la presión barométrica, determinando obstrucciones gaseosas en los vasos. Esta última hipótesis ha sido confirmada por el eminente M. Bert, quien en virtud de observaciones hechas en algunos animales, ha despejado además una incógnita importante, diciendo que las modificaciones en la presión del aire no tienen influencia en los fenómenos de la vida, sino por los cambios que determinan en la tensión del oxígeno ambiente, teoría, según la cual se explica la especie de inmunidad de que gozan los buzos, mientras dura la acción del aire comprimido, en razón á que el oxígeno no aumenta en la proporción que sería de suponer, y que de ser así, debería dar lugar a trastornos graves. Pero dejando esta á un lado, y difiriendo para más adelante el ocuparme en la causa de los fenómenos de decompresión, pasaré ahora revista á toda la serie de accidentes que se experimentan por efecto del trabajo submarino. Para que haya orden en su exposición, enumeraré primero los que se observan por el aumento progresivo de presión, es decir, los accidentes del descenso; haré mención luego de los que tienen lugar cuando el aire tiene una tensión fija, o sea, de los que ocurren en el fondo del mar; trataré enseguida de los que se presentan por la disminución progresiva de presión, ó sea de los de la subida, y me ocuparé por último de los que se experimentan por la vuelta á la atmósfera normal. Los accidentes de las tres primeras series no traspasan por lo común los límites de exageraciones funcionales, los últimos constituyen alteraciones morbosas, tanto más terribles, cuanto más sensible y brusca ha sido la decompresión.

FENÓMENOS DEBIDOS AL AUMENTO PROGRESIVO DE LA PRESIÓN

Los trastornos del oído son los que inician la serie de estos fenómenos. La membrana timpánica empujada violentamente hacia adentro, experimenta una tensión proporcionada al aumento de presión del aire, tensión que llega á menudo hasta la rasgadura, y se traduce por un dolor punzante ó terebrante, acompañado de zumbidos, los cuales duran hasta que el aire comprimido ha llegado al oído medio por la trompa de Eustaquio, oprimiendo la cara interna de dicha membrana. La entrada del aire comprimido en la caja timpánica, se favorece por los repetidos movimientos de deglución, y mejor cerrando la fosa nasal opuesta al oído en que se siente el dolor, por medio de la tubulura que sobresale en el interior del casco, é inspirando con fuerza el aire por la que queda libre, con objeto de encarrilarle en el extremo faríngeo de la trompa correspondiente al oído enfermo. Al llegar el aire al oído medio, se oye el crugido que produce la membrana al recuperar su dirección normal.

Además del dolor de oídos, sienten algunos buzos dolores intensísimos en los senos frontales y maxilares; quéjense la mayor parte de un dolor acre y punzante que de las fosas nasales sube hacia el cerebro irradiándole en la cara y la boca.

La otorragia, con ó sin desgarradura del tímpano, es un accidente común, y lo es más todavía la epistaxis, que suele anunciarse por la sensación de una corriente fresca, que partiendo de la frente, desciende por un lado ú otro de las fosas nasales. Mientras baja el buzo, y aun en el fondo del agua, experimenta cierta perversión en la sensibilidad gustativa, revelada por una sensación de amargor en la boca, que sólo desaparece cuando cesa la presión. La cefalalgia, cuando el descenso es á mucha profundidad, ha sido acusada también por la mayoría de los buzos, habiendo producido en algunos, hasta la pérdida del conocimiento; generalmente se observa desde las 35 brazas para arriba, y es debida á falta de presión, porque á esas profundidades, la transmisión del aire se va haciendo muy penosa, y en tales casos, los descensos son casi siempre precipitados. Por la misma causa experimentan una sofocación que aumenta á proporción que van descendiendo, y que, como el accidente anterior, cesa desde que al llegar al suelo la atmósfera artificial ha adquirido la presión conveniente.

El aumento de temperatura es un fenómeno harto conocido como resultado de elevadas presiones barométricas, pero la sensación de calor acusada por los obreros del puente de Argenteuil, que M. Foley compara á la de una estufa, no es la que se percibe sumergiéndose en el agua por medio de la escafandra, en la cual la agitación del aire modifica considerablemente ese fenómeno. Entre el medio gaseoso y el líquido, suele existir, no obstante, una diferencia bastante sensible: así lo indica la rápida condensación del vapor respiratorio en los cristales del casco, que por cierto sería un grave obstáculo al trabajo submarino si no pudiera obviarse oportunamente. La operación de desempañar dichos cristales, se hace arrojando en ellos una bocanada de agua, que se chupa de la tubulura que da escape al aire, y que luego se escurre á lo largo del vestido, alojándose en pliegue del mismo, debajo la coraza, con lo cual se evita la mojadura del traje interior. Durante el descenso, tienen los buzos ocasión de observar las distintas corrientes que agitan los fondos de los mares, fácilmente distinguibles, ya por la mayor ó menor transparencia del agua, ya por su temperatura. A propósito de ésta, he oído referir que muchas veces tienen que restregarse las manos con verdadero frenesí, para calmar el intenso dolor ocasionado por la frialdad de la corriente. También se ha observado que cuando las corrientes son bajas, cuando imprimen movimiento á las plantas submarinas, el mal tiempo no se hace esperar, y aconseja la prudencia suspender la pesca del coral, porque en esas condiciones suelen los buzos correr mayor riesgo.

El aire comprimido desde que alcanza la presión de algunas atmósferas, pone en actividad dos secreciones tan antagónicas, como la de la piel y la de los riñones. A pesar de

*Rams de corall pescats per Batista Guillot Pascual.
Foto: Ernest Costa, 2000. AHE.*

hallarse el cuerpo cubierto de sudor, las ganas de orinar suelen ser imperiosas, circunstancia que se explica fácilmente por la abundancia de vapor acuoso que penetra en la circulación, y por la deficiencia de la secreción cutánea, y de la exhalación pulmonar para darle salida.

FENÓMENOS DEBIDOS AL AIRE COMPRIMIDO CUANDO TIENE UNA TENSIÓN FIJA

Desde que el aire tiene una tensión fija, cesan los fenómenos dolorosos que se experimentan en la bajada, desaparece la sofocación, y en general se siente el individuo con más desahogo, y con más vigor para el trabajo que en el ambiente exterior. Hasta la presión de tres atmósferas, es muy raro que se presente ningún fenómeno morboso por larga que sea la permanencia en el fondo del agua, pero cuando aquélla oscila entre tres ó cuatro atmósferas, la estancia prolongada da lugar muchas veces á lo que los buzos llaman el sueño, y que no parece ser otra cosa que un síncope provocado por el vacío vascular encefálico que se va formando á medida que se reduce el círculo sanguíneo, ó lo que es lo mismo: por la suspensión de las funciones cerebrales á falta de su excitante natural. Anúnciase el síncope por la sensación de languidez y desfallecimiento, ó por una suerte de soñolencia que termina por la pérdida rápida de sentido. El silencio á las preguntas de sus compañeros, debe hacer sospechar á éstos que el buzo se halla presa de dicho accidente, y en tales casos hay que remontarle en seguida, sucediendo que unas veces recobra el conocimiento durante la subida, y otras hasta que se comunica con el ambiente atmosférico.

A grandes profundidades, otro de los accidentes es la fatiga respiratoria, la anhelación que sobreviene cuando se quieren andar algunos pasos. Hay individuos que no se perciben de ello, y que en todo caso lo atribuyen á falta de aire, pero interrogados los más, creo poder señalar ese fenómeno como uno de los más comunes, y aun puedo añadir que algunos buzos sin llamarles la atención sobre el estado de su respiración, han hablado de la ausencia de fatiga á débiles presiones, y de la opresión creciente que experimentaban cuando pescaban el coral á mucha profundidad. Viene á corroborar lo dicho, la circunstancia de que los mismos que no sienten fatiga á grandes presiones, confiesan experimentar cierto desahogo, cierta libertad respiratoria á medida que se acercan a la superficie. La tos es un accidente de que apenas han hecho mención, pero es positiva la expectoración sanguínea, pues son muchos los que al desnudarles de la escafandra han aparecido con el vestido interior todo manchado en esputos de sangre. Las afecciones catarrales del aparato respiratorio, sufren una modificación saludable, y hasta una verdadera suspensión mientras dura el trabajo submarino, pero luego se exacerbaban al aire libre. Dentro el círculo de meras modificaciones funcionales, hé aquí lo que se observa:

En el fondo del mar va haciéndose más manifiesta la actividad en las secreciones cutánea y renal, con la particularidad de que esa pérdida humoral nunca va acompañada de sed, lo cual se explica por lo que he indicado ya, por las cualidades altamente higrométricas del aire comprimido. También es notable la sensación del hambre que se apodera del individuo después de algún tiempo de permanencia en el agua. Respecto á las modificaciones que sufren la circulación y la respiración, nada nuevo puedo decir, porque para ello sería necesario cierto espíritu de observación, y algunos conocimientos fisiológicos que en vano se buscarían en los pescadores de coral. Hemos de suponer que serán las mismas que se encontraron en los obreros de Kehl y Argenteuil, las cuales consistían en la pequeñez del pulso por estancación de la sangre en el centro circulatorio y pulmones, y en la

inmovilidad relativa del tórax, cuyo juego se hace superfluo en virtud de la riqueza de oxígeno de la sangre que invade hasta el sistema venoso. Lo mismo digo respecto á otras funciones orgánicas que pueden ser influidas por el aumento de presión del aire.

FENÓMENOS DEBIDOS Á LA DISMINUCIÓN PROGRESIVA DE LA PRESIÓN

A la subida á la superficie del agua si la presión ha sido fuerte, la respiración va haciéndose más libre. Reproducen en débil grado algunos accidentes de la bajada; el dolor de oídos por causa inversa, esto es, por la tensión del tímpano hacia fuera, no es tan frecuente ni tiene la intensidad de cuando la presión aumenta, por ser más fácil la salida que la entrada del aire comprimido en el oído medio. Así es que la mayor parte de los buzos sólo sienten el dolor de oídos cuando están resfriados, ó sea cuando la hiperemia catarral obstruye en parte el origen de la trompa de Eustaquio dificultando su salida. A medida que la tensión de la atmósfera disminuye, va observándose una humareda producida por la condensación del vapor acuoso, y al propio tiempo se nota un descenso en la temperatura, tanto más sensible cuanto mayor es la profundidad á que se ha llegado. No es infrecuente que ese enrarecimiento relativo del aire vaya acompañado de tos y estornudos, especialmente cuando se está resfriado, en cuyo caso sucede que durante el trabajo submarino quedan suspensos los fenómenos catarrales para reaparecer desde que principia la decompresión.

FENÓMENOS QUE SE EXPERIMENTAN POR LA VUELTA Á LA ATMÓSFERA NORMAL

El hecho más constante de cuantos tienen lugar en los buzos, es el de la negación de los verdaderos trastornos morbosos mientras dura la acción del aire comprimido y el de su presentación brusca después del tránsito de la atmósfera artificial á la normal. Según haya sido la presión barométrica más ó menos graduada, y según si la decompresión ha sido más ó menos repentina, aparecen multitud de accidentes, que si en general tienen un carácter leve y puramente transitorio, muchas veces constituyen trastornos graves que ponen en inmediato peligro la vida de los atacados.

Principiando por los de menos trascendencia, citaré en primer lugar los accidentes hemorrágicos. La epistaxis se ha visto muchas veces, siendo más fácil cuando el individuo se halla romadizado; es común también que los primeros esputos salgan teñidos de sangre, aunque en el fondo del agua no se haya presentado esa clase de expectoración; de otorragia se ha presentado asimismo algún caso, y hasta ha habido uno de hemorragia cutánea. Este último se refiere á un joven, que después de haber sufrido fuertes pinchazos en el abdomen, hallóse en la piel que cubre esa cavidad un extenso equimosis, semejante, por lo que se me ha dicho á los que se observan en las contusiones de primer grado, y que como éstos se debería á la desgarradura de algunos capilares cutáneos.

En la cubierta cutánea se experimenta no pocas veces una sensación general de calor seco y mordicante, que no puede considerarse como del todo inofensiva, porque en alguna ocasión ha ido seguida de accidentes más importantes. De vez en cuando el calor seco y urente de la piel va acompañado de un prurito insoportable que provoca la salida de erupciones vesiculosas. He sabido de un individuo que sentía una desazón tal después de cada descenso, que se desgarraba materialmente la piel y era acometido de vértigos. La mayor parte de buzos no se han quejado de prurito, y en cambio han sido víctimas de trastornos mucho más serios.

Las tumefacciones musculares, que tan á menudo se observan en los obreros ocupados en el emplazamiento de la pilas de los puentes, son entre los buzos casi desconocidas. Sólo he oído hablar de dos que sufrieron una hinchazón no muy considerable de los músculos del hombro, la cual desapareció desde que entraron en sudor.

Lo más común es que acusen dolores neurálgicos en diversas regiones musculares y arteriales: los músculos del brazo y antebrazo, los del pecho y dorso, los de las piernas, muslos y hasta del abdomen, son asiento frecuente de dichos dolores; lo son también algunas articulaciones, las grandes especialmente, y hasta por la dirección de la corriente dolorosa puede colegirse que lo son muchas veces algunos troncos nerviosos. Estos dolores no son en mi concepto otra cosa que neuralgias fluxionarias ó congestivas, que se deben á una hiperemia capilar de retorno, y cuya patogenia es exactamente la misma que la de las demás neuropatías que tienen su origen en estados hiperémicos.

Todos los referidos accidentes tienen en común el de ser erráticos y de carácter transitorio; ellos constituyen muchas veces la primera fase de otros de más importancia, ó cuando menos señalan una predisposición que hay que tener en cuenta para adoptar las oportunas medidas profilácticas. Los trastornos graves atacan constantemente á los centros nerviosos, y tanto por el peligro que revisten como por la frecuencia con que se observan merecen que me ocupe de ellos con alguna detención.

Cuando los accidentes de decompresión surgen del sistema nervioso central, una de sus primeras manifestaciones, por poco intenso que haya sido el ataque, es la congestión encefálica, que se traduce por la cefalalgia expansiva, algunas veces atroz, como si la cabeza fuera á estallar, acompañada en algunos casos excepcionales de fenómenos de compresión cerebral (locución difícil, desviación de una comisura labial y otros). Preséntase generalmente poco después de haberse quitado el casco y desaparece casi siempre en menos de una hora. Es, pues, en encéfalo, la parte del eje nervioso central que más pronto sufre con el descenso brusco de presión, pero es asimismo la que más pronto se descarga del peso sanguíneo cuando el ataque no ofrece una extrema gravedad. Los accidentes más notables, los únicos permanentes, los que descuellan sobre los demás, de manera que los que están acostumbrados al trabajo submarino sólo á ellos dan importancia, son los de origen medular. Cuando es inminente una intensa congestión en la médula, lo primero que salta á la vista es la decoloración y frialdad de los tegumentos, de suerte que por el grado de palidez del rostro, pueda ya venirse en conocimiento de la gravedad de la afección que va á estallar. Los primeros trastornos son de origen sensitivo y motor. Unas veces los fenómenos paralíticos atacan de improvisto sin ir precedidos de síntomas precursores, y otras veces, y esto es lo más común, abren la escena dolores pungitivos y erráticos, que se presentan, ora en la columna espinal, ora en el pecho, ora en los brazos, rodilla, pierna, etc., hasta que si el mal pasa adelante, el enfermo cae en un desvanecimiento y pierde el sentido.

La serie de trastornos paralíticos depende del punto del eje nervioso afectado, y por consiguiente ha de ofrecer una variedad suma. Yo no he tenido ocasión de observar más que un enfermo, y aun éste cuando habían desaparecido los fenómenos más culminantes del ataque; pero aunque sea por referencia, añadiré algunas observaciones más con objeto de que se pueda apreciar la sintomatología y el curso clínico de la afección.

OBSERVACIÓN PRIMERA

N. X., de 26 años de edad, robusto, hizo un descenso á la profundidad de 28 brazas (4 atmósferas) junto al cabo de San Sebastián. Después de unos 8 minutos de trabajo subió á la superficie sin experimentar incomodidad ninguna. Al quitarle la lente circular del casco, una palidez cadavérica se vio en su semblante, y al punto le desnudaron de su escafandra y le tendieron sobre un colchón para sujetarle al masaje de los miembros, que es el tratamiento único de que se valen los buzos para atacar la enfermedad. Tenía la piel completamente fría y exangüe, quejábbase de dolores interescapulares, y al cabo de algunos minutos fueron suspendiéndose los movimientos respiratorios, oyéndose un fuerte ronquido en cada conato de inspiración. Se le pinchó en diferentes puntos del cuerpo sin que diera muestra de dolor, el movimiento de los miembros estaba abolido por completo, perdió el habla, y á la palidez del rostro sucedió poco á poco un color amoratado. Por espacio de tres ó cuatro horas se practicaron las fricciones, habiendo conseguido que abriera un poco los ojos y que respirara con un poco más de desahogo, pero esta mejora fue pasajera. Falleció el individuo 5 horas después de haberle principiado el ataque.

OBSERVACIÓN SEGUNDA

J. F., de la misma edad y de constitución inmejorable, después de haberse sumergido una vez junto á las islas Formigas, á la profundidad de 25 brazas (3,6 atmósferas), quejóse de dolor en la rodilla. Poco después bajo de nuevo y sintió dolores pungitivos en un brazo; luego porque sus compañeros no achacasen á temor su resistencia á un tercer descenso, volvió á vestirse su escafandra, y aunque esta vez permaneció menos tiempo que de costumbre en el fondo del agua, en cuanto le hubieron quitado el casco, experimentó una gran sofocación. Dijo que se apresurasen á desnudarle, é inmediatamente perdió el conocimiento. Sujetósele al punto al tratamiento de la friegas por espacio de dos horas, al cabo de las cuales recobró el sentido, quejándose de quebrantamiento general. Procedióse en seguida á la ligadura de la parte superior de los muslos por medio de una vendas de cauchuc, y como el enfermo, algunas hora después de haberse detenido el ataque, las creyera ya inútiles, mandó quitárselas, y al momento le quedaron paralizados los extremos inferiores y la vejiga urinaria.

Esta parálisis principió á ceder espontáneamente á los pocos días, y en lo sucesivo la mejora fué cada día más pronunciada, pudiendo andar al cabo de unas seis semanas y quedando como achaque cierto entorpecimiento ó flojedad del extremo inferior derecho.

OBSERVACIÓN TERCERA

S. M. contaba 25 años cuando formó parte de una expedición á las islas de Mallorca. En uno de los descensos que hizo, llegó hasta 25 brazas (3,6 atmósferas), y después de 30 minutos de permanencia en el fondo del agua subió y fuéle quitada la escafandra sin novedad aparente. Poco después sintió un pinchazo en el lado derecho de la espina lumbar, y consecutivamente una flojedad extraordinaria en los miembros inferiores que le obligaba á estar acostado. La vejiga se hallaba intacta. A los cuatro ó cinco días pudo ya tenerse en pié, y pocos después andaba como si nada hubiese sucedido.

Seis años más tarde se encontraba este individuo pescando el coral en el cabo de Bagur, á la misma profundidad de 25 brazas. Estuvo ocupado en su tarea unos 28 minutos y al cabo de 4 ó 5 de hallarse en el laud, despojado de su escafandra, experimentó un intenso dolor en la misma columna lumbar,

pero esta vez fue seguido casi inmediatamente de un ataque de paraplejía con parálisis vesical. Algunas horas después el dolor espinal remontó algo, le vino al paciente una opresión muy molesta en el epigastro, quejándose de que le faltaban los alientos para respirar, mas este último accidente se desvaneció á fuerza de friegas, quedando como á lesión permanente la parálisis de los extremos inferiores y vejiga, que cedió también en el espacio de cuarenta días con el mismo achaque de la paresia de dichos miembros mucho más pronunciada en el derecho.

OBSERVACIÓN CUARTA

J. C. era un joven linfático de 26 años de edad, que pescaba el coral junto al litoral de Bona (Argel), en el punto llamado *Cala Traverse* á 30 brazas de profundidad (4,3 atmósferas). En una de las bajadas que hizo permaneció dos y medio minutos en el fondo del mar, y al haberle quitado la lente del casco, se le vió el rostro muy demudado, motivo por el cual los marineros se dieron prisa en desnudarle, con enfado y extrañeza suya, que no veía la necesidad de tanto apresuramiento, en virtud de no sentir nada anómalo que le hiciese temer ningún ataque. A pesar de esta seguridad cayó en un desvanecimiento desde que se vió libre de la escafandra y perdió el sentido. Cuarenta minutos después recobró el uso de sus facultades, balbuceó algunas palabras asegurando de nuevo que se encontraba bien. Le acostaron debajo de la proa del laúd y le cubrieron con mantas, disponiéndose a practicar el masaje de los miembros desde que se viera el menor asomo de parálisis. El ataque no se hizo esperar, porque no habían pasado 6 minutos que se hallaba acostado, cuando por orden de prioridad se presentaron los siguientes síntomas: dolores pungitivos en los extremos inferiores á los cuales siguieron otros de la misma naturaleza en los superiores; pesadez y dificultad de los movimientos en los primeros con ausencia de dolor vertebral; opresión de pecho; dolor epigástrico; suspensión de los movimientos respiratorios, fenómenos asfícticos.

A la vista de los primeros accidentes los marineros apelaron á su tratamiento favorito de la friegas, cogiendo cada uno un extremo y relevándose de cuando en cuando para que no se suspendiera un momento la operación. Durante esta, los fenómenos paralíticos, con intermitencias de mejora aparente, iban agravándose de continuo: los brazos quedaron pesados é inmóviles, lo propio que las piernas, y si bien había momentos que el enfermo apreciaba bien el dolor del masaje, en definitiva la sensibilidad quedó también muy amortiguada; la disnea y opresión dolorosa aumentaron y disminuyeron varias veces, y otras tantas perdió y volvió á recobrar el conocimiento. Veinticuatro horas duraron las friegas, quedando la piel en un estado tan lastimoso, que no fue posible continuarlas más; el enfermo iba perdiendo las fuerzas y era preciso tomar una resolución, así fué que de común acuerdo le colocaron en una camilla y se dispusieron á llevarlo en brazos hasta Bona, á una distancia nada menos que de 35 kilómetros. A la mitad del camino sucedió lo que era de esperar; faltó el estímulo periférico que detenía los accidentes del proceso congestivo y se presentó la muerte por asfixia.

OBSERVACIÓN QUINTA

N. C. es un sujeto robusto que á la edad de 29 años hizo su campaña en la vecina costa de Cadaqués. En el mes de Julio practicó un descenso á 39 brazas de profundidad (5,6 atmósferas) con estancia de 3 minutos en el fondo del agua, y momentos después de haber remontado á la superficie se quejó balbuceando de que sentía un gran dolor en el brazo y pierna derechos. Acto seguido torció el cuello y perdió el conocimiento. Dos horas de fricciones repetidas le devolvieron algo el sentido, mas sólo por un momento, porque después

de llamar á un niño con voz estentórea, cayó en el mismo estado de ausencia intelectual. Redoblóse con esto el masaje de los miembros y 30 minutos después apareció de nuevo la inteligencia, con posesión entera de sí mismo esta vez, pero hallándose paralizado de los extremos inferiores y vejiga de la orina. Esta parálisis duró como unas tres semanas y sus consecuencias han sido las que se manifiestan siempre en semejantes casos: la flojedad de dichos extremos, que en este individuo no le ha impedido dedicarse á otro trabajo.

OBSERVACIÓN SEXTA

J. Q., linfático, de constitución algo débil y de 28 años de edad, hallábase pescando el coral en la costa de Torroella, cuando una tarde del mes de Enero hizo una bajada á 25 brazas de profundidad (3,4 atmósferas) y con permanencia de 8 minutos en el fondo del agua, sufrió un pequeño ataque en la forma siguiente: cuando hacía ya media hora que estaba conversando tranquilamente con sus compañeros, quejóse de que le dolían las pantorrillas; 8 minutos después el dolor había invadido los muslos, y en el espacio de 3 ó 4 más, se fijó en regiones ilíacas. Una hora estuvo con corta diferencia, molestado con los anteriores sufrimientos, al cabo de la cual se sintió de repente paralizados los extremos inferiores, quedando intacta la vejiga de la orina. Inmediatamente se recurrió á las friegas con las que fue aliviándose poco a poco, teniendo la suerte de poder andar por su pié al cabo de 20 horas. Quedó, no obstante, molido y quebrantado, por lo cual fue trasladado á su casa, donde, á beneficio del abrigo y de bebidas diaforéticas, estuvo sudando por espacio de algunas más en medio de continuos calofríos, y terminado el sudor hallóse completamente restablecido.

OBSERVACIÓN SÉPTIMA

F. T., de 36 años y de buena salud habitual, durante el año 1867 pasó una buena parte de su campaña en las islas Medas. En uno de sus descensos penetró por una endidura que daba paso á una profunda excavación, donde permaneció unos seis minutos. La profundidad de 31 brazas (4,4 atmósferas). Una vez al aire libre aquejó un fuerte dolor pungitivo en el brazo izquierdo; luego se extendió el dolor en el lado izquierdo del pecho y media hora más tarde á lo largo de la espina dorsal.

Quejábbase también este individuo de hormigueo en los dedos y embotamiento de la sensibilidad en las partes que antes habían sido asiento de puntos neurálgicos, y por fin, cayó el brazo en estado de parálisis. Luego dijo que se estaba ahogando. Recobraron los esfuerzos los marineros encargados de las fricciones y después de seis horas en que se desesperaba ya del éxito, sobrevino de repente una parálisis incompleta de los miembros inferiores, cesando los trastornos superiores y quedando libre la vejiga.

Al día siguiente podía ir ya por su pié apoyado en un bastón, no conservando más que alguna pesadez en los miembros antes afectos.

OBSERVACIÓN OCTAVA

M. B., de temperamento sanguíneo y de 30 años de edad, sumergióse junto al Cabo de Creus á 22 brazas de profundidad (3,1 atmósferas). Después de 15 minutos de permanecer tranquilamente en el fondo del agua, remontó en el laúd, y como le pareciese sentir cierta opresión torácica, se acostó debajo la proa donde no tardó a conciliar el sueño. Al despertarse observó que no podía levantar el brazo derecho ni encoger la pierna del mismo lado, si bien la motilidad no estaba completamente abolida. Este individuo continuó inmóvil, recomendando á sus compañeros que le echaran ropa encima para entrar en sudor. No necesitó más para que desapareciese la hemiplejía en poco más de media hora.

OBSERVACIÓN NOVENA

S. T., salió con una expedición para la costa de Italia, y hallándose en la isla de Cerdeña, hizo un descenso á 23 brazas de profundidad (3,3 atmósferas), permaneciendo 30 minutos debajo del agua. No bien se comunicó con el ambiente libre, experimentó fuertes dolores abdominales y luego una pesadez extraordinaria en los miembros inferiores, de modo que si sus compañeros no le hubiesen cogido por los brazos hubiera caído desplomado en tierra. No recuerda ninguna sensación dolorosa en la columna vertebral. Practicóse el masaje como de costumbre, pero sin gran necesidad, porque el proceso morboso tomó sin ningún nuevo accidente la forma parapléjica, con abolición casi completa de la sensibilidad (a penas percibía el pinchazo de un alfiler), muy comprometida la motilidad (sólo echado movía algo los miembros inferiores) y con parálisis del cuerpo de la vejiga. Tuvo que sondársele por espacio de un mes, y sólo al cabo de dos, principió á andar, quedando, como consecuencia, la paresia de los miembros inferiores, muy manifiesta en el derecho.

OBSERVACIÓN DÉCIMA

C. V., de 44 años de edad y de excelente constitución, hizo un descenso el 27 de agosto de 1877 en una de las cuevas que existen debajo las islas Medas. Después de haber permanecido unos diez minutos en el fondo del agua y á obra de unas 27 brazas (3,9 atmósferas), subió á la superficie. Apenas le hubieron desnudado de su escafandra una llamarada le invadió el rostro y perdió el conocimiento; luego se sintió paralizados el brazo y pierna derechos; poco después aquejó una fuerte opresión en el pecho, más tarde dolor á lo largo de las apófisis transversales lumbares derechas, y al cabo de siete horas de masaje se presentó la paraplejia con retención de orina. Dos días después le trajeron de las Medas á esta villa y hé aquí el único de los buzos enfermos que me ha sido dado examinar.

Le encontré en la cama con las piernas y muslos cargados de almohadas, llenas de salvado caliente, quejábbase de dolor á lo largo de las apófisis transversales de las últimas vertebrales dorsales y primeras lumbares izquierdas. En la cara interna de la rodilla izquierda encontré una extensa quemadura determinada por un cazo de agua hirviendo, que inadvertidamente le echaron encima y que apenas le causó dolor. La parálisis de movimiento era en la cama incompleta, la anestesia había casi desaparecido, sentía hormiguelo de los dedos de los pies, y la orina salía por rebosamiento. En tanto se había elevado bastante la temperatura, el abdomen se hallaba meteorizado y la lengua se había cubierto de una densa capa saburral.

Mi primer intento fue el de practicar una depleción sanguínea local, pero el horror que causaban en aquella época las evacuaciones de sangre, por el abuso que de ellas se había hecho, me hizo desistir de este medio, que no creí indispensable, y me concentré á prescribir bebidas atemperadas, 50 gramos de aceite de ricino, y curación de la úlcera resultante de la quemadura con cerato simple, cuidando al propio tiempo de mandar quitar las almohadas de salvado.

Al día siguiente (30 de Agosto) hizo el enfermo abundantes deposiciones que patentizaron la parálisis del esfínter anal, puesto que al llegar al recto salían involuntariamente.

El 1º de Setiembre acusó dolores muy intensos á lo largo de las apófisis transversales dorso-lumbares izquierdas, que irradiaban á la cadera y muslo del mismo lado; la parálisis seguía en el mismo estado, la orina salía á gotas por rebosamiento y el vientre continuaba meteorizado.

Extenso parche de tapsia en la región lumbar; 50 gramos más de aceite de ricino.

Por la tarde había desaparecido el dolor.

El día 2º de Setiembre, por la madrugada, se quejó de sofocación y opresión de pecho; tenía ilusiones ópticas (veía centellas), la úlcera era doiorosa, continuaba el hormiguelo en los dedos, el pulso seguía frecuente, la temperatura poco elevada, la lengua algo saburral y el abdomen menos abultado.

Cuatro píldoras de Boncius por las mañanas.

El 20 de Setiembre había cesado por completo la opresión y no se había reproducido la raquialgia. La orina salía por incontinencia (parálisis del esfínter vesical), la escara de la úlcera se había desprendido, presentando ésta muy buen aspecto.

El 28 de Setiembre la emisión de la orina era ya voluntaria. La movilidad iba restableciéndose por grados.

El 12 de Octubre noté dos extensos eritemas en la nalga derecha.

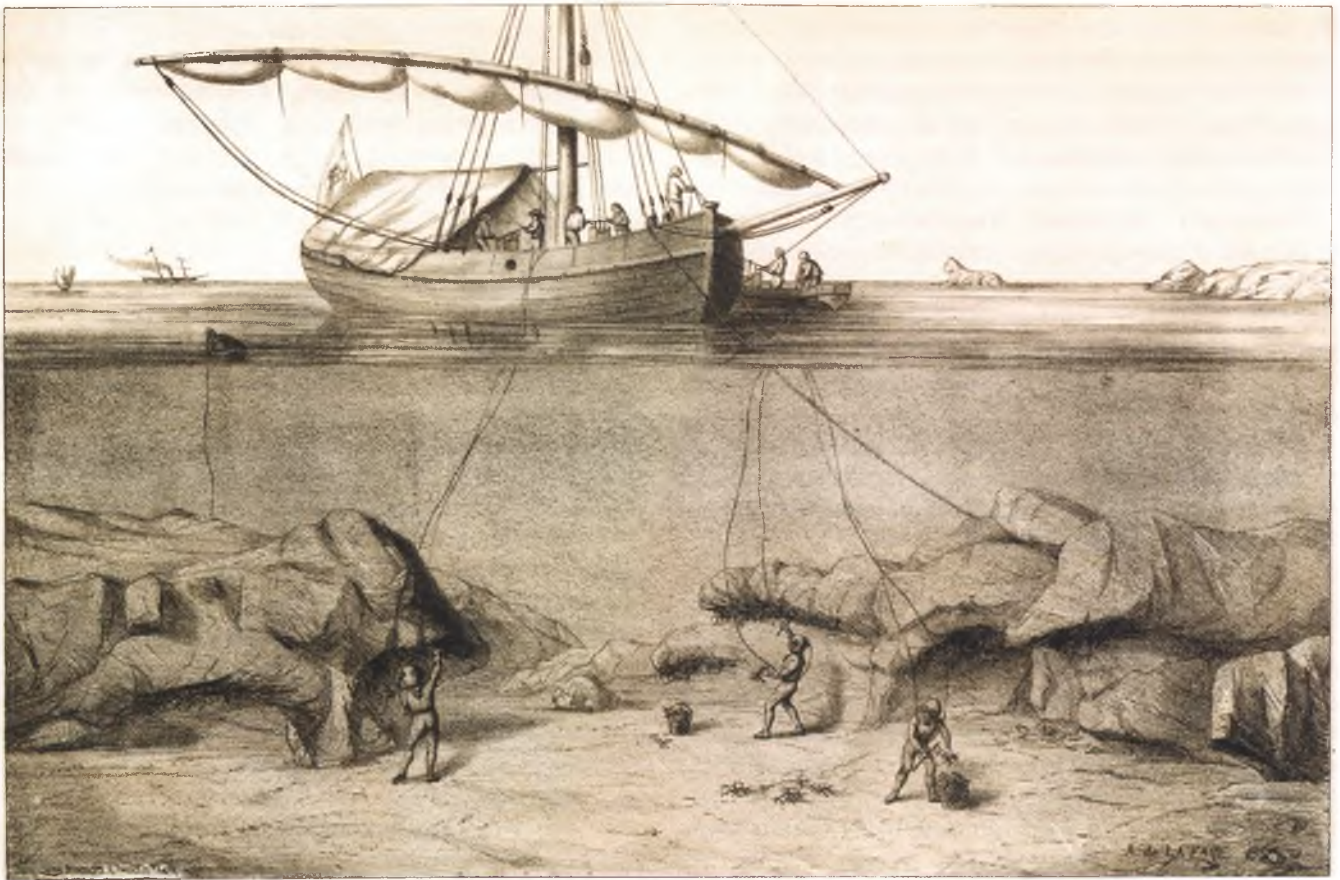
El 14 del mismo mes observé que la piel de uno de estos eritemas se hallaba mortificada, habiéndose formado una ancha escara en cuya circunferencia empezaba ya la supuración. Este día presencié un acto de exageración del poder reflejo de la médula. Con la palpación abdominal sobrevenía junto á las primeras vértebras lumbares una sensación extraña, especie de hormiguelo, que no causaba molestia alguna al enfermo y luego la corriente sensitiva al propagarse á las raíces de los nervios motores determinaba un estremecimiento involuntario de los miembros.

En noviembre principió a andar por las calles apoyando en una muleta, y un año después, y hasta hoy mismo, continua en el mismo estado; su marcha es poco expedita, siente un peso en la región lumbar, y como en los demás buzos le ha quedado como achaque la paresia de los extremos inferiores, principalmente el derecho. Había obtenido un alivio bastante pronunciado con los baños y chorros de agua termal, pero no ha sido persistente.

Las observaciones anteriores ocurrieron por el orden con las que las refiero, durante los años 1866 á 1877. Muchos otros casos podría citar pero teniéndome que referir tal sólo á los datos más culminantes, únicos que me ha sido dado recoger, siempre resultaría un cuadro sindrómico incompleto, y por otra parte, tienen tanta similitud unos con otros, que con los que he extractado, fácilmente pueden comprenderse las variantes que puedan presentarse.

NATURALEZA DE LA ENFERMEDAD

Sabido es que el aire comprimido, así como posee cualidades importantes, cuando se emplea con un fin terapéutico, es indudable que obraría también como agente patógeno si su acción fuese muy duradera y su tensión de algunas atmósferas. Los obreros que se ven obligados á respirarlo, no experimentan por lo común otros accidentes que los debidos al tránsito entre presiones diferentes, porque no llega el caso de que perseveren mucho tiempo en un medio cuya influencia morbosa ha de manifestarse más tarde, circunstancia que debe tenerse en cuenta por la proporción que suele existir entre la duración de la presión barométrica y los fenómenos que se desenvuelven por la restitución á la atmósfera normal. Es admirable, sin embargo, la resistencia que se observa á elevadas presiones, mientras el aire tiene una tensión fija. Una buena parte de los buzos abandonan el aire comprimido

Pêches du Corail et des Eponges.

Gravat de 1858 de A. de la Fage de l'Album Cabriol, sobre la pesca del corall amb escafandre. AHE.

sin haber experimentado el más pequeño malestar; otros han sido muy propensos al síncope y otros han hecho especial mención de la opresión torácica y fatiga respiratoria, debidas sin duda al embarazo creciente de la circulación cardíaco-pulmonar, pero ninguno de estos accidentes ha tenido jamás trascendencia: todos desaparecen en cuando cesa la presión¹. Los trastornos graves de los buzos tienen, pues, constantemente otro origen; débense, como he indicado antes, al cambio más ó menos brusco entre la atmósfera que les circuye y el ambiente exterior.

Para inteligencia de una de las hipótesis encaminada á explicar su causa inmediata, convendrá que recuerde algunos principios fisiológicos acerca la influencia de la respiración sobre la sangre, ya á la presión normal del aire, ya á elevadas presiones.

La ley física de Dalton establece que en toda mezcla de líquidos y gases, si el gas disuelto en el líquido adquiere una tensión superior á la que este mismo gas tiene en la atmósfera, cuando vuelve en contacto de ésta, toma de nuevo la forma gaseosa. Esta ley que es exacta en cuanto se refiere á la mezcla ordinaria de líquidos y gases, no puede aplicarse sin restricciones en la explicación de los fenómenos químicos de la respiración. Entre los gases de la sangre y los de la atmósfera existe un tabique membranoso en el cual se efectúan los fenómenos de endósmose y exósmose gaseosa, con sujeción á reglas no bien definidas aún, pero que varían

con la mayor ó menor solubilidad de los gases contenidos en el aire, con su mayor ó menor afinidad á los elementos sólidos de la sangre y con su mayor ó menor tensión, según las circunstancias meteorológicas y las condiciones fisiológicas de cada individuo.² Es cierto que lo mismo en los pulmones que en la piel y que en la mucosa digestiva el cambio de gases tiene por fundamento la referida ley, puesto que el ácido carbónico de la sangre venosa tiene una tensión infinitamente mayor que en la atmósfera, así como la tensión del oxígeno en ésta, es muy superior á la de aquélla, pero se tendría una idea falsa de la fuerza expansiva de los gases de aquel líquido si se olvidaran las condiciones apuntadas, condiciones que modifican de una manera muy sensible dichos fenómenos. Así tenemos, que según los experimentos de M. Fernet el ácido carbónico no obedece en absoluto á la ley de Dalton, toda vez que sólo una tercera parte se disuelve en el suero de la sangre y las dos terceras partes restantes se fijan en las sales de este líquido formando bicarbonatos alcalinos y un fosfo-carbonato de sosa. El oxígeno sólo se disuelve en una pequeña parte, puesto que la mayor proporción se combina con la hemoglobina del glóbulo rojo, lo cual hace casi nula la tensión de este gas, y de ahí que haya absorción de él, aún en atmósferas muy enrarecidas. En cuanto al ázoe, si hemos de creer los experimentos de Setschenow, practicados en el perro, tampoco sigue la referida ley, puesto que se ha encontrado en la sangre, en débiles cantidades comparadas con las del ácido carbónico y del oxígeno. Veamos ahora cómo pasan las cosas en el aire comprimido.

1 He conocido un buzo que estuvo á pique de perecer por haberse enredado entre unas malezas en el fondo del mar, habiendo permanecido más de dos horas bajo una considerable presión. No recordaba de este accidente sino que había sentido una gran opresión de pecho y que arrojó muchos esputos de sangre. Al llegar al aire libre todo entró en orden.

Desde que aumenta la presión barométrica del aire la sangre se hace más rica en oxígeno, pero no en una cantidad proporcional á la tensión que tiene este gas en la atmósfera.

2 Magaz.- Elementos de fisiología.

Los experimentos de M. Bert han dado por resultado que el aumento en la proporción de oxígeno marcha con una gran lentitud, á lo menos hasta diez atmósferas, de suerte que su disolución en el suero sanguíneo no representa el exceso de tensión que sería de suponer, sino otra muy inferior, debido sin duda á la parte del gas que entra en combinación con los glóbulos y fibrina. El ácido carbónico en vez de aumentar disminuye por la presión, porque cuando ésta va en aumento, ó en otros términos, cuando es más enérgica la oxigenación, decrecen á proporción las oxidaciones intersticiales y ya es sabido que el ácido carbónico no es producto inmediato sino el resultado de la oxidación máxima de las sustancias carburadas del organismo. Solamente el ázoe es el que en opinión de M. Bert aumenta considerablemente por la presión, absorbiendo la sangre el de la atmósfera cuando la tensión del gas es mayor en ésta, y al contrario, habiendo exhalación de ázoe si el que penetra en el círculo tiene mayor tensión que en el aire libre. Así parece haberlo demostrado en la sangre de algunos animales que había sometido previamente á la respiración del aire comprimido, observando que en la superficie del líquido se desprendían burbujas de dicho gas, pero tales experimentos no llegan á desvanecer las dudas que quedan en el ánimo, puesto que el ázoe tiene pocas condiciones de solubilidad, y los trabajos de Setschenow, por más que fueran practicados en circunstancias normales, demuestran lo contrario de lo que afirma M. Bert. Además MM. Mathieu y Urbain, que también se han ocupado asiduamente en este asunto, aseguran que ni el ázoe ni los demás gases, se hallan jamás en estado de disolución en la sangre, por manera que el hecho de la exhalación gaseosa no parece tener la importancia que se le atribuye.

Estos antecedentes son indispensables para justipreciar la teoría de las obstrucciones capilares gaseosas, sostenida primero en 1857 por Hoppe y más tarde por MM. Rameaux y Bert, teoría según la que se reconocen dichas obstrucciones como á la causa única, inmediata, de los fenómenos de decompresión. En honor de la verdad, dicha teoría está hoy aceptada por la mayor parte de los fisiólogos, aunque por las razones que acabo de exponer ya se comprende que no se halla á cubierto de serias objeciones.

El fenómeno de la exhalación gaseosa de la sangre no puede ser más evidente si admitimos la disolución de los gases atmosféricos en el suero de aquélla, porque, según la ley de Dalton, entre la tensión de los gases de la sangre y los de la atmósfera ha de haber una tendencia constante al equilibrio, y todos los gases que el suero vaya absorbiendo en exceso por virtud de presiones sucesivamente mayores, han de quedar en libertad desde que esas presiones dejan de existir, y en su consecuencia han de formarse colecciones gaseosas que interrumpirán el curso de la sangre al llegar á los vasos capilares. Esto es innegable, y si el desprendimiento de gases fuese de alguna consideración, ninguna razón habría que oponer á una ilación tan lógica, pero ya hemos visto que los experimentos practicados hasta ahora vienen, por el contrario, á demostrar que al penetrar el aire comprimido en la sangre no se conduce como si penetrara en un receptáculo lleno de agua y que no puede aceptarse de ninguna manera semejante hipótesis, á lo menos en la extensión que se le ha querido dar. Además, si los accidentes que sufren los buzos dependiesen exclusivamente de los gases puestos en libertad, serían generales, como es general la circulación del líquido sanguíneo, y si había mayor exposición en unos órganos que en otros, los pulmones serían los que llevarían la peor carga, por hallarse repletos de sangre y por ser los primeros en los cuales se restablecería el equilibrio gaseoso.

Cuando se introduce aire en las venas, lo cual para que produzca trastornos debe ser en bastante cantidad, compréndese la asfixia que se presenta, porque los primeros capilares que atraviesa aquel fluido son los del pulmón, pero, ¿cómo se explica que los trastornos pulmonares asfícticos por estancación sanguínea en dicho órgano sean insignificantes y pasajeros en los buzos, y cómo se compagina esto con el papel que se ha querido asignar a la exhalación gaseosa? Si como afirma M. Bert, el ázoe queda disuelto casi en su totalidad en el suero sanguíneo, hemos de suponer que en la decompresión de algunas atmósferas el volumen de aquel gas que queda en libertad, será superior al volumen de aire que produce la asfixia inyectado en las venas con un objeto experimental, y sin embargo, no llega á determinar la asfixia, ni siquiera trastornos pulmonares permanentes. La movilidad de los fenómenos paralíticos es otra de las razones que me impelen á afirmarme más en mi opinión, porque una obstrucción capilar gaseosa no me parece fácil que cambie de sitio con la celeridad con que puede hacerlo un simple estado hiperémico. Finalmente, otro argumento para probar la importancia exagerada que se ha dado a la exhalación gaseosa, es la notable influencia que ejerce el estado moral del individuo en los trastornos de decompresión. Se han visto muchos casos de accidentes graves, á débiles presiones, por el mero hecho de haberse hallado el buzo bajo el influjo de una presión deprimente. Si dichos accidentes tuviesen que subordinarse á la acción mecánica de los gases libres en el torrente circulatorio, nadie podrá creer que una causa psíquica pueda aumentar la tensión gaseosa de la sangre y hacer más sensibles los fenómenos de decompresión; en cambio, una depresión moral profunda puede dar lugar á la concentración del líquido sanguíneo y coadyuvar de una manera evidente á las congestiones reaccionales.

Esta última teoría ha sido expuesta por M. Foley en 1863, y se funda en que el efecto principal y constante del aire comprimido, según tuvo repetidas ocasiones de observar en los obreros del puente de Argenteuil, es el retroceso de la sangre hacia el centro circulatorio, lo cual se da á conocer por la palidez creciente de la piel, por la decoloración de las mucosas, y sobre todo por la rápida disminución y hasta extinción de los latidos arteriales. M. Bert dice también que la disminución de las oxidaciones intersticiales es característica de las altas presiones, y eso no tiene otra explicación que la menor amplitud en el riego sanguíneo. Ahora bien: con que premisas M. Foley sienta la teoría de que los fenómenos de decompresión se deben constantemente á una congestión arterial periférica ó de retorno producida por la reacción súbita de una circulación reducida á su minimum de extensión. En el aire libre, dice, renace la inervación general interrumpida por la falta de estímulos exteriores, los movimientos respiratorios recobran su amplitud normal, y la sangre va á alojarse en la cubierta cutánea, cuya extensa red vascular es la más á propósito para recibir el choque sanguíneo. M. Koley no habla más que de accidentes periféricos sin importancia, puesto que todas sus observaciones se contienen en los límites de 1 á 3 atmósferas y todos los que cita se reducen á algunos de la mucosa aérea, los que tienen lugar en la piel, algunos del sistema muscular, etc., de suerte que desconoce por completo los accidentes graves, los que son consecuencia de altas presiones barométricas, que, como se comprende, han de ser raros en los obreros que trabajan en la colocación de pilas de los puentes. Estos, no sólo por la menor presión del aire, sino por la circunstancia de trabajar á una tensión fija, pueden graduar mejor sus horas de ocupación para prevenir los trastornos que atacan al aire libre, mientras que los buzos, atraídos por el cebo del interés no temen arrastrar toda clase de presiones y es en ellos en quienes pueden

hacerse tales investigaciones con más copia de datos. A pesar de esto, las razones con que M. Foley apoya su teoría, se aplican perfectamente á los trastornos del eje encéfalo medular, y, por elemental que ello sea, es la que en mi concepto responde mejor á los hechos.

Cuando es brusca la comunicación con el ambiente, los buzos sienten el oleaje sanguíneo que acude pronto á llenar la porción del sistema vascular que ha quedado vacío, dando lugar como hemos visto á diversas manifestaciones: periféricas, cuando la presión oscila entre 1 y 3 atmósferas; centrales, si pasa de este último límite. La congestión de la mucosa pulmonar revelada por la tos y los esputos sanguíneos es el primer fenómeno que se presenta si la presión es moderada; siguen á éste los accidentes de la piel, los del sistema muscular y vainas sinoviales, los articulares, etc., es decir, la congestión sanguínea reaccional que naturalmente ha de formarse en los órganos exangües. Cuando la presión es considerable, la concentración es mayor, la sangre se retira hacia el centro circulatorio y pulmones á medida que decrece en el sistema arterial y el desborde periférico es insuficiente para resistir la formidable reacción que se presenta. Entonces la circulación pulmonar va haciéndose tanto más embarazosa cuanto más reducido es el riego sanguíneo;³ el primer choque reaccional necesariamente ha de recibirlo el pulmón, y sin embargo, los fenómenos pulmonares son pasajeros, porque sus vasos capilares, al ser atravesados por la oleada sanguínea, no encuentran ningún obstáculo mecánico que se oponga á la elasticidad de sus paredes, lo cual no bastaría para que dejara de interrumpirse el curso de la sangre si ésta llevase muchos gases en disolución. Entonces las obstrucciones capilares serían inevitables y sobrevendría infaliblemente la asfixia, ni más ni menos de lo que acontece cuando se inyecta cierta cantidad de aire en los vasos venosos inmediatos al corazón.

En suma, los accidentes que sufren los buzos y en general los de los demás obreros que trabajan bajo la acción del aire comprimido, no parecen ser otra cosa que congestiones arteriales ó de retorno, que unas veces atacan al sistema locomotor y cutáneo, y otras á los centros nerviosos, accidentes que se presentarían sin la exhalación gaseosa intravascular, ó por lo menos no tenemos pruebas claras que atestigüen que su intervención sea indispensable para comprender el mecanismo por el cual se desarrollan.

CONGESTIÓN ENCÉFALO-MEDULAR.- ¿HEMATOMIELIA?

La síntesis de los fenómenos de decompresión en los buzos es, como hemos dicho, el ataque á los centros nerviosos y más especialmente en la médula. Es claro que se forman congestiones reaccionales en otros órganos, pero nunca se ha visto un accidente grave que no emanara directamente de alguna porción del eje cerebro-espinal. Es, pues, esa congestión encéfalo-medular lo que por antonomasia pudiera llamarse enfermedad de los buzos, tal es la frecuencia con que se observa y de tal suerte reasume la patología de los obreros submarinos. No será, pues, indiferente, que antes de finalizar este trabajo, complete lo que falta á decir acerca de ella, ya que todo el estudio hasta aquí hecho, se ha ceñido á determinar la naturaleza del proceso patológico, hablando tan sólo de los elementos conducentes á este fin.

Ahora, para redondear el cuadro, convendrá reunir los demás elementos, siquiera no sea más que con el fin utilitario de poder trazar el plan terapéutico más conforme con los preceptos de la ciencia.

---

3 Los buzos, cuando se hallan á cierta profundidad, experimentan opresión y fatiga, de que algunos no se dan cuenta, pero todos hablan de una notable sensación de desahogo á medida que se acercan á la superficie.

CAUSAS

La causa de los accidentes de decompresión se encuentra, como lo dice la misma palabra, en la rarefacción relativa del aire consecutiva á un exceso de presión barométrica. Ya he manifestado como la rarefacción del aire obra en estos casos, ahora ateniéndome á la lesión concreta que me ocupa, debo hacer una pregunta previa: ¿Tiene el trabajo submarino alguna condición especial que haga más fáciles los trastornos encéfalo-medulares, ó cómo se explica que los obreros de las minas y los constructores de la pilas de los puentes no sean tan á menudo víctimas de accidentes semejantes? Aquí no cabe más que la siguiente disyuntiva: ó bien la mayor frecuencia se debe á que los buzos trabajan á presiones más elevadas, ó bien á que el medio en el cual operan ejerce influencia en su desarrollo. A lo primero debo decir que en realidad nadie como ellos está expuesto á mayores presiones en razón á que las rocas coralíferas no suelen encontrarse á una profundidad inferior á 20 brazas (cerca 3 atmósferas), y respecto al último punto ha de suponerse que si la atmósfera que rodea al buzo tiene la presión conveniente, el aire comprimido es el único agente que obra sobre él, si bien no deja de suceder algunas veces que por inexperiencia en el manejo de los reguladores de escape del aire ó por deficiencia en el aparato, el elemento líquido gravita con abrumadora potencia sobre los puntos no escudados por la envoltura metálica, dificultando ó deteniendo la circulación, y entonces no hay duda que la presión del agua puede obrar también á título de concausa. Ya he dicho que á grandes profundidades la acción de las bombas es deficiente y que el agua ejerce una notable compresión, no sólo sobre los miembros inferiores, sino sobre toda la parte inferior del tronco, en cuyo caso el entorpecimiento de la circulación en regiones tan extensas debe necesariamente favorecer los trastornos que se presentan al aire libre.

La circunstancia de ser el eje encéfalo-medular el órgano en el que se fija el choque congestional de retorno, se explica fácilmente por su envoltura ósea; el esfuerzo reaccional es claro que se dirige en todas direcciones, pero los centros nerviosos, en virtud de hallarse encerrados en un estuche de paredes sólidas y resistentes, son los que por precisión deben contener mayor acopio sanguíneo, á causa de la mayor dificultad de la circulación en su sistema vascular. Tanto es así, que cuando se detienen los accidentes de la decompresión por medio de ligaduras en la parte superior de los miembros, sucede siempre que al aflojar las vendas de los brazos se sienten inmediatamente fenómenos de congestión cerebral ó de las partes altas de la médula (dolor de cabeza, paresia de los miembros superiores, etc.), y cuando se quitan las de los muslos, los trastornos se presentan en los miembros inferiores (paresia de dichos miembros, paraplejia completa).

La congestión de los centros nerviosos, aparte de la causa fundamental, reconoce otras predisponentes que deben tenerse en consideración; las principales son las presiones deprimentes. Una dolorosa experiencia ha enseñado á los buzos que cuando están dominados por profundos disgustos, por un arranque de ira, por un sentimiento de envidia, por un pesar intenso cualquiera, el mal se apodera de ellos con suma facilidad, y hoy es raro que se sumerja ninguno, habiendo obrado en él una causa de esta naturaleza. El estado de embriaguez ocioso es decir que también sería fatal al trabajo submarino;⁴ el decaimiento físico lo sería de la misma manera, por la falta de resistencia que opondría el organismo á las grandes causas mencionadas, y por último, tampoco conviene la inmersión estando el cuerpo sudado y durante el periodo de la digestión.

---

4 Así se comprobó en los obreros del puente de Khel. Algunos buzos aseguran, por el contrario, que después de un descenso á cierta profundidad la embriaguez desaparece como por encanto.

SÍNTOMAS

Diagnostico.- No debo repetir aquí lo que he dicho ya al describir los fenómenos de decompresión. Ya se ha visto, siquiera sea con datos recogidos entre multitud de observaciones incompletas, cual era la sintomatología del mal de los buzos; los casos de que hago mención, lo mismo que el cuadro sindrómico formado en común, demuestran que es ni más ni menos que una congestión cerebro-espinal, igual en un todo á la que se presenta por otras causas. Lo instantáneo del ataque, la cefalalgia con sensación de plenitud intracraneal, la pérdida pasajera del conocimiento, los fenómenos pasajeros de compresión cerebral, etc., son manifestaciones evidentes de la congestión encefálica, así como los fenómenos paralíticos, los asfícticos, la requalgia, siendo todo de carácter transitorio, lo son de la medular. Cuando los trastornos cerebrales son duraderos, lo cual sólo se observa en los casos más graves, es de creer que puedan formarse trasudaciones serosas y hasta focos hemorrágicos. Yo poseo pocos datos de los individuos fallecidos y no me es posible formar un juicio exacto con los detalles confusos que se me han comunicado, pero por ellos y por el curso rapidísimo que sigue la afección, (muchos buzos han sucumbido en menos de una hora) presumo que si en tales casos la muerte puede ser el resultado de una congestión encefálica generalizada, lo más común es que sea debido á lesiones de las regiones superiores de la médula que coexisten con los trastornos encefálicos.⁵

La cuestión del diagnóstico entre la congestión y la hemorragia es, en semejantes ocasiones, muy difícil de resolver. Es verosímil que una congestión llevada á un estado tal de violencia, produzca roturas vasculares, pero también se concibe que siendo muy intensa y atacando á las regiones superiores de la médula, determine una parálisis en las funciones esenciales á la vida y sobrevenga la muerte antes que aquéllas tengan lugar. Si el ataque recae en la región inferior, ya las dudas son menores, porque la persistencia de la parálisis no parece que pueda depender de otra causa que de la extravasación sanguínea. Esa es la opinión de Babington y Guthbert, que han publicado varias observaciones de paraplejía grave, debida, en concepto suyo, á roturas vasculares. Hay, sin embargo, patólogos eminentes como Jaccoud, Hammond y otros que opinan de diferente modo; atribuyen todos los accidentes del eje-cerebro-espinal producidos por cambios de presión á una simple congestión, y verdaderamente, si hubiésemos de juzgar por las pocas autopsias hasta hoy practicadas, tendríamos que reconocerlo así, porque todas ellas han dado resultados negativos. No puede, empero, concebirse cómo la hiperemia pueda dar á parálisis fijas, profundas y que persistan por tanto tiempo; no son estos sus caracteres distintivos, que se fundan, por el contrario, en la movilidad del proceso y en su fugacidad. Por otra parte, los experimentos de P. Bert y Rosenthal han demostrado que la rarefacción del aire produce en los animales hemorragias en los centros nerviosos, y por consiguiente la opinión de Babington y Guthbert acerca la probabilidad de dichas hemorragias es la que me parece más admisible, opinión que también sanciona Leiden con su indispensable autoridad. Si alguna duda puede surgir es por lo que se refiere al órgano asiento de la hemorragia, porque, en efecto, la rotura vascular puede tener lugar lo mismo en las meninges que en el espesor de la médula, y las investigaciones necroscópicas no dan ninguna luz sobre el particular. Por mi parte me inclino á creer que se trata siempre de hematomielia, porque ni la constancia é intensidad de la raqualgia, ni la rigidez del espinazo, ni la hiperestesia de los miembros, ni los espasmos musculares, pueden invocarse para suponer una hemorragia meníngea, y en cambio la parálisis de los esfínteres, la resolución siempre incompleta de la paraplejía son señal positiva de que el parénquima medular está comprometido.

⁵ Véanse las observaciones 2ª y 4ª.

MARCHA. DURACIÓN

El proceso congestivo, sea cual fuere la porción del eje cerebro-espinal afectada, es siempre brusco en su aparición y su marcha irregular, puesto que los fenómenos paralíticos experimentan diversas fluctuaciones que ponen en continua alarma á los pacientes. Las congestiones supra-lumbares, sobre todo, ofrecen una movilidad notable, lo que hace que su marcha sea, ya invasora, ya descendente, y que sólo adquieran fijeza los síntomas cuando ha cambiado la forma del proceso pasando al tejido intersticial. Desde que se supone fraguada la hemorragia, el curso es perfectamente regular; entonces debe tener lugar la reabsorción gradual del coágulo hasta la reaparición más o menos completa de la sensibilidad y movimientos en los miembros paralizados.

La congestión encefálica, ya he dicho que era de escasa duración, ora se presente sin complicaciones, como es lo más común, ora coexista con trastornos bulbares ó de la región cervical de la médula. En el primer caso no suele durar más de una hora; en el segundo su duración depende de la marcha que sigue la afección medular. Las congestiones subcervicales se han visto durar desde algunas horas hasta cuatro y cinco días. A la hemorragia dorsal ó lumbar no puede fijársele un límite de duración, porque en realidad no tiene otro límite que la muerte del individuo, toda vez que quedan siempre achaques, variables según el sitio y extensión de la lesión, que persisten indefinidamente. La parálisis cede de una manera gradual hasta llegar á un punto en que queda estacionaria, pero tomando por término de ella aquel en que el enfermo empieza á andar, puede decirse que su duración máxima ha sido de dos meses y la mínima de tres semanas.

PRONÓSTICO

Los trastornos cerebrales, por sí solos, no creo que jamás tengan un término funesto: los casos más graves son aquellos en que la lesión recae en las partes de la médula indispensables á la vida. La parálisis de los brazos, la hemiplejía, ceden casi siempre, mientras se mantenga libre la respiración, y hasta los trastornos respiratorios retrogradan también á menudo, con sólo el masaje de los miembros; pero la disnea creciente, la cianosis, la parálisis del diafragma señalan una muerte próxima. Nada, pues, nuevo tengo que decir acerca del pronóstico, porque ya se comprende que cuanto más alto se halle el sitio de la lesión medular, más grande será el peligro.

Cuando el daño se presenta del lado de la columna dorso-lumbar, el pronóstico será reservado mientras haya movilidad en los accidentes paralíticos, pero desde que la parálisis invade la vejiga y recto todo trastorno congestivo ulterior pierde ya su importancia, y bajo este punto de vista la paraplejía aparece como un fenómeno de feliz presagio, pues no creo que se haya dado el caso de perderse un solo enfermo una vez la lesión ha tomado carácter de permanencia en estos sitios. No se olvide, empero, que la rehabilitación del funcionalismo sensitivo y motor es siempre incompleta, y que lo es hasta el extremo de que algunos buzos no pueden dedicarse en lo sucesivo á ninguna clase de trabajo.

TRATAMIENTO

Puede ser profiláctico y curativo. El tratamiento profiláctico consiste primero en evitar las causas predisponentes de que he hecho mención, así como en abstenerse de bajar cuando el individuo ha notado alguna señal precursora del ataque en el descenso anterior ó cuando las corrientes submarinas preluden el mal tiempo. La profilaxis ha de fundarse principalmente en graduar la decompresión, toda vez que el origen de los trastornos es debido al tránsito brusco entre una presión elevada y el ambiente exterior. Para alcanzar ese objeto es

necesario empezar por fijar un límite de duración al trabajo submarino, y he aquí las reglas que deben seguirse:

A la profundidad de 20 brazas la permanencia debajo del agua no deberá exceder de media hora; á 25, de veinte minutos; á 30, de cinco minutos y desde 35 á 40, de dos minutos. Luego, al dejar la atmósfera comprimida, son de más rigor si cabe las medidas profilácticas. Hasta ahora ha existido el hábito de abrirles á los buzos la lente circular del casco desde que asoman á la superficie; funesta costumbre que sin duda ha costado ya la vida á algunos individuos y que haría nuevas víctimas si no se pusiera remedio en ella. Las reglas que pueden darse para evitar la transición brusca entre el aire comprimido y el atmosférico son las siguientes: Cuando la presión es de 3,4 atmósferas (24 brazas) puede volverse á la atmósfera normal sin accidentes en dos minutos; á 4,3 atmósferas (30 brazas) se necesitan cuatro minutos; á 5,2 (36 brazas) ocho minutos y á 6 (42 brazas) quince minutos. Se han hecho descensos á profundidades mayores, se ha llegado hasta 48 brazas, pero el éxito de tan imprudentes tentativas no puede explicarse sino por la privilegiada organización de la mayor parte de los que se dedican al oficio de buzo, pues la decompresión ha de ser muy peligrosa por más precauciones que se tomen, además de que hay que contar con un nuevo factor etiológico, cual es el peso del agua, pues dudo mucho que las bombas puestas en uso lleguen á la presión necesaria para evitar el aplastamiento del vestido en los miembros y abdomen, con los trastornos inherentes á la detención de la circulación.

En los primeros años que se ejercía la pesca del coral, los médicos sangraban empíricamente á los enfermos y les prescribían baños templados. Este tratamiento dicen que fué desastroso, y se comprende la razón, pero entonces imperaban todavía las doctrinas de Broussais, y en todos los enfermos se veía indicación de evacuar sangre. Los baños calientes y sinapizados á raíz del mal, podrían quizá alguna vez ser de algún recurso, pero en aquella época se administraban con un objeto bien diferente, y es claro que no podían ser más ventajosos que las sangrías. Los buzos hacen uso para combatir su dolencia de un tratamiento muy rudimentario, pero de gran eficacia. Tendido el enfermo sobre un colchón, cuatro hombres se apoderan cada uno de un extremo y con las manos previamente empolvadas con jabón de piedra, le hacen fuertes friegas, si es necesario, por espacio de horas enteras, hasta que, ó desaparecen los trastornos producidos por la congestión espinal sin accidentes ulteriores, ó se presenta la paraplejia, ó sucumbe el paciente. Este tratamiento es, sin duda alguna, muy racional, eficaz y difícil de reemplazar en los primeros momentos, pero de ninguna manera puede adoptarse con exclusión de los demás.

Durante el periodo de congestión, y sobre todo cuando ésta ofrece mucha movilidad, es de presumir que los prediluvios fuertemente sinapizados podrían ser de alguna utilidad, las sanguijuelas en el ano ó las ventosas escarificadas sobre la columna vertebral, son uno de los medios que racionalmente podrían emplearse con mejores esperanzas de éxito, los purgantes repetidos para facilitar la reabsorción del líquido cerebro-espinal, más tarde los vejigatorios, los cauterios, tendrían también su aplicación; el baño general sinapizado en los casos de reacción dudosa, y, finalmente, la ligadura de los miembros manejada con inteligencia, serían buenos medios profilácticos si por cualquier circunstancia se hacía temible la decompresión.

Cuando ha cambiado la forma del proceso, adquiriendo carácter de fijeza de trastornos, toda intervención es de éxito muy dudoso si el daño tiene lugar en las partes superiores de

la médula; lo contrario sucede si aquél reside en las inferiores. Ya he dicho que la paraplejia cede espontáneamente después de algunas semanas, pero el médico no debe cuidarse más que de ir vaciando la vejiga hasta que recobra su contractibilidad perdida; más tarde pueden ensayarse el cornezuelo ó dosis crecidas, y la electricidad, como agentes modificadores de la circulación local, así como los baños termales y en especial las duchas á una regular altura como á poderoso derivativo de la hiperemia medular. Algo de todo esto se ha hecho, pero no con el método y perseverancia necesarios para obtener sólidos resultados.

Las consecuencias de la paraplejia se traducen siempre por una claudicación más ó menos pronunciada, con acortamiento á veces del extremo cuyas funciones han quedado más perturbadas y que es por lo común el inferior derecho. Yo he reconocido á doce de los buzos que han sufrido el ataque parapléjico, y los doce afirman que si en un principio no existe á veces tal anomalía, andando el tiempo se perciben de que la paresia se va pronunciando más en el lado derecho, hasta que llega un momento en que la diferencia se hace muy perceptible. Pues bien: ya sea que la lesión medular derive simplemente de un proceso congestivo, ó, como es más verosímil, sea el resultado de una rotura vascular, la regular disposición de los vasos medulares, no permite invocar una razón anatómica que dé explicación satisfactoria del hecho. ¿Cuál, pues, será la causa de tan singular predilección?

Para concluir, véase un estado demostrativo de la influencia morbosa producida por el trabajo submarino durante la época en que se ejerció la pesca del coral.

Número de buzos dedicados á la pesca del coral	85
Ataques graves en las regiones superiores de la médula	17
Ataques de paraplejia completa	23
Número de defunciones	15

A estas hay que añadir tres más por desperfectos en la escafandra. A saber:

Por asfisia á causa de la rotura del tubo de comunicación	1
Por asfisia á causa de la rotura de válvula de la bomba	2

La rotura del tubo de comunicación es bastante frecuente, pero si hubiera la debida vigilancia por parte de los marineros, el buzo no podría perecer por esta causa. Aunque se cortara del todo y éste se hallara á la profundidad de 30 brazas, una vez cerradas las aberturas de escape, lleva almacenado aire suficiente para que puedan ponerle á salvo. Lo propio sucede con la descomposición ó rotura de las válvulas de la bomba que se acontece con la rotura de las válvulas de la bomba, que se conoce por la mayor fuerza que debe emplearse en voltear los manubrios y por el ruido anormal que se oye auscultando la máquina. En uno y otro caso, el primero que nota el desperfecto es el que da la señal, y el buzo puede ser remontado sin que asome en él el más pequeño síntoma de asfisia.

Jordi Bruguera Batalla

Autor de la introducció

Fruites Llorenç

C/ del Mar, 2 - 17130 L'ESCALA (Girona) - Tel. 972 77 06 01

**La Millor Fruita
i Verdura
de l'Escala**

eo!tech

www.eotech.es

INFORMÀTICA PER A PARTICULARS I EMPRESES

- Reparació
- Venda de material
- Servei a domicili
- Administració i instal·lació de xarxes informàtiques
- Classes d'informàtica
- Creació de pàgines web.

Avinguda de Riells, 29 · 17130 L'Escala · Tel. 972 772 314

PASTISSERIA EMPORI

Benjamí Gallegos

Des de 1960. Més de 50 anys al seu servei

També tenim:

- Pastes salades
- Rebosteria fina i de full
- Coques de brioix i fruita farcides de crema

Reserveu les vostres coques per a revetlles!

i altres productes artesans

Maranges, 14 - Tel. 972 770 089 - L'ESCALA

BURGER

DESDE 1989

Avda. Riells, 46
17130 · l'Escala
Tel. 972 775 432

CAMPING / CARAVANING

LA ESCALA

COSTA BRAVA

Camí Ample, 21
17130 L'Escala (Girona)
Tel. 972 770 084
www.campinglescala.com

**COMAS
BRICOLATGE**

Passeig Lluís Albert, 6
17130 L'ESCALA (Gi)
Tel. 972 77 07 75
Fax 972 77 00 68

El paisatge forestal de les Planasses

El paisatge del paratge de les Planasses ens apareix, des d'un vessant perceptiu, com un element prevalentment natural. No obstant això, si ens aproximem i complementem aquesta visió amb el conjunt de les seves característiques antròpiques, el resultat ens mostra un paisatge on el predomini dels elements naturals respon a l'activitat humana que s'hi ha desenvolupat al llarg de la història.

Així doncs, no podem entendre l'existència d'un espai natural com aquest sense acceptar que és resultat precisament de la presència humana i de les activitats que hi ha desenvolupat al llarg del temps. És doncs aquesta "artificialització" del medi el que hem de tenir present a l'hora d'estudiar el paisatge

i, especialment, la massa forestal, ja que no podem considerar-lo com un element inalterat, sinó com un element transformat, fruit de diversos factors que l'han afectat i que encara ho fan.

A l'hora d'analitzar el paisatge de les Planasses la massa forestal pren una doble importància: d'una banda perquè esdevé l'element més visible de l'espai i, per tant, d'ella en depèn en gran mesura el seu embelliment; de l'altra, perquè la seva distribució explica en part la història social del paisatge actual. Així, si el paisatge és una successió de les diferents etapes històriques, la distribució dels forests respondrà als efectes de l'activitat humana, tot composant una estructura paisatgística específica.

Vista general d'un forest de l'espai.

Cal entendre doncs que la composició del paisatge forestal de les Planasses, tot i no ser un paisatge inalterat ni estable, es converteix en un dels principals valors de l'espai. Si l'analitzem des d'un context més ampli, veiem de quina manera es troba condicionat per l'existència al municipi d'un important desenvolupament turístic-residencial, que es tradueix en l'ocupació i la urbanització progressiva del territori i, per tant, en la transformació del paisatge natural originari en un paisatge caracteritzat per la presència antròpica. Així, l'existència d'aquest paratge on encara hi predominen els elements naturals té un valor inestimable ja que, al mateix temps que està condicionat pel usos històrics passats, és condicionador del paisatge futur, si entenem aquest com una combinació dinàmica que canvia i es transforma al llarg del temps.

1. FACTORS I ELEMENTS QUE CONFIGUREN EL PAISATGE

El paisatge que s'observa al paratge de les Planasses es troba compost bàsicament per una vegetació típicament mediterrània que, a més de dependre de les condicions externes, és fruit també d'un ús humà més o menys continuat al llarg de la història.

El mantell vegetal present està format per plantes estratègicament adaptades per superar les condicions extremes que el medi els imposa (manca d'humitat, insolació i ventades). La vegetació presenta, alhora, un estat de recomposició del seu aspecte natural originari o bé un estat en procés de degradació de la seva naturalitat.

El paisatge actual de l'espai és una bona mostra de com al llarg de la història les diferents intervencions de l'home en el territori l'han anat configurant. Aquest pot ser entès, en bona part, a partir de l'anàlisi d'aquestes transformacions antròpiques. No cal oblidar, però, que les mateixes dinàmiques naturals han tingut un paper important en el funcionament sistèmic de l'espai condicionant, en determinats moments, l'activitat humana.

Abans d'analitzar i de descriure el paisatge forestal actual i el seu funcionament cal considerar, doncs, allò que ha succeït a l'espai al llarg de la història, ja que ens permetrà entendre millor moltes de les actuals característiques d'aquest. L'ésser humà des de molt antic ha modelat, en menor o major mesura, el medi natural fins al punt de transformar moltes de les masses forestals. A partir de la rompuda per guanyar terres de conreus, de la tala de bosc i de l'obertura de terreny per pastures. Ha canviat la coberta del sòl de molts indrets. Això ens permet trobar en el territori actual una gran ventall d'ambients diferents, ambients totalment degradats, ambients en procés de recuperació o ambients transformats completament.

Per comprovar com el paisatge vegetal del paratge ha anat canviant al llarg de la història, es pot esmentar el treball de Ramon Boixó¹, que el reconstitueix a partir de la recerca paleontològica a Sant Martí d'Empúries. En aquest treball s'estableix que el paisatge estava compost, en un primer moment, per la presència de bosc mediterrani, bàsicament alzines. Després, a mesura que es va començar a roturar el bosc per guanyar terrenys agrícoles i de pastura, aquest va començar a retrocedir i va augmentar, en canvi, el nombre d'espècies arbustives i d'altres com el pi blanc (*Pinus halepensis*) i les estepes (*Cistus sp.*). Per tant, aquesta evolució del paisatge vegetal és, en gran mesura, la que tenim a les zones interiors de l'àrea de les Planasses, tot i que actualment i en alguns llocs on les condicions són més estables, s'està recuperant la vegetació primitiva.

Posteriorment, i de manera breu, cal considerar els usos de l'espai en dues grans etapes: abans de la instal·lació dels usos militars i després. La primera època es caracteritza perquè a l'espai es comencen a realitzar les principals transformacions de l'entorn amb la pràctica, per part dels visigots, de la desforestació (per guanyar conreus o terres de pastura), o bé durant l'època del compte d'Empúries (amb el cultiu de la vinya que perdurarà més o menys fins

1 Boixó R (1998). "La reconstrucció de la topografia antiga i del paleopaisatge". Revista Avenç, núm. 231.

Comparativa ortofoto 1956 i 2012.

el primer quart del segle XX). A partir de la instal·lació de la base militar al 1954 i fins l'any 1992, els usos de pastura i de conreus s'abandonen i les distintes pràctiques militars esdevenen els usos dominants. Així, durant aquests anys es generen petits incendis, augmenten les espècies arbustives (com el garric o l'estepa blanca, que colonitzen els espais ocupats antigament per la pastura i la vinya) i els pins, principalment el pi blanc (*Pinus halepensis*) i el pi pinyer (*Pinus pinea*). Actualment, i després de l'any 1992, quan s'abandona l'ús militar, l'espai és escenari d'altres usos, com el del lleure, l'esportiu i el d'oci, a més també del de conservació.

2. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DEL PAISATGE FORESTAL

La vegetació del paratge de les Planasses pertany a l'estatge de vegetació de la terra baixa mediterrània, situat entre el nivell del mar i els 600-900 metres d'alçada. En conjunt, podem anomenar esclerofilla la vegetació present, ja que es caracteritza per la formació de masses de vegetació molt densa—en alguns llocs gairebé impenetrable— i per la presència de boscos baixos i bosquines perennifòlies, de fulla petita, coriàcia i verda tot l'any, adaptades a superar la sequera.

Fisonòmicament a l'espai podem diferenciar una gran extensió de superfície arbòria, principalment formada per pi blanc (*Pinus halepensis*), que s'estén de forma discontinua. En contacte amb aquesta hi ha tot un seguit de brolles calcícoles dominades pel romaní (*Rosmarinus officinalis*) i el garric (*Quercus coccifera*). A la franja litoral, sobre els penya-segats, apareix la vegetació rupícola molt adaptada a aquest ambient salat i, a la zona arenosa, la vegetació de duna.

Actualment, aquest tipus de vegetació és força diferent de la vegetació primitiva que hi devia haver hagut i és resultat de les diferents alteracions que ha patit l'espai (tala d'arbres, incendis, empobriment de sòls, etc.), que d'una manera o altra han afectat la vegetació fins al punt que han convertit el bosc primitiu en una bosquina de transició.

Així, l'espai presenta un primer tipus de vegetació anomenada secundària o de transició —formada per espècies vegetals pertanyents a diferents estadis de successió de degradació-reconstitució de l'alzinar litoral (*Quercetum illicis galloprovinciale*)— i un segon tipus de vegetació anomenada potencial o primitiva, que ocupa el domini morfoclimàtic que li pertoca —com són totes les comunitats rupícoles i arenícoles de la franja litoral—.

3. BREU DESCRIPCIÓ DEL PAISATGE FORESTAL

Al paratge de les Planasses, les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) i de pi pinyoner (*Pinus pinea*) esdevenen les principals formacions forestals arbrades de l'espai. Aquestes ocupen 19,86 hectàrees, que esdevenen el 49,65% del total de l'espai.

Hom pot considerar la pineda com a un bosc i és cert. Però també ho és que la majoria de les pinedes mediterrànies són boscos secundaris, resultat en part de l'acció modificadora de l'home. I de fet, des del punt de vista de l'ecologia, la pineda de pi blanc i pi pinyer en molts indrets no és un bosc, perquè sense la presència d'elements perturbadors aquestes no poden perdurar en el temps, i sempre evolucionaran cap a altres formacions forestals primitives, en aquest cas l'alzinar litoral (*Quercetum ilicis galloprovinciale*).

Així, en el cas de les Planasses, un cop l'home o qualsevol efecte perturbador elimina en primer lloc la vegetació potencial i en segon lloc el microclima generat per aquest, la recolonització vegetal de l'espai es fa sovint a partir de les espècies més tolerants —adaptades a aquest microclima nou— i de creixement ràpid, com ara el pi, que en pocs anys colonitzaran l'espai i exhibiran un port respectable, degut principalment a la falta de competència.

Mentrestant la vegetació potencial, formada en aquest cas per l'alzina (*Quercus ilex*), que requereix unes condicions ambientals més exigents per germinar, encara no haurà pogut reeixir. Per tant, sota aquestes condicions, s'instaura la pineda oportunista, que en veritat no ha necessitat gaire més temps per disposar d'arbres respectables que el que han necessitat les bosquines i els matollars per desenvolupar llurs arbustos.

Ara bé, si res no altera el curs de les coses, el temps s'encarregarà de restablir el bosc primitiu i els pins de mica en mica seran relegats de nou al seu indret originari, normalment caracteritzat per unes condicions ambientals hostils (sòl magre, vents molt intensos, etc.) on representaran una fase de successió vegetal o estable, car que no tindran competència per part d'altres espècies d'arbres. I aquest fet es deu perquè, en condicions climàtiques no extremes, la vegetació potencial o primitiva a llarg termini s'hi adapta millor i recupera aquell terreny que per una causa o altra ha perdut. En el cas dels pins i les alzines, aquesta pèrdua de competència dels primers es veu palesa en el sotabosc de moltes de les pinedes presents a l'espai, on la manca de plançons de pi és evident i en canvi els plançons d'alzina són nombrosos.

És en aquest sentit doncs, que es pot considerar que la pineda no és un bosc sinó una brolla arbrada de la qual el pi és una espècie més. Aquest té una capçada molt esclarissada

Pineda amb plançons d'alzina.

Mapa zona forestal arbrada.

i oberta que no produeix gaire ombra i, per tant, amb prou feines modifica les condicions del sotabosc, format per brolles o per espècies arbòries potencials del lloc. Si res les altera, el temps s'encarregarà de substituir els pins i tornar a instaurar el bosc primitiu.

4. ELS GRANS TIPUS DE MASSES ARBRADES PRESENTS

Una vegada aclarit que les pinedes sovint no són una comunitat vegetal —perquè sense una perturbació no és poden perpetuar amb el temps— i que formen part, en aquest cas, d'una brolla arbrada, podem analitzar-les segons el seu tipus de sotabosc. D'aquesta manera dins l'espai de les Planasses podem diferenciar quatre tipus de pinedes:

a) Les pinedes de l'interior, on l'acció del mar i del vent no és molt intensa. Aquest tipus de pineda es caracteritza per estar dominada quasi en la seva totalitat pel pi blanc (*Pinus halepensis*) i en menor mesura pel pi pinyer (*Pinus pinea*) i el pinastre (*Pinus pinaster*). Es troba situada a la zona del Bol Roig i a la banda de llevant del turó del Salpatx. Es caracteritza perquè la cobertura dels pins ocupa casi bé el cent per cent. Aquest fet provoca que el sotabosc tingui unes condicions microclimàtiques pròpies de l'alzinar litoral, especialment en varietat d'espècies. Hom hi pot trobar el llentiscle (*Pistacea lentiscus*), el romaní (*Rosmarinu officinalis*), l'arítjol (*Smilax aspera*), el garric (*Quercus coccifera*), l'esparreguera (*Asparagus acutifolius*), la rogeta (*Rubia peregrina*), l'heura (*Heredera helix*) i un gran nombre de plançons d'alzina (*Quercus ilex*). Aquestes pinedes corresponen a una brolla calcícola de romaní (*Erico-Thymelaeetum tinctoriae*) amb pi blanc (*Pinus halepensis*), que es troba en un estadi de degradació-

disposades de manera molt esparsa i no formen un estrat arbusti pròpiament dit. Aquest fet ve provocat per diversos factors, sent el més característic el tipus de subsòl present, molt arenós o sorrenc per tractar-se d'una duna fixada.

Pineda jove distribuïda en clapes.

c) Les pinedes joves amb brolla calcícola de romaní i/o amb màquia de garric. Aquestes es troben dominades per pi blanc (*Pinus halepensis*) i es distribueixen en clapes, algunes d'elles de gran extensió. Presenten una cobertura molt esparsa i el sotabosc es troba format per un mantell vegetal molt dens i atapeït de garric (*Quercus coccifera*) o de romaní (*Rosmarinus officinalis*). Aquest darrer tipus forma part de la brolla calcícola de romaní o de la màquia de garric i es tracta també d'una comunitat de transició cap a l'alzinar litoral (*Quercetum ilicis galloprovinciale*), però amb un estadi evolutiu molt més inicial.

Pineda d'en Bardellac.

d) Les pinedes de la franja litoral. Aquestes, com la tipologia anterior, es distribueixen en clapes petites de pi i es troben dominades exclusivament de pi blanc (*Pinus halepensis*). Se situen en un indret on es donen unes condicions extremes i on els sòls són mínims, no havent competència per part d'altres espècies arbòries. Aquestes presenten exemplars tombats i recargolats per l'acció del vent i rarament depassen els tres o quatre metres d'alçada.

Pineda situada a la franja litoral.

Pineda amb sotabosc d'alzina.

regeneració dels alzinars degut principalment a dos factors. En primer lloc a que l'aparició de pins joves o plançons d'aquests és inexistent i per tant aquestes pinedes no es regeneraran sense la presència de factors perturbadors. En segon lloc perquè hi ha una presència important de plançons d'alzina (*Quercus ilex*). Aquest darrer tret ens indica que la vegetació potencial és l'alzinar i que si res no altera la successió o evolució vegetal, aquestes pinedes amb el temps seran engolides pel propi sotabosc que alberguen, convertint-se amb el temps, en un alzinar litoral (*Quercetum ilicis galloprovinciale*).

b) Les pinedes mixtes de pi blanc (*Pinus halepensis*) i de pi pinyer. Aquestes es diferencien de les anteriors perquè la presència de pi pinyer és més abundant, encara que mai assoleix la majoria, i perquè són fruit de repoblacions, com ara la pineda d'en Bardellac. La característica principal rau en el sotabosc, ja que la presència d'arbustos, lianes i herbes és gairebé inexistent i les poques clapes presents estan

5. TRETS BÀSICS DEL PAISATGE FORESTAL ARBRAT PRESENT

Sovint es qualifica o es parla dels boscos de les Planasses en un sentit positiu, com a boscos verges o representatius de la zona però, com hem demostrat, aquests són fruit d'un llarg procés d'artificialització del medi.

Així mateix, a primer cop d'ull la superfície arbrada es presenta força homogènia, amb una extensió considerable concentrada bàsicament en el centre del paratge i també en forma de petites clapes en els sectors extrems i en el front de mar, que responen a l'efecte de la tramuntana, microclima present i tipus de relleu.

A les zones dels extrems hi trobem pinedes irregulars i obertes, amb un estrat arbustiu considerable, dens, i amb un recobriment que no sobrepassa el 70%. Els exemplars varien entre els tres i els cinc metres d'alçada, tot i que també hi trobem individus entre els set i els vuit metres. Aquests darrers se situen a primera línia de mar i presenten formes recargolades i inclinades seguint la direcció de la tramuntana, i segurament no van ser tallats perquè es trobaven en terrenys poc aptes per al cultiu de la vinya o per a la pastura.

Pineda amb sotabosc inexistent.

A la zona de l'interior, on les condicions ambientals són més calmades, els pins presenten alçades entre els deu i els dotze metres i un recobriment superior al 80%. Aquí, el sotabosc arbustiu és quasi inexistent.

A la zona obaga del turó, on les condicions d'humitat són altes i la salubritat és baixa, la pineda de pi blanc (*Pinus halepensis*) presenta individus de certa dimensió i al seu interior apareix un segon estrat arbori format per l'alzina (*Quercus ilex*) en forma de plançons d'alçades variables. Els pins mantenen una distribució progressiva, és a dir tenen un ordre creixent

en relació a la seva mida i ubicació territorial. Així, a les vores d'aquesta pineda, apareix un estrat de pins amb alçades que van des dels quatre fins als sis metres, força separats entre ells i amb capçades petites. Més a l'interior el nombre de pins i la seva densitat i cobertura augmenta, tot creant unes condicions d'ombra i humitat que no permeten la seva regeneració. En aquest sotabosc que apareix un segon nivell arbrat format per l'alzina (*Quercus ilex*) de mides variables i que no sobrepassa els quatre metres d'alçada. Aquest sotabosc forma una bosquina en un estat evolutiu força jove i que tendeix a formar el bosc esclerofil·le mediterrani d'alzinar. Aquest fet es deu a les condicions d'ombra i humitat que generen les capçades dels pins no en permeten la seva regeneració, ja que els pins són espècies heliòfiles (només viuen en condicions amb presència de llum). Sota aquestes condicions però, sí que ho poden fer altres espècies més pròpies d'aquest microclima, com és l'alzina (*Quercus ilex*). Per tant, la presència de dos estrats arboris indica que hi ha competència entre les diferents espècies per ocupar el seu espai ecològic i que en aquest indret el pi blanc (*Pinus halepensis*) és una espècie transitòria, que ocupa un espai que no li pertoca i que amb el temps sucumbirà i donarà lloc a l'alzinar litoral (*Quercetum ilicis galloprovinciale*).

Pineda amb sotabosc arbustiu.

La resta de pinedes, excepte les situades a la franja litoral, no són molt diferents a aquesta, ja que en són una variació més que correspon a uns estadis evolutius concrets. Així, degut a la diferent exposició a les condicions microclimàtiques del paratge, moltes presenten un bosc inferior o un segon estrat arbrat més o menys accentuat.

En els espais més secs i on la tramuntana hi actua directament, trobem la presència d'un estrat arbori de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb unes alçades, diàmetres de tronc i edats semblants a la de l'ambient de l'obaga, però amb

un sotabosc de matollar que no assoleix una alçada superior al metre. En aquests, amb el temps, si no són afectats per alguna perturbació, quan els pins vagin assolint unes alçades majors i les seves capçades cada vegada siguin més amples, les condicions d'ombra i de microclima faran que el garric i el romaní vagin desapareixent i deixin pas a espècies arbustives i herbàcies més pròpies d'aquest nou ambient. Sorgiran aleshores nous plançons d'alzina (*Quercus ilex*) i, per manca de regeneració del pi, esdevindran una pineda mixta amb alzina i, posteriorment, un alzinar.

En altres zones on hi ha hagut pasturatge o conreus de vinya trobem alguns exemplars de pins joves de com a màxim tres metres d'alçada, acompanyats de grans extensions de garric que assoleixen un recobriment de fins el 90%. En aquest cas, com en l'anterior, l'evolució serà la mateixa i dependrà, a llarg termini i en tots els casos, de la major o menor presència de pins i de la seva distribució sobre el terreny.

6. CONCLUSIONS

Des del punt de vista de la dinàmica els forests de les Planasses formen part de l'associació vegetal de l'alzinar litoral (*Quercetum ilicis galloprovinciale*). Tot i així, ens trobem un paisatge forestal on les espècies dominants no són les alzines —de les quals hi ha petits fragments compostos per individus molt joves— sinó el pi blanc (*Pinus halepensis*) i, en menor mesura, el pi pinyer (*Pinus pinea*) i el pinastre (*Pinus pinaster*).

Si bé en un primer moment la vegetació potencial que ocupava l'espai era l'alzinar (*Quercetum ilicis galloprovinciale*), els efectes de les diferents perturbacions que s'han succeït en el temps (tales, pastures, rompudes, etc.) han provocat que actualment hi prosperi una vegetació espontània secundària i transitòria, en aquest cas el pi blanc (*Pinus halepensis*) i els matollars de garric (*Quercus coccifera*) i de romaní (*Rosmarinus officinalis*). Donada la localització geogràfica (que comporta unes condicions microclimàtiques específiques), la continua pressió de l'home i la pèrdua de les condicions edàfiques òptimes, comporta que aquesta vegetació en un principi transitòria esdevingui en alguns enclavaments permanent a dia d'avui.

Cal constatar però que, degut als requeriments ecològics de les pinedes, i tal i com ens indiquen algunes de les presents a l'espai, si no hi ha una intervenció antròpica ni perturbacions (com ara un incendi) els pins acabaran arraconats als indrets amb condicions ecològiques més difícils, ja que les alzines, per les condicions d'ombra i d'humitat que creen les capçades dels pins, els acabaran desplaçant, perquè el pi no hi podrà germinar. Aquest fet també ens permet concloure que si no s'hagués transformat aquest paisatge, actualment hi podríem trobar, com a paisatge forestal dominant, un alzinar litoral típic, un alzinar d'obagues calcàries, un alzinar aclarit o amb garric, o un bosc mixt d'alzines i pins.

A grans trets, el paisatge forestal de les Planasses es caracteritza per presentar diferents formacions. En primer lloc destaca l'alzinar que, tot i no aparèixer com a formació sinó només en estat de regeneració en alguns punts concrets, en altres temps havia assolit una certa extensió, sobretot en aquells llocs amb sòls profunds i relativament allunyats de la influència directa del mar. En segon lloc la màquia de garric acompanyada de pins, que ocupa la zona de transició entre la comunitat anterior i les comunitats de penya-segats i de dunes. I en tercer i últim lloc els pins, que es troben en aquells indrets més inhòspits i on qualsevol altre espècie arbòria no pot prosperar.

**LLUÍS PRETEL I HEREDIA
JARDINER**

- Construcció, manteniment i neteja.
- Manteniment de piscines

Tel. 629 18 47 66

Arrels

- TRADUCCIONS I SERVEIS LINGÜÍSTICS -

Veronica Lambert Hall & Stephen Lambert

972 77 63 11 · 972 77 33 66
arrelstraduccions@gmail.com

Boschapi.com

Disseny i arquitectura	Lloguer
Assegurances	Venda
Comunitats	Construcció

Albert Albertí Parés

La torre de Montgó

LA SEVA CONSTRUCCIÓ, FINANÇAMENT I ARMAMENT: UN MISTERI?

Vista de la torre de Montgó. Autor desconegut.

Abans de començar aquest article, voldria fer algunes consideracions prèvies. En primer lloc i abans que res, voldria demanar perdó als lectors del número anterior de la revista, per una afirmació que vaig fer en el meu article sobre Montgó. Vaig parlar d'un hipotètic "barri de les roques" com a nucli primigeni del que més tard esdevindria el Port de L'Escala. Doncs bé, aquest barri no ha existit mai. Tot és fruit d'una mala transcripció meva del "barri de les Corts". La transició que experimenta l'escriptura, de gòtica a humanística, que trobem sovint entre la segona meitat del s. XV i la primera meitat del s. XVI ha fet una part, i la meva imperícia i precipitació, la resta.

Una segona qüestió és el lapsus que es va produir en parlar dels artillers de la torre de Montgó. Vaig esmentar el bateig de tres fills de dos artillers de dita torre a mitjans del segle XVII. Òbviament el lector es va adonar ràpidament que no és en el llibre d'òbits on es localitzen aquestes notícies, sinó en el llibre de batejos de la parròquia del Castell d'Empúries.

Dit això, voldria agrair a la doctoranda de la Universitat de Perpinyà Laia Solé i Valls que em donés a conèixer un document, molt important per aquest article, que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i que utilitzaré a bastament, així com també el seu treball de recerca de màster sobre les torres i masos fortificats de la plana del Montgrí. No voldria tampoc cloure aquestes consideracions prèvies sense donar les gràcies al doctor Pablo de la Fuente per la seva col·laboració i generositat a l'hora de compartir coneixements, donar idees i bibliografia per la gènesi d'aquest article i, sobretot, per la seva humilitat, que no fa altra cosa que posar de manifest la seva indiscutible competència científica. Malgrat

això, em permetré discrepar, amb tot el respecte, d'algunes opinions que sosté a la seva magnífica tesi doctoral sobre les fortificacions reials al golf de Roses en època moderna, que va obtenir el Premi Extraordinari de Doctorat de la UNED del curs 1996-97. Les meves discrepàncies són, sobretot, respecte de la torre de Montgó, que en la seva tesi, no és sinó un aspecte molt marginal que no ha centrat, ni de bon tros, el gruix de la seva documentada investigació. Agrair també al meu amic i company d'universitat (en els nostres temps d'estudiants) Miquel Martín i Serra, escriptor i tècnic de cultura de l'Ajuntament de Begur, les seves observacions i la revisió del text.

Potser abans d'entrar en matèria podríem informar el lector que el present treball tindrà, en tot moment, en compte el meu article en aquesta mateixa revista a l'exemplar del juny de 2013 al qual em referiré sovint, algunes vegades per completar-lo i altres fins i tot per corregir-lo. Ja vaig anunciar llavors que la recerca i el treball d'investigació als arxius podia completar, i fins i tot, canviar les meves hipòtesis de treball.

Aquest article pretén tractar amb cert detall les circumstàncies i el context històric i geogràfic de la construcció, finançament i equipament de la torre de Montgó. Ho faré a partir de l'anàlisi dels arguments que donen, en els seus treballs, el doctor Pablo de la Fuente en la seva tesi doctoral sobre les fortificacions reials del golf de Roses en època moderna¹, i la doctoranda de la Universitat de Perpinyà Laia Solé i Valls en el seu treball de recerca sobre els masos i fortificacions de la plana i litoral del Montgrí en els segles XV i XVI². Per fer-ho, utilitzaré, sobretot, alguns documents notariais, inèdits fins ara, trobats durant la meua recerca a l'Arxiu

Històric de Girona. Em serviré, també, d'un plet entre les universitats (entre els ss. XIV i XVIII universitat és el que avui anomenem Concell Municipal o Ajuntament. El que avui en diem universitat era Estudi General) del Castell d'Empúries i Port de l'Escala i la de Torroella de Montgrí que va de 1704 a 1750, es dilucida a la Real Audiència i tracta "Sobre la posesión de pasar y pescar por el mar que pretende ser de Torroella de Montgrí"³. Aquest plet és interessant perquè en les seves diligències s'inclou el transsumpte d'una part d'un plet anterior, també a la Real Audiència, entre les mateixes universitats i que tracta de la inclusió del port o cala de Montgó a un o altre terme, que comença el 1579 i acaba amb la sentència de 1621. És indubtable que les notícies que ens donen aquests documents, posen en entredit les afirmacions dels autors abans esmentats, sobre el finançament, la data i les circumstàncies de la construcció de la torre.

Però, per què s'han de construir fortaleses i torres de defensa?. Per entendre més bé la decisió de la construcció de la torre, potser caldria dibuixar la situació global de les necessitats fortificatòries de la monarquia espanyola dins el context de l'època. Segons de la Fuente, la fortificació de les costes mediterrànies (...) s'ha de considerar globalment com una mesura defensiva i una de les causes principals que la determinarà serà la pirateria, originària fonamentalment del nord del Magrib⁴. Aquesta pirateria actuava utilitzant dos tipus d'estratègies: la primera, que suposa operacions amb un nombre important de vaixells i homes dirigides a objectius d'una certa entitat, com són pobles o ciutats més o menys grans. Són el que Braudel en diu operacions de "supercors". Un exemple clar és l'atac i saqueig, l'any 1543, de Cadaqués, Roses i Palamós per part d'una flota de Barba-rossa capitanejada pels seus lloctinents Salah Reis i Hasán Chelebi. La segona modalitat, habitual al litoral del Montgrí, eren les operacions de cors aïllades efectuades per un, dos o tres vaixells com a màxim, que tenien per objectiu masos, barques de pesca o de mercaderies i petits i incipients barris mariners situats a la vora del mar o no massa allunyats de la costa.

L'altra causa que determina la fortificació del litoral és la situació costanera i la proximitat amb el regne de França⁵, nació amb la qual hi ha hostilitats molt sovintejades al llarg dels segles XVI i XVII. Aquesta intenció fortificatòria es concretarà, en el golf de Roses, en un plànol anònim de 1543 fet arran de la visita de l'Emperador Carles a Roses en aquest mateix any i citat per de la Fuente en la seva tesi doctoral⁶, en el qual es pot apreciar la proposta de fortificar alguns punts i construir una torre. Segons Andreu Seguí l'any 1543 va ser un dels moments de major activitat corsària en el litoral peninsular⁷.

Preguntem-nos ara per l'activitat corsària, concretament, a la costa del Montgrí en el segle XVI, què en sabem?. Tenim alguns indicis pel que fa a una data tan reculada com el 1536. A l'Arxiu Ducal de Medinaceli trobem una inquisició feta per les autoritats de la universitat del Castell d'Empúries i un representant del comtat sobre la desaparició d'un patró de Mataró i un mariner, Pau Boter i Joan Perellós, a mans, presumptament d'un mariner grec que va amb ells al port de Montgó el 1536. El navili en qüestió surt de Mataró carregat de teles i després de fer escala a (Calella de) Palafrugell es dirigeix a Cadaqués on deixa la càrrega. Tot seguit posa rumb a Montgó on ve per carregar pedra de calç⁸. El lloc triat, molt probablement, seria prop de la punta del Xeric on hi ha unes pedres que fan una mena de vetes i que tenen l'aspecte d'haver sigut extreïdes a talls. Doncs bé, quan cau la nit el patró, el mariner i l'altre mariner grec (anomenat Costantí) baixen "en terra a passar la nit per por de moros". Dormen en dues barraques que hi ha no massa lluny de

la riba. No seria estrany que una d'elles fos la que es troba a sobre el Port del Rei dins el jardí d'una casa que el seus propietaris (descendents d'uns coneguts metges escalencs) han tingut la sensibilitat de preservar, tot i que només en queden les restes. La memòria històrica situa l'altra una mica més amunt, però no se'n conserva cap vestigi. Encara resten vives, a la memòria d'algun vell pescador, les senyes per calar la "xerxa" a posar "barraca per barraca". Aquest és un exemple ben evident que el perill era real i obligava els mariners a prendre certes precaucions. Això passa el mes de juny. L'existència de les barraques (en cap cas diu botigues) mostra com hi devia haver una certa activitat al port de Montgó en aquella època, que jo mateix posava en dubte en el meu article sobre Montgó en el número passat de la revista. Les restes de la pedra de la punta del Xeric ens mostren que no devia pas ser un fet aïllat el carregar pedra de calç. Per contextualitzar millor l'activitat de la pirateria a la costa del Montgrí, tenim un altre document de l'abril de 1593 que és un memoràndum fet pel síndic de Torroella i dirigit a " Juan Icart Balla General de Cathalunya pel Sindic de la Universitat de Torroella de Montgrí (...) havery en la falda de aquella (muntanya del Montgrí) algunas calas o parts don samagan en ditas calas turchs, moros y altres enemichs de la Sta. Fe Catholica y de V. magestat los quals prenen molts vexells y en particular estos anys una galera de V. magestat anomenada la galera de Isol y encativava molts personas y algunas vegadas arriba fins serca la fortalesa de les medas"⁹. En el marc d'aquest mateix document hi ha la declaració de diversos testimonis, un dels quals, Nicolau Güell de Llabià, il·lustra prou bé la situació en aquells moments: "(...) guardaria (es refereix a una hipotètica fortalesa al Cap d'Oltrera) que no poguessen passar alguns vexells de moros per la mar que es y passa entre dita illa gran de la dita meda y dita montanya com ses vist moltes voltes passar fustes de moros per alli y sagrestar les botigues del port de Estertit y pendre barques y anar a pendre aygua dolça del rech de moli o de dit riu de Ter (...)"¹⁰. Del mateix any, concretament de l'abril de 1593, en el marc del plet que es celebra a la Real Audiencia entre la universitat del Castell d'Empúries i la universitat de Begur, en què els emporitans denunciaven els pescadors begurencs per pescar sense llicència a les mars de d'Empúries tenim una declaració dels cònsols emporitans. En aquesta declaració, diuen que destinaran una part de les multes imposades als infractors "(...) y qui pendra dits contrafahents y la gran tertia part a la dita universitat del dit castell y terme de Empuries per obras y reparo de las murallas de dit castell y fortificatio en artilleria per dit castell y terme d'Empuries, attes lo gran perill tenen y passen los habitants del dit Castell y terme de Empuries per los molts moros y corsaris van y saquejan tota aquesta costa de marina"¹¹. Veiem, doncs, quina era la situació en els anys en què es decideix fortificar la costa, i en concret, edificar la torre de Montgó.

El doctor de la Fuente en la seva tesi doctoral fa un documentat relat sobre la decisió de l'emplaçament i construcció de la torre a Montgó. Concretament esmenta la relació feta per l'enginyer Jorge Fratin l'any 1587 de totes les torres que s'han de construir a la costa catalana. Una d'aquestes torres es proposa "al mongon e nel golfo de rosas, otra torre y guardara su agua"¹². El mateix de la Fuente afirma que el fet de protegir els punts d'aigua per evitar que els pirates poguessin fer aiguada era una forma molt efectiva de lluitar contra la pirateria a les nostres costes, per tant, una raó prou important per emplaçar una torre a Montgó. Ho hem vist perfectament en el relat del testimoni anterior (en el cas de la Torre de Norfeu es donen les mateixes circumstàncies). Un altre argument de pes era, també, la protecció d'un important punt de pesca i d'extracció de corall. Tenim documentada l'extracció de corall

a Montgó i a l'Escala (aquesta cala, amb tota seguretat sense població estable en aquest moment) com a mínim des de 1543, fins al moment, la referència més antiga que coneixem d'època baix medieval i moderna. Això ho sabem per una inquisició procedent de l'Arxiu Ducal de Medinaceli sobre "les circumstàncies de la mort d'un noi estranger, el cos del qual ha estat trobat mort sobre les roques i vora el mar a l'escala"¹³. També era tingut Montgó per un acceptable port de refugi, com molt bé afirma l'expert de la Universitat de Torroella en "l'acte de visura" que es fa el 1612, dins el context de la controvèrsia judicial entre les dues universitats que es dilucida a la Real Audiència per la possessió de la cala o port de Montgó abans esmentat" (...) a cers ab dita montanya de Mongo ahont esta fabricada la dita torra en lo qual port poden estar moltas galeras y vaxells segures de temporals"¹⁴. És a dir tres raons de pes: l'aigua, la pesca, el refugi pels vaixells. Laia Solé hi afegeix, encara, una altra raó que seria la de complementar la línia estratègica defensiva que formarien la fortalesa de les Medes i el presidi de Roses¹⁵

Pedrera de la punta del Xeric. Col. de l'autor.

Per de la Fuente sabem que a partir de 1564 el duc de Sogorb i comte d'Empúries cedeix tota la competència en la defensa de la costa a Andreu de Biure, comandant cap de les tropes reials acantonades al Comtat d'Empúries¹⁶. Per tant, la qüestió de la defensa del litoral i les fortificacions havien passat a la jurisdicció reial, per això és un enginyer del rei el que decideix l'emplaçament d'una torre a Montgó. Teòricament, però, la construcció de la torre havia d'anar a càrrec de la universitat en qüestió. Així passa amb les torres del cap de Creus i de Norfeu, que són pagades per les universitats de Cadaqués i Roses, respectivament, encara que en el cas d'aquesta última, es beneficiarà d'una petita part del Donatiu que fan les Corts de Montsó el 1585 per a finançar la fortificació del litoral¹⁷. Potser així es rescabava els habitants de Roses per les penalitats que havien de passar per allotjar les tropes de la fortalesa situada en aquesta plaça. Afirma de la Fuente que no tenim cap prova que la torre de Montgó fos finançada amb càrrec al Donatiu ni "tenim coneixement de cap lliurança

procedent dels cabals reials"¹⁸. Tant de la Fuente com Laia Solé afirmen que si la torre no es va pagar per aquests dos sistemes, llavors la va pagar en la seva totalitat o en part la universitat de Torroella, fins i tot, el seu equipament. No deixen d'esmentar el cas de la fortificació de les Medes en què sí que està documentat el finançament per part de la vila de Torroella de Montgrí. Solé Valls sosté que també aquesta última universitat va contribuir en el finançament del presidi de Roses¹⁹. Justifica de la Fuente i també Solé Valls l'atribució del finançament de la torre a la Universitat de Torroella a partir de la barreja de circumstàncies, al meu entendre no prou ben ponderades, com són els drets de pesca i extracció de corall sobre la cala de Montgó, que es dilucidaven a la disputa judicial de 1579-1621, les proves aportades a aquest procés i els drets d'explotació del massís del Montgrí concedits a Torroella per un privilegi reial el 1599²⁰.

Anem per parts i analitzem la situació dels conflictes territorials entre les dues universitats, que ens aportarà una mica de llum a aquest embolic. Del plet al qual es refereix el doctor de la Fuente de 1579 que es dirimeix a la Real Audiència i que acaba amb la sentència de 1621, fins al moment de redactar aquest article el coneixem parcialment a través de quatre fonts. La primera és una petita part d'aquest procés conservada a l'Arxiu de Medinaceli²¹ que consta de 38 folis dels quals 15 són transcripcions de la sentència en llatí i en castellà. Per tant, si descomptem aquests quinze folis i cinc més de la caràtula, signatures notarials i formalitats, ens quedem amb divuit folis escrits en lletra processal que no donen per molta informació. La segona és la sentència en llatí que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó²². La tercera la tenim a la sentència del plet de la Muntanya Gran de 1758 amb una referència a aquest procés de tretze línies impreses a la pàgina número nou del document. I la quarta i més important és un transsumpte parcial d'aquest plet fet en un altre plet que es porta a la Real Audiència entre les universitats de Torroella de Montgrí i del Castell d'Empúries sobre el dret de passar per les mars de Torroella²³, que ja hem esmentat abans i que comença el 1704 i acaba el 1750. Aquest transsumpte sol, conté molta més informació que tots els altres junts. Precisament és en aquest document, del qual no va disposar el doctor de la Fuente ni la doctoranda Solé Valls, on trobem la informació més valuosa, ja que disposem de 24 folis que inclouen les parts més importants de les diligències, a parer dels cònsols emporitans, que són els que les fan transcriure. Val a dir, perquè el lector es faci una idea de l'extensió que podia arribar a tenir un plet d'aquestes característiques, que el plet de la Muntanya Gran tenia originalment uns 1600 folis, el del delme del peix a Empúries, començat a finals del segle XVI en té 550, el de la universitat de St. Pere Pescador contra la universitat del Castell d'Empúries per la delimitació dels termes del segle XVII en té 120 i l'esmentat amb la nota a peu de pàgina número vint-i-tres en té 238. Per tant, en el millor dels casos, disposaríem només d'un 25% de la informació (encara que, potser per Empúries, la més rellevant).

Per tant, quan aquests dos autors apuntalen la seva hipòtesi de la financiació de la torre de Montgó per part de la Universitat de Torroella referint-se als drets de pesca sobre Montgó, a la valoració de les proves en el primer procés esmentat i als drets de la universitat de Torroella sobre la Muntanya del Montgrí, no hi podem estar d'acord. Aquests autors parlen de la torre, esgrimint arguments d'analogia amb altres torres i fortaleses situades a prop com són la de Norfeu, la del cap de Creus i la fortalesa de les Medes, o només a la llum de la sentència de 1621 i la referència breu que es fa, d'aquesta sentència, a la sentència del plet de la Muntanya Gran de 1758; sense disposar de les proves aportades pel síndic emporità a les

diligències, les quals, conegudes només de manera molt incompleta i parcial a través de les sentències, o no són valorades correctament, o són directament desconegudes.

Pel que fa als drets de pesca, és veritat que a la sentència de 1621 queda reflectit que Torroella cobrava drets a Montgó per aquest concepte. Però no sabem si els cobrava a tots els pescadors, només als que venien de l'Estartit (els mateixos torroellencs), als de Palamós o Calella de Palafrugell (que els tenim documentats en actes notariais a partir de l'últim terç del s. XVI), a tots els d'Empúries, només a alguns i els altres es negaven a pagar... Pel que fa als pescadors de Begur sabem que no havien de pagar el delme del peix que agafaven a les mars del terme de Torroella "per raho de cert contracte y concert que tenen fet ab lo patrimoni real de sa magestat (...) pagan quísem any a dit patrimoni real ho al molt llustre balle general en nom desa magestat quoranta ho sinquanta lliures"²⁴. És a dir, sospitem que el dret de cobrar el delme era contestat per alguns pescadors, segurament la majoria, d'Empúries. Per això se suscita la primera controvèrsia judicial entre les dues universitats, en aquest cas, pel que fa a la cala o port de Montgó. Si tenim en compte que aquest pretès dret de Torroella és discutit pels emporitans i que la sentència definitiva que atorga el port de Montgó a Torroella no veu la llum fins el 1621, en el moment de construcció de la torre (en algun moment entre el 1587 i el 1599, i ho explicarem seguidament) no hi havia cap seguretat que el desenllaç del plet hagués de ser favorable als torroellencs, i per tant, que tinguessin en el present i en el futur, el dret indiscutible de cobrar el delme del peix i corall, i sobre aquest dret i aquests emoluments es pugui dir que es va finançar la torre. El mateix passa amb l'atorgament per part del rei dels drets de la muntanya del Montgrí a Torroella, que es produeix el 1599, data en què la torre ja està construïda. Abans d'això, ningú podia tenir cap seguretat d'aquesta gràcia reial, i per tant, hauria sigut temerari sufragar les despeses de construcció d'una torre esperant un retorn dels diners invertits sobre uns beneficis que no hi havia cap seguretat d'obtenir. Al nostre entendre, aquests arguments no són prou consistents, perquè no existien, o no estaven consolidats al moment de la construcció de la torre.

En "l'acte de visura" (que no és més que un reconeixement sobre el terreny per part de tres pèrits) que es fa el 1612 en el context del plet de 1579-1621 ja citat, l'expert que defensa els interessos de la Universitat d'Empúries, el notari de La Bisbal Francesc Marsal, esmenta com a arguments que afavoreixen la pretensió emporitana per la possessió del port o cala de Montgó, dos documents, fins ara desconeguts i molt importants, respecte dels drets per edificar la torre i al seu finançament. Diu Marsal "es necessari advertir que quant los Jurats del dit Castell de Empurias volgueren constituir y edificar la torra qui es ala part de tremuntana de dit port de Mongo obtingueren Llicentia del Secreste Real del dit Comptat de Empurias com consta en poder de Llorens Cardo Notari publich dela dita Vila de Castello de Empurias a setze de maig de Mil cinc cents vuytanta set per dit Sindich de Empurias exhibida (del qual es vol molt valer lo expert de dita Vila de Torroella pera contra dit Sindich de Empurias) lo qual Secreste Real ab dita Llicentia expressament diu que dona Llicentia y facultat a dits Jurats de Empurias de construir y edificar la dita torra en lo lloch o Cala ques diu o anomena lo Mongo Scituada dins lo dit terme y parroquia de Empurias (...) "²⁵. Queda clar, doncs, que la iniciativa per edificar i sufragar la torre parteix de la Universitat del Castell d'Empúries una vegada que l'enginyer del rei, Jorge Fratín, fa la seva llista de llocs on seria necessari l'emplaçament de defenses a la costa, assenyalant Montgó com un dels llocs triats. Recordem

el que diu de la Fuente respecte a això "Sobre el procediment emprat per Fratín per realitzar la selecció, sabem que va actuar a partir d'una llista donada al comte de Miranda, virrei de Catalunya entre 1582 i 1586, per " *paesanos, marineros y particulares de la qual se sacaron de 28 que son menester* "²⁶. Una mica més tard afegeix l'expert emporità "Mes avant seha de advertir que quant dits Jurats de Empurias (vehentse impossibilitats de poder sustentar dita torra) la renuntiaren ma y poder de la Magt eo del Exm Lloctinent General del present Principat, qui ales hores era ab paraulas expressas, se diu ab dita renuntiatio que en lo Comptat de Empurias Scituat dins lo present Principat hi ha un port vulgarment dit de Mongo com es de veurer en poder de Antoni Pasqual Notari publich de Perpinya Scriva de la Cort de la Capitania General dels Comptats de Rossello y Cerdanya a deu de juny de Mil cinc cents noranta vuyt (...) "²⁷. No ens ha sigut possible localitzar l'original d'aquests dos documents. Quant al primer, Llorenç Cardó, notari, actua a Castelló de 1571 a 1596. Tenia 26 llibres de notes i 28 manuals, desafortunadament, tots s'han perdut. Pel que fa a la localització de l'altra acta del notari Antoni Pasqual, les meves temptatives a l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals a Perpinyà, no han donat resultats. Pel que fa a aquest últim document, el verb "sustentar" és molt important, i més endavant veurem per què.

Els cònsols i jurats del Castell d'Empúries volen edificar una torre a Montgó a partir del 1587. El 1598 hi renunciaven, per motius econòmics. Renunciaven a edificar-la o a continuar-la?. Què vol dir sustentar?. Que no es veuen capaços de començar-la?. Que no poden seguir amb la construcció?. Que l'han acabada i no poden fer front a les despeses del seu manteniment i equipament?. Difícil d'esbrinar sense disposar del document complet.

La primera pregunta que ens hem de formular és quan es comença a construir aquesta torre. Fins ara sabíem pel doctor de la Fuente que s'havia edificat pels volts de 1599. Però Laia Solé esmenta un document tan sorprenent com desconcertant: el memoràndum fet pel síndic de Torroella de Montgrí l'abril de 1593 i dirigit a Don Juan Icart, Balle General de Catalunya²⁸. Què és aquest document?. Bàsicament és la petició d'aquesta Universitat de Torroella, a través d'aquest síndic, perquè el rei els concedeixi en emfiteusi l'establiment de la muntanya del Montgrí. Per això es val de la declaració de sis experts. Tres no tenen cap relació amb l'esmentada muntanya i els altres tres sí, en són pràctics, segons afirmen²⁹. Un dels arguments per aconseguir aquesta cessió és el perill de moros, que s'amaguen a les cales de la falda de la muntanya per poder fer les seves malvestats. Argumenta el síndic que amb els censos que obtindria la Universitat de Torroella dels subestabliments emfitèutics, podria construir, a càrrec seu, una fortalesa al cap d'Ultrera des d'on es tindria contacte visual amb la fortalesa de les Medes i (sorprenent!) amb la torre de Montgó³⁰. Això ho afirmen cinc dels sis testimonis; un d'ells "(...) se creu que sis feya dita fortalesa en dit cap d'Ultrera se descobriria la torra de Montgo que es a la volta de cerç vers lo Comptat d'Empuries y ques vindria a correspondre de tal modo que lo port de montgo, algunas calas mes de les que alt tinch dit que y ha entre dit cap de ultrera y montgo serien guardades". Encara un altre expert "(...) y tambe se creu y te per cert que sis feya dita fortalesa en lo dit cap de Utrera se descobriria la torre de Montgo que es a la volta de cers a la banda del comptat de empuries y ques vindrien a correspondre de tal modo que lo port de Montgo y algunas calas que y ha mes de les que dalt tinch anomenades y son entre lo dit cap de Ultrera y lo port de Montgo serien molt ben guardades". I encara un altre dels testimonis, aquest habitant a la Parròquia d'Empúries, Jaume Antoni de Rechs, afirma "(...) y es veritat que sis feya

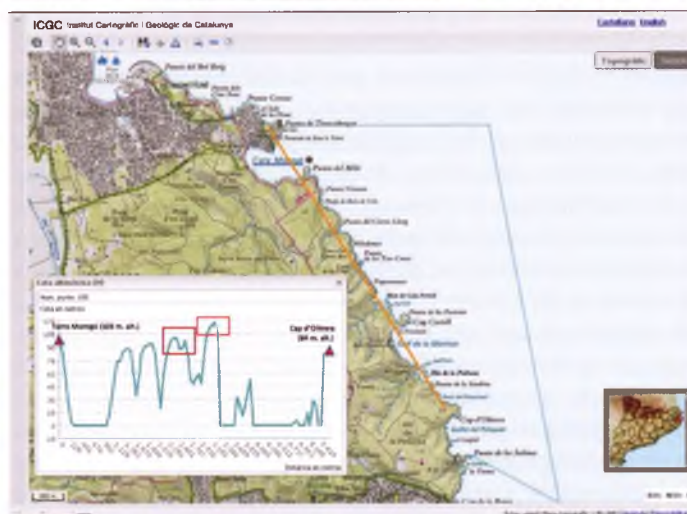
una fortalesa en lo cap de ultrera se guardaria que los moros nos porien amagar en ditas calas ni en la llla gran dela meda porque no sols serian descuberts pero encara ab artilleries los ne traurian, e tinch per molt cert ques correspondria dita fortalesa ab la torra de montgo de tal modo que ningun vexell de moros ni de altres de anamichs de la Sta fe Catholica y de sa magestat nos porien amagar ni aturar en tota aquella costa ni en cala ni part alguna”³¹.

Sabem amb tota seguretat que el 1599 la torre ja disposa de guarnició i està operativa, per un acte de venda feta a Torroella davant notari, el quinze de desembre d’aquest any que comença així: “Bernardus Albert (...) solidatus fortalicii de mongo in villa turricelle de monte-grino habitator (...)”³². No sabem si ja disposa d’artilleria, qüestió que tractarem més endavant, però, com a mínim, està acabada i en funcionament. Si sabem que no es comença abans de 1587 i no s’acaba després de 1599 seria lícit, doncs, preguntar-nos sobre què és el que veuen els testimonis que actuen com a experts per part del síndic de Torroella, en l’acte de reconeixement de la muntanya abans esmentat. Veuen una torre acabada?. Veuen una torre en construcció?. No veuen cap torre i coneixen que efectivament a la muntanya de Montgó està prevista la construcció d’una torre i parlen d’un futurible com si ja existís realment?. La primera hipòtesi casaria malament amb el document notarial per part de la universitat emporitàna de renúncia a la torre el 1598 “per no poder sustentar-la”. La segona hipòtesi seria, al meu entendre, la més plausible, ja que no entraria en conflicte amb cap dels dos documents abans citats i permetria sostenir que Empúries hauria pagat, com a mínim, una gran part de la torre. Si fos així, seguiríem ignorant qui hauria pagat la resta. La tercera hipòtesi, que seria la que permetria sustentar la data de construcció afirmada pel doctor de la Fuente, seria la més complicada d’acceptar i la seva plausibilitat rauria en l’argument del futurible abans esmentat. Les dues primeres hipòtesis posarien en entredit les aportacions que fa de la Fuente en el sentit que el projectista de la torre va ser l’enginyer Jerónimo Marqui, ja que la data de construcció no concorda amb els anys d’actuació d’aquest enginyer que dona el propi autor. El mateix passaria amb el mestre d’obres Pedro Abril.

En realitat, però, la torre de Montgó no es veu des del cap d’Oltrera. Això es posa de manifest a poc que es faci una comprovació sobre el terreny. Hem demanat el parer d’un expert del Departament de Geografia de la Universitat de Girona, en David Pavón, que amb l’ajut del satèl·lit, un topogràfic i un perfil plani mètric de la costa ens ha aclarit els dubtes que ens poguessin quedar. No eren fonamentades les suposicions dels experts respecte del contacte visual amb la torre de Montgó des d’una hipotètica fortalesa al cap d’Oltrera. Entremig dels dos punts que estan a 105m. sobre el nivell del mar la torre i 84m. sobre el nivell del mar el cap, hi ha alguna penya que s’eleva gairebé 120m. sobre el nivell del mar. Tenint en compte això, el punt més alt de la hipotètica fortalesa s’hauria d’eleva uns 46m. sobre el cap d’Oltrera per poder albirar la torre de Montgó, cosa inversemblant per una torre de defensa de l’època.

Velem, doncs, que la data de construcció pot aportar-nos alguna pista pel que fa al finançament de l’obra.

I de l’autoria de la construcció, què en sabem?. Quan a Geronim Perpinyà, expert nomenat pel síndic de Torroella per defensar els seus interessos en el famós “acte de visura” de 1612 li toca exposar els seus arguments, esmenta de la seva pròpia boca “(...) y també per lo acte de stabliment o llicencia de poder fer y construir la torra o fortalesa en dita montanya de Mongo

Universitat de Girona. Departament de Geografia.

exhibit també per lo dit Síndic de Empúries”³³. Aquest expert intervé abans que el de la Universitat d’Empúries i esmenta una prova que més tard exhibeix l’expert emporità. Per tant, hem de suposar que abans de fer la declaració, totes les parts coneixen les proves que es presenten i, si vol, pot donar arguments per rebatre-les en la seva intervenció. Veiem ara un dels arguments del representant emporità: “Quant y mes que nos pot ni deu pensar que dits jurats de Empúries haguessen construhida dita torra en lo lloch a hont esta tant serca de dit port de Mongo sino fora estat dit port llur y compres y enclos dins los limits de dit terme de Empúries que altrament se ha de creurer la hagueren edificada dits jurats en altra montanya o puig dels que son mes cerca del dit Castell de Empúries y de la cala o port que a notorio se sap que es del dit terme de Empúries anomenat la Scala de Empúries”³⁴. Totes les parts coneixen la llicència per poder edificar la torre. L’argument emporità que ve a dir que seria absurd pensar a fer una torre per protegir un lloc que no és de la seva jurisdicció, es podria haver girat en contra del seu defensor, perquè el representant de Torroella podria haver afegit que encara més absurd seria pagar una torre en un lloc que, clarament i sense discussió, està fora dels seus límits territorials, si no servís per protegir una cala que no fos manifestament clar que pertanyia a la jurisdicció de la universitat de Torroella. A vegades, però, els silencis són més eloqüents que les paraules; el representant torroellenc no esmenta, en cap moment de la seva intervenció, cap mena de contribució dels seus patrocinats a la construcció i finançament de la torre. Si aquesta hagués existit, hauria sigut un argument poderosíssim per defensar la pertinença del port de Montgó al seu terme, i és inversemblant no haver-lo utilitzat. Si anem una mica enrere trobem un altre silenci clamorós, el del Síndic de Torroella quan el 1593 argumenta que amb els censos que obtindrien de la muntanya podrien edificar una fortalesa al cap d’Oltrera que enllaçaria

visualment amb la torre de Montgó (que està en construcció o ja està construïda en aquest moment). Si el que volen és la cessió de la muntanya, quin argument haguera sigut millor per convèncer Sa Magestat que mostrar-li el cas de la torre de Montgó per demostrar les seves intencions. Això en el supòsit, com afirmen de la Fuente i Solé Valls, que la universitat de Torroella hagués o estigués contribuint a l'edificació de la torre. Ni una sola referència al cas de Montgó. Insisteixo en què els representants de Torroella tenien ocasions sobrades per reivindicar la seva actuació respecte de la torre. No ho fan. Encara més, a finals del segle XVI, les queixes de la universitat de Torroella sobre la precària i insuficient fortificació de les Medes són constants. La Meda petita no es torna a fortificar fins el segle XVII, en què també es construeix la torre del cap de la Barra, llocs molt més vitals per Torroella que Montgó i que, en tot cas, haguessin absorbit els recursos disponibles d'aquesta universitat.

El següent document que analitzaré, fa encara més evident la construcció de la torre de Montgó per part de la universitat del Castell d'Empúries. Ho veurem tot seguit. Abans he parlat de l'equipament de la torre i la seva artilleria. Què en sabem?. Qui la va pagar?. Anem una vegada més a la tesi doctoral de Pablo de la Fuente "Com a conclusió, podem observar una certa comunió d'interessos entre la Monarquia i la universitat de Torroella, ja que creiem que a partir del finançament de l'obra de la torre i del seu armament, aquesta universitat va comprar els drets pesquers sobre la cala (...). Una dada que apunta encara més el fet que fos aquesta universitat la que assumís els costos de construcció i equipament, la trobem precisament en el moment que es procedeix a artillar la torre de Norfeu, la qual, tal com veurem, es construirà posteriorment a la de Montgó. Malgrat que el Privilegi concedit a la vila de Roses apuntava clarament que el manteniment, la dotació de la torre de Norfeu i artillar-la anava a càrrec de la Corona, en el moment en què es va executar aquesta operació els oficials reials van voler que aquest càrrec l'assumís la universitat de Roses, ja que tot i el Privilegi, aquesta pràctica havia estat realitzada amb les altres. Suposem que aquesta referència és clara cap al cas de Montgó, encara que en relació a la via concreta de finançament, creiem que, igual que l'actuació fortificatòria a les illes Medes a mitjan segle XVI, aquesta va poder ser finançada, en bona part, a través dels beneficis obtinguts pel rei dels impostos marítims sobre la vila de Torroella, la qual cosa encara associa més el tema de la financiació a la defensa de l'explotació econòmica de l'entorn immediat"³⁵.

Fins ara el que coneixem del seu armament, ho sabem a partir de les investigacions del doctor de la Fuente fetes a l'Arxiu General de Simancas, en què parla que el tinent de la torre, Montserrat Riera, informa el 1606, que es veuen obligats a tirar amb arcabús, falconet i sacre per un episodi amb una galiota corsària³⁶. En la seva tesi doctoral el doctor de la Fuente argumenta que el pagament de l'equipament de la torre és un indicatiu també del pagament de la seva construcció. Això ho diu respecte de la torre de Montgó. Fa un argument d'analogia amb les torres de Norfeu i cap de Creus³⁷. Si això és així, aquest seria l'argument principal, seguint el seu raonament, que mostraria que la torre de Montgó no va ser pagada per la universitat de Torroella.

A vegades la recerca en els arxius és feixuga i estèril per la manca de resultats. Però altres el treball té la seva recompensa. Aquest és el cas del document notarial que hem localitzat a l'Arxiu Històric de Girona i que veu la llum per primera vegada. Està datat el 20 de maig de 1601 i fet pel notari de Torroella Antoni Ballia. És un document d'entrega d'artilleria, que més tard especificarem, per part dels "honorables Andreu Vinyas

negociant de la vila d'Empúries, Antoni Carreras de les Corts i Pere Perantoni de Vilanera de la parròquia d'Empúries, ambdós pagesos en l'any present i corrent cònsols de dita Universitat d'Empúries". Ho fan davant els testimonis següents: Miquel Nater de la vila de Torroella i Sebastià Barrera del lloc de Celrà "militus sive solidatorum turris dicte de mongo per Universitatem hominum locii castrii de emporiis dicte diocesis ut dicitur fabricatae"³⁸. És a dir, aquesta acta es fa davant "dos militars o soldats de la torre dita de mongo per la universitat dels homes del lloc del castell d'Empúries de la dita diòcesi es diu que l'han fabricada". Aquest, al meu entendre, és l'argument quasi definitiu, que juntament amb els que he exposat una mica abans, provarien que la torre de Montgó ha estat edificada i pagada, si no en la seva totalitat, sí en la seva major part (aquí vull que la prudència presideixi les meves afirmacions) per la universitat del Castell d'Empúries i que la universitat de Torroella no ha intervingut per res ni en la seva construcció ni en la seva financiació.

Esquerra: canó sacre. Dreta: canó mig ribadoquí.
Foto cedida pel Museu de l'Exèrcit de Toledo amb autorització per a la seva publicació.

A qui s'entreguen aquestes peces d'artilleria? Doncs al lloctinent-capità de la torre de Montgó que és Francesc Martines, el primer comandant de la torre que coneixem. Val la pena transcriure part d'aquest document per la seva importància:

"(...) sen testimoni que com per part de dita Universitat en despassats sia grat suplicat al Excell señor Lloctinent general del present principat de Catalunya y Comptats de rossello y cerdanya se servis y fos de son real servey donar guarnitio de artilleria per dita torra per a deffentio dels llochs circumvesins. I axi sa Excell. haia provehit per dita torra un sacre de malega de pes de vint y un quintars y quoranta tres lliures de pes de malega, raventat cerca de la boca, ab conditio empero que dita Universitat hagues de fer adobar aquells y dos bardoquins de pes qui feu de sis quintars. Los quals sacre y bardoquins dita Universitat fos tinguda y obligada en entregar a dita torra o al lloctinent de aquella en nom de sa magestat y que fins y a tant fossen per dita Universitat entregats, estaguessen a carrech de aquella (il.legible) veritat que dita Universitat haia feta adobar dit sacre molt be y de manera que vuy aquell esta y es apte y ben sufficient per a tirar y valerse dell, dit sacre y aquells dits bardoquins

haia dita Universitat entregats a dita torra e ho al dit Lloctinent ab ses gornions de corenyes y carretes y altres coses necessaries. Com ara ocularment se veu aquells estar assentats y posats çoes lo hu de dits bardoquins sobre la volta de dita torra y laltre bardoqui sobre la mija volta de aquella que es la astancia mes alta de dita torra. Requieren per so a dit Francesch martines lloctinent de capita de dita torra que diga si te per haguts y rebuts los dits sacre y bardoquins, per quant dita Universitat no enten que de aqui al devant stigan ni hagin de estar a carrech de aquella pusque ha fet y ha complit lo que tenia obligatio en fer adobar dit sacre y aquells dits bardoquins, aportar com de fet ha fets aportar a dita torra a hont ara com dit se veuen esser y estar ab dites gornions y a tot punt per a tirar y valerse delles. Y axi y perso requeren dit nom que de tot per descarrech de dita Universitat sia llevat acte. Dit Francesc martines lloctinent per aquest acte respon dient que ell te per rebuts per compte de sa magestat los dits sacre y bardoquins y diu y afirma, com be es axi la veritat, que lo dit sacre sta molt ben adobat y gornit y tambe gornits dits bardoquins de totes les dites gornions axi y de tal manera que estan posats a tot punt de y terme per a tirar y poderse valer dells, sempre y quant que de assi al devant se offeresca occasio y que te provats los dits sacre y bardoquins perque ne ha tirat de tots ells y han feta molt bona prova (...)”³⁹.

El text bé mereix un petit comentari. La torre està acabada el 1599, i no té artilleria fins el 1601. Veiem que les autoritats emporitanes reclamen insistentment l'equipament artiller. Finalment el Lloctinent general del Principat destina tres peces per a la torre, un sacre i dos “bardoquins” que, en realitat, són dos ribadoquins. El terme “bardoqui” és una corrupció lingüística molt corrent a l'època. Aquestes peces pertanyen al que Francesc Barra el 1642 en el seu Tractat d'Artilleria (únic en català en aquesta època) qualifica com “peces del primer genero” és a dir, en paraules del mateix tractadista el sacre i els dos ribadoquins són “peces inventades per ofendre lo enemich lo mes lluny se pot, y axi mateix defensarse lo mes lluny se puga” front a les peces del “segon genero” que servien per batre posicions i fortaleces a distàncies més curtes amb un calibre de bala més gran. Els ribadoquins els descriu com “peças molt xicas”⁴⁰. El sacre pesa 21 quintars i 43 lliures que traslladat a quilos fa la respectable xifra de 891 kg. Consultat el Sr. Germán Dueñas, especialista en artilleria d'època baix medieval i moderna, adscrit al Museu de l'Exèrcit de Toledo, opina que amb aquest pes i per la naturalesa de la peça, podia tenir una llargada de 2.5m. i un abast efectiu aproximat de 1200m. Tot i que el document no ens informa del calibre podem suposar, segons dit expert, que podia arribar a tirar boles de 3kg de pes com a màxim. Sabem també que era una peça que provenia de la fàbrica d'armes i pólvora de Màlaga. Aquest no és un fet banal. La foneria de Màlaga comença a actuar a l'últim quart del segle XV i deixa de fer-ho al final del primer terç del segle XVI que és quan la factoria passa a Sevilla. Això vol dir que, en el millor dels casos, la peça té més de setanta anys i a més està rebentada prop de la boca de foc. Moltes dificultats devien passar les autoritats en aquells moments que no poguessin proveir d'armament millor la torre. Per força havia de ser una peça antiquada i en desús que es rescata per cobrir, més malament que bé, unes necessitats en un lloc secundari com eren les torres litorals. Els ribadoquins no necessàriament havien de ser tan antics, doncs es comencen a fabricar el segle XV i se'n continuen fabricant al llarg de tot el segle XVI. Els que s'entreguen per la torre de Montgó pesen cadascú 249.3 Kg. Tenen un abast efectiu de 400m. i llencen boles de 1.5kg com a màxim. No refereixen cap tara però no

tenen curenya ni guarniments, que les autoritats emporitanes estan obligades a proveir. Els jurats emporitans, a més, han de portar les peces fins a la torre, que donat el pes i el dificultós accés a la muntanya, devia ser una tasca força complicada. Però no només això, sinó que també han d'emplaçar-les a l'interior del recinte. La peça més gran i una de petita al primer pis, sobre la cisterna, i l'altra petita a la plataforma superior.

Les peces es fa constar que s'han provat i estan en bones condicions d'utilització. Aquest és un punt molt important. Totes les peces, en aquella època, s'havien de provar segons una sèrie de protocols establerts per a cada tipus de peça, per evitar defectes de fabricació en la fosa i en els aliatges dels metalls. Entorn d'això hi havia tota una picaresca per part dels fabricants per dissimular possibles falles i una altra per part dels adquirents per tal de posar-les al descobert. Sembla que les de la torre de Montgó passen la prova satisfactòriament. Cosa que certifica la bona feina feta pels emporitans.

Però preguntem-nos on fan arreglar els cònsols emporitans les peces. Qui els proveeix dels guarniments necessaris i les posa a punt?. No ho sabem. Però, quina relació tenien pagesos, pescadors, mercaders, negociants, etc amb les armes de foc?. Pel que fa a les armes lleugeres, sabem que els masos fortificats tenien armes que, generalment, es trobaven a la torre. Disposem per la primera meitat del segle XVI d'una inquisició feta per les autoritats del comtat “contra els qui han entrat a casa d'en Pere Puig de Cinc Claus el deu de setembre de 1539 de nit amb anim de robar i s'han endut varies armes de foc i espases d'una torra que te a casa seva”⁴¹. Una mica més tard tenim dos inventaris que són molt eloqüents. El primer d'un dels masos dels Rechs el trenta-un d'abril de 1594 en què el propietari confessa “que té a la torra una gerra ab un poc d'oli y un arcabus”⁴². L'altre del mas de la Torre Feliua a les Corts l'onze de setembre de 1597 que té “a la cambra de la torra una gerra de dues botes per tenir oli i una altra de mitja bota, un canó de arcabus amb un tros de fusta y un canó de arcabus sense gorniments”⁴³. El que trobem aquí no és molt diferent del que hi devia haver a molts masos del país (sobretot els que es trobaven a prop de mar). Laia Solé ens en ofereix un exemple amb un inventari de la Torre Bagura a l'Estartit el 1628 en què hi trobem dos arcabussos, dos recipients amb pólvora i tres escales⁴⁴. I de l'artilleria, què en sabien els nostres convilatans dels canons?. Pel memoràndum de 1543 fet arran de les negociacions per la permuta del Comtat d'Empúries sabem que “La vila de Empurias es de quinze o dieciseis casas, es cerrada de buena muralla de piedra y cal junto a la marina, hay Castillo del Señor en el qual sta castellano con dos piessas de bronzo buenas y otras de fierro, puedese fortificar muy bien (...)”⁴⁵. Aquestes peces, o altres de semblants, continuen a les muralles del Castell d'Empúries el 1593, segons hem pogut veure en la declaració dels cònsols abans esmentades. Però no només tracten amb artilleria situada a terra. També disposen d'embarcacions, en principi mercants, artillades. Bona prova d'això és el procés que inicia el comerciant del Castell d'Empúries Pere Verdalet el sis de setembre de 1612 davant les autoritats comtals per tal que intervinguin, pel segrest d'una barca de la seva propietat que li fou presa en el port de Marsella, davant la negativa de les autoritats locals a aplicar justícia. El testimoni de Verdalet és ben explícit en la seva declaració: “(...) era en quieta y pacífica possessió de tenir una barcha y ab aquella navegar per la mar aportant mercaderias de una part a altra en la qual possessio es grat verat. Per quant en lo febrer proxim passat anant dita barcha carregada de blat que venia de la romania (és refereix al port de la ciutat de Roma) per lo mal temps lo patro anava ab dita barcha senentrava en lo moll de la vila de la Ciutat de la provensia provensana a hon ab molta altra gent prengueren

la dita barcha ab lo blat y paper y demes coses hi havia en dita barcha y artilleria, sens donar ne raho al patro de dita barcha (...)"⁴⁶. També és cridat a declarar Hieronym Serra "*negociator Castrii de Empuriis*" que declara: "me digueren que lo dit Pere Verdalet havia pagat tres cents vuytanta ducats per la barcha a soles ab la artilleria, velam y de part del ormeig (...)"⁴⁷.

Així, doncs, els nostres avantpassats de la Parròquia d'Empúries, en principi pacífics ciutadans, tenien més tracte amb les armes del que podríem pensar, i segurament disposaven d'algun lloc, taller o artesà a qui acudir quan tenien problemes amb l'artilleria. De moment, però, no ho coneixem. Com tampoc coneixem cap acció amb aquestes peces durant el segle XVI. Cosa estranya si tenim en compte que aquest segle va ser de forta activitat corsària a les nostres costes. Notem que l'escrivà diu que tenen dues peces de bronze bones i altres de ferro. Les peces de ferro es fabricaven durant el segle XV. A partir del segle XVI varen anar essent substituïdes per les de bronze. Van quedar obsoletes per imprecises i poc fiables (explotaven amb molta facilitat, sense mostrar senyals aparents de perill, matant o ferint els servidors de la peça) i entrat el segle XVI quedaven ja com una relíquia a les muralles de les viles que anys enrere se n'havien servit. També s'esmenten les muralles, que forçosament havien de generar despeses de reparació i manteniment, despeses habituals a totes les viles fortificades en aquesta època, que només coneixem per finals del segle XVI, i per a principis del segle XVII. De ben segur que els protocols notariais ens han de donar encara moltes sorpreses pel que fa als emporitans.

Notem que dels quatre militars que hem citat en aquest article i que pertanyien, en diferents moments, a la guarnició de la torre, dos d'ells resideixen a Torroella de Montgrí. Hem de suposar que provenen de la guarnició destinada a la fortalesa de les Medes que desvia una part del seu personal a la torre de Montgó. Aquesta mateixa guarnició devia estar integrada per un nombre significatiu de soldats residents a Torroella. Imaginem que el criteri de proximitat devia ser important per assignar les dotacions de les fortaleses.

A títol anecdòtic, a Simancas, investigant sobre la torre de Montgó, vaig anar a caure sobre un llistat dels soldats de la guarnició de Roses amb una petita descripció antropològica de cadascun d'ells. Ja que per les exhaustives investigacions del doctor de la Fuente ens és una mica familiar Montserrat Riera, tinent de la torre de Montgó, veiem ara com ens el descriuen. El document, en el qual s'hi van fent anotacions i que comença, aproximadament, el 1610-12 (no podem precisar), ens el presenta com "*barbi rubio, mediano, de 44 años*". Ens informa també que mor el vint de desembre de 1616. Al costat seu en la llista tenim un tal Guillermo Cedeño que ens diu que és "*barquero de las Medas de 1616 a 1618, hijo de Juan natural de Torroella de Mungrí, pequeño, cano, gran frente y flaco de rostro*". I així tots els soldats adscrits al presidí de Roses. Repassant les característiques físiques de la guarnició trobem una proporció notable d'homes amb tares físiques de tota mena que són, probablement, conseqüència del seu ofici. Descripcions com "*mellado*", "*cojo*", "*le falta un ojo*", "*cicatriz en la mejilla*", "*sin oreja izquierda*" etc, sovintegen⁴⁸. Es veu ben clar que eren gent d'armes.

Fem, per acabar, una breu panoràmica general del que jo he titulat el misteri de la torre de Montgó i deixem assentats alguns punts sobre els quals es basa la meva hipòtesi.

No coneixem ni un sol document que provi, i ni tan sols que insinuï, que la torre de Montgó va ser edificada i/o finançada per la universitat de Torroella de Montgrí. L'atribució de la

construcció de la torre a Torroella es basa en suposicions, indicis indirectes coneguts només parcialment (les sentències judicials i no les diligències dels processos ni les proves aportades), i en arguments d'analogia amb altres casos similars. Fins avui tampoc coneixíem cap prova documental que atribuís la construcció de la torre a la universitat del Castell d'Empúries. No és estrany, doncs, que els autors que han escrit abans sobre aquesta qüestió, hagin estat confosos per la manca de fonts documentals. Els representants de la universitat de Torroella tenen sobrades ocasions per defensar la seva hipotètica actuació a la torre. Ni tan sols rebaten els arguments emporitans en aquest sentit. Guarden silenci. Molt probablement perquè aquesta hipotètica actuació no ha existit mai i no cal ser defensada. A l'època, resta clar que la torre l'ha de construir i pagar la Universitat del Castell d'Empúries donat que es troba en territori de la seva jurisdicció, i per tant, no es genera documentació per demostrar aquest fet, com sí que ho hauria de fer Torroella al donar-se un cas d'extraterritorialitat. Malgrat això, el Castell d'Empúries acredita la concessió per part de les autoritats reials del privilegi per edificar la torre, paga l'armament, l'emplaça a la torre i ho deixa clar en un document notarial, de la lectura del qual es desprèn que és assumit per la comunitat que la torre ha estat "fabricada" (en paraules de l'època) pels homes de la Universitat del Castell d'Empúries.

Pel que fa a la data de la construcció, certament el document de 1593 capgira la idea que en teníem. No sabem quan es comença, en algun moment entre el 1587 i el 1593. Sabem quan està acabada, el 1599. Entremig, misteri. S'entreveu que la construcció pateix dificultats de tipus financer, per això la renúncia de 1598. Però en el moment de la renúncia no sabem en quin estat es troba. Tampoc sabem qui va acabar i pagar aquesta etapa de la construcció, cas que la torre no estés totalment acabada. Si hagués estat la universitat de Torroella no hauria perdut l'oportunitat de posar-ho de manifest en les ocasions que havia tingut. Una altra possibilitat seria que el verb "sustentar" es referís a l'armament de la torre. Pel que fa a aquesta qüestió l'acta notarial de 1601 ve a capgirar moltes de les coses que es tenien per certes. En aquest cas i després de les reiterades peticions de les autoritats emporitanes, en el sentit de demanar l'equipament de la torre amb artilleria (cosa que hagués correspost a la universitat del Castell d'Empúries) i després que la torre s'hagués acabat el 1599 i disposés de guarnició, s'hauria arribat a una solució de compromís: les autoritats reials cedeixen algunes peces obsoletes, avariades i sense els equipaments necessaris per ser operatives i la universitat s'encarrega de fer-les "adobar", provar-les, dotar-les dels guarniments necessaris, portar-les fins a la torre i emplaçar-les al seu interior.

Ens podem imaginar els esforços que va suposar pels nostres avantpassats emporitans l'erecció d'aquest punt de defensa a la muntanya de Montgó. Una universitat molt més modesta que la dels nostres veïns de l'altra banda del Montgrí, va saber-se esforçar i desviar una gran part dels seus, de ben segur, escassos recursos, per dotar els confins de la seva migrada jurisdicció d'un sòlid baluard defensiu. I tot plegat per protegir aquells dels seus habitants que en èpoques tan remotes i perilloses, s'aventuraven a pescar, corallar i fer servir el port de Montgó com la seva segona casa. Qui sap què deu pensar ara la, en altre temps, orgullosa torre, quan des de la seva privilegiada i centenària talaia veu en què hem convertit la muntanya de Montgó i el nostre poble de l'Escala els que ens reclamem (no sé si massa dignes) successors dels esforços integrants d'aquella noble i vella Universitat del Castell d'Empúries. Si mirem el nostre entorn i ens parem un moment a reflexionar, no podem més que pensar que hem pagat un preu molt alt per un progrés massa groller.

NOTES

- 1 DE LA FUENTE, Pablo "Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna" Brau ,Figueres 1998
- 2 SOLÉ i VALLS, Laia "Plaine et littoral de la commune de Torroella de Montgrí : ses diversités géographiques ,ses mas et ses fortifications (XV et XVI siècles)".Mémoire de master II. Université de Perpignan. Faculté des Lettres et des Sciences Humaines .Département d'Histoire des Arts et d'Archeologie. Année Universitaire 2008-2009
- 3 ACA, Real Audiencia. Pleitos civiles 20036
- 4 DE LA FUENTE, Pablo op. cit. pag. 22
- 5 Ibídem pag. 22
- 6 Ibídem pag.22
- 7 SEGUÍ BELTRAN, Andreu "¿Cómo defender un archipiélago rodeado de enemigos ?. Las Baleares en la guerra hispano-otomana(1492-1574)". Trabajo de investigación. Máster en Historia del Mundo. Institut d'Història Jaume Vicens Vives. UPF curso 2012-2013.
- 8 AMCE, ADM fons Ampurias num. doc 4286
- 9 ACA, Reial Patrimoni, Processos, 1593 n° 1 Ae
- 10 Ibídem
- 11 ACA, Real Audiencia. Pleitos civiles 18723
- 12 DE LA FUENTE, Pablo op. cit. pag 296
- 13 AMCE, ADM fons Ampurias num. doc. 4042
- 14 ACA, Real Audiencia. Pleitos civiles 20036 pag. 207-208
- 15 SOLÉ I SANS, Laia op. cit. pag 100
- 16 DE LA FUENTE, Pablo op. cit. 330
- 17 Ibídem pags. 300-301
- 18 Ibídem pag. 299
- 19 SOLÉ VALLS, Laia op. cit. Pag 100
- 20 DE LA FUENTE, Pablo op. cit. Pag 300; SOLÉ VALLS Laia op. Cit. Pag 100
- 21 AMCE, ADM fons Ampurias num. doc. 10642
- 22 ACA Real Audiencia, Conclusiones civiles 1621-22
- 23 ACA ,Real Audiencia, Pleitos civiles 20036
- 24 AMCE, ADM fons Ampurias num. doc. 10642
- 25 ACA, Real Audiencia, Pleitos civiles 20036 pags 216-217
- 26 DE LA FUENTE, Pablo op. cit. Pag 295
- 27 ACA, Real Audiencia, Pleitos civiles 20036 pag 217
- 28 ACA, Real patrimoni, Procesos 1593 n° 1 Ae
- 29 Ibídem
- 30 Ibídem
- 31 Ibídem
- 32 "Bernat Albert (...) soldat de la fortalesa de Montgó, habitant a la vila de Torroella de Montgrí".AHG Fons notarial, To 141
- 33 ACA, Real Audiencia, Pleitos civiles 20036 pag 209
- 34 Ibídem
- 35 DE LA FUENTE, Pablo op. cit. pag 300
- 36 DE LA FUENTE, Pablo Fulls d'Història Local. Montgó 1, num 70
- 37 DE LA FUENTE, Pablo op. cit. pag 301
- 38 AHG, Fons notarial To 150
- 39 Ibídem
- 40 BARRA, Francesc, " Breu Tractat de Artilleria " Barcelona 1642
- 41 AMCE, ADM fons Ampurias num. doc. 4313
- 42 AHG Fons notarial Ua 45
- 43 AHG Fons notarial To 159
- 44 SOLÉ VALLS, Laia op. cit. pag 109
- 45 AGS , Diversos de Castilla, Relación del valor del Condado de Ampurias, posesión del Duque de Segorbe. 40-10
- 46 AMCE, ADM fons Ampurias num doc 10289
- 47 Ibídem
- 48 AGS Contaduría del Sueldo -2ª Legajo 98-1

Martí Guillem Sureda

**RENAULT
L'ESCALA**

**Mecànica i pneumàtics
Planxa i pintura
Vehicles nous,
Km. 0 i gerència**

Closa del Llop, 34 - 17130 l'Escala
Tel. 972 77 23 01 - Fax 972 77 42 27
info@costabravanord.com
www.costabravanord.com/renaultlescala

FARMÀCIA BALLESTA

Rosa-Maria Ballesta Llinàs
Av. de Girona, 25
17130 l'Escala (Girona)
Tel./Fax 972 77 15 75

L'ANTQUARI

RESTAURANT PIZZERIA

Passeig de Riells, 58 · 17130 l'Escala
Tel. 972 77 28 86 · 629 28 30 03 · www.lantiquari.com

L'HAM 1962

joieria-rellotgeria

c. Maranges 5, 17130 l'Escala-Empúries
972 77 08 53 · lluis-guillot@hotmail.com

Quintana

PERRUQUER

PERRUQUERIA PER A HOMES

C/ Germans Mas Ferrer, 21 · 17130 l'Escala · T. 972 77 21 89

FORN EMPÚRIES

C/ Closa d'en Llop, 54 · 17130 · L'Escala
Tel. 972 77 46 12

BODEGA · ENOTECA
ELS BARRILS

C. Alfolí, 8 · 17130 l'Escala · Tel. 972 77 01 98

www.elsbarrils.com

www.priscoelectronica.com

PN
PRISCO
ELECTRÒNICA
NETWORKS

PRISCO mobile

La bomba. Un poble ple d'històries

"Aquest poble és ple d'històries" li vaig dir al meu fill de vuit anys tot caminant per la platja.

"Ho sé", diu, "en sento tot el temps". Durant aquells dies d'estiu a l'Escala vaig compartir amb ell anècdotes sabudes de quan era petita, algunes de les quals he acabat de formalitzar amb els anys, a

partir de converses escadusseres a la taula familiar. Li he explicat, per exemple, com els meus avis es varen conèixer i festejaven tot caminant pel "Camí dels enamorats", una via idíl·lica guarida de pins que segueix una línia costera de platges imponents per la seva bellesa, fins a les ruïnes gregues i romanes d'Empúries.

Diego, fill de l'autora de l'article, al monòlit dedicat a Martí Rouret.

Havent nascut i viscut a Mèxic, és per a mi una experiència estranya romandre en aquest indret. Places públiques i carrers, els noms d'algunes botigues i, fins i tot, un parell de formacions rocoses del mar tenen el poder de remoure alguna cosa dintre meu que amb prou feines puc reconèixer. Com si fossin peces d'un trencaclosques emocional, s'ajunten en silenci insinuant el que podríem anomenar un sentiment de pertinença a distància. I, no obstant això, m'agrada tant passar els estius aquí! Un recó profund i inexplicable de mi mateixa em diu que sóc a casa.

Aquesta és la raó per la que em va afectar tant que un diumenge de fa dos estius hagués viscut un incident que va caure veritablement com una bomba sobre la meua agradable estada.

El meu pare, el meu fill i jo vàrem fer un dinar amb una tia i la seva família. La meua àvia paterna, Anna Rouret, i el seu pare, Martí Rouret, eren germans. Havíem compartit un

deliciós arròs negre en un dels bons restaurants del poble i, tornant a casa, ens vàrem aturar a la Plaça de Pequín, que duu també el nom d'en Martí, qui va ser un destacat polític durant la República; un membre del cercle íntim del president Lluís Companys.

Vàrem decidir fer fotografies davant del grup al davant d'un petit monument dedicat a la memòria del meu oncle. Era un moment emotiu i significatiu. Hi havia tres generacions dempeus al costat de la discreta placa col·locada en una de les cantonades de la plaça, just al costat del lloc on hi havia hagut Can Rouret, la residència ancestral de la família.

En algun moment, d'anys més durs de l'exili, aquella casa de pedra blanca va ser venuda i posteriorment destruïda. El nou edifici és una amarga metàfora visual del que va passar a tot el país durant aquells anys: és una monstruositat de rajola verda, exemple emblemàtic de les tendències arquitectòniques que varen assolir Espanya durant la dictadura de Franco.

Un home vell i coix va sorgir com si vingués del no res i, de sobte, sense que ningú li digués ni ase ni bèstia, ens va preguntar si érem descendents de les persones que havien viscut en aquella casa. Al dir-li que sí, vàrem obrir la porta a un exèrcit de foscos fantasmes que tornaren una vegada més a les nostres vides. Va veure la oportunitat i la va aprofitar. Ens va disparar, sense embuts, dues velles històries que ja coneixíem.

La primera història fou la del bombardeig de L'Escala, el 23 de gener de 1939. Aquell matí sinistre quatre avions italians van llençar 60 bombes sobre la petita vila. No era cap secret que Hitler i Mussolini estaven col·laborant obertament amb Franco per enderrocar la República. Però ningú entenia perquè havien triat, per bombardejar-lo, un poble de pescadors indefensos que no oferia cap objectiu militar. Ells ja havien guanyat la guerra i onades de refugiats ja omplien els camins que conduïen a França.

Una de les bombes va caure a la mateixa plaça on érem llavors. Aquell matí més de set dècades enrere hi havia un munt de nens i nenes jugant. Fins i tot ara m'esgarrijo quan veig la llista de baixes, perquè gairebé la meitat eren menors de vuit anys. No és rar que l'esperit de la vila es fes miques aquell dia. La tragèdia va quedar ben gravada per varies generacions i aquella tarda de diumenge també va arribar al meu fill.

Durant estades anteriors a L'Escala havíem parlat sovint amb persones que havien perdut familiars en aquell bombardeig. L'avi d'un amic, per exemple, estava visitant a la seva germana

Josep Maria Murià, pare de l'autora de l'article, amb Joan Torras, un bon amic.

quan els avions van agredir la casa. Ella estava protegida per la paret de la cuina, però quan el fum es va dissipar, el primer que va veure van ser les restes sagnants del seu germà...

El germà del meu pare, Guifré, tenia tres anys. Com cada matí estava jugant a la plaça poc abans de l'atac. La seva àvia devia mirar-se'l des de la finestra quan una germana d'aquesta va decidir portar-los a ell i a un altre nen, si fa o no fa de la mateixa edat –en Joan Torres- al camp de futbol. Quan el parell de vailets van tornar de la seva curta excursió, els cadàvers dels seus amiguets estaven dispersos per tot arreu. La segona història que ens va engegar l'home de la plaça és un rumor, un mite que va marcar la meua família d'una manera decisiva; com una maledicció que perfora les parets del temps: la culpa del bombardeig es va penjar a la nostre porta. D'acord amb la imaginació compartida del poble, alimentada segurament amb mala fe, el president Companys estava amagat a can Rouret. Els avions anaven per ell i el meu oncle, que suposadament era a la casa també... És per això que érem culpables de les morts d'aquelles víctimes.

Les reaccions per aquest atac verbal al nostre clan van ser diverses. La meua tia va sospirar avorrida i no va dir res. Ha sentit la història tantes vegades... El meu pare, que és més emocional, li va dir quelcom a l'home aquell i va abandonar l'escena per evitar que la confrontació s'agreugés. Els ulls perplexos del meu fill em miraven fixament, buscant una explicació al seu abast. Aquesta és la meua resposta, així quan creixi podrà veure com funciona la memòria col·lectiva quan s'amaneix amb la brutícia de la guerra i d'alguns homes i dones.

L'Escala, famolenca i atemorida per tres anys de violència brutal, així com per les notícies d'una repressió sense pietat sobre els vençuts, va tenir fills ansiosos de complaure als nous governants que es van posar en contra de la meua família. Els van marginar d'una manera tan cruel que, fins i tot aquells que aparentment no tenien res a témer, tard o d'hora van preferir tancar la casa i marxar cap a Mèxic.

S'ha demostrat que el President era camí de La Vajol en el moments que l'Escala era massacrada. Tothom ho sabia. Martí Rouret era a Barcelona organitzant la retirada del govern. Està ben documentat que la batuda va ser part d'una campanya per atacar als milers de civils desarmats

Placa en record del bombardeig de l'Escala.

que buscaven desesperadament refugi a l'altre costat de la frontera francesa. L'objectiu principal era causar pànic entre la població local.

Recerques realitzades a l'Arxiu de l'Aeronàutica Militar a Roma, van trobar que el matí d'aquell dia cinc avions van enlairar-se a la base de Mallorca per atacar Port de la Selva, situada al nord de l'Escala, formant els tres llocs una línia recta. Però hi havia núvols cobrint l'objectiu. És per això que al tornar van decidir deixar la seva càrrega mortal sobre l'Escala. De fet, un informe mostra que el nom d'aquest poble va ser escrit amb llapis al costat de l'altre que era tatxat.

Més enllà de l'evidència, el que és veritablement pervers d'aquesta història és com una comunitat pot donar la culpa de l'agressor a la víctima. Jo no hi trobo cap connexió lògica, fins i tot suposant l'error de que un peix gros hagués estat amagat en aquella casa. El bombardeig d'objectius civils s'ha considerat sempre un crim de guerra i un insult a la decència humana. També és una violació bàsica als principis més elementals del dret internacional.

La reacció local a l'atac és també una demostració claríssima de com funciona el totalitarisme: donant la culpa als oprimits per les atrocitats comeses pels opressors.

L'autora de l'article i el seu fill al passeig d'Empúries.

La història del bombardeig de l'Escala és una mostra de com el règim de Franco va gaudir, durant tantes dècades, de l'atribució d'assassinar persones innocents, mentre els sobrevivents els paraven l'altra galta i assenyalaven, en aquest cas particular, a la meva família com a culpable.

La nit posterior a l'incident amb el vell vaig tenir un somni. Dins de la casa de rajola verda hi havia una piscina petita i immensament profunda. Talment com en un "cenote" maia es podia veure el fons distant a través de les seves aigües cristallines. Em vaig despertar amb la convicció transparent de conservar les arrels que em lliguen, igual que a la meva família, amb aquest lloc, i una clara intenció de sumar-me a la lluita per rescatar la memòria de la Guerra Civil.

Vaig començar per casa. Després d'un dia agradable a la platja, vaig portar al meu fill una altra cop a la plaça i li vaig explicar tota la història de l'atac. Vàrem trobar-hi la senyal d'on va caure exactament la bomba i vàrem parlar dels petits que varen morir en aquell absurd.

Parlàrem d'història i de política. Em va preguntar si Hitler, Mussolini i Franco eren cosins i si la nostra família era famosa a causa de la bomba.

Li vaig respondre que, encara que no fossin cosins, tenien les mateixes idees, però que amb poques honroses excepcions, el món només ha condemnat els dos primers. I li vaig dir que, si no necessàriament famosos, els membres de la nostra família han tingut el valor de lluitar contra aquestes idees de totes les maneres possibles.

El meu fill i jo vàrem parlar molt. Vàrem considerar el que junts podem fer per prevenir la guerra en el futur, així com que el càncer del feixisme es propagui de nou. I vàrem estar d'acord sobre l'orgull que sentim pels membres de la nostra

família: Els escriptors incansables i els valents soldats, els artistes d'avantguarda, les íntegres mestresses de casa i els polítics liberals. I després d'una estona, quan la conversa ens va cansar i es va pondre el sol, vàrem estar d'acord en que hi havia hagut prou històries aquell dia i el vaig portar a prendre un gelat.

Els geògrafs sempre ens recorden que els llocs encaixen amb el significat. Res més cert en aquest bell enclavament de la costa mediterrània; un indret estimat, carregat d'històries que ens visiten durant les vacances d'estiu. El meu fill té raó: les sentim tot el temps.

BIBLIOGRAFIA

Rafel Bruguera. *El bombardeig a L'Escala: Maleïda tramuntana*. L'Escala. Fulls d'Història Local. Núm. 93. Febrer de 2007.

Lurdes Boix. "El bombardeig a L'Escala i Martí Rouret". Girona. *El Punt*. 2 de març de 2007.

Roser Reyner. "L'Escala: buscant els perquès" Girona. *Diari de Girona*.

1 d'abril de 2009

Magalí Murià

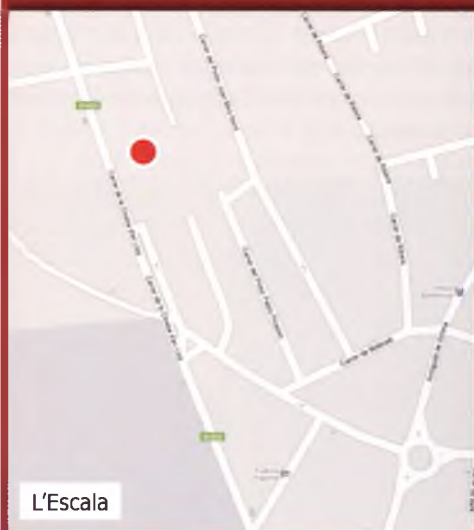
Cedrhe

Centre de Documentació i
Recerca Històrica
de l'Escala

www.cedrhe.cat · cedrhe@cedrhe.cat

SERVEI OFICIAL CITROËN

L'Escala

GARATGE FERRER S. L.

- SERVEI MULTIMARCA
- PLANXA I PINTURA

C. Closa d'en Llop, 81 · 17130 l'Escala, Girona
Tel. +34 972 771 264 · garatgeferrer@gmail.com

GO Karting
L'ESCALA - L'ESTARIT

Pravimar SL • Genimar SL
Apartat de correus 235 - 17130 L'Escala
Tel. 972 77 42 78 - Mòb. 606 38 08 42
Fax. 972 77 47 31
genikart@genikart.com
genimar.escala@gmail.com

mel
Braseria Pizzeria
Camí Ample N. 60/62
17130 L'Escala (Girona)
Tel. 972 77 38 05 - Fax. 972 77 41 19

www.migmelo.com

Joan Lassús, observador meteorològic

RERE LA CÀMERA FOTOGRÀFICA

Tothom associa la figura d'un observador meteorològic amb aparells de mesura, llibretes de dades i, si ens acostem als nostres temps, estacions meteorològiques automàtiques i fulls "d'Excel" plens de gràfiques i números. Aquest concepte d'observador, però, no s'acaba d'ajustar amb la realitat; de fet, tots en som, d'observadors, des de que ens aixequem, traiem el cap per la finestra per veure quin dia fa i quina roba ens hem de posar, fins que traiem les plantes al balcó perquè es reguin amb la pluja.

Els fotògrafs ens poden proporcionar un patrimoni meteorològic exemplar i, més encara, si tenen aquell

do especial de saber captar i immortalitzar aquell instant precís i essencial per a captar un fenomen meteorològic concret. En Joan Lassús i Colomeda (l'Escala 1901-1996) era un d'aquells personatges amb un talent únic per copsar l'ambient, l'entorn, els paisatges de l'Escala i, de retruc, els fenòmens meteorològics, entrant de ple en el terreny de l'observació meteorològica. El seu arxiu fotogràfic, entre les dècades dels anys 40 i 70 del s. XX, està farcit d'instantànies d'episodis meteorològics històrics, quotidians i singulars, i en aquest article s'en farà un repàs. Cal fer constar que aquests fenòmens, exceptuant episodis històrics, són recurrents i es poden seguir copsant avui en dia.

LA VISIÓ D'UN EPISODI HISTÒRIC: LA FREDORADA DE 1956

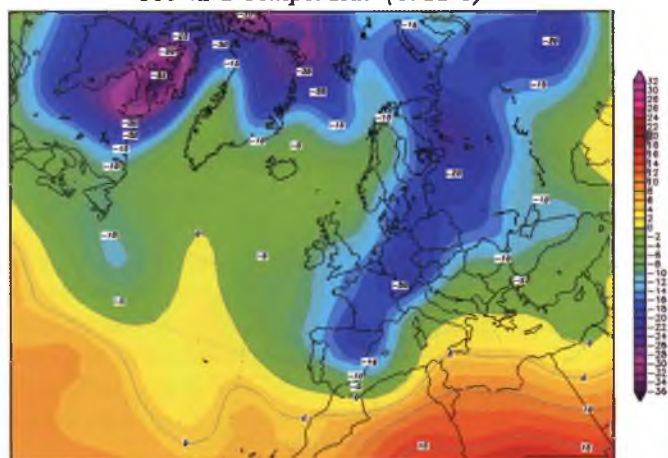
Després d'un gener suau i d'un hivern que fins aleshores passava amb més pena que no pas glòria, es va encetar febrer amb una irrupció freda d'origen siberià que es perllongà fins la tercera setmana de mes, quan els fronts i borrasques atlàntiques van guanyar la batalla al fred continental.

El dia 2 de febrer s'iniciava la glopada freda, acompanyada d'una intensa tramuntanada. El primer embat de la fredorada duia una massa d'aire continental glaçat, i alhora sec, amb temperatures de fins a $-14/-15^{\circ}\text{C}$ a 1.500 m d'alçada, però el plat fort arribà a partir del dia 13, quan una reactivació del passadís de nord i provençal féu arribar la isoterma a -18°C en alçada. Aquestes temperatures a capes mitges es van traduir en màximes que vorejaven el grau positiu i mínimes que van davallar dels -10°C ; fins i tot en alguna de les jornades, les màximes es van quedar en valors lleugerament negatius, un episodi extrem que no s'ha tornat a produir fins a dia d'avui.

Aquestes temperatures i la forta gropada de tramuntana, superior als 100 km/h, van provocar que els esquitxos i el ruixim de mar es glaçés quasi instantàniament al tocar la superfície de les roques i també de les barques a la platja. Els caramells de gel a l'arc de la platja del Portitxol i la crosta de glaç sobre les barques a la platja han quedat a la memòria de la gent, gràcies a les fotografies d'en Lassús, unes instantànies que, gràcies a la revista *Destino* i de la mà de Josep Pla, van donar la volta a mig món.

11FEB1956 00Z

850 hPa Temperatur (Grad C)

Daten: Reanalysis des NCEP
(C) Wetterzentrale
www.wetterzentrale.de

L'11-2-1956, moment de la segona envestida freda, la Ta. a 1.500m d'alçada arribà als $-17/-19^{\circ}\text{C}$ a la vertical de Catalunya.

Arc de pedra de la platja del Portitxol durant la fredorada de febrer de 1956. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escala.

Barques glaçades a la Platja durant la fredorada de febrer de 1956. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escaló.

LA SINGULARITAT DE LES NEVADES A COTA 0

L'aparició de neu a nivell del mar és un fenomen esporàdic a la nostra regió mediterrània, ja que, a tot estirar, apareix un cop l'any de mitjana, havent-hi anyades on ni es deixa veure.

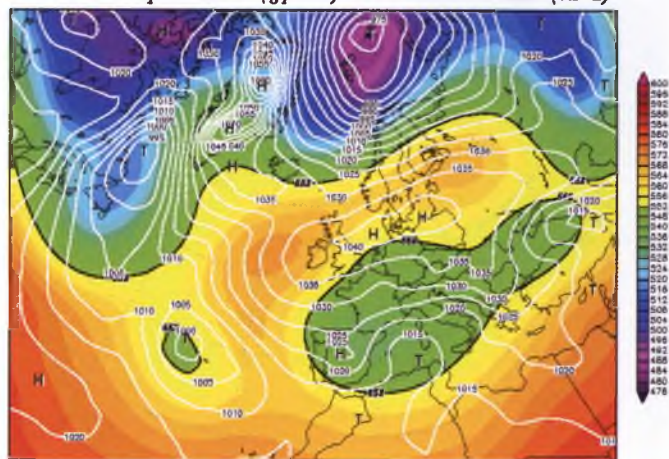
La combinació d'aire fred en alçada i humitat en superfície és, físicament, poc probable, doncs l'aire fred no té capacitat de retenir humitat, o dit d'una altra manera, la condensació d'una gota d'aigua desprèn calor, igualment que la seva congelació. Si a això si suma que, a l'Escaló, les entrades d'aire fred acostumen a portar forta tramuntana, que encara asseca més l'ambient, això encara complica més el fenomen. Durant la segona meitat del segle XX destaquen les nevades de febrer de 1956, desembre de 1962, març de 1964, gener de 1985 i gener de 1986, i de la primera dècada del segle XXI, la del desembre de 2001 i març de 2010.

En Joan Lassús va copsar la nevada de Nadal de 1962 (que va deixar entre 15 i 20 cm de neu a l'Escaló), la nevada del 8 de març de 1964 (amb més de 20 cm acumulats) i la nevada de febrer de 1956, amb una lleugera enfarinada, que va arribar quan s'enretirava l'onada de fred siberià.

Nevada a l'Escaló del 25-12-1962, des del Pedró. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escaló.

25DEC1962 00Z
500 hPa Geopotential (gpm) und Bodendruck (hPa)

Daten: Reanalysis des NCEP
(C) Wetterzentrale
www.wetterzentrale.de

Pressió en SFC i Geop. a 5.500 m d'alçada el 25-12-1962. L'entrada d'aire fred en alçada i la situació de llevant en superfície va afavorir una de les nevades més importants que es recorden a nivell de mar.

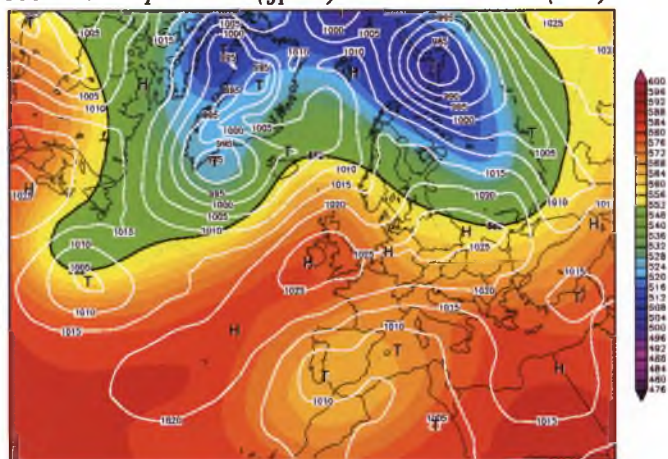
Plaça Victor Català o Sòl d'en Saguer amb un bon tou de neu. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escaló.

LA POTÈNCIA DE LA MAR, ESBOTZADES I LLEVANTS

Les grans llevantades de tardor, hivern i primavera han sacsejat i sacsegen les calmes de la mediterrània. Les capritxoses depressions mediterrànies, o bé el forçament isobàric d'un potent anticicló centreeuropeu, desencadenen temporals de mar, a voltes sobtats (com el de Sant Esteve de 2008) i a voltes progressius (com el del 15 al 19 d'octubre de 2003). Aquests temporals poden arribar a aixecar onades de fins a 9 i 10 metres d'alçada, les quals s'abaten sobre el Golf de Roses, directament encarat a llevant.

La costa de l'Escaló, mig encarada a nord i l'altre mig a llevant, pateix les inclemències dels cops de mar i esbotzades, amb indrets mítics com el Cargol, la Punta, la Timpa, l'Olla i el Passeig. L'octubre de 2010, coincidint amb la festivitat del Pilar, es va entaular un temporal de llevant que es va convertir en el més fotografiat de tota la història, encara més que el temible temporal de Sant Esteve de 2008. Molts anys abans, el 1962, en Joan Lassús havia posat en el mapa fotogràfic un dels fenòmens meteorològics i marítims més impactants: les esbotzades picant a la Roca del Cargol.

16OCT1962 00Z
500 hPa Geopotential (gpdm) und Bodendruck (hPa)

Daten: Reanalysis des NCEP
(C) Wetterzentrale
www.wetterzentrale.de

Típica situació de llevant de tardor, el 16-10-1962. Amb DANA o gota freda en alçada i amb aiguats a la façana mediterrània peninsular i francesa.

Esbotzada picant contra El Cargol, en un dels llevants de l'any 1962. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escaló

LA PERSISTÈNCIA DE LA TRAMUNTANA

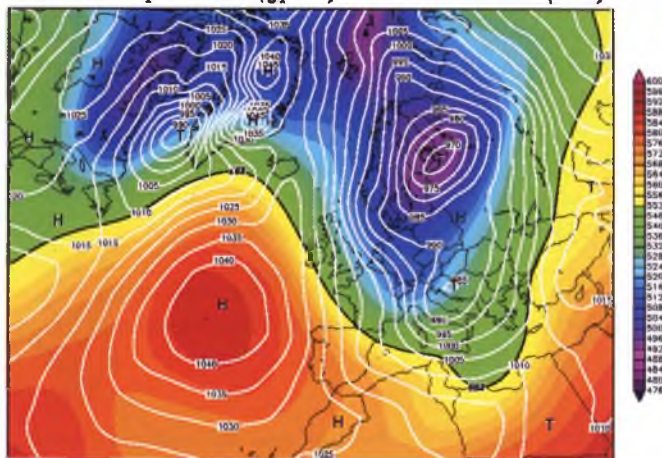
Les estadístiques climàtiques ens mostren que, en el decurs d'un any natural, hi ha entre 115 i 120 dies de tramuntana per sobre dels 50 km/h, dels quals en sobresurten entre 20 i 25 de més de 90 km/h i no pas més de 4 o 5 per sobre els 120 km/h¹. La tramuntana, segons Agustí Jansà, és un vent del nord, fred, intens i que acostuma a bufar durant dies seguits. Per tant, es pot afirmar que la persistència és l'adjectiu més important, quan parlem de tramuntanes, i la potència es presenta en episodis puntuals, majoritàriament d'hivern i primavera. Les tramuntanes d'hivern solen ser fredes i violentes, en canvi a l'estiu no passen de moderades i, fins i tot, poden bufar rescalfades, amb calor molt seca i cremadora.

Repassant l'arxiu fotogràfic de Joan Lassús, cal dir que no té gaires negatius i revelats dedicats a la tramuntana, però algun d'ells serveixen per veure'n característiques singulars. Destaquen dues fotografies d'una gropada encesa, preses des de la Creu i des de la Platja, on es poden observar els altocúmul·s lenticulars, formats a sotavent dels Pirineus, en una clara situació de nord.

Núvols de vent, o altocúmul·s lenticulars, des de la Platja de les Barques en plena situació de tramuntana, l'any 1956. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escala.

14FEB1962 00Z
500 hPa Geopotential (gpm) und Bodendruck (hPa)

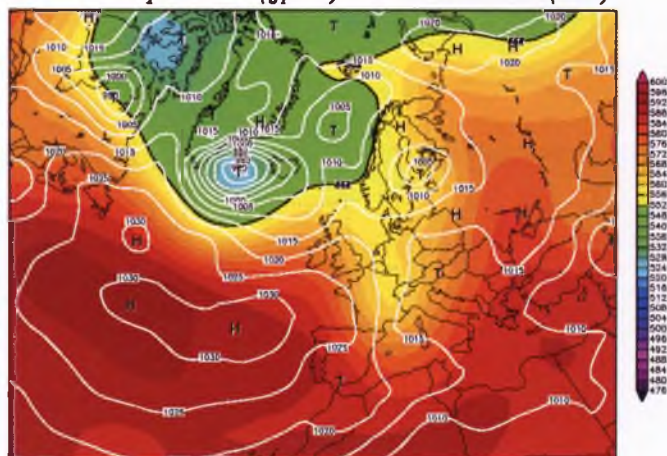
Daten: Reanalysis des NCEP
(C) Wetterzentrale
www.wetterzentrale.de

Un dels exemples de tramuntana hivernal de la dècada dels anys 60: entrada freda polar-marítima, amb isòbares orientades N a S, baixant directes del pol nord.

Tramuntanada des de la Creu. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escala.

07SEP1963 00Z
500 hPa Geopotential (gpm) und Bodendruck (hPa)

Daten: Reanalysis des NCEP
(C) Wetterzentrale
www.wetterzentrale.de

Situació de tramuntana estival potent, corresponent al dia de l'accident i enfonsament del mercant Cotentin a l'Illa Mateua, el 7 de setembre de 1963.

El Cotentin, estavellat contra els esculls i roques de l'Illa Mateua, el 7 i 8 de setembre de 1963. Foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escala.

LA BELLESA DELS GROPS I LA CONVECCIÓ

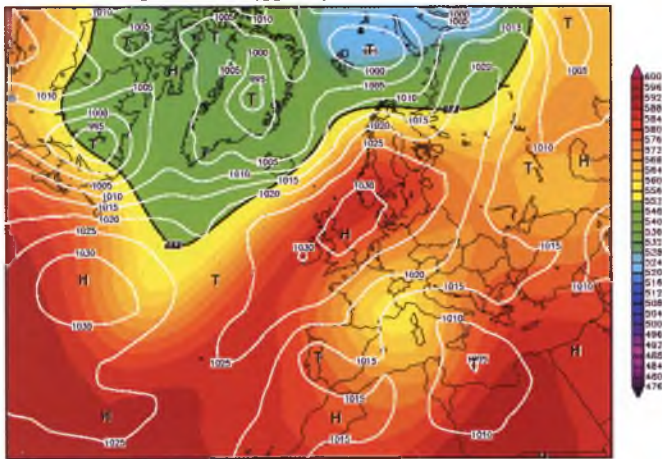
A la primavera, l'estiu i tardor, la combinació d'aire fred en alçada i certa caloreteta o calor a nivells baixos fa que s'activi el transport i intercanvi de calor per convecció de baix cap a dalt. Les corrents convectives travessen els diferents nivells de la troposfera, modificant-ne les condicions d'humitat i temperatura i permetent el creixement vertical dels núvols i nuvolades, que ens molts casos acaben desembocant en potents tempestes de tarda o vespre.

Situacions de pantà baromètric, amb inestabilitat a capes mitges o altes, i situacions amb aire fred en alçada i circulació

d'oest o nord-oest a capes altes, són les més favorables per al desenvolupament de nuvolades, grops i tronades a l'Empordà. Aquestes tronades tenen com origen un petit nuvolet o cúmul que va creixent en alçada i es va inflant fins arribar a un cúmul congestus i, posteriorment, a un cumulonimbus.

Aquest procés va fascinar en Joan Lassús i al seu arxiu fotogràfic es conserven multitud d'imatges dedicades als núvols de grup i el seu creixement vertical sobre la serra de Rodes, les Alberes o l'interior de l'Alt Empordà. Són d'una plasticitat magnífica, ja que en molts casos s'emmarquen dins un panorama d'excel·lent visibilitat.

13 JUN 1968 00Z
500 hPa Geopotential (gpm) und Bodendruck (hPa)

Daten: Reanalysis des NCEP
(C) Wetterzentrale
www.wetterzentrale.de

Pressió en SFC i Geop. a 5.500 m d'alçada el 13-6-1968. L'entrada d'una bossa d'aire fred en alçada, de NE a SO i amb poc gradient isobàric, és propícia pel desenvolupament de grops i tempestes.

Núvol de grup, o cumulus congestus, des del Port d'en Perris mirant cap el NW-NNW, l'any 1956.

foto: Joan Lassús; Arxiu Històric de l'Escala

BIBLIOGRAFIA

Arxiu Històric de l'Escala. Fons fotogràfic Joan Lassús
Museu de l'Anxova i de La Sal (MASLE)

Boix, L. Roura, L. L'Escala, *Imatges de Tres Segles*. Brau Edicions. L'Escala 2002.

Bayés, C. Soler, X. Taulé, G. *El Clima-Quaderns de la Revista de Girona*, núm. 160. Diputació de Girona, 2012.

Trilla, E. *Naufrajis a la mar de l'Alt Empordà*, 2009.

"Scala Hanníbalis" (<http://scalatunel.blogspot.com/es/>) i "El Banc d'en Sinofós" (<http://bancsinofos.blogspot.com/es/>): Blogs d'història i fotografia d'en Lluís Colomeda.

"El Temps a l'Escala" (<http://eltempalescala.blogspot.com>), diversos articles temàtics.

Edicions nº 2, 3 i 4 de la revista "Camí de Ronda", anys 2011, 2012 i 2013. Editada pel CEDRHE.

Arxiu i reanàlisi històric de mapes isobàrics (NCEP-NOAA), www.wetterzentrale.de.

Sergi Corral Buela

NOTES

1 Dades vàlides per al sud del golf de Roses i massís del Montgrí.

Sastreria

Vilabrú

Des de 1892

C/ Port, 30

Tel. 972 77 02 21

17130 L'ESCALA (Girona)

Mar-Flor
Floristes

C. del Mar, 13 · 17130 l'Escala

Girona · 972 77 34 13

marflorfloristes@gmail.com

www.floristeriamarflor.com

KIBUC
mobles i complements

Sancho

Per fi a casa

**tu
fas
kibuc**

c.Closa d'en Llop,1 · 17130 l'Escala

Tel. 972 770 485 · Fax 972 772 705

www.kibuc.com

META
unisex

ORPHOSI
estilistes

c/ Pintor Joan Massanet, 14
17130 L'Escala (Girona)

972 77 41 40

HORES CONVINGUDES

ANUNCIA'T A CAMÍ DE RONDA!

Amb el teu anunci, a més de fer publicitat del teu negoci, estaràs col·laborant en la realització d'aquesta revista, que tracta i divulga la cultura, la història i la gent de la vila de l'Escala.

Comprome-te't amb la cultura de l'Escala!

recercalescala@gmail.com

El tresor dels Maranges

A la memòria de Pere Fages

La història que us presento me la va explicar el periodista i cineasta Pere Ignasi Fages Mir (1942-2012) després d'haver-la sentit contar repetidament al seu pare, el poeta i escriptor Carles Fages de Climent (1902-1968), dels Climent de Castelló d'Empúries. Diu Pere Fages que el seu pare es delectava explicant fets i anècdotes de les cases i famílies patríes de la comarca: els Pagès de Vilatenim, els Ros de les Olives, els Maranges de l'Escala...; els Maranges i els Climent eren entrepresents per la banda Marimon de Corçà. Carles Fages havia tractat els descendents coetanis de can Maranges i a través d'ells va conèixer aquesta història.

Nosaltres ens hem ocupat d'emmarcar-la, documentar-la i posar-la en solfa, tot advertint que el desenllaç final que conta la història podria no ajustar-se a la realitat i per això plantejem una doble hipòtesi que conté un altre final també possible. No cal oblidar que el desenllaç final només és factible al casal del carrer del Tint (avui carrer Maranges) si aquest va ser edificat a la primera meitat del segle XIX no de nova planta, sinó com ampliació de l'antiga casa pairal habitada dels Maranges en temps del nostre protagonista Francesc Maranges Sastre; de no passar al carrer del Tint, pren cos la segona hipòtesi que al final vestim.

Els Maranges de la meitat segle XVIII eren una família hisendada i terratinent poderosa i influent dotada d'un considerable patrimoni. Vivien de les rendes que els retien les propietats que posseïen a l'Empordà, del comerç a l'engròs, del tràfic marítim de mercaderies i de la pesca del corall en una Escala que vivia la seva època més daurada. Aquells Maranges vivien una vida plàcida i altiva i per fugir de la rutina solien anar a Figueres a veure el notari, l'advocat... i a satisfer les seves vanitats. En ocasions, també, cavalcaven l'euga més fogosa o el carruatge que els portava a festes i esdeveniments de Figueres, Olot i potser Perpinyà.

Francesc Maranges havia sortit de casa seva cap al migdia per anar de caçera amb la seva escopeta, però deixem que sigui la partida de defunció, extreta del llibre d'òbits (APE) i redactada pel sagristà Joan Simon, que ens ho conti: "Ab determinació d'anar per al pla o en direcció a Empúries (...), y com fou baix de la Costa, revoca dita intenció, y anà a las sua vinyas (no se sap la hora), que es cerca al Palau; i quan fou alla, a les terra rosas [Terrogès] (...) en lo terreno d'una vinya perduda, que le anomena la vinya de la Solera, se encontrá ab dos ó mes homens de malasvida, que ab una bayoneta neta y resplendent (...) lo assasinaren llevantli la vida ab disset estocadas, las setze mortals (...)".

Casal dels Maranges existent d'ençà mitjan segle XIX potser edificat on els Maranges ja tenien la seva casa pairal als segles XVII-XVIII. Foto: arxiu de l'autor.

Va ser el 24 d'octubre de l'any 1753, una dècada després d'haver-se acabat d'assecar l'estany de Bedenga (o Bellcaire) i un any després que s'enllestís la façana de l'església de Sant Pere, quan Francesc Maranges Sastre, nascut el 1710, vidu de Caterina Molinas (finada el 1733) i casat en segones núpcies amb Caterina Deulofeu, va morir assassinat en circumstàncies estranyes mai aclarides. La família tingué coneixement del fet perquè el seu cavall tornà sol i de nit a casa. Mai es va saber qui l'havia occit però es va parlar d'una venjança política o de disputes familiars.

Partida de defunció de Francesc Maranges, extreta del llibre d'òbits i redactada pel sagristà Joan Simon, que explica detalladament l'assassinat del patriarca dels Maranges. Foto: Rafel Bruguera.

"Despres li llevaren al rellotje, las calsas, mitjas y sabatas (quals cosas no han aparegut, ni la escopeta que a portaba per cassar) y al rossegaren setze o divuit passos". A l'endemà, alertada la seva dona Antònia Deulofeu per l'absència del malaguanyat, el seu germà Joaquim Maranges va poder localitzar el cadàver gràcies a l'olfacte i astúcia del fidel gos del finat. Francesc Maranges seria soterrat a l'església de Sant Pere a tocar la capella del Roser. Devien assistir al sepeli, de ben segur, molts comerciants i hisendats de la contrada i delegats governatius i judicials.

Resulta que el difunt havia venut no feia gaire unes propietats i havia cobrat el preu de la venda en moneda de plata, fet no infreqüent en aquella època. Sembla que malfiant-se d'algú, Francesc Maranges va amagar els diners a casa seva i ho va comunicar a la família tot assegurant que més endavant ja els diria on era l'amagatall. La seva mort violenta i sobtada va impedir-ho, cosa que va fer que els seus hereus sabessin del cert sempre més que hi havia un piló de monedes enterrat però que n'ignoressin el lloc precís.

Francesc Maranges era fill de Josep Maranges Coromina (1668-1752) i Maria Sastre (1684-1746); Josep Maranges havia estat batlle d'Empúries i l'Escala del 1704 al 1706. El seu germà Josep fou administrador de la Reial Duana entre 1720 i 1734 i regidor degà a la dècada dels 40. El seu germà Jaume va ser prior (de nom Josep) de la comunitat servita emporitana de Santa Maria de Gràcia els anys 1763-1768. El seu fill Antoni Maranges Molinas va fer d'anfitrió de Rafael d'Amat i de Cortada (baró de Malda) quan aquest va visitar l'Escala el 1780. Un besnét seu, l'advocat i polític Josep M. Maranges de Diago, va redactar la declaració de drets humans en que es va basar el primer article de la constitució del 1869. Josep Maranges de Marimon, fill del seu germà Josep, va ser el primer de l'Escala d'ençà la seva capitalitat municipal.

Una breu referència de la primera època dels Maranges a l'Escala la va escriure Sebastià Casanovas Canut a les seves memòries que sota el títol *El Manuscrit de Palau-savardera* (XVIII) van editar el 1986 Jordi Geli i M. Àngels Anglada: "(...) trobant-me jo ja d'edat de 20 anys me n'ané de casa. Entre Torroella de Montgrí, Verges y La Escala estigué alguns anys". Devia ser el 1730 quan treballà de mosso un temps: "a La Escala foren en casa de Josep Maranges (...)".

El temps va transcórrer amb aquest record però com que a can Maranges les circumstàncies, de la mà dels seus més distingits prohoms, els van ser al llarg del segle XIX molt favorables aquests no es van preocupar massa pel tresor que sempre, en silenci, els havia acompanyat. Durant

aquest segle, el destí va fer coincidir les famílies Maranges i Climent. El llinatge Climent, originari de Selva de Mar, s'afincà a Castelló al segle XVIII, on amplià el patrimoni i el prestigi "sempre a l'ombra del monestir de Sant Pere de Rodes", escriu Carles Fages de Climent a *Climent* (1969); els Climent "van aplegar un patrimoni considerable, de terres òptimes", va dir Josep Pla.

Dos dels hereus, Enric de Climent Casadevall (1806-1851) i Enric Climent i Vidal (1834-1878), pare i fill, s'erigiren en cacics de temperament liberal progressista. El comandant dels Nacionals, diputat a Corts (1859) i president de la Junta Revolucionària a l'Escala Francesc Maranges Juli (1803-1878) va lluitar primer al costat del diputat Enric de Climent Casadevall i més tard va coincidir amb qui va ser inspector de la Milícia Nacional, diputat a Corts (1854), senador i governador civil de Girona (1868), Enric Climent Vidal. El 1878, curiosament, van perdre la vida tres cabdills i amics liberals empordanesos: Francesc Maranges Juli, pontífex del liberalisme "amb cor i barbes de patriarca"; Enric Climent Vidal, "preparador del truquisme de les eleccions"; Ramon Roger de Maçanet, "gran guerrer popular".

Amb el pas dels anys, però, els hereus Maranges van anar aprimant el patrimoni familiar. A la part final del segle XIX la gent de l'Escala no s'estava de comentar que quan més es feien paleses les dificultats econòmiques dels Maranges, que s'havien convertit en Oliveras, més feien treballar paletes en dissimulades obres al seu casal del carrer del Tint. Eren temps d'estretor i calia cercar el tresor.

No van trobar mai res i com a darrera temptativa van provar amb pràctiques espiritistes tan de moda al tombant del segle. Amb l'ajuda d'un medium invocaven la presència de l'avantpassat Francesc. "Amb molta gràcia el meu pare -recorda Pere Fages- reproduïa les invocacions que començaven demanant respectuosament al difunt que els dones un senyal. A mesura que la sessió avançava i es mantenia el silenci de l'invocat, els descendents Maranges s'engavanyaven i solien acabar increpant aquell ancestre que no volia parlar".

Monedes de plata producte de la venda d'una propietat que Francesc Maranges va aparedar en el casal familiar poc abans del seu assassinat. Foto: arxiu de l'autor.

La narració 'El carcanyol', de Caterina Albert *Víctor Català*, dins el recull *Caires vius* (1907), explica una història similar al cas que ens ocupa. Caterina Albert situa l'inici de la història durant el regnat de Ferran VII i parla d'un casalot escalenc que podria ser el de can Maranges. "El mestre de cases Brianet Molera hi va ser cridat" a les acaballes del segle XIX per tapar per on sortien les rates. "Brianet era coneixedor, com tot el poble, de les rondalles que es contaven del casal (...)".

Els escriptors Caterina Albert *Víctor Català* i Carles Fages de Climent van donar testimoni d'aquesta història tan rocambolesca. Fotos: Arxiu familiar Fages de Climent i Museu-arxiu *Víctor Català*.

"Aquell trau donava al carcanyol d'una volta antiga i era ben bé un catau, però no un catau de rates: o, en tot cas, les rates que l'havien fet eren rates de vint ungles. Allò era or, or! Una moneda estranya, una moneda cairejada, una moneda d'altres centúries. I allí sota, n'hi havia més, tota una gerra, i encara una altra gerra (...)". Nosaltres ignorem, naturalment, si el relat és purament coincident o l'escriptora es feia ressò dels rumors que circulaven per la vila.

Van passar els anys, la família Maranges anava fent la viu-viu... però va arribar la Guerra Civil i la casa pairal dels Maranges fou incautada pel Comitè Antifeixista que va decidir que havia de ser la seu primer de la Col·lectivitat d'Oficis Varis i després de la Col·lectivitat dels Barbers. Mercè Vila diu a *L'Escala 1931-1947*: "Per al seu estatge s'havia començat a arranjar el casal, incautat pel comitè, on la Col·lectivitat d'Oficis Varis havia fet ja alguns treballs com enderrocar alguna paret, posar algun lavabo (...)". En no tirar endavant aquesta col·lectivització, aquella part del casal va ser ocupat per carrabiners i refugiats. La planta baixa contenia els despatxos i les oficines de la Col·lectivitat del Transport.

Caterina Albert, en una carta escrita a Carles Rahola el 4 de febrer de 1938 des de Barcelona, recollida per Narcís-Jordi Aragó i Josep Clara a *Els epistolaris de Carles Rahola. Antologia de cartes de cent corresponents 1901-1939* (1998), diu: "(...) Crech que (Ramon Oliveras Maranges) va tenir un disgust terrible quan van invadir-los la casa de la Escala robant tot lo que hi tenien y destrossant parets y sòls en busca, segons sembla, dels diners que hi podés haver amagats".

No ha quedat a l'Escala, però, testimoniatge oral que pugui certificar el final del que acabem d'explicar. Ignorem si realment en enderrocar un envà l'estiu revolucionari de 1936 algú va veure esglaïat com des de darrere la paret apareixien de cop unes antigues monedes de plata; ignorem també si la troballa es va efectuar realment al casal del carrer del Tint o

en l'antic casal familiar del segle XVIII del qual desconeixen amb certesa la seva localització sinó era ja al carrer del Tint. Sempre més en quedarà el dubte raonable. A Carles Fages de Climent així li ho havien contat. Passem, però, a la nostra segona hipòtesi, que desmunta una mica el final contat però també té aparença de realitat.

Respecte on tenien els Maranges del segle XVIII la seva casa pairal abans de traslladar-la el 1830 al carrer del Tint, he constatat al cadastre de Patiño (1716) que els Maranges tenien en total 6 cases (la més gran, "habitada per son dueño", tenia 17 "aposientos"; on podia ser un edifici tan gran?; també al carrer del Tint?), però totes 6 constaven a l'Escala, o sia, que cap d'elles corresponia al territori estricte d'Empúries. De la mateixa manera s'expressa Josep Maranges al seu *Compendio histórico Ciudad de Empurias* (escrit el 1785 i publicat el 1803) quan el 1785 diu reproduint-hi una carta enviada mitjançant el comte de Floridablanca al llavors príncep d'Astúries Ferran VII que fa referència a unes troballes arqueològiques que vol fer-li arribar: "(...) hallados en las excavaciones de la Ciudad de Empurias, del término de la presente villa, en qual favorido sitio se halla el solar de mi casa (...)".

Finca on durant el seu enderroc els anys 1926-1927 per construir-hi la societat Centre Joventut 'Pequín' van aparèixer unes gerres o caçons curulls de doblons dels quals ningú va saber donar raó. Foto: Joan Clos. Col·lecció: Ildelfons Clos.

Els Maranges del segle XVIII posseïen probablement part de l'illa de cases que avui rau entre els carrers del Port, del Mar i de la Torre i algun altre tros més a migdia. I és aquí on, segons criteri de M.D. Piñero, els Maranges podien tenir la seva antiga casa pairal. Recordi's que quan, als anys 1926-1927, la societat Centre Joventut "Pequín" va fer les obres pertinents per inquirir els seus equipaments a les seves noves dependències, que havien d'ocupar la finca comprada a una tal Ballestera (segons Francesc Sala Balaguer al FHL 72 de gener-febrer de 1999), l'escalenc Pere Feliu (1900-1983), conegut d'ençà de llavors per Pere de les unces, va trobar a la part on havia d'anar l'escenari unes gerres o caçons curulls de doblons -dits també unces- dels quals ningú va saber donar raó.

Aquesta podia ben ser la fortuna que un dia molt llunyà va enterrar aquell Francesc Maranges a qui poc temps després uns malfactors la vida van tallar. De ser així, la versió de la recuperació del tresor contada per Carles Fages, segons el qual uns milicians l'haurien trobat el 1936, seria errada, però cal precisar que qui va tenir més notorietat entre els que van trobar les unces de Pequín i es va guanyar l'àlies acabat d'esmentar va ser curiosament durant el primer estiu de guerra un membre significat de la CNT escalenca. Aquí potser rau la confusió.

Estampa familiar de Pere Feliu (dret a la dreta de la imatge). En Pere seria sempre més conegut per Pere de les unces d'ençà de trobar durant les obres de construcció de Pequín les gerres amb doblons o unces. Foto: arxiu de l'autor.

Confusió en la qual, per acabar-ho d'adobar, contribueix encara més el magnífic treball del musicòleg Lluís Albert publicat el 1961 a la revista Canigó: "En el salón (...) destaca una vitrina que contiene un cáliz y ornamentos religiosos de un sacerdote hermano del fundador de la casa; abanicos y pendientes aragoneses que habían pertenecido a doña Clara Diago de Bielsa; piezas procedentes de Ampurias y varias monedas de plata de los siglos XVI y XVII. Estas monedas, que después de la Guerra Civil fueron entregadas bajo secreto de confesión al cura párroco de La Escala para que las restituyera a sus dueños, son las únicas que los Maranges recuperaron de la valiosa colección que poseían, que pesaba en total unos 40 kilos".

De ben segur que, tot i no tenir aparentment relació directa el relatat per Lluís Albert amb les monedes que va aparejar Francesc Maranges al segle XVIII i les que es podien trobar durant la Guerra Civil, les tres històries formen part d'una unitat, d'un tot... del qual ara, dissortadament, només podem fer pures i controvertides conjectures.

BIBLIOGRAFIA

ALBERT, Caterina: 'El carcanyol', dins el recull *Caires vius* (1907).

ALBERT, Lluís: "Los Maranges de La Escala", revista *Canigó* 83 (gener 1961).

ARAGO, Narcís-Jordi i CLARA, Josep: *Els epistolars de Carles Rahola. Antologia de cartes de cent corresponents 1901-1939* (1998).

BRUGUERA, Rafel: *Els Maranges. Una nissaga d'escalencs il·lustres i influents* (edició en curs).

GELI, Jordi i ANGLADA, M. Àngels: *Sebastià Casanovas. El manuscrit de Palau-savardera. Memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII* (1986).

FAGES DE CLIMENT, Carles: *Climent* (1969).

MARANGES, Josep: *Compendio histórico de la antiquísima Ciudad Empurias* (escrit el 1785 i publicat el 1803).

SALA, Francesc: "El Centre Joventut. Històries de Pequín", *FHL* 72 (gener-febrer de 1999).

VILA, Mercè: *L'Escala 1931-194. República-Guerra-Postguerra* (1994).

Llibre de defuncions núm. XI (Arxiu Parroquial de l'Escala).

Cadastre de José Patiño de 1916 (Arxiu Històric de l'Escala).

Informació oral de Pere Ignasi Fages Mir i Miquel Dídac Piñero.

FINQUES
GUANTER
API
AGÈNCIA IMMOBILIÀRIA

50 anys
d'Experiència
Professional

Av. Ave Maria, 2 - Tel. 972 77 02 72 - Fax 972 77 01 57

Av. Riells, 46 - Tel./Fax 972 77 00 40

17130 L'ESCALA (Girona - Costa Brava)

guanter@grn.cat - www.guanter.com

FERRO / ALUMINI
INOX / P.V.C.

Polígon industrial Els Recs - C/ Saladors, 6 - 17130 L'ESCALA (Girona)
Tel.: 972 770 467 Fax: 972 775 868 e-mail: metallsues@orangemail.es

Port de la Clota, s/n (Port) · 17130 · l'Escala (Girona) Tel.
972 77 42 61 · www.lallardelspescadors.net

Lluís Colomeda

La fortificació de l'Escala (1936-37)

L'OBRA DE LA CONSELLERIA DE DEFENSA DE LA GENERALITAT

Quan el 30 de novembre de 1936 el *Canarias* bombardejà la veïna Roses amb total impunitat, aquest creuer franquista aconseguí un èxit estratègic que perdurà durant bona part de la guerra. Tot i això, el resultat operatiu de l'acció fou discret. Tan sols s'aconseguí enfonsar el guardacostes republicà *Marinero Cante*, nau que s'aconseguí reflotar posteriorment¹. La manera de procedir del *Canarias* cercava deliberadament un cop psicològic sobre l'adversari, possiblement no tan fort com el que es va aconseguir. Però solament la posada en escena de l'atac parla de la supèrbia que amagava esclafar la moral combativa catalana. Que el front terrestre no fos al Principat, no anava a alliberar-lo de ser escenari bèl·lic. La pantomima feta amb les banderes n'és explícita. El *Canarias* s'apropà entrada la tarda i es feu visible tot enarborant la bandera republicana. Els vilatans, tot pensant que es tractava d'un vaixell republicà, sortiren a donar-li la benvinguda. Poc després, el *Canarias* hissà la bandera catalana, i posteriorment seguint amb la mofa, una vermella i, finalment, la bandera monàrquica. Aquest acte de prepotència va cristal·litzar amb la mateixa acció de foc del vaixell. Detingut, menyspreant la presència de qualsevol tipus de defensa costanera, el creuer llençà quaranta-un projectils amb la seva artilleria secundària de 102 mm, tot reservant les seves quatre torres dobles de poderosos canons Vickers de 203 mm i 50 calibres, com si volgués perdonar la vida dels rosincs. La posició manifestament xulesca del vaixell fou un cop psicològic de gran magnitud a la rereguarda catalana. La gairebé teatral actuació del *Canarias* és tota una resposta a la declaració que havia fet el govern republicà, que el més de juliol havia declarat *pirates* les naus de guerra rebels².

Aquesta psicosi creada pels pirates franquistes fou una victòria estratègica consolidada pels següents raids duts a terme tan per aquesta nau com pel seu bessó *Baleares*. Una victòria en aquest camp que no quedà reflectida del tot pels èxits de tipus operatiu. Un exemple colpidor és el cas del pont ferroviari de Colera³. Tot i que els dos atacs del *Canarias*, el segon d'ells en companyia del *Baleares* i de l'*Almirante Cervera*, contra aquest objectiu foren un fiasco, aquest fet juntament amb el repetits atacs aeris, coronats també pel més estrepitosos dels fracassos, convertí la vila empordanesa, presa del pànic col·lectiu, en una ciutat gairebé fantasma.

Però el *pirata* franquista més poderós era l'illa de Mallorca: un portaavions impossible d'enfonsar que era una autèntica espasa de Damocles sobre Catalunya. Després del fracàs l'agost de 1936 de l'expedició catalana a les ordres del capità Bayo, Mallorca era una colpidora amenaça, no solament contra Catalunya, sinó per la resta del litoral mediterrani lleial a la República⁴. Aquesta serà la base des de la qual es duran a terme la major part dels atacs aeris contra territori català en general i l'únic dut a l'Escala el 23 de gener de 1939⁵.

Molt més que els danys del *Marinero Cante*, un vaixell amb un més que discret valor militar, la principal victòria franquista fou la sensació de psicosi creada. La guerra no era ja quelcom de llunyà. D'això es derivaren erràtiques mesures, certament molt poc assenyades.

LA CARTOGRAFIA MILITAR REPUBLICANA

Detall del full "Verges 296" escala 1:50.000 de l'edició feta pel Grup d'Unitats de Fortificació i Obres de l'exèrcit republicà durant la Guerra Civil. S'aprecia clarament la presència d'aiguamolls a la carretera que condueix cap a Roses passant per Viladamat, Pelacalç i Montiró. També la posició de la Muntanya Rodona, anotada com a cota 20 al paratge de les Corts d'Empúries, defensant la sortida a la carretera d'un exèrcit que hagués desembarcat a les platges de la costa escalenca. Institut Cartogràfic de Catalunya.

Així, la resposta de la Conselleria de Defensa de la Generalitat fou la realització d'un estudi per a la defensa contra un desembarcament⁶. Els serveis secrets franquistes disposaven d'informació sobre allò que estava duent a terme la Conselleria a través de la seva Inspecció General de Costes. Dins d'aquest ens es formà una mena d'Estat Major *ad hoc* per tal de dur a terme plans de fortificació. Aquesta era una pràctica habitual que havien desenvolupat les anomenades Juntes de Defensa i Armament abans de la Guerra Civil. Però, per damunt de qualsevol anàlisi tècnica, el principal problema que va tenir la Conselleria va ser la manca de fidelitat dels militars professionals al seu servei. Dels membres d'aquesta comissió, almenys un amb total certesa, el comandant Alfonso de Luna era un decidit quintacolumnista. I és que el cas d'Alfonso dins d'aquest orgue de planificació no és l'únic. A més de rebutjar un hipotètic desembarcament enemic, el projecte defensiu establí una sèrie de bateries costaneres per tal de foragitar de la costa els *pirates*. En aquestos dictàmens hi participaren oficials de l'Arma d'Artilleria. Almenys, un d'ells, Manuel de Heriz y Angulo, també era un traïdor a la República.

El que és cert és que l'efecte dels raids dels creuers franquistes havien creat un fort impacte psicològic no tan sols a la població costanera, sinó també als comandaments republicans més assenyats. Però una freda anàlisi hagués permès concloure que l'única possibilitat amfíbia podia ser una operació secundària de suport a una maniobra principal de ruptura del front terrestre. Aquesta concepció era llunyana en aquell moment a qualsevol hipòtesi estratègica de desembarcament al golf de Roses en general, i al litoral escalenc en particular. Un altre vessant es perfila en torn a la valoració de la força destinada a una operació d'aquestes característiques. Dins del context anterior a la desfeta republicana a l'Ebre, és difícil poder suposar que l'exèrcit franquista alliberés un volum adient de tropes per a una operació tan complexa i exclusiva.

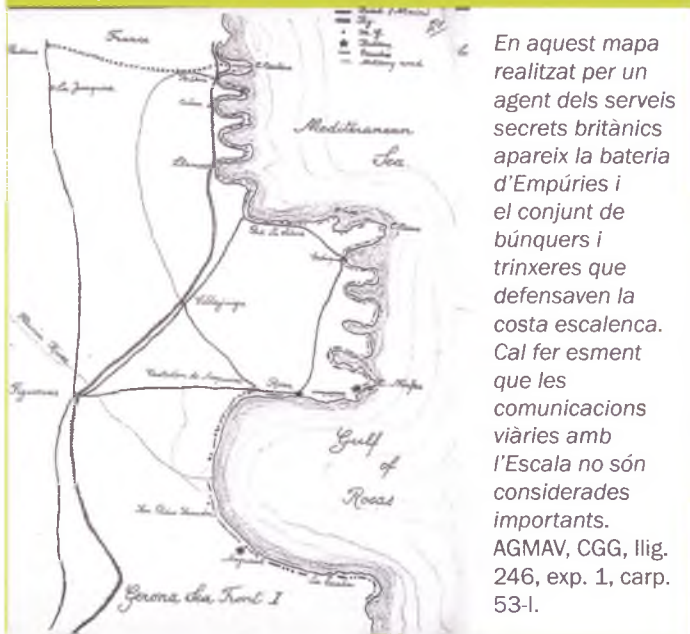

Coetàniament, les forces franquistes van haver de mantenir extensos fronts, que suposaven reptes estratègics tan dispars com dur a terme una important ofensiva al nord peninsular, establir el llarguíssim front al voltant de Madrid i contenir les diverses ofensives dutes a terme sobre l'Aragó.

Si es passa per alt aquest primer i cabdal element, un altra qüestió que hauria pogut merèixer l'anàlisi profunda per part republicana era la mancança de mitjans de transport marítim dels franquistes per dur a terme una operació d'aquestes característiques. No tan sols en allò relatiu al transport d'aquest considerable contingent, sinó a més a la constant provisió de les forces desembarcades. Per tal de poder-les abastir, una considerable part del tràfec mercant franquista s'hauria de desviar al seu proveïment, tot oblidant els combois carregats amb armes, municions, queviures i pertrets tan necessaris per a l'esforç de guerra global. El que rebla el clau de tot allò que s'ha dit és que la hipòtesi d'ofensiva franquista al front d'Aragó va passar d'una hipotètica amenaça a principis de la guerra a ser una crua realitat el 1938. I aquesta realitat evidencia com els franquistes, que arribaren a la Mediterrània tallant en dos la zona republicana, no van dur a terme cap desembarcament de les característiques apuntades.

Un altre aspecte és que la flota de guerra republicana, tot i els seus problemes operatius, era una força de combat quantitativament considerable com per oblidar-la i portar endavant el desembarcament. Sense la destrucció, almenys, de les forces principals de superfície, era gairebé impossible un assalt amfibi sobre el litoral català.

EL SIS, UNA FONT MOLT FIABLE

Tot i que estratègicament era una remota possibilitat, no mancaren els estudis tàctics sobre un indret idoni per a un desembarcament a la costa catalana. Segons un acurat informe d'un agent del SIS britànic filtrat al servei d'intel·ligència franquista, des d'un punt de vista tàctic, el golf entre l'Escalona i Roses era "realmente el sitio para efectuar un desembarco a gran escala"⁷. Cert és que per la qualitat de les platges, sense penya-segats o turons dominants propers al bell mig del golf empordanès, afavoria l'assalt.

Però això solament és el vessant tàctic. En aquest context estratègic, el sinus emporità mai podia ser l'escenari d'un desembarcament que tingués com a objectiu l'obertura d'un front principal d'operacions que justificu treballs de fortificació com el que es va dur a terme al litoral escalenc.

Traslladat al món de la Segona Guerra Mundial, l'Empordà en aquest context no pot ser una mena de Normandia catalana. L'eix de la qüestió radica en què l'assalt amfibi i la conquesta d'una platja és tan sols un primer pas, dins d'un objectiu fonamental: la captura d'un port prou sòlid per garantir la incessable arribada de tropes suplementàries, equips, armes, vehicles, combustible, municions, pertrets, queviures, etc. L'agent britànic ni tan sols fa esment de les possibilitats del port de l'Escalona. I si aquest no és cap Cherbourg, el mateix es podria dir de Roses. Sobre aquest punt sí s'aplica l'informe de l'espia britànic: "Rosas no tiene puerto capaz para recibir buenos barcos; sólo un espigón de unos -600 pies- de largo de E.W. y en cuya parte N.E. hay un pequeño muelle de unos -400 pies- de largo. Y esto es todo"⁸.

Tal i com es pot apreciar, la fortificació del litoral escalenc no responia a la idea de defensar el petit port de la vila, sense significació estratègica, sinó que servia de barrera davant la possibilitat d'un desembarcament alternatiu si el comandament franquista considerava impossible un assalt directe contra Roses. Aquesta consideració es referma quan s'aprecia la zona atrinxerada de la Muntanya Rodona com a una segona posició de resistència que protegia l'inici de la ruta vers Viladamat-Pelacalç-Montiró-l'Armentera-St. Pere Pescador-Castelló-Roses. Una llarga marxa de 28 km on s'haurien de travessar els rius Fluvià i Muga i progressar flanquejats per incòmodes aiguamolls. Aquesta limitació de maniobra es complicaria encara més per la propera presència dels aeròdroms de Celrà i Sant Pau de la Calçada. El fet que l'aviació tàctica franquista hagués d'operar des de les Balears, a més de 400 km de distància, facilitaria a priori una gairebé incontestable superioritat aèria republicana sobre el teatre d'operacions.

La possibilitat d'un assalt amfibi a la costa escalenca era quelcom d'improbable. Fins i tot l'esmentat informe britànic que valora tàcticament la possibilitat d'un desembarcament al golf de Roses no arriba a considerar el tram de carretera entre l'Escalona, St. Pere Pescador i Castelló com una via principal. Cal insistir que aquesta ruta considerada secundària havia de ser l'eix de progressió des de l'Escalona cap a Roses.

Malgrat les consideracions apuntades, el resultat dels treballs de la Inspecció General de Costes de la Generalitat fou la construcció al golf de Roses de dues bateries costaneres i tot un grapat de zones fortificades amb búnquers i trinxeres. El nostre estudi entra en detall en relació a les defenses del flanc meridional del sinus empordanès dins del terme de l'Escalona.

Sembla que la primera intenció de la Inspecció General de Costes va ser el desplegament de bateries de canons d'acer de tir ràpid Vickers de 15,24 cm, model 1923⁹. Tot i això el subministrament d'aquest material, encara que la factoria de la Sociedad Española de Construcciones Navales de Reinoso era en mans dels republicans, plantejava seriosos problemes. Davant aquesta circumstància també es plantejà infructuosament el desartellament d'algunes peces d'altres bateries republicanes.

La resposta davant l'amenaça de més raids dels pirates franquistes fou el desplegament de canons d'acer de 15 cm Krupp model 1875, una autèntica antigalla¹⁰. Aquest material, donat de baixa feia anys, provenia del Parc d'Artilleria de Barcelona. Així, el conseller de Defensa de la Generalitat, el guixolenc Francesc Isgleas, fou informat personalment de què no hi havia cap canó a la costa amb un abast superior als 7 km, la qual cosa el va preocupar seriosament, atès que l'abast eficaç de l'artilleria Canarias superava amb escreix la vintena de quilòmetres¹¹. Això motivà que la Generalitat desenvolupés un modern projectil de 15 cm per al Krupp model 1875, que millorava l'abast eficaç d'aquesta peça fins els 9 km.

LES TRINXERES

Perfil de trinxera con blindaje ligero.

A la foto (B. Bofarull) de l'esquerra, restes de trinxeres al paratge de la Muntanya Rodona. L'esmentat diari d'Emili Gandia també recull l'excavació de trinxeres (MAC-Empúries).

A la il·lustració de la dreta (AGMAV, ZR, llig. 1323, exp. 8, f.8), amb el segell de la Conselleria de Defensa de la Generalitat, es veu com s'havia d'emplaçar una metralladora, Hotchkiss de 7mm model 1914, reglamentària de l'exèrcit espanyol el juliol de 1936.

LES "ANTIGUITATS" D'EMPÚRIES

Calibre: 149,10 mm.
Sector vertical: -10-35°.
Pes: 4.570 kgs.
Abast: 7.560-9.000 m.

Canó d'acer de 15 cm Krupp model 1875.
Amb aquest material fou dotada la bateria d'Empúries les dues bateries costaneres. Model. Museu de l'Exèrcit (Madrid).

consiguiente en terreno muy llano, están hechas principalmente con la ayuda de sacos llenos de tierra y ramaje [sic]¹².

L'autor d'aquesta organització defensiva, el comandant Julio García Ramos, era el cap de la comissió que entenia sobre la fortificació de la costa gironina. Un altre informe dels serveis d'intel·ligència, en aquest cas el SIFNE, de finals de maig de 1937 confirma que les obres estudiades corresponen al període en què la Generalitat dirigí la defensa operativa del territori català. Aquest informe de l'espionatge franquista, tot i la poc curosa descripció, parla de què "en el espacio comprendido entre Cala Salpatx [sic] y Cala de la Clota, [hay] unos atrincheramientos profundos, en forma de abanico, perpendiculares al mar y unidos en su base por una trinchera de igual profundidad. Todo ello en cemento armado"¹³.

És possible que la Generalitat considerés aquest desplegament com circumstancial, fins a l'arribada dels moderns Vickers. Però l'altre problema era d'índole tàctica, com queda evidenciat pel cas de la bateria dins l'àmbit d'aquest estudi, la ubicada a les ruïnes d'Empúries, on el quintacolumnisme va actuar de debò. Més que les limitacions del material, allò més que deficient fou el desplegament. No es cerca cap indret a la península de Montgó o la vora en algun dels sortints del golf, sinó que s'emplaça terra endins, amb tota una sèrie d'entrebancs que ens permeten il·lustrar un sabotatge d'allò més descarat per part dels planificadors.

Els avantatges que el desenvolupament d'un modern projectil podia atorgar al canó Krupp model 1875 s'esvaïen per qüestions tàctiques. No solament no es guanyava gaire alçada sobre el nivell del mar, cosa que hagués permès incrementar l'abast eficaç, sinó que l'emplaçament el retallava encara més, en estar tant retirat de la línia de costa. Però, fins i tot, el problema més greu no era aquest, sinó que tota la península de Montgó desenfilava tot el flanc meridional de la defensa, la qual cosa creava ombres als vanos de tir. Fins i tot, en el millor dels casos, el foc es podia dirigir mitjançant sistemes de punteria indirecta, procediment que requeria un alt nivell d'instrucció del personal de la bateria, quelcom que el servei secret britànic qüestionà obertament.

El Quarter General de Franco era bon coneixedor de les posicions de resistència dutes a terme per la Inspecció General de Costes contra un possible desembarcament. Novament cal subratllar la qualitat de l'informe filtrat pel servei d'intel·ligència britànic on es descriuen les "trincheras [que] están situadas en la playa y por

Però aquest treballs es van interrompre quan la Generalitat va perdre les competències de defensa. Així, el servei secrets franquistes sabien que el "proyecto de esta última línea [de defensa de la costa] era muy incompleto y lo constituían unos cuantos puntos de apoyo (trincheras, casamatas, puestos de mando) cuya ejecución no se llevó a cabo por estar disconforme con el mismo el mando que se hizo cargo de la defensa de costas después de los sucesos de mayo [de 1937]"¹⁴.

La dissolució de la Inspecció General de Costes depenent de la Generalitat, i la formació de l'Agrupació Nord de Defensa de Costes sota el control del govern republicà no fou tan sols una transmissió de competències¹⁵. També provocà un canvi al comandament que definí un nou pla de defensa del golf de Roses. Dins l'àmbit d'aquest estudi, les obres de fortificació contra un desembarcament foren abandonades. La mateixa sort va tenir la bateria d'Empúries, que fou desartillada. Una nova bateria amb d'altres canons més potents fou assentada al Bol Roig¹⁶.

A tall de conclusió, el procés de fortificació de la costa dut a terme per la Conselleria de Defensa de la Generalitat fou una clamorosa errada estratègica. De les set o vuit divisions de combat que formaren la força de l'efímer Exèrcit Nacional de Catalunya, tres d'elles es desplegaren sobre la costa a fi i efecte de defensar Catalunya contra un impensable desembarcament a gran escala. Un volum important de tropes catalanes fou distreta de la seva principal missió, que no era altra que trencar el front d'Aragó i conquerir Saragossa, fita que hagués estat una victòria decisiva en cas d'haver-se assolit.

LA BATERIA D'EMPÚRIES

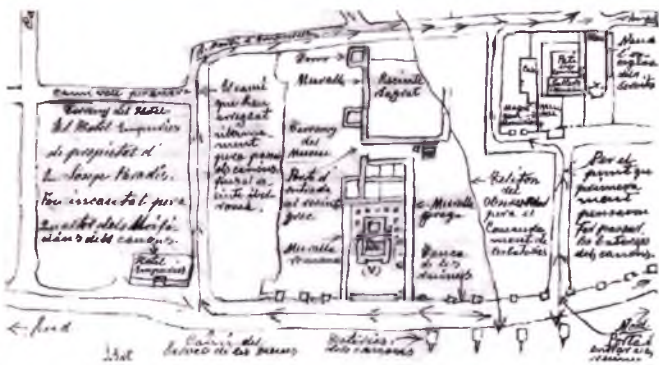
La Bateria d'Empúries localitzada per l'espionatge britànic

Un informe del SIS britànic, filtrat als serveis secrets franquistes, descriu les obres de defensa dutes a terme per la Generalitat fins l'abril de 1937. Primer esmenta la bateria de Roses, però després segueix amb la bateria d'Empúries: "La otra batería no está situada como era de esperar en la entrada S. del Golfo, sino que está dentro, cerca de las ruinas del antiguo pueblo griego de Ampurias; muy metida tierra adentro y muy fácilmente reparada desde el mar, pues está situada detrás de la torre del Museo Arqueológico. Las obras ejecutadas son muchísimo más costosas que las de la otra batería, pero mucho menos eficaces. El personal que sirve esta batería -que como la otra es de 155 mm- se aloja en el Hotel Ampurias, que se ve perfectamente desde 6 millas mar adentro. Esta batería la última vez que la he visitado -abril 1937- estaba mandada por un oficial civil del cuerpo de telégrafos entusiasta pero poco muy conocedor de la artillería, según yo mismo puede apreciar, pues le vi mandar unos ejercicios de tiro que hacía para instruir a su gente. Se había colocado el blanco -una vieja barca- a sólo tres millas de distancia de la costa: presencié doce disparos, que tuvieron gran éxito de risa por parte de todos los muchachos que servían a las piezas, pues el tiro cada vez fue peor".

AGMAV, CGG, llig. 246, exp. 1, carp. 53, folis I-11-12

Foto: Museu d'Arqueologia de Catalunya, seu d'Empúries.

L'ARQUEÒLEG I L'ESPIA

L'assentament provisional de la bateria d'Empúries

Durant la construcció de la bateria d'Empúries, ja existí un assentament provisional. L'afer no passà inadvertit a l'espionatge franquista, que el localitza camuflat al bosc del Pedrigolet. AGMAV, CGG, llig. 351, exp. 8, cap. 6, f.9

El diari d'excavacions d'Emili Gandía també documenta l'assentament provisional de la bateria. Tot i això, no coincideix plenament amb el plànol de l'espionatge franquista, atès que el localitza més al nord, a la platja del Convent. És possible que Gandía sigui una font més curiosa, i que els pins del Pedrigolet fossin utilitzats per emmascarar els canons contra un reconeixement aeri. A l'igual que l'agent britànic, s'esmenta l'Hotel Empúries com a "quartel dels milicians dels canons". Museu d'Arqueologia de Catalunya, seu d'Empúries.

NOTES PEU DE PÀGINA

1 Josep CLARÀ RESPLANDIS, "Bombardeig de Roses i nit de terror", *Revista de Girona*, 118 (1986), 72-6; Juan PARDO, "La flotilla de vigilancia y defensa antisubmarina de Cataluña (1937-1939)", *Actes del 1er. Congrés d'Història Marítima de Catalunya*, III-VIII, Barcelona, Consorci de les Drassanes Reials i Museu Marítim, 2004, p. 2.

2 El primer cas fou el del creuer *Almirante Cervera*. Un decret signat pel president Azaña el 27 de juliol de 1936 el donava de baixa de la marina i li prohibia l'ús del pavelló espanyol. També precisava que una vegada capturats els seus tripulants serien tractats segons les lleis internacional sobre pirateria. Fernando DÍAZ-PLAJA, *La guerra de España en sus documentos*, Barcelona, Plaza & Janés, 1972, ps. 42-43.

3 Vaig estudiar aquesta qüestió al meu article "França i la «Si»-Intervenció. El cas de la bateria de Puig Clapé (Colera i Portbou, Alt Empordà)", *A Carn! Publicació electrònica d'Història Militar Catalana*, 19 (2012), ps. 12-21.

4 El millor treball sobre el tema és el de José Manuel MARTÍNEZ BANDE, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Madrid, Servicio Histórico Militar, editorial San Martín, 1970.

5 Rafael BRUGUERA BATALLA, "El bombardeig de l'Escala, maleïda tramuntana", *Fulls d'Història Local*, 93 (2007).

6 L'erràtica estratègia republicana a la costa gironina i el quintacolumnisme dins la Inspecció General de Costes l'he estudiat al meu llibre *Història militar de la Guerra civil a la comarca de la Selva. Patrimoni i memòria republicana*, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 2010, ps. 31-42.

7 Archivo General Militar de Ávila [=AGMAV], Cuartel General del Generalísimo [=CGG], lligall 246, expedient 1, carpeta 53, foli I-11

8 AGMAV, CGG, lligall 246, expedient 1, carpeta 53, folis I-12-13.

9 Qüestió tractada al meu article "França i la «Si»-Intervenció..." op. cit, ps. 23-24; He desenvolpat el tema d'aquests canons una vegada l'Agrupació Nord de Defensa de Costes es va fer càrrec del litoral gironí a "Artilleria soviètica per a la defensa de la Base Naval de Roses (1937-1938). Les bateries de Punta Falconera i Bol Roig (Roses i l'Escala, Alt Empordà)" *A Carn! Publicació electrònica d'Història Militar Catalana*, 21 (2013), ps. 15-16.

10 Ja he estudiat aquest tema al meu article "França i la «Si»-Intervenció..." op. cit, p. 24.

11 Segueixo la meua argumentació ja exposada a *Història militar de la Guerra civil a la comarca de la Selva...* op. cit., p. 41.

12 AGMAV, CGG, lligall 246, expedient 1, carpeta 53, foli f. I-12

13 AGMAV, CGG, lligall 351, expedient 10, carpeta 6, foli 5.

14 AGMAV, CGG, lligall 351, expedient 20, carpeta 6, foli 14.

15 AGMAV, Zona Republicana [=ZR], lligall 1317, expedient 4, carpeta 1.

16 La bateria de Bol Roig l'he estudiada al meu article "Artilleria soviètica per a la defensa de la Base Naval de Roses..." op. cit, *passim*.

PABLO DE LA FUENTE

Katedra Historii i Kultury Krajów Języka Hiszpańskiego KUL.

Una víctima del bombardeig

“Per un català és un deure i una necessitat conèixer la seva història” (Antoni Rovira i Virgili)
“La història som nosaltres” (Elsa Morante)

1.- INTRODUCCIÓ

Era menuda, esprimatxada, geniüda. Tenia 72 anys. Estava malalta i feia dies que no s'aixecava del llit. Sabia que s'acostava la seva hora final. Tanmateix, mai va pensar que moriria d'aquella manera. Mai va pensar que la mort li vindria del cel.

El matí del dilluns 23 de gener de 1939, prop de migdia, l'aviació italiana, aliada amb les tropes rebels del general Franco, bombardejà el nostre petit poble de l'Escala. Sota les bombes, hi moriren 15 persones. Quinze indefenses persones. La major part gent gran i nens. L'objectiu del bombardeig, tal com venia succeint els darrers mesos en altres ciutats i pobles de Catalunya, era claríssim: provocar la mort i la destrucció entre la població civil desvalguda. Provocar el terror.

Barcelona era el paradigma d'aquest objectiu. Va ser bombardejada –esporàdicament al principi i més constantment després– des d'inicis de 1937 fins al final de la guerra. També ho fou el 23 de gener de 1939. Tres dies més tard, el 26 a la tarda, la capital catalana era ocupada. Les tropes franquistes –formades per divisions navarreses i marroquines– hi entrarien sense trobar resistència. La ciutat estava mig buida. Milers i milers de barcelonins n'havien fugit per enfilars al camí de l'exili.

En aquelles dates, els camins i carreteres de l'Alt Empordà es trobaven atapeïts de catalans que fugien cap a França. A molts, els esperava un exili dur i amarg, del qual no tornarien mai més. El 8 de febrer les tropes franquistes entraven a l'Escala. L'1 d'abril, de 1939, acabava oficialment la guerra civil. Pels que havien decidit quedar-se i no simpatitzaven amb el nou règim, començava una llarga, trista, aspra i fosca nit, sempre i quan no fossin delatats, detinguts i afusellats.

El fet que aquest 2014 –concretament el passat mes de gener–, es compleixi el 75è aniversari del bombardeig de la nostra vila, fa ineludible recordar aquell dia tràgic de la nostra història i tenir un record per a les persones que moriren sota les bombes. És amb aquests objectius que s'ha elaborat aquest treball. Basat en dades biogràfiques d'un dels quinze escalencs morts aquell 23 de gener, l'escrit no pretén pas omplir cap buit de la història local, sinó tan sols fer justícia, una vegada més, i donar protagonisme a les víctimes, que no solament foren els qui moriren, sinó també els ferits i els qui perderen familiars i amics.

En aquest sentit, el text ofereix unes breus pinzellades de la vida de la Josefa Pascual i Oliveras, que han estat recollides a partir de diversos testimonis orals i d'uns pocs documents, sortosament conservats. No res de l'altre món. Amb tot, és una informació que permet obtenir un cert perfil comú de les víctimes: totes eren gent humil i senzilla, que gens de mal feien i que prou feina tenien en superar les penúries del dia a dia, enmig d'una guerra que veien irreal i llunyana.

En les pàgines que segueixen, en un primer apartat, es mostra una visió general de com era la vida a l'Escala aquell gener de 1939; a continuació, s'expliquen dades personals, familiars i vivències de la Josefa Pascual i Oliveras; es continua amb una descripció dels fets ocorreguts aquell dia nefast que afectaren mortalment a la nostra protagonista i s'acaba amb un breu epíleg que hi posa el punt final.

2.- L'ESCALA, GENER DE 1939

El gener de 1939 la població de l'Escala era d'uns 2.500 habitants, aproximadament. Saber-ho amb exactitud és difícil, a causa de la irregularitat en els registres de batejos, matrimonis i defuncions, que havia provocat la situació de guerra que es vivia. Val a dir que, molts dels moviments civils i eclesiàstics produïts al nostre poble en aquest període no foren enregistrats fins una vegada acabat el conflicte bèl·lic.

En aquell inici de l'any 39, l'Escala es trobava lluny dels dies agitats i convulsos posteriors al 18 de juliol de 1936, en què es produí l'alçament dels insurgents franquistes contra la legalitat republicana. La situació de caos i desordre que es seguí, a partir d'aquesta data, arreu de Catalunya, va ser aprofitada per grups anarquistes vinculats a la CNT i a la FAI per fer la seva revolució social. I, en conseqüència, per apoderar-se –mitjançant la violència i el terror, exageradament cruels moltes vegades–, del control del país davant dels poders de la Generalitat i dels ajuntaments legalment constituïts, que es veieren incapaços de fer-hi front.

A l'Escala, la crema de l'església (22/7/1936), les actuacions del Comitè i de les Milícies Antifeixistes, les incautacions d'edificis i les collectivitzacions de diversos sectors econòmics, serien els fets més destacats del que passà en aquell primer període de la guerra. De totes maneres, a diferència d'altres pobles i ciutats catalanes, l'actuació del Comitè escalenc –que ocupà el poder del poble fins una mica més enllà del Decret de la Conselleria de Seguretat i Interior de 9 d'octubre de 1936, en què es restablí el poder municipal als ajuntaments–, fou prou moderada i no calgué lamentar víctimes mortals.

Per conèixer millor tot el que s'esdevingué al llarg dels agitats mesos de la guerra, és especialment recomanable el llibre de Mercè Vila: *L'Escala. 1931-1947*, editat l'any 1994 pel nostre ajuntament. En ell, s'hi poden trobar de manera detallada els moviments i enrenous polítics, socials i econòmics, que succeïren durant aquell període i que afectaren en gran mesura el normal desenvolupament de la vida del poble.

El gener de 1939, a les acaballes del conflicte, tanmateix, la situació a l'Escala havia canviat. La conjuntura era més tranquil·la, però gens agradable. Hi regnava una calma tensa. L'ambient estava enrarit. La desconfiança planava entre els vilatans d'idees polítiques contràries. La remor de la guerra, tot i que es veia lluny, ho dominava tot. Els joves eren en la seva major part fora. Mobilitzats. Al front o a la rereguarda. L'Escala era un poble trist i fosc. Sense ànima.

L'alcalde de l'Escala, en aquell gener de 1939, era l'Enric Condom i Simón, un comissari polític que havia estat nomenat el juny de 1938 per la Generalitat de Catalunya donada la situació de desgovern en la qual es trobava la vila. El fet de no ser escalenc no va ajudar-lo pas gens en la seva missió de conduir l'Ajuntament a una certa normalitat institucional. A més, el seu mandat fou molt curt. Es mantingué en el càrrec fins el 8 de febrer de 1939, quan les tropes franquistes entraren a l'Escala.

D'altra banda, l'activitat econòmica de la nostra població es veié fortament afectada per les col·lectivitzacions. Unes col·lectivitzacions que provocaren, arreu de Catalunya, la desaparició de molts empresaris a causa del terror faista. Ara bé, es pot dir que, en general, més que una apropiació de l'empresa el que es produí fou una substitució, un control obrer de la mateixa. No s'ha d'oblidar, que hi hagué casos, en què els propietaris es quedaren a la seva companyia com a tècnics, sabent que les coses tornarien al seu lloc més endavant.

A l'Escala, els sectors econòmics col·lectivitzats foren: l'agricultura, la pesca, els flequers, la construcció, el transport i els barbers. Aquesta situació, que s'allargà fins al final del conflicte bèl·lic, comportà una disminució de l'activitat econòmica notable. No fou fins al maig del 1939 que es recuperà una certa normalitat.

Així mateix, durant els anys de la guerra civil la inactivitat esportiva fou total. L'equip de futbol, per manca de joves, no disputà ni un sol partit fins a l'abril de l'any 1939. Tampoc es celebraren ballades de sardanes. No hi havia cobles, pràcticament, ni la situació era adequada per fer-ne.

3.- QUI ERA LA JOSEFA PASCUAL I OLIVERAS

Josefa Pascual i Oliveras, més coneguda per Pepa Pascual, va néixer a l'Escala l'any 1866. Era filla d'en Rafael Pascual i Alaball i de la Martina Oliveras i Mas. Tenia una germana, la Clara, que anys a venir es casaria amb en Miquel Genover i Oriol. De la seva infantesa i adolescència gairebé res se'n coneix. Passava dels 20 anys, quan va començar a sortir amb el que seria el seu futur marit, en Jaume Poch i Granollers.

A en Jaume, li va tocar fer el servei militar a Barcelona. Va ser un servei una mica especial, ja que el van destinar a ser assistent del Comandant de la Companyia, i de la seva família. A causa del seu bon caràcter, de què era un bon cuiner i de ser "un manetes", sabia fer de tot, la seva feina va ser tothora molt ben valorada. Tant és així que, una vegada llicenciat, qui va deixar de ser el seu superior militar li demanà si volia continuar treballant per a ell particularment. El noi, en principi, acceptà la proposta i es quedà a viure a la capital catalana.

Malgrat tot, hi havia un problema: en Jaume i la Pepa ja festejaven. Va ser per aquest motiu que, després de donar-hi mil i una voltes, la noia deixà l'Escala i anà cap a Barcelona per reunir-se amb el seu xicot. La parella estigué tres anys a la ciutat comtal vivint amb la família del Comandant i fent-los d'assistents. Fins que arribà un moment, però, que decidiren tornar al poble. S'enyoraven molt, sobretot la Pepa.

Una vegada a l'Escala la jove parella va decidir casar-se. De la unió en naixerien tres fills: en Josep, en Joan i la Gràcia. La Pepa tingué el primer als 28 anys i la nena, la darrera, als 34. Tots plegats vivien al carrer Poca Farina, una de les vies més humils del poble, en una vivenda de planta baixa i pis. A la casa, tot just entrar, hi havia el menjador i, al costat esquerra, l'escala que pujava a dalt. Al fons de la planta baixa,

Transports col·lectivitzats—Comitè Local de L'Escala

Foli.....

Nº 000008

L'Escala 31 de *agost* de 1936

En:

DEU :

Pels ports i demés despeses de les expedicions que a continuació s'esmenten :

Mes	Dia	Destí	Consignatari	Núm de fardells	Contingut	Pes quilos	Desemborsos		Camionatge		TOTAL	
							Pessetes	Cts.	Pessetes	Cts.	Pessetes	Cts.
Agost	25	Barcelona		6	caixes				1860		1860	
	29	"		11	"				3400		3400	
					total 17						5260	

Rebut
Salvat

s'hi ubicava la cuina i un rebost on es guardaven diverses menges (confitures, nous, avellanets, etc.) per passar l'hivern. Al pis, hi havia les habitacions.

La Pepa Pascual era una dona baixeta i prima, però gens feble. Al contrari. Tenia un caràcter fort, era esquerpa i, de tant en tant, engegava foguerades de mal geni. Es dedicava a les feines de la llar, com era corrent en les dones del seu temps.

Tenia la mania de la netedat i de l'ordre. En aquest sentit, la casa estava sempre polida i endreçada. Això provocava algunes friccions familiars. Per exemple, en Jaume Poch sabia prou bé que no podia entrar-hi amb els esclops posats quan tornava d'en mar. I els seus fills, així com els néts que després vingueren, a fi de no provocar desgavells i trencadisses en el mobiliari, es veien obligats a passar bona part del dia al carrer o a la plaça del Sòl d'en Saguer, que era allà mateix.

En ocasions, pel motiu que sigui, la Pepa s'enfurismava i les esbroncades al seu marit retronaven per les parets, que fins i tot tremolaven. En Jaume, enlloc d'enfadarse i tornar-s'hi, s'ho agafava amb parsimònia, es feia el desmenjat, i sortia de casa cantant i xiulant. Si es donava el cas que alguna de les seves nétes era per allà, se la pujava a coll-i-bé i tots dos fugien esperitats cap al carrer, amb un lleu somriure als llavis.

En Jaume Poch era un home alt, ben plantat i, com ja s'ha indicat abans, tenia un caràcter afable i de bon conformar. Ara bé, no parava mai quiet. Feinejava tothora. Anava a en mar amb la teranyina d'en Berto Calons; tenia cura d'un petit hort de la seva propietat; treballava de tant en tant a la seva vinya del Mas Cremat i encara li quedava temps per anar a fer armallades. Val a dir que, normalment, el peix que agafava el venia directament a la família del senyor Gou.

En Jaume, tenia, a més, dues aficions ben curioses. Una, era cantar. Cantava molt bé. L'altra, explicar contes. En aquest sentit, tot sovint aplegava els nens i nenes del veïnat i els narrava històries que ell mateix s'inventava. Els dies de bon temps, ho feia a l'aire lliure, assegut en un pedrís del carrer, a prop de casa seva. Mentre que, quan el fred enrampava de valent introduïa la mainada a la cuina per estar més abrigats. Com és de suposar, això no agradava gens ni mica a la seva dona, que rondinava pel desordre que es podia produir.

Els contes que explicava en Jaume Poch s'allargaven molt, no s'acabaven mai, semblaven no tenir final, però sempre els deixava amb un punt d'interès, que obligava els nens a tornar-hi l'endemà o el dia que fos. Als menuts, els encantava escoltar aquelles històries interminables.

Arribà un moment que, amb els tres fills casats, en Jaume i la Pepa es quedaren sols a la casa del carrer Poca Farina. Tanmateix, l'1 de gener de 1925 es va morir el seu gendre de tuberculosi. Tenia 30 anys. Aquest fet dolorós va provocar que la Gràcia i les seves dues filles, que en tenien 5 i 3, anessin a viure amb els avis.

En Jaume Poch i Granollers va morir el 24 d'abril de 1936, a l'edat de 69 anys. Va tenir la sort de no viure l'esclat de la guerra civil espanyola.

4.- EL 23 DE GENER DE 1939

El 23 de gener de 1939, la Pepa Pascual era al llit. Feia algunes setmanes havia patit un atac de feridura que l'havia deixat mig baldada i en prou feines es podia llevar. A la casa, amb ella, s'havia quedat una de les seves nétes, que llavors tenia setze anys d'edat, a fer-li companyia. La Gràcia, la filla de la Pepa, havia anat amb la Martina Rosés, que era la seva cunyada, al mercat de Torroella de Montgrí. Havia marxat a peu, de bon matí, com era usual en aquell temps.

Acta de defunció de Josefa Pascual i Oliveras (Registre Civil de l'Escala).

A la casa del carrer Poca Farina, la néta de la Pepa Pascual feinejava per la cuina quan, pels voltants de les onze del matí, va sentir una remor estranya. Sortí al carrer a veure què era, què passava. Mirà cap al cel. No tingué temps de veure res, ja que un vailet del barri l'empentà i la llançà de cares a terra. Al voltant d'ells, tot retronjà. La pols els embolcallà. Es trobaven com dins un núvol, que es dissipava molt lentament. No veien res. A poc a poc, però, la polseguera s'aclarí i s'adonaren que la casa de l'àvia Pepa estava totalment esfondrada, així com també l'habitatge de darrera que donava al carrer Empúries. Una bomba les havia enxampat de ple.

La noia remarcà de seguida que la seva àvia havia mort, però també percebé una altra cosa. De sota seu sortia sang. Estava ferida. La metralla li havia impactat als flancs i a les cuixes. Els plors i els xisclets no trigaren en sortir. La desesperació era gran. Malgrat tot, passats els primers moments de commoció, la jove va ser conscient que, per poc –per miracle– havia salvat la vida. El noi que l'havia empentat també en sortí il·lès.

Segons explica Rafael Bruguera, una formació de quatre aparells bombarders, que volaven d'est a oest, en direcció a Empúries, van deixar anar 60 bombes, en dues línies gairebé paral·leles. Les d'una van caure en mar, mentre que les de l'altra van caure totes dins el poble. Els cruels resultats de l'atac indiscriminat sobre l'Escala ja són prou coneguts.

Eren quarts d'una de migdia, quan la Gràcia i la Martina, tornaven de Torroella. S'aturaren uns minuts a Bellcaire per descansar. Allà, un veí les informà que havien bombardejat l'Escala. Amb l'ai al cor, s'afanyaren a fer-ne via per arribar a casa seva, tot esperant que no hagués passat cap desgràcia a ningú, sobretot a cap familiar. L'escenari que es trobaren era dantesc i realment colpidor. I molt dolorós personalment. A la tarda i durant tot el vespre, la centraleta telefònica de l'Escala, situada al carrer al carrer Major, era un no parar, treia fum, tot i que la línia funcionava a mitges, ara sí ara no. La Caterina Sala atenia tan bé com podia les trucades que s'interessaven pel que havia passat. Els qui telefonaven, en la seva majoria, eren nois escalencs destinats al front que, assabentats de la mala notícia, volien conèixer què havia passat i si els seus havien patit alguna desgràcia o no.

Mentrestant, molts vilatans s'afanyaven a anar fora vila: als masos propers, a Sobrestany, a les barraques de les vinyes, etc., per por a un altre bombardeig. Per sort, no n'hi hagué cap més i al cap d'uns dies, la gent començà a tornar.

Acte religiós celebrat a la plaça Víctor Català l'any 1941. A la dreta s'observa una de les cases del carrer d'Empúries destruïda pel bombardeig. Foto: Joan Lassús, AHE.

5.- EPÍLEG

Després de molts anys d'opressió i de silenci, d'història amagada, a causa de la dictadura franquista, les noves generacions d'escalencs poden –podem–, des de fa un temps, conèixer el que succeí el 23 de gener de 1939 al nostre poble. No tot encara, però. Queda molta recerca per fer. És necessari aprofundir fins on sigui possible el que va passar aquella data maleïda. Un dels dies més tràgics i negres de la curta història de l'Escala.

Perquè per més abominable que sigui el seu record, el bombardeig del nostre poble és un fet que no es pot esborrar, ni ignorar. Ni mirar amb indiferència. Al contrari. Per respecte als nostres avantpassats i, especialment, als qui hi deixaren la vida, convé conservar-ne la memòria. Convé no girar full. És un deure que tenim, a més, cap a tots els que moriren i patiren sota les bombes dels feixistes.

Una de les imatges que s'adjunta en aquest article és l'acta de defunció de la Josefa Pascual i Oliveras. En ella s'indica com a causa de la mort: "ferida de metralla". Un eufemisme. Una manera suau d'escriure que algú ha mort sota l'impacte de les bombes. Amb tot, es comprèn la tergiversació: el document va ser confeccionat l'any 1940, un any després del bombardeig, tot just iniciada la duríssima postguerra franquista.

BIBLIOGRAFIA

Diversos testimonis orals, amb menció especial per a Gràcia Poch i Rosés

Boix i Llonch, Lurdes: "En el cinquantenari de l'acabament de la guerra civil. El bombardeig a l'Escala", *Fulls d'Història Local*, 1. 1989

Bruguera i Batalla, Rafael: "El bombardeig de l'Escala: maleïda tramuntana", *Fulls d'Història local*, 93. Febrer de 2007

Gallegos i Córdoba, Jordi: *L'Escala des de l'empostissat (Història de la Principal de l'Escala i altres cobles locals)*. 2008

Guanter i Subirà, Pere: *Els alcaldes de l'Escala (1900-1999). Entre el poder i l'oblit*, Brau Edicions. Girona, 2003

Pellicer i Parals, Pilar: *Temps de primavera. Memòries d'una mestra*. Girona, 2010

Sense autor: *Història del futbol a l'Escala (1912-1997)*, Brau Edicions. 1998

Rovira i Virgili, Antoni: *Els darrers dies de la Catalunya republicana*, Curial. Barcelona, 1976

Termes, Josep: "De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)", dins *Història de Catalunya*, de Pierre Vilar. Edicions 62. Barcelona, 1987

Vila, Mercè: *L'Escala, 1931-1947*, Ajuntament de l'Escala, 1994

Revista *L'Escalenc*

Pere Juhé i Oriol

Un soldat de la II República: Julián Ximinis

Julián Ximinis en una imatge del reconegut fotoperiodista hongarès Robert Capa l'estiu de 1938 al front del Segre.
Foto: arxiu de l'autor.

El 14 d'abril de 1931 es proclama la República i esclata una onada d'alegria i esperança arreu. A l'Escala, després d'un vot molt majoritari a favor de la candidatura republicana, l'adveniment de la República és celebrat amb la bandera tricolor a la façana de l'ajuntament i la senyera a cals Punton. Els escalencs es guanyen la vida amb la pesca, el terror i la vinya, tot i que el crack americà del 1929 ja treu el nas per la porta. La cultura està d'enhorabona amb la irrupció de biblioteques, la creació de les noves escoles públiques i l'empenta de mestres com Agustí Gratacós, Lluís Tasis i Josep Donjó.

El 18 de juliol esclata la Guerra Civil en sublevar-se al Marroc espanyol els militars contra la República acompanyats per sectors ultradretans i bona part de l'Església. Julián Ximinis, el meu pare, va en mar amb la teranyina *Velero Lolín*, patronejada per en Berto Guerra 'Calons'. També fa de barber a cals Donjó del carrer de Gràcia. Julián Ximinis és fill de Joan Ximinis Guillot i Antònia Vilabré Coll. Aquest dia 18, en arribar la teranyina a la Platja, sap per en Miquel Comas, del cafè de can Trenta, que els militars s'han sublevat.

Molts escalencs s'apunten voluntaris per anar al front. Julián Ximinis, amb altres companys escalencs com Pere Artigas *Panxo*, Joan Bahí, Jaume Pellicer *Quicus...*, són cridats a la caserna Lenin de Barcelona on són ensinistrats en el maneig de les armes. Són destinats al front formant part de la 151 Brigada Mixta, integrada per batallons d'Infanteria de Marina sota el comandament de Pedro Muñoz Caro, als punts de Belchite, Terol... És una lluita desigual: l'exèrcit franquista té el suport d'Alemanya, Itàlia, Portugal... i els republicans reben el suport armamentístic de Rússia i diplomàtic de Mèxic. L'ajuda russa és pagada amb or per la República.

Terol és pres pels republicans el desembre de 1937 després d'una dura batalla amb un cost humà molt important. La 151 Brigada Mixta resta a Sierra Palomera. La 151 BM difon la

seva propaganda i informació a través del diari "Superadio". Al febrer té lloc la contraofensiva franquista amb un atac desprietat amb molta tropa, cavalleria, artilleria i l'estrena al cel espanyol dels bombarders Stuka. La 151 BM resisteix, però, en disposar només de fusells Màuser i poca artilleria, aviat abandona les seves posicions entre moltes baixes, sobretot causades per la cavalleria de Monasterio.

Durant la batalla del riu Alfambra, vint quilòmetres al nord de Terol, el febrer de 1937, un morter cau molt a prop d'en Julián i el soterra de manera que només sobresurten les seves botes. Sort del seu amic Pere *Pancho* que el salva de morir ofegat. El general facciós Queipo de Llano diu a Radio Sevilla: "*En Alfambra los marineros de agua dulce han sido aniquilados en dicha batalla*". El desastre d'Alfambra ve a ser un dur revés per a l'Exèrcit Popular. La família d'en Julián Ximinis, a l'Escala, s'assabenta per un aparell de ràdio Telefunken que té Rafela Ximinis que ha caigut Alfambra.

L'última carta que els havia escrit en Julián havia estat precisament des d'aquesta posició. La notícia és rebuda amb molta incertesa ja que no tenen informació sobre la sort d'en Julián. Després d'algunes setmanes d'angoixant silenci la família rep una carta des d'un punt de l'Aragó en la qual Julián els diu que estiguin tranquils i que comuniquin a les demés famílies que tots els escalencs destinats allí estan sans i estalvis i que quan disposi d'un nou destí els ho comunicarà. L'alcalde de l'Escala, Francesc Salvat Granés, s'ocupa personalment de tranquil·litzar amb la carta a la ma les famílies afectades. Julián sempre més estaria molt agraït al seu amic Pere.

El 25 de juliol de 1938 té inici la batalla de l'Ebre. L'Exèrcit Popular creua el riu de nit i ataca amb èxit les posicions enemigues. Fins i tot s'ha volgut d'algun bot de l'Escala requisat. Conquereix les poblacions de Serós, Aitona... i fa uns 800 presoners, en la seva majoria canaris legionaris.

Postal del camp de Setfontes o camp de Judes (Tarn i Garona), on estava internat Julián Ximinis, feta arribar el 1939 a la seva família. Foto: arxiu de l'autor.

El seu comandant, abatut, es tira un tret al cap. La 151 BM té la seva posició al front del Segre. És aquí on el posteriorment reconegut fotògraf Robert Capa retrata a Julián Ximinis amb el seu fusell i a tanta altra gent. Molts fotoperiodistes estrangers actuen a primera línia de foc.

La contraofensiva franquista del novembre obliga a retrocedir les forces republicanes i amb elles la 151 BM. La seva situació es torna insostenible. La 151 BM, ja escassa de municions, ha anat cedint terreny fins a la riba mateix del riu, on alguns soldats supervivents el van creuant nedant, com ho fa en un altre tram del riu també en retirada l'escalenc Salvador Garcia, el qual és homenatjat pels seus companys (recollit a la premsa) per haver salvat de morir ofegats a alguns d'ells. La 151 BM, de retirada, ingressa en el XV Cos de l'Exèrcit i defensa la Granadella sense entrar mai en combat. Després va ser enviada a Barcelona para la seva reorganització. La 151 BM es disgrega i un batalló és destinat a fer tasques de vigilància de la costa catalana. L'exèrcit republicà es retira ordenadament a França. Julián ho fa per Setcases amb el gruix de la 151 BM creuant el Pirineu en direcció a la Preste a través d'alguna dreuera evitant així els bombardejos de l'aviació franquista al coll d'Ares. Alguns comandaments es tiren un tret al cap a la mateixa ratlla frontera. Julián ha de deixar l'armament però no la seva maleta amb els estris de barber.

Àngel Compte, cunyat de Julián Ximinis, en algun punt de l'Aragó en plena retirada conduint un camió militar després de la voladura d'un pont. Foto: arxiu de l'autor.

El març de 1939 és internat rere la xarxa de filferro del camp de Setfontes o camp de Judes (Tarn i Garona). Aquest camp té l'origen en la Primera Guerra Mundial. Funcionava com un camp de presoners per a alemanys. Dalt d'un turonet hi havia el cementiri d'aquells que no van suportar tanta penúria. Al febrer de 1939 s'hi van construir les primeres trenta barraques, la infermeria i la presó. A partir del 8 de març hi arriben els primers refugiats republicans. A cada barraca hi coHoquen unes vuitanta persones. Al principi dormen al terra, però amb el pas del temps disposaran d'unes lliteres amb un matalàs. S'hi està millor, però, que al camp d'Argelers.

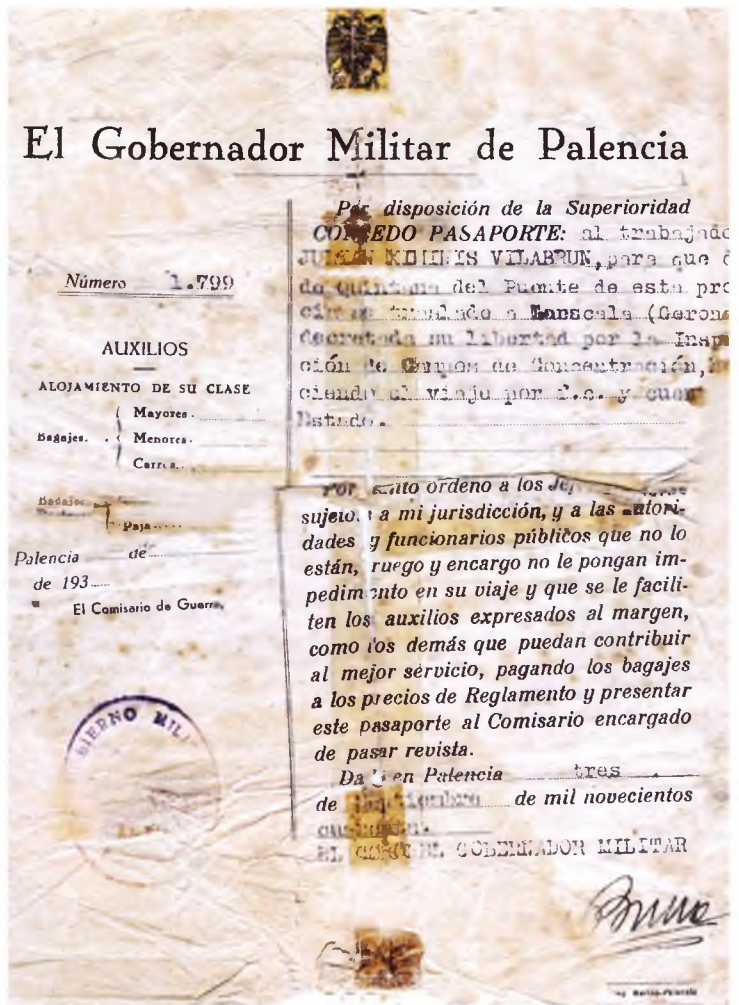
L'escalenc hi coincideix amb els combatents comunistes de la 43 Divisió i alguns dirigents d'ERC. Hi fa de barber

i té ocasió de tractar amb molts interns. S'hi fan activitats: el camp compta amb un elenc teatral i una orquestra. El diari *L'Humanité* hi circula clandestinament i fins i tot s'hi munta un pessebre. Entre els de la 43 Divisió, en Julián té la satisfacció de trobar-hi el seu amic armenterenc Joan Palou. En aquest camp Jaume Met Miravittles, comissari de propaganda de la Generalitat, li proporciona un salconduit per anar a Mèxic, però la por de potser no tornar mai més a veure la seva família fa que el passi a un company de la 151 BM. Miravittles havia fet el 1936 un míting a Pequín intitulat "Perquè sóc comunista".

Julián escriu el 27 juny de 1939 una postal des del camp de Setfontes a la família de l'Escala. Diu així: "Apreciados padres, hermana y además familia:

Julián Ximinis acompanyat d'un company del batalló disciplinari i dos vigilants a Quintana del Puente (Palència) on construeix el 1940 un sanatori antituberculós. Foto: arxiu de l'autor.

Passaport a nom de Julián Ximinis expedit el 3 de setembre de 1940 a Palència que va permetre la seva tornada a l'Escala. Document: arxiu de l'autor.

Aprovecho la ocasión que me facilita un amigo de San Feliu de Guixols para haceros llegar esta postal (...). A la part central de la postal s'intueix més que es llegeix, per ser impossible la seva transcripció atès el seu mal estat, que comenta el seu esdevenir al camp. Al final s'acomiada amb *"Muchos recuerdos a mi sobrina Aurora que pienso mucho en ellos, a mi abuela, a mi amigo Martín Simón (...) y deseo venir pronto a la España Nacionalista"*.

Aquesta postal, tot i ser lliurada personalment al destinatari, també ha de passar per la censura, com es fa evident a la part final del seu redactat. Julián diu Aurora per evitar dir Aura, nom original de la seva neboda de connotacions anarquistes, filla d'Àngel Compte i Rafela Ximinis. L'àvia a la qual es refereix és la paterna Emília Guillot. Àngel Compte, fill de la Banyeta (Pla de l'Estany) i crescut a Cassà de Pelràs (terme de Corçà), incorporat a files el 1937 com a xofer d'intendència, s'ocupava amb el camió d'abastar de queviures les tropes destinades al front; acabada la guerra va estar reclòs al camp de concentració de Porta Coeli (València).

Al final d'aquell any pot deixar el camp i viatja fins a la frontera on contacta amb la seva família confiant que podrà tornar a casa. Es presenta a la Carbonera, centre de classificació dels republicans tornats de França, on és classificat amb el distintiu 'B' com a desafecte al Règim i fet presoner. És enviat cap a una destinació incerta amb un pa de munició i una llauna de sardines en un tren de càrrega dins un vagó ocupat per homes bruts, cansats, famèlics... sense ventilació i amb una pudor insuportable.

El fan baixar a Madrid on amb altres presos fa tasques d'adequació d'edificis oficials. Més tard s'apunta voluntari al seu nou destí: un batalló disciplinari (o unitat militar de càstig) a Quintana del Puente (Palència) per construir l'ampliació del sanatori antituberculós Monte El Viejo. Ser membre d'un batalló disciplinari equival a ser mà d'obra regalada. Aquest sanatori, denominat més tard General Varela, passaria amb el temps a ser primer hospital i més tard escola i colònia infantil per a fills de militars.

El governador militar de Palència li atorga el 3 de setembre de 1940 un passaport amb el número 1799 que li permet viatjar amb tren fins a l'Escala, amb llibertat absoluta de moviments. Julián s'adona, en arribar a la seva població, que Catalunya ha patit un càstig molt dur i que les institucions han estat suprimides, que impera la llei del silenci i que els bitllets republicans han quedat fora de curs, que imperen els símbols dels vencedors i que la Religió té una molt forta presència. Algú va dir que els rellotges s'havien parat.

Josep Ximinis Casadevall

WEBS PROFESSIONALS PERSONALITZADES

MAILINGS · APPS · GESTIONAMENT WEB

☎ 616 514 318 ✉ disseny@webstorming.cat

pomona
estudi creatiu

DISSENY GRÀFIC

LOGOS · FULLETONS · CATÀLEGS

EDITORIAL · MARXANDATGE · FOTOGRAFIA · I MOLT +

✉ pomona@pomona.cat · www.pomona.cat

BOTIGUES

INUITA
QUALITAT SOTA ZERO

PRODUCTES CONGELATS · PRODUITS SURGELÉS
PRODUCTOS CONGELADOS · FROZEN FOOD

c. Closa d'en Llop, 108 · 17130 l'Escala (Girona)
Tel. 972 77 40 82

c. Port, 35 local 5

17130 l'Escala (Girona) · Tel. 872 98 74 16
botigues.inuit@gmail.com · www.botigues-inuit.com

illa mateua
CAMPING RESORT

Avda. de Montgó, 260 · 17130 L'Escala · Girona · Tel. +34 972 77 02 00 · Fax +34 972 77 20 31
info@campingillamateua.com · www.campingillamateua.com

molí
de l'Escala
RESTAURANT

Camps dels Pilans · Camí de les Corts
17130 L'ESCALA · T. +34 972 77 47 27
www.molidelescala.com

La Guerra de Successió

AL NORD DE LA VEGUERIA DE GIRONA

Proposta per una periodització (1705-1712 i l'epíleg de 1719).

Autor article: Pere Gifre Ribas¹

Des de 2005 i amb la culminació de 2014, la bibliografia sobre la Guerra de Successió ha crescut en títols², exposicions i, també, encara que potser en menor mesura, recerques. La commemoració de qualsevol efemèride no s'ha de menystenir si suposa una millora en el coneixement històric.

Malauradament, aquesta eclosió de les publicacions sobre la Guerra de Successió, a les terres situades al nord de la vegueria de Girona, no ha tingut la mateixa sort. En part, perquè les recerques s'han centrat, en bona lògica, a la ciutat de Barcelona, on s'hi concentrà el resistencialisme dels anys 1713 i 1714 i altres zones de la geografia catalana, especialment la central, i en part, també, perquè en els arxius situats al Nord del Ter és poca la documentació que hi resta, perquè va ser expurgada, o eliminada, o, simplement, com a resultat de la insídia va acabar per desaparèixer. Caldrà esperar noves recerques en nous fons documentals. En aquests darrers anys, sobretot, s'han tornat a rellegir els fons dels arxius de les monarquies enfrontades: Espanya i França, Àustria, Anglaterra i Portugal. Ara caldria fer un pas més per avaluar l'impacte de la guerra sobre les poblacions que la van patir de manera directa, i això, en bona mesura, es pot trobar en els fons notarials i privats, per contribuir a aquesta renovada historiografia que, a hores d'ara, presenta la Guerra de Successió amb una gran complexitat.

Sovint, massa sovint, la guerra s'ha estudiat des del poder dels estats³, guerres dinàstiques, guerra de successió a la monarquia, i massa sovint s'ha deixat de banda la percepció dels súbdits, tot i que disposem de literatura memorialística i popular, i llibres de comptes particulars, i testimonis de la fiscalitat de guerra en els protocols notarials, per donar la veu als que no han tingut veu en aquesta història⁴. Els Patllari Ombrevella o el rector de Garriguella, Sebastià Casanovas o Amer Massó, ofereixen versions parcials, subjectives, però, al cap i a la fi, aproximacions als patiments que ocasionava la guerra⁵. Aquí ens aventurem, amb vells materials, els primers que s'han de tornar a llegir abans d'iniciar qualsevol recerca, i algunes incursions en materials inèdits d'arxiu, a proposar no pas una història factual⁶, que també convindria, sinó una periodització que assenyali les etapes de la guerra a la vegueria de Girona.

En una tesi doctoral recent sobre la Guerra de Successió, quan es refereix a la vegueria de Girona, de fet l'autor parla d'Empordà-Rosselló, diu que «aquest espai va ser una geografia única en el context de la guerra ...; bàsicament, atesa l'escassa connexió amb els elements borbònics situats al front lleidatà, així com per la responsabilitat directa de Lluís XIV a l'hora de gestionar la maquinària militar de les Dues Corones». A aquesta geografia única, hi afegeix un altre element per conceptualitzar la situació que s'hi va viure: normalitat en la guerra, amb intercanvi de presoners i seguiment dels

paràmetres de l'ordre militar. Finalment, mereix a l'autor un qualificatiu: és una guerra petita, en relació als fets d'armes de la Catalunya de Ponent. El terme, que el manlleva a G. Parker, vol dir escassa rellevància dels fets bèl·lics, actitud esquiva dels dos exèrcits en campanya, en definitiva, que el front de la frontera de l'Empordà va ser secundari a la guerra⁷. I probablement ho va ser, no podia ser d'una altra manera quan la guerra es va decidir a Barcelona. Per distància ho era. Però pels homes que vivien en les terres situades al nord del Ter i, sobretot al nord del Fluvià, aquesta va ser una guerra de patiments i treballs, de moltes menes, que anirem destriant, en què la guerra va ser suportada directament per les cases i les persones i no pas per les guarnicions militars que les havien de protegir. Al final, «guerra petita» o «guerra grossa», la realitat és que les conseqüències directes les van haver de suportar en formes molt diverses les poblacions situades al Nord de la vegueria de Girona: presència de tropa, de pas o per quedar-s'hi, amb enfrontaments armats i amb patiments de tota mena, sobretot quan després de l'esforç dels mesos de tardor i d'hivern, de treballar i de conrear la terra, quan els fruits eren a punt de madurar o ja madurs eren requisats i consumits per les tropes, quan les economies particulars i comunals eren sotmeses a esforços continuats. Quan l'aportació d'homes i bagatges era constant, i els retorns no sempre es produïen. I les exigències, en forma de pressió militar, provenien de diferents fronts: dels exèrcits francesos (aquí s'escau millor francesos que no pas exèrcits de les Dues corones: més de Lluís XIV que de Felip V), sobretot, però també de les tropes imperials que hi havien de fer front, i també dels miquelets o dels fusellers de muntanya.

Parlar de «guerra petita» sembla un qualificatiu poc apropiat. La vegueria de Girona va patir guerres des de 1635 fins 1719, pràcticament, un any de cada dos. És cert que no hi ha enfrontaments a camp obert, i que hi hagué pocs setges (que no ho diguin, però, de la ciutat de Girona: dos de signe contrari el 1710 i el 1711), però a l'hora de comptar les víctimes, aquestes procedeixen en una part important de la vegueria de Girona, encara que no van ser sempre mortals, fet que no podem certificar perquè els llibres sacramentals no s'han conservat arreu i no ho podem precisar, i no disposem dels que passaren pels «hospitals». Sobretot, el que va comportar la guerra, i el cicle de guerres del qual la Guerra de Successió era la culminació, és una penúria generalitzada, que afectava persones, famílies, patrimonis particulars i col·lectius, de la qual no se'n van refer fins passats molts anys. Si la nova història militar en diu «guerra petita», i així ens hem d'entendre, no canviarem el qualificatiu. Però no deixava de ser guerra en una zona de frontera, i els que hi vivien portaven molts anys de patiment. «Treballs i paciència», en diu un d'aquests protagonistes que sovint en farem ús i que, pel seu text, ha deixat l'anonimat de la majoria dels que van haver de patir els treballs de la guerra⁸.

EL LLOC DE LA VEGUERIA DE GIRONA EN LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

La importància de Barcelona a la Catalunya de 1700 no la discuteix ningú. L'expressió cap i casal ho defineix prou bé. Era la principal ciutat, a molta distància de les altres ciutats i viles catalanes. I, sobretot, irradiava poder polític i econòmic sobre la resta del Principat, una vegada perduts els Comtats amb el Tractat dels Pirineus de 1659. Barcelona exercia, sense que cap vila ni ciutat li fes ombra, la capitalitat del Principat de Catalunya. Hi tenia la seu la Diputació del General, el primer dels poders polítics, i també el Consell de Cent, el poder municipal barceloní. A més que hi allotjava el virrei i tot el poder reial instal·lat a Catalunya, d'una monarquia composta⁹ que tenia la seva cort a Madrid¹⁰. Però, és que a més, Barcelona s'havia convertit en un gran centre econòmic: mercat, port, botiga, manufactura i centre de redistribució a tot el Principat¹¹. Una ciutat mediterrània que exercia la seva atracció cap a l'interior català, però també peninsular, i des d'on sortien carregaments cap a Llevant i cap al Sud en direcció a Sevilla i després Cadis en direcció a Amèrica, i que en plena Guerra de Successió, sense passar per Cadis, s'organitza una companyia comercial que opera des de Gibraltar, per anar cap a Lisboa o l'Atlàntic, com va posar de manifest en el seu moment Pierre Vilar¹².

En aquesta organització del poder polític, la vegueria de Girona era, de fet, des de 1652 frontera del Principat amb el regne de França. No era, és clar, una perifèria. Però, com en les guerres de la segona meitat del segle XVII, es va demostrar que estava molt lluny de ser «*el antemural*» de res. La primera fortificació important que podia oposar-se a l'entrada dels exèrcits francesos es trobava a la ciutat de Girona¹³, les fortificacions del golf de Roses no deixaven de tenir una estructura i una lògica de quan els perills havien de venir del mar¹⁴. No s'havia sabut/volgut oposar una línia de fortificacions a l'empresa per Vauban des del costat francès. La preservació de la frontera era una atribució de la monarquia i probablement, almenys per les peticions que havien fet les institucions catalanes, des de les universitats a la Diputació del General, no era per desconeixement que no s'hagués intentat oposar fortaleses a l'entrada de les tropes franceses, potser és que, encara que s'hagués volgut, les finances ho impedien. O, potser, no era qüestió de muralles, sinó d'actituds de les poblacions empordaneses, les quals havien hagut de suportar, sense ajuts externs (o amb suports militars que sovint feien tard en acudir a la defensa de la frontera), des de 1652, les entrades sovintejades dels exèrcits francesos sense que el poder reial, i el de la terra poques possibilitats tenia per operar en una línia diferent, fes res per posar-hi fre¹⁵.

L'esperit de la frontera¹⁶, dels que viuen a la frontera, i que han de saber contemporitzar els uns i els altres, en el que és un esperit de supervivència, feia ser cautes les poblacions empordaneses davant les proposicions polítiques, es diguessin imperials o vigatans, filipistes o botiflers, o miquelets, que n'hi havia de les dues bandes; sobretot, però, el que havien après després de 1652 era que de l'altra banda de l'Albera massa res de bo no els podia venir si al davant hi havia tropes enregimentades a les ordres de Noailles, primer el pare, el mariscal, després el fill, el duc de Noailles, l'exèrcit del qual no havia deixat bons records en la seva darrera ocupació de 1694 fins 1697. I això que, en totes aquestes guerres, allò que estava en joc no era, en cap cas, la vegueria de Girona, ni el Principat de Catalunya, sinó les possessions de la monarquia espanyola al Nord-est del regne de França.

El 1705 els catalans havien jurat fidelitat a Carles III, i també ho van fer les poblacions de la vegueria de Girona. Els exèrcits francesos, aliats de Felip Vè, contra el qual s'havien rebel·lat

els catalans, tornarien a ser, com en la segona meitat del segle XVII, els seus enemics. A banda dels soldats francesos, hi havia partidaris de Felip Vè en les poblacions gironines. I no deixaven de fer demostracions públiques de considerar-se filipistes i botiflers a redós de les tropes franceses entre 1707 i 1710, en acabar la campanya es refugiaven a Roses o a Perpinyà. Mentre d'altres preniën la torxa de la defensa de Carles III i, també, de les institucions catalanes representades a Barcelona. Era una guerra internacional, és clar que sí, i primer de tot¹⁷. Però era també una guerra civil, en la mesura que enfrontava posicions polítiques diferenciades. Ho resumeix molt bé Amer Massó, pagès de Sant Esteve de Guialbes,

«Lo enfadar lo país y destruir eran las personas del país mateix las pijors, y era que uns afactats a Felip 5, y altres afactats a Carlos 3, y altras neutrals, tots quedavan mal a la forma que explicaré. Los afactats a Felip 5 eran o los déian butiflés, y los afactats a Carlos 3 los deien aligots o bé inperials¹⁸.

Los butiflés¹⁹, per desfachtar, los deian qui butifarras, qui botifarrés, y estos, a Catalunya, la major partida de la gent granada y ríchs eran dels sobradits, y la plebea, menuda, la major part eran afactats a Carlos 3, y estos los anomenavan aligons o ynperials, y en altra nom vigatans, y acumular-los a lladres. Cada afactat alabava son bando, y tots vingueren quedar mal, que corria un vocable que deia: entra Felip 5 y Carlos 3 nos dexaran cens roba, ni cap diné. Y fou com déien lo vocable.

Lo destruir lo país fou que quant Carlos 3 avansava o dominava, los butiflés avian de fugir y, fuits, los robaven quant tenian, y los malmetian los béns, menjant, bevent y robant-los perquè eran butiflés. Y al mateix feian del ynperials, com està dit dels butiflés. Que poch foren de un y altra bando que quedassen acomodats, los que quedaren bé foren los neutrals, que no ce mogueren de sas casas. Y treballs y pasciència.»²⁰

Pel que anem coneixent de la Guerra de Successió a la vegueria de Girona, a la frontera Nord del Principat, aquesta va ser, sobretot, una guerra contra les tropes franceses, almenys fins 1711, quan la ciutat de Girona cau, i de manera definitiva després del setge de 1712, quan hi ha el darrer intent fallit de les tropes imperials i austriacistes per recuperar la ciutat de Girona. Per aquesta raó podem dir que la Guerra de Successió a la vegueria de Girona és, primer de tot, una guerra que suposa una continuïtat en relació a les patides des de 1652: entrades de tropes franceses que ocupen les terres de l'Empordà i que arriben fins Girona, sense superar-la (o superant-la i ocupant-la 1694-1697), per tornar-se'n a territori francès en acabar la campanya. L'any 1711 suposa un tombant polític (la notícia de la partida de Carles III cap a l'Imperi) i militar (la caiguda de Girona). En terres empordaneses, la resistència correspondrà als miquelets. Darrere les tropes del duc de Noailles, els filipistes o botiflers imposaven la seva llei en forma de segrestos dels béns dels austriacistes; quan les tropes franceses tornaven al Rosselló, els segrestats eren els altres.

EL TRIOMF AUSTRIACISTA (1705, 1706)

L'acció conjunta dels vigatans i dels exèrcits imperials desembarcats a Barcelona el 1705 comportaren que, poc a poc, unes més decidides que altres, les poblacions catalanes donessin l'obediència al rei Carles III. Sovint, n'hi havia prou amb la pressió dels miquelets perquè els cònsols i jurats de les viles optessin per l'arxiduc. Aquestes companyies de miquelets eren comanades per Francesc Barnoia²¹ a Ripoll i rodalies, o Jaume Birolà, que tenia el seu radi d'actuació de Castellfollit de la Roca fins el litoral empordanès, al seu pas s'hi afegien voluntaris. Ripoll, Olot, Figueres, Castelló, Girona i la resta de viles i ciutats van anar donant l'obediència.

Un cas apart és el de Figueres, on s'hi concentrà un important grup de filipistes que oferiren resistència fins que hi hagué un aixecament intern, el qual, conjugat amb la pressió dels homes de Birolà, va fer que, el 22 de setembre de 1705, acabés la resistència dels Àngel Mach i Cortada, Gregori Matas i Pujol i Ramon Gorgot que destacaran en la causa filipista des de primera hora. Amb Figueres, la resta de l'Empordà dóna l'obediència a Birolà, amb l'excepció de Roses²² que, durant tota la guerra, restà del bàndol filipista²³. Castelló cau just després de Figueres²⁴, i el noble Francesc Despujol esdevé superintendent de l'Empordà²⁵.

El fet de donar l'obediència Figueres, va augmentar la pressió sobre Girona. El 24 de setembre, la junta de guerra disposava que es proveís el pallol amb dues-centes quarteres de blat, «atès que no molt distant de esta ciutat està circuhit de molts enemics»²⁶. En conèixer noves de Barcelona, la ciutat envia emissaris a Ramon de Bell-lloc, a la torre de Palausacosta, per donar l'obediència a l'arxiduc. Mentre es passen la pilota la ciutat i el governador de la plaça, els arriben noves que a Riudarenes hi ha quatre mil homes decidits a entrar a Girona i de la «part del Empurdà vindria major número de gent»²⁷. És la conjunció

de les dues forces, juntament amb «alguns desmans de tumulto de habitants de esta ciutat» que, es decideix lliurar la ciutat a Francesc Despujol el 12 d'octubre de 1705. Es pacta que la guarnició pugui sortir en tres dies. Francesc Puig de Perafita entra a la ciutat. El 27 d'octubre, el bisbe l'abandonava. I això que la ciutat havia demanat al nou governador «seria bé fer una crida real manant ab las penes al senyor general ben vistes que ningú tractàs de gabaig, ni butifler, ni altres paraules injurioses a qualsevol persona de qualsevol grau que sie»²⁸.

LA RETIRADA DEL SETGE DE BARCELONA I EL PAS DE FELIP VÈ PER LA VEGUERIA DE GIRONA DE RETIRADA CAP A PERPINYÀ (MAIG DE 1706)

Segons Castellví²⁹, el 9 de febrer de 1706 les tropes franceses, dividides en dues seccions, entren pel coll del Portús i el del Portell, comanades pel duc de Noailles, amb prop de 9000 efectius. La força opositora era molt menor. Poques eren les forces regimentades, més les dels regiments de fusellers. Hagueren de cedir el pas ben aviat. Noailles rep l'adhesió de Pou de Jafre, que es posa al servei del duc amb el càrrec de coronel de fusellers, i també de Gregori Matas, al qual Noailles nomena jutge i segrestador dels béns de l'Empordà.

L'objectiu de Noailles era arribar a Barcelona i no parà fins ser-hi. No sense trobar oposició. Com la que trobà, entre d'altres llocs, al Pont Major el 26 de febrer³⁰.

L'intent de recuperar Barcelona, amb Felip Vè al front de les tropes, va acabar amb derrota³¹ i haver de patir una penosa retirada³². Una cobla, de les moltes que es van publicar, en un exercici publicístic³³ propi de la dinàmica de la guerra, ho recull prou bé:

*«El día onze dexando el bronce,
bombas y valas, morteros y aún más, trigos y harinas,
bolando minas
quando fue noche, empeçó a marchar.
No bastan ojos a ver los despojos, que
dexó al campo de arte militar
con tanta afrenta
que el sol prudente,
por no mirarles se quiso eclipsar.
A tal estado le llevó el Ado,
que en el camino por poder pasar
con los paysanos,
juntas las manos, con ignominia hubo de pactar.
Ver la Francia y su arrogancia,
en tal estado, digno es de notar,
pues abatida, con tal huida,
queda del todo por siempre jamá. Amén»³⁴*

Honorat de Pellejà, que havia estat conseller tercer de la ciutat de Barcelona, explica els «treballs» pels quals passà des del 12 de maig, quan surt de Barcelona, fins el 21, quan arriba a Perpinyà, amb el rei, Noailles i la resta de la tropa. El seu relat exposa la situació d'un exèrcit derrotat, perseguit i sense possibilitat de trobar qui els oferís tan sols aigua, «i la raó era perquè en les viles i llocs que

passàvem no trobàvem ningú en les cases, ni una corda en un pou fins que arribàrem a Torroella de Montgrí»³⁵. A Torroella de Montgrí, els jurats i la vila els feren bona rebuda³⁶. Allà es reparà. «Al cap de dos dies partírem, ço és, lo rei i sa comitiva dret a Perelada i Mosiur de Legal [sic: per Leval], tinent general, ab tres mil hòmens entre infanteria i cavalleria, partí dret a Figueres»³⁷. A Figueres hi arribarà amb el doctor Matas (suposem que era Gregori Matas i Pujol), que s'havia avançat «per saber si dins Figueres a hi eren los nostres miquelets», fet que confirmà. De Figueres, fins al Voló i del Voló a Perpinyà. El rei estigué tres dies a Perpinyà, «i manà que tots los cavallers i altres catalans que no tinguessin empleo en Madrid se quedessin en Perpinyà i los encomanà al duc de Noailles perquè manàs donar-los assistències»³⁸. Entre aquests hi havia el marquès de Gironella, el comte de Darnius, els germans Taverner, Joan de Josa, Baltasar Bru, i altres, «axí lletrats de diferents viles i llocs de Catalunya, com frares, menestrals de Barcelona i una multitud de empordanesos; de modo que entre tots veníem a ser, crec, 150 refugiats»³⁹. Quedem-nos amb aquesta «multitud de empordanesos», fet que explicaria el canvi en la rebuda de les tropes de Felip Vè: de sortir per cames de Barcelona, a ser ben rebuts a Torroella de Montgrí o Figueres. El cavaller Castellví deixa escrita aquesta frase: «llegó el ejército sin incomodidad a descansar en las llanuras del Ampurdán, donde se detuvieron ocho días»⁴⁰.

La relació d'aquests refugiats filipistes empordanesos de juliol i agost de 1706 la coneixem gràcies a Joaquim Albareda. Fixem-nos amb la importància que hi tenen els de Figueres, Castelló i Peralada, en especial els doctors en drets i els botiguers, aquests darrers, de Figueres. Miquel Sabater, jutge i governador de Peralada, Gregori Matas i Pujol, doctor en drets, i el seu germà Josep Matas i Pujol de Figueres, Francesc Gaiolà, doctor en drets de Figueres, Francesc Recasens, batlle de Figueres, Josep Pou de Jafre, batlle de Verges, Josep Batlle de Saus, Ramon Pastell, doctor en drets de Castelló, Andreu Comte, doctor en drets i jutge de les tropes a l'Empordà, Francesc Comte de Peralada, Josep Sabater, notari de Castelló, Antoni Renovau, burgès honorat de Garriguella, Jacint Gelabert, botiguer de Figueres, Àngel Mach i Cortada de Llers, havia estat sotsveguer de Girona, Francesc Saus i Domènec de Vilabertran, Francesc Vidalenc, botiguer de Figueres, Josep Escofet, botiguer de Figueres, Ramon Fons, capellà de Figueres, Josep Vidal, botiguer de Figueres, Antoni Cargol, botiguer de Figueres, Joan Potau (o Tutau?) de Figueres, Josep Mas de Peralada i Josep Sabater, capellà de Castelló.

ENTRADES ANUALS DE NOAILLES: TREBALLS I RESISTÈNCIA AUSTRIACISTA (1706-1711)

LA GUERRA ESTACIONAL

La lògica d'aquests anys s'explica pel fet que les terres situades al Nord de la vegueria de Girona serveixen per proveir les tropes, especialment les franceses, com ho havien fet en les campanyes militars de la segona meitat del segle XVII. Són anys complicats a la monarquia francesa, anys de misèria de la població francesa que contrasten amb la supremacia política que França té a Europa. Aquesta situació de continuïtat de la guerra fa que, per part dels que ho pateixen, especialment per als empordanesos, s'exacerbi la francofòbia. El duc de Noailles ho tenia clar, mancat com es trobava de diners i de provisions al Rosselló, els anava a cercar en terres de l'Empordà, com en la campanya de 1707: «il s'agissoit de vivre aux depend de la Catalogne», i també socórrer Roses, a banda d'estalviar recursos al tresor de la monarquia francesa: «Il vouloit revitailler Roses, que les ennemis tenoient bloquée, et procurer aux tropes une subsistance qui épargnât les cofres du Roi»; «Il fit des courses jusqu'au-dela du Ter, soit pour imposer aux ennemis, soit pour empêcher les peuples de prendre les armes, soit pour tirer du pays ce qu'il pourroit»⁴⁴. L'agost de 1709, amb les tropes de Noailles acampades entre Torroella de Montgrí i Verges, es fan ràtzies en les poblacions veïnes, el 27 d'agost saquegen el port de l'Escala, Bellcaire, Albons i els masos de Torroella de Montgrí⁴⁵.

Una manera de fer-se pagar la contribució demanada a les poblacions consistia en el segrest de les autoritats de la universitat. Davant d'aquesta realitat, la universitat de Torroella de Montgrí havia acordat, ja el 18 de maig de 1706, que si això passava, aniria a càrrec de la universitat i particulars el pagament del rescat dels homes de la universitat. I així va ser el 1707, tal com recull el llibre de conclusions de la universitat. En una resolució del 26 de juliol 1707, sabem que dos cònsols, el clavari i altres persones havien estat empresonades per ordre de Noailles. Davant la situació, «Lo sobredit concell, atenant y conciderant ab la nacecitat se trobaven los srs cònsols, clavari y altres personas se'n aportasen presas los anemichs, y que era molta conveniència aportar-los menteniment, ha determinat y resolt que lo sr Joseph Fortià anàs a trobar lo sr conde Noyel, generalíssim de las tropas de nostre Rey Carlos (que Déu garde), perquè li donàs un pasaport per poder donar providència de què los presoners tingan lo necessari per a poder-se mantener»⁴⁶.

L'EXÈRCIT FRANCÈS A L'EMPORDÀ		
	Entrada	Sortida
1706	9 febrer: pel Portús i el coll del Portell	Passa la frontera entre el 19 i el 21 de maig
1707	6-7 juny	23 de juliol passa la frontera
1708	2 de maig pel coll del Portús	23 d'agost passa la frontera
1709	5 d'agost	L'octubre passa a Besalú i Olot
1710	25 de novembre	
1711	28 de desembre: Berwick entra per la Jonquera	

El 30 de juliol, quan ja saben quin era el preu del rescat demanat: 1800 lliures «per la restitució dels srs cònsols, clavari y demás presoners», el consell acorda, «se vage a trobar lo sr conde Noyel per véurer lo medi millor donarà perquè se rescàtian dits presoners, y que sempre que dit sr general Noyel no donàs algùn tenperament perquè dits presoners de un modo o altres isquessen, se recorregués al rey nostre senyor (que Déu garde) perquè nos donàs un alívio»⁴⁷.

El 31 de juliol de 1707, el consell segueix amb la decisió d'acabar el captiri dels seus representants, però es troba que Noyel imposa condicions a la població, en la demanda d'homes de sometent i allotjaments:

«Ha resolt lo sobre dit concell que sobra la petició de 1800 lliures que demana lo sr duch de Nouallas, general de las tropas anamigas, per lo rescat dels presoners, que lo magnífich Joseph Artigas y Tomàs Farrer se conferisen ab lo sr conde Noyel perquè nos donàs alívio, ha hont conferits los respongué que, si volien guarnició per defensarnos, ell ne anviaria, però que tots los avitants avien de de pèndrer las armes. Y avent-se representat esta resposta al sabi consell, han determinat y resolt que se tornàs resposta al dit sr general Noyel que esta vila no és capàs per poder-s'i tenir presidi, y que no y auria hòmens que tinguessen memòria, ni aguesen oyt a dir, que esta vila sia astat, ni en ningun temps ay age agut presidi, però que si era de son agrado y del servey del rey (que Déu garde), esta universitat y tots los particulars de ella pendria las armas ab somatent general y donarian assistència a las reals tropas empleant véns y personas a tot lo que fos del real servey»⁴⁸

Malauradament, no sabem la datació precisa del desenllaç per manca d'assentaments en el llibre de conclusions. Sabem que el 8 agost de 1707 el consell acorda envia un delegat a Figueres per pagar el rescat, i en el nou assentament, del 8 de setembre, els cònsols i clavari ja figuren entre els presents⁴⁹.

El llibre de conclusions de la universitat de Torroella de Montgrí serveix d'exemple de la creixent pressió de la fiscalitat de guerra sobre les finances d'una universitat que disposava d'ingressos importants derivats de la possessió d'uns quants masos, l'arrendament dels quals els possibilitava de poder afrontar la situació. El 1709, però, la caixa de la universitat dona mostres de ser insuficient per acudir a la demanda extraordinària de dues tropes sobre el terreny, el deute arrossegat en forma de censals ja no pot augmentar, la pressió de Noailles obliga la universitat a cedir les rendes de la carnisseria i els vintens del redelme als principals del lloc perquè puguin crear nous censals, tot amb l'objectiu «de salvar lo poble»:

«Lo sobre dit concell de 31 de agost, entenant y conciderant la molta conveniència era de salvar lo poble, ha resolt y determinat fer una agnació de bona fe al srs Salvador Quintana, doctor Joseph Metge y Real, Francisco Xargay, ciutadans honrrats de Barcelona, Joseph Pla y Micalet, Joan Fuster, Genís Trascó, Joan Fita, Francesch Ardévol y Isidro Cortada, tots de la present vila, a fi de mallevar la contribució demana lo sr duch de Noualles; y per satisfació d'esta quantitat y per altres deutes té la univercitat, se'ls ha sadit las carnisseries y vintens, fins y tant se n'age satisfet dites quantitats, ço és, sinch mil lliuras han mallevat a la Reverent Comunitat de dita vila, dos sentas doblas al Sr. Salvador Quintana y quatre-sentas doblas se han matllevat al sr. Francesch Ardévol, botiguer, tots de la vila»⁵⁰.

Anualment, les tropes del duc de Noailles entren per l'Empordà i s'hi passegen fins les portes de Girona. No és fins 1710, sembla que a instància de Felip V, que les tropes de Noailles no es decideixen a assetjar la ciutat, en ple hivern. I és que en l'objectiu francès no entrava aquesta possibilitat. Tenint Roses com a punt de suport logístic, amb l'ocupació de l'Empordà, i per tant, amb magatzems provisionals, sigui a Torroella de Montgrí, a Verges o a Sant Pere Pescador, en feien prou per recollir els grans que precisaven i trametre'ls de tornada a França, via l'Estartit,

l'Escala o Roses. Roses era una possessió francesa: la majoria de la guarnició ho era, el comandament era castellà, però, obertament enfrontat a Noailles⁵¹.

En el moment de la retirada cap al Rosselló, Noailles s'emportava, a més de béns, persones segrestades a fi de cobrar-ne el rescat. Tant el 1707, com el 1708, però les tropes de Nebot s'endinsen en el Rosselló per recuperar els segrestats i ho fa amb el mateix mètode, també segresta rossellonesos. Era una manera de fer possible els canvis de presos i de caps de bestiar⁵².

Des d'una certa distància, Patllari Ombravella, rector del Collell, ho explicava així:

«... no faltava prou tribulació y treballs per raó de la tropa francesa que tots los anys ab lo sr. duch de Noalles entrava per lo Empordà, anant de una part a altre fent-se donar la obediència y contribució, y alguna vegades robant, ab gran detriment del pahys y destrucció de la terra ...; y axí se passà tots los anys des del any 1706 fins lo any 1711»⁵³

Els efectes sobre els patrimonis situats a la plana empordanesa seran letals. Així ho testimonien dues cartes adreçades a l'Hospital nou de Girona, els administradors del qual requerien el doctor Francesc de Vivet i Vivas, casat amb Maria Gelabert, de Figueres⁵⁴, aquest, impedit de pagar el que s'havien compromès en una concòrdia de 1703 que pujava a 525 lliures, fa servir l'expressió «treballs i aogós» de la guerra, a què els havia abocat la pèrdua de les collites de 1707, 1708 i 1709, per ocasió dels segrestos decretats pels francesos:

«Per ocasió del rigurós sacrest à tingut la asienda de dona Maria, ma muller, los anys 1707, 1708 y 1709, lo que vostres mercès no crech ignoren, no se à pogut cumplir en lo que estava pactat ab la concòrdia, y si Déu no fa la gràcia que pugam cullir los fruys de la asienda, apar no serà en menoscabo de la marmesoria que vaya cobrant com estava concordat ab dita mi senyora Francisca fins sien satisfets los interesos que jo, en la ocasió present, no me és posible poder péndrer altra resolució, ni pagar ninguna quantitat de comtans, tant a la marmesoria com a dita senyora Catarina Masana per los treballs y aogos de la present guerra»⁵⁵.

De continuar la situació, si es perd la collita de 1710, serà la ruïna del patrimoni, i no li quedarà altra remei que «anar a captar»:

«No tenen vostres mercès que estranyar me negue jo en pagar a la senyora [Caterina Riera y] Masana las 87 lliures comtans, pues no ignoran que à quatra anys que del patrimoni de dona Maria no avem cullit cosa per lo rigor ab què an portat lo sacrest los ministros de Fransa, y estant en vigília de sucseir-nos lo mateix que los anys pasats no me apar púgan tenir vostres mercès cosa que estranyar, que ben patents són nostres treballs, que jo crech que si perdem esta cullita, lo que será molt factible, aurem de anar a captar»⁵⁶.

Podem posar-hi un cert grau d'exageració, el que és evident és que els segrestos i la pèrdua de collites per la fiscalitat imposada era una realitat quotidiana i una mateixa cosa.

L'ADMINISTRACIÓ AUSTRIACISTA A LA VEGUERIA

El seguiment de les instruccions, per carta, donades per Josep Sunyer, advocat fiscal del Reial Consell, al veguer de Girona, Francesc Roca i Sitjar, ciutadà honrat de Girona⁵⁷, propietari del patrimoni Roca de la Barca de Fontajau, veguer en el trienni de 1706-1708⁵⁸, permeten fer-nos una idea del que passava a la vegueria durant aquest trienni i les directrius i quines eren les preocupacions de l'administració austriacista.

La missió encomanada al veguer de Girona queda resumida en la instrucció rebuda del Reial Consell el 16 de gener de 1707: «Espero que vm se applicarà a las capturas li tinch recomanadas ab tot cuidado y que me avisarà del que aja de nou en Rosselló y fronteres»⁵⁹. És a dir, persecució i captura de miquelets i espies i donar novetats del que passa al Rosselló i frontera en l'atribució del manteniment de l'ordre públic i la direcció militar⁶⁰. Miquelets i emmascarats són perseguibles gairebé d'ofici: «Me alegro que's prenga asiento en lo dels micalets, que sa excel·lència ho desitja molt, y no dubto que en lo ivern correrà molta briva, però applicant-s'i treball se exterminaran»⁶¹. En una altra ocasió, «No dubto que vm se applicarà ab sa gran activitat en perseguir y capturar als emmascarats»⁶².

Uns altres perseguits són els botiflers, dels quals primer s'indaga sobre la identitat. «Estimo la llista que ha inuiat vm de las personas que de eixas fronteras se'n han passat al enemich y avent-ho comunicat al Real Consell se ha resolt ordenàs a vm revés informació ab los ministros de sa cort, procurant justificar que tots estos se'n han passat y estan en domini del Cristianíssim o del duch de Anjou»⁶³. Un pas més consisteix a perseguir els refugiats a la vegueria i capturar-los: «Lo regent la real Thesoreria remetrà a vm un correu per a capturar certas personas que li he donat en un paper que pot ser se ajan refugiat en eixa ciutat o sa vegueria y espero que vm se applicarà a sa execució ab tot cuidado per importar al real servey»⁶⁴, i en una altra ocasió, «importas molt al real servey de què per tots los medis posibles procure vm adquirir notícias y capturar las personas tinch recomanat»⁶⁵. Una vegada apresats, però, el veguer no instruïa procés, sinó que en ser llec, aquesta funció passava als juristes:

«He rebut lo memorial de las personas que estan en las presons de eixa ciutat y com segons lo contengut en aquell la major part són per cosas de estat, ha aparegut al Real Consell en força de la evocata causa general donar orde a don Ignasi Sans, relador de la causa de estat, inviàs comissió y instrucció a un comissari real que's diu Nicolau Desclapés y Capnegre, que vivia antes en Figueres y vuy se troba en eixa ciutat, per a què reba informació contra los que estan inculpats de cosas de estat, [...] y en lo interim que's rebran ditas informacions vm procurarà que los presos estigan ab seguretat»⁶⁶.

El veguer no actua sol, un comissari reial i el doctor Marcer de Figueres s'encarreguen dels processos. Al veguer li correspon la seva vigilància i custòdia.

«Estimo las notícias de haver desocupat lo enemich lo país que ocupava en lo Ampurdà y la nota de las personas que ab ell se'n han passat de aquells paratges a la part de França, y per a fer la averiguació se donà orde est correu a Nicolau Desclapés y Capnegre, comissari real, per a què, patrocinat del dr. Francisco Marcer de Figueras, reba informació, y axí ho participo també a dit dr. Marcer, esperant que vm assistirà a dit comissari real en lo que se li offeresca, [...], per ser totas molt del servey del rey nostre senyor, Déu guarde»⁶⁷.

Una vegada instruïda la causa, uns, els que havien comès delictes d'estat, s'enviaven a Barcelona. «Estimaré tinga cuidado se'm remetan las còpias dels processos se han fet als presos estan aquí»⁶⁸, demana el doctor Josep Sunyer des de Barcelona⁶⁹, sí que sabem per una relació, quins es trobaven en les presons reials de Girona, la relació dels quals, amb els delictes i el lloc on foren detinguts, és indicativa de la guerra: espies, instigadors de la causa borbònica, passadors d'informació, majoritàriament presos pels miquelets, al costat d'alguns altres que aprofitaven la situació per cometre delictes

contra les persones i les propietats, la seguretat pública i la direcció militar es tornen a trobar en les funcions del veguer.

«*Llista dels presos se troban en las càrcers reals de Gerona*⁷⁰
- Lo frare Andreu Badia, trinitari, lo prengueren en Sant Feliu de Guíxols als 4 de febrer 1707, diu se li trobà un manifest contra lo rey nostre senyor, que un monjo de Sant Feliu de Guíxols, segons ell diu, lo-i donà. Lo senyor don Ignasi Sans pot donar relació.

- Joseph Casals de Mataró, lo prengueren a Ullà los micallets als 20 maig 1707, està pres per suspita de espia.

- Antoni Alve de Tolosa, lo prengueren los micallets a la Serra de Albera als 20 maig 1707 per suspita de espia.

- Joseph Mir de Figueres, lo prengueren lo dia del Corpus los micallets a Orriols.

- Joan Ros, porter real y nuncio de Olot, lo prengueren en lo terme de Castellfollit, junt ab Francesch Lluís de Darnius, al últim de maig 1707, culpats de haver robat lo Ferrer de Orriols y mort a son company.

- Joseph Mas, batlle de Massanet de Cabrenys, lo prengueren los micallets en lo terme de Darnius als 30 juny 1707 culpats de haver-sen passat a França después de haver estat a la obediència del rey nostre senyor, que Déu guarde.

- Joan Ramon de Gosas, prop Ripoll, lo prengueren los micallets en Lladó als primer juliol 1707 culpats de espia.

- Gaspar, son fill, de Vich, se és criat en Figueres, lo prengué Rafel Nebot en Verges als 22 juliol 1707 per suspita de espia.

- Salvador Solà de Vallsebra, prop Bagà, y Francisco Hom àlias Rasiques de Sant Martí de Salas, los prengueren los micallets de Juan en Sant Llorens de la Muga als 14 juliol 1707 perquè servian a França ab los bergadans que se'n passaren lo dia de Pasqua.

- Llambert Ballart Casadevall de Lladó, de edat de 12 a 13 anys, lo prengueren los micallets de Bach als primers de juliol 1707 perquè los francesos lo féian venir per los llochs de Ampurdà per saber quanta y quina gent dels nostres hi havia.

- Domingo García de Escatro en Aragón, lo prengué lo batlle de Palamós per sospita de espia als 26 de juliol 1707.

- Bonaventura Grau y Costa de Sort, lo prengueren lo dia de sant Jaume en Pontmajor.

- Joseph Rubau de Verges, lo prengué lo capità Birolà a Colomé perqué aportave un orde dels francesos a dit lloch de Colomé.

- Jaume Pou de Colomé, culpats de haver robat en camí ral a Narcís Saurina, botiguer de Gerona.

- Joan Vilaür y Bonaventura Sivat, los prengué una partida de don Rafel Nebot lo dia 9 de setembre 1707 junt a Rosas."

Dels empresonats a Girona, tretze són enviats per mar a Barcelona.

«Los 13 presos que vostra mercè entregà al batlle de Sant Feliu han arribat ja a esta ciutat, y quedo advertit que Joan Vilahur queda detingut en lo fort de Monjuich de eixa ciutat per orde dels senyors don Joseph Puig y governador de eixa ciutat, ab consentiment del senyor conde de Noyels, per a fer canje ab lo capità de cavalls del regiment de Nebot. Però vostra mercè nom diu Joseph Mir de Figueres, Joseph Mas, batlle de Massanet de Cabrenys, y Joseph Rubau de Verges haont quedan, que sentiria se'ls hagués donat llibertat, y axí vostra mercè me avise si estan detinguts en las presons de eixa ciutat y procurarà detenir-los ab tota seguretat fins a quès donarà orde per a conduir-los»⁷¹.

El veguer, per altra banda, també informava de les preparacions del francès al Rosselló i, sobretot, de quan es disposava a entrar a l'Empordà. Des de Barcelona, es contestava agraint les notícies, però també donaven ànims al veguer. El 5 de juliol de 1707, Josep Sunyer escriu: «Me alegro que los enemichs tingan tant pocas tropas com vm me insinua en lo Rosselló, y espero que ab lo regiment de Zinzihedorf, que arribarà aquí

junt ab lo de Nebot, se poran impedir las operaciones que lo enemich intentarà fer per eix Ampurdà, majorment essent tots los naturals tan lleals vassalls y servidors de sa magestad, Déu lo guarde»⁷². El maig de 1708, el to era un altre: «no dubto que a vm se li aumentarà lo treball ab la entrada del enemich al Ampurdà»⁷³.

Quan ja no era veguer, Francesc Roca i Sitjar seguia amb molt d'interès les notícies de l'entrada del francès, i veiem com funcionava el correu. Josep Trias, doctor en medicina de Figueres, informa a Àgata Portas, de Torroella de Montgrí, el 24 de juny de 1710: «... encara estam ab lo cuidado si los enemichs voldran fer alguna falamarada, però per tota aquesta semana se veuran sos designas»⁷⁴. Immediatament, Àgata Portas ho feia saber a Francesc Roca i Sitjar. El 25 de juny, li escrivia: «las notisias tenim són que lo francès stà atendat tota la artilleria al Portús, y diuan seran de 8 a 9 mil homes, y lo duch diuan és anat per més gent»⁷⁵, i finalment, la pitjor notícia quan estan apunt d'entrar: «Francesch, las notícias que tenim per así són que los francesos ja tenen las pessas alt en lo Portús, y que per tot avuy o demà, se diu, entreran; lo número de la gent no'l sabem, axò és vingut per un frare de Paralada»⁷⁶. Les xarxes familiars funcionaven, el correu també.

BOTIFLERS EMPORDANESOS

Si haguéssim de fer cas a les cròniques d'Amer Massó, el pagès de Sant Esteve de Guialbes, clarament austriacista, o la de Patllari Ombravella, decantat pel filipisme, els austriacistes eren majoritaris a la vegueria de Girona, especialment entre els sectors populars, «plebea y menuda» els diu A. Massó, de «populatge menut»⁷⁷ els qualifica P. Ombravella. Una divisòria entre rics, assimilats a botiflers per part d'Amer Massó, i pobres; massa senzill. Sabem que la línia que els separava no era tant nítida. Albert Compte ho ha analitzat per Castelló d'Empúries i després de constatar la «poc definida posició ideològica del poble», acaba donant els noms dels que obertament es decantaren per una o altra posició. Entre els filipistes hi ha el batlle Andreu Gabriach, el veguer de la vila i comtat Joan de Vilahur i l'assessor ordinari Ramon Pastell, el notari Milsocós, però també l'adroguer Josep Calderó i l'hortalà Joan Pous, a aquests s'hi han d'afegir Josep Sabater, pare i fill del mateix nom, Baldiri Pastell i el doctor Sabater⁷⁸. Pels austriacistes, trobem Pere Pau Paronella i Jalar, assessor, el veguer Fèlix Serralta i Pere Elies, governador del comtat. No sembla, en aquest cas, que hi hagi massa diferència social entre uns i altres⁷⁹.

Una millor aproximació als botiflers la tenim a partir de les reals o suposades corts de Peralada de 1708, on apareixen els noms dels més fervents botiflers empordanesos.

Josep Fontana i Eva Serra van presentar un text, reeditat en plena revolució liberal del segle XIX, que recull en forma de capítols els acords d'unes suposades «corts» celebrades al convent de Sant Domènec de Peralada el 31 de juny de 1708. Els assistents, congregats per Àngel Mach i Cortada, agutzil i comissari reial, que ho feia en absència per malaltia de Gregori Matas i Pujol, «ministra de justícia y política», reuneix, per braços representatius dels estaments socials, el més granat del botiflerisme empordanès.

Pel braç eclesiàstic hi haurien assistit: Francisco de Guanter, monjo de Sant Pere de Rodes, Anton Morull, prior del convent de Sant Domènec de Peralada, i Joan Pi, també del mateix convent, Francisco Roig, almoiner del batalló de Pou de Jafre. Encara que no hi assistissin, també firmen les «constitucions» Silvestre Bonabosch i Vilabella⁸⁰, i Josep Sabater, capellà de Castelló. Pel braç militar, Pere Domènec, Josep Batlle

de Saus, Martí Bisbe, Josep Carbonell, Francisco Matas i Pallissera i Josep Matas i Sallé. Pel braç reial, Salvador Prats i Matas, Francisco Escofet, Miquel Castelló i Capdaigua, Jaume Casamort, Jacint Gelabert i Josep i Narcís Vidal. Alguns, ja els hem relacionat amb anterioritat en referir els exiliats de 1705 i 1706.

Entre les «constitucions» aprovades n'hi ha de diferent tipus i estil, però totes es relacionen amb el botiflerisme, del qual en fan bandera. Josep Fontana i Eva Serra no acaben de concretar si el text és una «invenció» liberal per desacreditar l'absolutisme, que suposa la continuïtat de la casa de Borbó, i no ho afirmen perquè els acords en forma de constitució són del tot exagerats i, fins a cert punt, poc probables per posar-ho per escrit. ¿És una «invenció» per desacreditar els botiflers o per desacreditar els seus descendents borbònics? El que és cert és que els que figuren en aquestes corts són reals, i són la representació del botiflerisme empordanès. Vista la repressió a partir de 1713, tampoc no fa improbable que aquests acords fossin certs i vertaders.

Suposen una persecució dels vigatans fins a situacions extremes. Així, per exemple, les «corts» s'arroguen l'exclusivitat per donar patent de botifler (cap. 2). Quant als vigatans, especifica que només hi seran tinguts els que siguin caps de rebel·lia o que els hagin donat suport (cap. 3). Que només els botiflers puguin concórrer a dignitats i oficis (cap. 5). Els botiflers podran infligir fins a cent bastonades als vigatans (cap. 6) i si actuen contra soldats o botiflers, els vigatans podran ser ajusticiats fins amb pena de mort (cap. 7). Els botiflers podran fer ús dels béns dels vigatans, «sens ningun escrúpol de consciència durant lo beneplàcit de sa magestat» (8). Els deutes deguts fins 1705 de botiflers a vigatans quedaven condonats (9). Una altres capítols fan referència a la penalització de relacions carnals amb vigatans (10, 11). O la presentació dels vigatans a les viles, als quals els seran preses les armes (12). Les viles i llocs, «casi totes han consentit a la referida rebel·lió», han de ser castigades amb la pèrdua dels seus ingressos (13). El càstig s'estén també als frares i capellans per haver «causat la total rebel·lió, havent induït los plebeos a aquella», als quals se'ls commina exclusivament a administrar els sagraments (14). Per evitar el so de corns, es prohibeix tenir-ne a les cases (15). Un grup de capítols fa referència a prohibicions de fer llegats a familiars vigatans (16), ni a casar-s'hi (17)⁸¹. En un altre ordre de coses, els processos fets durant el temps de govern de l'arxiduc queden anul·lats (18), així com les gràcies concedides (19). Els botiflers han de ser esmenats en els danys soferts (20). Un capítol va referit exclusivament contra els acaparadors, especialment metges i cirurgians (21). Els capítols 24, 25 i 26 fan una lloança de les tropes franceses. Finalment, propugna un perdó general, «acceptats los caps de rebel·lió».

SETGE I PRESA DE GIRONA PER NOAILLES (1711)

El 25 de novembre de 1710, la ciutat de Girona dona notícia de la presència de tropes franceses, les quals ja es trobaven a Pont de Molins. El 16 de desembre, la plaça de Girona ja estava bloquejada del tot, i l'endemà, amb la destrucció de la presa de Bescanó, la sèquia Monar quedava sense aigua per moure els molins. Es calcula que els assetjants eren prop de 20.000⁸². La superioritat dels assetjants era manifesta, el 23 de gener de 1711, s'acorda capitular⁸³. A la presa de Girona, va seguir un episodi de violència per part dels miquelets⁸⁴.

Després del setge de Girona, retornen alguns dels que s'havien significat per la causa de Felip V, entre ells, i de manera determinada, el bisbe Miquel Joan de Taverner⁸⁵, el qual publica un cartell d'excomunicació a tots els partidaris

de Carles III, el 27 d'agost de 1711, amb l'argument d'haver escampat falsedats basades en «Que la butlla de la Santa Cruzada concedida per Sa Sanctedat al Rey nostre senyor és vàlida. Que lo homicidi de francesos és mortalment pecaminós. Y que lo jurament de fidelitat que havem prestat a Felip quint nos obliga»⁸⁶. Argument que és desenvolupat amb més traça en un «*Manifiesto de sólidas verdades*»⁸⁷ confeccionat per algú de ploma i al seu servei. En aquest text es defensen els drets dinàstics de Felip V i, sobretot, es volen combatre les «falsedats» a partir de 1702, quan es declara la guerra, per part dels partidaris de Carles III: que el testament era fals, fet a instància de Portocarrero, i que la guerra que fan els partidaris de Carles III és una guerra injusta i, per tant, recorda que els vassalls s'han de sotmetre i obeir al monarca legítim. Legitimitat mostrada amb l'arbre genealògic. Si la primera part del text se centra en la legitimitat, a la segona es fa referència al jurament de fidelitat prestat a Felip V a les corts catalanes. Per tant, segons l'argument, si les corts han prestat jurament a Felip V, no poden més tard prestar jurament a Carles III. Tot plegat porta a concloure que s'havia de retornar a la fidelitat de Felip V. Un element de pes i contundent, sobretot perquè és escrit per un eclesiàstic defensor de l'ordre social establert, es troba en el fet que els que donen suport a Felip V són la majoria de la noblesa de València, de Roma, de Nàpols o d'Aragó. No hi fa res.

*«que la mayor parte de la gente vulgar y populaje se incline más a la parte del señor archiduque que a la de Phelipe quinto, pero como de ordinario este sea muy amigo de novedades y carece de los primeros principios con los quales era menster se aportasse en lo árduo y difícil destes negocios y de esta dependencia, se saca desto que todo su parecer y juicio no puede aprovechar en cosa en la discusión y conocimiento de la verdad»*⁸⁸.

En l'argumentació, retrobem el plantejament que, anys després, farien memorialistes de procedència i de posicionament ben diferent. P. Ombravella i A. Massó estarien d'acord amb aquesta conclusió: la noblesa dona suport a Felip V, els grups populars a Carles III. Finalment, contra la idea de les futures represàlies de Felip V, proclama la benignitat i clemència del monarca. Sens dubte, el text forma part d'aquesta necessitat de legitimar el bàndol filipista i, sobretot, aportar els elements necessaris i antipopulars que explica el posicionament de les elits, també les eclesiàstiques en la causa borbònica.

El bisbe Miquel Joan de Taverner, que ho va ser fins 1724, portarà a terme, després del retorn a Girona, una decidida actuació per represaliar els capellans austriacistes, alguns foren revocats de la parròquia, i els seus llocs ocupats, via concurs, per capellans addictes i que havien estat al seu servei⁸⁹.

La línia de l'actuació pastoral del bisbe Miquel Joan de Taverner i Rubí queda fixada en l'Edicte imprès a Girona l'11 d'abril de 1714⁹⁰, per «la vigilància y cuidado de la salut espiritual de las ovellas a nós encomenadas». Comença per fer referència a què en el bisbat de Girona, el 27 d'agost de 1711

«se avian espargit algunas veus eo doctrinas erróneas y escandalosas oposadas a la divina lley y a la santa fe cathòlica, singularment que lo jurament de fidelitat que avem prestat a la magestat del rey nostre senyor don Felip quint, que Déu guarde, no ns obligava, y altres. Y que la principal causa de haver-se esperagit estas veus era estat lo faltar los confessors al compliment de la obligació de sos sagrats ministeris, o bé no haver bastantment instruhit los penitents a la més saludable direcció de llurs ànimes, manarem despedir un cartell, ordenant y manant que tots los eclesiàstichs, seculares y regulars, que no tenían per rahó de sos títols anexa la cura de ànimas, ans

bé la tenían solament en virtut de llicència concedida per nós o nostres predecessors, o per qualsevols vicaris generals, dins lo termini de un mes deguessen per si o per interposada persona presentar davant nós ditas llicències, a efecte que poguessen pasar a probar los que nos apereixeria convenient».

També fa referència que el 30 d'octubre de 1711 els inquisidors del regne d'Aragó i Catalunya van publicar un edicte manant «a tots los penitents que sots pena de excomunicació *late sententie* denunciassen a ells o a sos comissaris als confessors que en lo acte de confessió sacramental los sollicitarian o aconcellarian o en alguna manera induhirian a la gravíssima culpa de inobediència, infidelitat y rebellió a sa magestat». Disposa que els feligresos demanin si els confessors tenen llicència per confessar.

A fi de dilucidar qui són els bons pastors, els commina a presentar una atestació, «en atenció que en la present circumstància de temps se trovan molts dels quals se pot dubtar si són irregulars per haver anat alguna vegada al somatent o haver presas las armas en altres ocasions, o per altres causas y rahons, manam estretament a dits curats, que sempre que tingan alguna notícia o indici de alguna de ditas cosas nos ho participen ab carta closa firmada de llur mà perquè pugam examinar la matèria y proveir lo que sie del servey de Déu nostre senyor».

Sens dubte, demanava la delació. Com també ho fa en aquest altra apartat, a fi d'aconseguir proves per anar judicialment, en qualitat de jutge del Breu, contra els que havien pres les armes en nom de Carles III.

«Ítem, com per repetidas notícias extrajudicials hajam sabut que alguns sacerdots de nostre diòcesi en lo temps d'esta guerra han anat armats de armas de foch ab los somatents, si bé alguns ab lo colorat pretext de confessar los que ne porian tenir necessitat, y així han animat los payzans a pelear contra las armas de son legítim rey, y altres ab paraulas los han provocat semblants accions, en algunas de las quals ocasions se han seguit homicidis en guerra injusta, de que se segueix ser irregulars, *aut saltem* estar molt en perill de ser-ho, y no menos hi ha haguts alguns que olvidats de son caràcter y de la obligació de llur estat, han arribat a pelear y disparar per sas pròpias mans, los quals nos podan excusar de irregularitat, y sens reparo algú han continuat a celebrar. Per ço, ab thenor de las presents, prevenim y diem als sobreditos que contra aquells que per legítima informació jurídica nos constarà ser irregulars, proshirem conforme de dret y per los sagrats cànons està disposat y segons las circumstàncias y atrocitat del delicta passarem ab tot rigor a procehir com a delegat apostòlich y jutge de breu en ordre a aquells dels quals nos podrà plenament provar, però ne tindrem alguns indicis probables, passarem a suspèndrer-los la llicència de celebrar missa perquè recorrent després a nós pugam informar-nos del estat de la matèria y resoldre lo més convenient. Y finalment, a tots aquells que en açò podan ser culpats y nosaltres no ne tenim notícia alguna, los exortam en lo Senyor que miren per la quietut de llurs concièncias y consulten la matèria ab personas doctas o bé vingan a nós, que nosaltres los remetrem a personas ab lo concell de las quals se poran aquietar, protestant-los que ab açò fem tot lo que podem de nostra part perquè no queden enredats en sas concièncias erròneas».

No sabem quina va ser l'actuació judicial. Ara per ara, en els expedients del Tribunal del Breu de Girona hi ha un important buit documental, només hem sabut trobar-hi un comunicat al comandant de Figueres on se'l commina a confiscar els papers d'un frare franciscà el 6 d'abril de 1718⁹¹. Ben poca cosa del que es devia derivar d'aquest edicte.

EL FRUSTRAT INTENT AUSTRIACISTA DE RECUPERAR GIRONA (1712) I L'OCUPACIÓ BORBÒNICA DE LA VEGUERIA

Durant vuit mesos, començant les darreries d'abril de 1711, la Girona filipista va ser assetjada per les tropes imperials, les quals ocupaven les terres de l'Empordà i impedièn qualsevol arribada de subministraments de França.

El bloqueig de l'Empordà per part de les tropes imperials impedia que arribessin provisions i armament als qui estaven dins la ciutat de Girona. I això que, des de 1711⁹², els francesos havien volgut estendre la seva base logística al litoral amb la fortificació, per exemple, del port de l'Escala i d'Empúries⁹³. Va durar poc, ja que els imperials van fer volar les defenses de l'Escala l'1 de juliol de 1712⁹⁴.

La situació de la ciutat de Girona era de setge, amb la intenció d'acabar amb la resistència dels de dins⁹⁵. Un setge llarg, i dur, si fem cas de les cròniques dels de dins: van tenir assegurat el subministrament de pa gràcies a molins de mà, escassejava, però, en canvi la llenya i la carn. Com relaten els assetjats, els preus a què es pagava la carn eren altíssims. Els soldats, sovint, havien de fer sortides per proveir-se de llenya. També hi hagué préstecs a la causa borbònica, en bona part, resultat de l'actuació de Gregori Matas, en qualitat d'«Intendent General de Confiscacions»⁹⁶. Va faltar poc per aconseguir doblegar la resistència dels de dins, de no haver estat l'entrada del duc de Berwick el 28 de desembre de 1712 per la Jonquera, que va decantar les forces⁹⁷.

Quan Starhemberg decideix aixecar el setge de Girona, el 2 de gener de 1713, quan ja no podia comptar amb tropes angleses, ni portugueses, en haver signat els tractats d'armistici, es desencadena la fúria de les tropes franceses sobre les poblacions veïnes. El 21 de gener, una vegada Girona proveïda, Berwick es retira a Figueres i el 5 de febrer de 1713 s'entorna a la cort de París. Deixa, però, «*le comte de Fiennes avec une vingtaine de batallons et autant d'escadrons afin de prendre des quartiers de Lampourdan*»⁹⁸. Els segrestos de persones significades, capellans o propietaris, o no significades, i portades fins Perpinyà, des d'on eren reclamades les contribucions dels llocs, eren a l'ordre del dia. Com relata el rector del Collell:

«...que feren pagar per enter tota la estancilla o contribució que se estava devent a la tropa francesa des del dia que vingué a guanyar Gerona ... y pagaven los comuns dita contribució a França, encara que tinguessin los imperials acortelats per llurs cases, y axis no fou molt que se empenyassen, gastant de una part y pagant a l'altre».

Més detallat és el relat d'Amer Massó:

«Després, part del any 1711 y 1712, fins als Reis de 1713, que se retiraren todas las tropas de Carlos 3, en tot aqueix temps los francesos, ni butiflés, no pugueren cobrar contribucions dels llocs d'esta terra, però bastant feren pagar los atrassos, ab tal que anaven grans partidas de soldats per los llocs y vilas dit any 1713 a las Carnestoltas, y agafaven quanta gent topaven per los llocs y camins, aunque fossen rectors dels pobles, ni beneficiats, sacerdots, ni frares que tinguessen yncunbència de curats, ni procuradors, totom agafaven, y los menaven lligats ab altres personas, y aunque fossen saserdots, tots a peu, y com a lladres o brivons, y tots a las presons, so és, a Gerona y a Perpinyà, ab tal que a Perpinyà moriren difarents ómens, y sasserdots y, entre altres, a no mentir, morí lo rector de Esponellà, y a la presó de Gerona també ne morí de gent, ab tal que ditas presons y lo castell de Perpinyà eran plenas de gent, ab tal que y agé ómens que estigueren ascerca de un any a la presó per no poder los pobles pagar los atrassos demanaven»⁹⁹.

Per altra banda, el control del territori, però, no era plenament filipista. Partides de miquelets inquietaven les tropes franceses, però també inquietaven els pobles, tot fent-se donar allotjament i menjar.

«Y a més de tot lo expressat dels francesos, lo micalets o fusillers de Carlos 3, per los butiflès y francesos nomenats los vigatans, y per lo motiu que los tenian per lladres per anar contra de ells, y en part que de lladres ab capa abrigada ne tenian suficient, que llur general don Rafel Nabot ne sabia suficient, que estant acurtelats dits micalets Aulot, Santa Pau, todas las montanyas fins a Sant Gregori, prop Gerona, y a las montanyas de Montnegra, y de allí estant anaven difarents partidas de dits micalets agafar francesos y partidas de dits francesos, y esto era lo que yndignava los butiflès y francesos, y lo país tanbé, que en est lloch, per ajuda de cost de altres llochs, aviam de fer la vida a una companyia de micalets a Camòs, de Sant Vicens, durà tems, y sols puch dir que ab una cemmana est lloch y gastà cent lliuras, las quals tinguérem de manllevar un censal per aver-nos enderrert lo pagament en dits micalets, lo qual censal manllavarem al reverent Antoni Ferrer, rector de Vilafraser, lo qual fou lo primer que quitarem est lloch, y fou per las burlas nos feien ab la cobransa de las pencions.

A més d'esto, tots los veïns y circumveïns de las guarnicions de Fransa cempra tota la gent tenian un dugal al coll, y la raó era que los gavaits y butiflès, yndiosats y enfadats del que ce a dit, feren un pregó que, a pena de la vida, ninguna persona pugués donar menjar ni beura, ni ascistiment a ningun dels dits micalets bigatans, y com dits bigatans a vegadas eran 6 per un y a vegadas més, ci no los volian donar, ells matexos s'o prenian, y ci no denunciaven la gent cavian en mal, y ci o denunciavan pijor, que los acomolaven ab vigatans»¹⁰⁰.

Francesc Anglada, de Fonteta, deixarà constància en el seu llibre de notes de la «plaga de miquelets, que contínuament la taula sempre estabe perada, hi menjant, hi bevent y composant la terra, que se feren uns grans compòsits a la terra y grans infàmies y grans desditxas»¹⁰¹.

Encara, l'increment de la fiscalitat de guerra, o el compliment de les ordres «sots pena de passar per tots los rigors de la guerra»

Sens dubte, la conseqüència de tot plegat arribarà en forma d'endeutament de particulars i de comunitats. I aquesta situació, que ja venia de temps enrere, encara tindrà temps pitjors.

Tornem a la universitat de Torroella de Montgrí que el 1709 havia hagut de cedir els ingressos de l'arrendament de la carnisseria i els vintens a particulars perquè poguessin crear censals: la universitat ja no tenia crèdit. Amb la caiguda de Girona, la situació de les finances de Torroella de Montgrí encara anirà a pitjor. La pressió militar, ara ja definitivament en forma d'allotjament de tropes dins la vila, portarà a fer créixer el deute i a buscar solucions que implicaran tota la població, militars inclosos, els quals s'hauran d'imposar vintens sobre les collites i talls en diner. El 10 de juny de 1711, per primera vegada trobem que es resol fer un tall «en atenció als molts gastos que ab estos anys se han oferts aver de pagar la universitat a las tropas del rey Cristianícim y per los que de present y esdevenidors se ofereixen y oferiran aver de pagar»¹⁰². Per portar a terme el tall s'elegeixen «personas eminentes y de bon zel», i s'acorda que el tall es pagarà «cada qual segons ells disposaran». Era l'inici d'un procés que ja no tindria aturador. Sobretot, després del setge de Girona, quan la maquinària recaptatòria borbònica va ser un no parar més, ja que sempre comptaven amb la possibilitat de posar soldats a discreció. Fixem-nos en l'acord del 5 de novembre de 1713:

«En concideració a la petició feta per mossiur de Mallaret, tinent coronel y comendant de un regiment de francesos en la present vila, als magnífichs cònsols de voler que la universitat se ajustàs en donar-li alguna cosa tots los dies, y conciderant lo sobre dit consell ésser molta conveniència perquè los soldats tinguessen quietut al poble, ha determinat lo dit Concell que los dits magnífichs cònsols o ajustasen a una cosa ténua, y lo últim remey que ho ajústian conforme la vila de la Bisbal ... y se dóna tots los dies al dit comendant una dopbla de Espanya, valent sinch lliuras dotsa sous moneda de Barcelona»¹⁰³.

Prou que la vila havia anat a presentar els comptes a Fiennes i Gregori Matas i Pujol el 21 d'abril de 1713. I entre d'altres coses, potser els havien recordat la bona rebuda donada pels cònsols i la vila de Torroella de Montgrí, el maig de 1706, a un exèrcit en derrota. L'anotació en el llibre de conclusions és molt simple del mandat donat: «per ajustar los comptes de la estancilla ab lo sr compte de Fiennes y don Gregori Matas de tot lo que avem pagat ab est tems de guerra, ço és, del any 1706 fins lo die present»¹⁰⁴. No en devien voler saber res del que s'havia pagat. El pitjor encara estava per arribar.

Acomodació als nous temps?

Francesc Roca i Sitjar, qui fou veguer de 1706 a 1708, és el jurat primer de Girona durant l'any del setge de 1712. Qui havia seguit les directrius austriacistes, ara es mantindrà en el càrrec de jurat dins la ciutat de Girona, sense abandonar-la i proveint als assetjats dels grans del seu patrimoni. Passat el setge, obtindrà aquest certificat de Luis de Brancas, governador militar de Girona, que posa d'evidència que havia canviat de rei:

«Certificamos y hazemos fe de cómo nos consta muy bien que en el tiempo que se hizo el sitio d'esta plaza derribaron las tropas que estaban acampadas en las cercanías hasta nueve casas de campo apartenecientes a dn. Francisco Roca y Sitjar de la barca, ciudadano honrado d'esta ciudad, lo que le procuró un daño muy considerable, en donde les cortaron árboles y bosques quantos se hallaron, y le quemaron una barca que tenía en el río Ter, asistió con los que escogimos para tomar las armas y ocupar los parajes que les señalamos, siendo el primero jurado de la misma ciudad en el tiempo del bloqueo hizo todas las diligencias posibles para el sustento de ella, entregándonos de su parte cien y doze quarteras de trigo, habiendo también en dicho tiempo los enemigos quemado y saqueado seis casas que tiene dicho sr Roca de la Barca a un tiro de cañón de la plaza en vista de que no había salido y procuraba los medios que podía para contribuir a dicho sustento»¹⁰⁵.

No devia ser massa sospitós quan, en ocupar Noailles la ciutat de Girona el 1711, després de ser desarmat, li van ser tornades les armes. I ell mateix, amb la seva lletra ho anotava en un llibre de comptes, en presència de dos testimonis,

«A 21 maig 1711, lo sr marquès de Brancas me feu tornar las armas y me concedí lliensia per tenir-las en casa y portar-las per la campanya o fora de Gerona. En presència de don Francesch Anglasesell y Pere Puig lilegí lo ordre que se'm fosen tornades, y me las tornaren»¹⁰⁶.

No serà l'únic cas. Francesc Despujol, qui havia posat dissentiment a les corts de Felip V, i que havia estat nomenat superintendent de les terres de l'Empordà el 1705, el 1713 abandonà la Barcelona assetjada i començà l'acomodació a l'obediència filipista¹⁰⁷.

El rector de Garriguella pot ser pres com un cas paradigmàtic. Dedicarà dècimes al comte de Fiennes, i al bisbe de Girona, d'ell n'havia d'obtenir el perdó, deixarà enrere el passat

imperial per dedicar-se exclusivament a fer de curat. Amb tot, però, mostra el desengany i es prepara per canviar:

*«Sé que al véurer la mudança
diran tots ¿com és estat
que tant prest hage mudat
lo qui seguia la dansa?»¹⁰⁸.*

És clar, però, que en acabar una altra dècima, deixarà clar quina és la seva posició:

*«Del qui serà la Corona,
seré sempre de bon grat,
que també só coronat,
y la porto ben rodona.
Fassa guerra Barcelona,
tant com vulla si li plau,
que jo desitjo la pau
y no vull seguir la guerra,
ni passar de serra en serra
pus he vist girat lo dau»¹⁰⁹.*

El dau ha girat. Els treballs els han causat el «partit dels Alemanys». Amb tot, però, a l'hora de buscar culpables dels «vuyt anys,/ y nou mesos ben comptats», que ha hagut de trestejar per muntanyes, els té clars: els milords d'Anglaterra.

*«Habent de jàurer en terra
Per no tenir altre llit,
Patint un fret exquisit,
Blasfemaba de la guerra
Y dels milords de Inglaterra,
Disfamtant als aliats:
Judicant eran estats
La causa de mos afanys,
Que me han durat vuyt anys
Y nou mesos ben comptats»¹¹⁰.*

Com a resultat, tots els imperials en paguen les conseqüències en forma de fiscalitat:

*«... sou estats
la causa, que tots estam
sens armes y morts de fam»¹¹¹.*

La destinació en una ermita arraconada, en la qual paga la penitència de la pobresa del veïnatge, amb bacins en què es «replegant pallofins/ de aquells picats, y crehuets falsificats/ dels més dolents»¹¹².

En vers o en prosa, altres imperials, austriacistes i partidaris de Carles III, o els seus descendents, acabaren per recloure's en el seu patrimoni particular¹¹³. Pagar estoicament allò que els era requerit i esperar millors temps. Amb tot, però, n'hi hagué que no es quedarien de braços plegats quan l'aixecament de Carrasclet¹¹⁴.

DESPRÉS DE LA GUERRA. LA FISCALITAT DE GUERRA ARRIBA A LA SEVA MÀXIMA INTENSITAT (1714-1716)

Si fem cas d'Amer Massó, l'estiu de 1714, les tropes franceses abandonaren la vegueria de Girona i la dominació de Felip V esdevindria total, llavors la situació empitjoraria del tot:

«En lo any 1714, al maix y juny desmantelà esta terra Fransa, y tornà dominar Felip quint, que, pensant tenir algun alvío, encara fou pijor, que Franssa, de tant a tant, nos feien alguna rebaxa, però Espanya mai y a tingut rebaxa»¹¹⁵.

El període que va de l'octubre de 1714 al juliol de 1715 és qualificat per l'historiador Joan Mercader com «el moment més

desorientador i caòtic de la dominació filipista a Catalunya», en bona mesura pel descontrol polític, «que col·locava de fet el control de cada lloc a l'albir del comandament militar de la circumscripció respectiva, per damunt de qualsevol disposició de la Junta de Govern i Justícia, resident a Barcelona. El príncep Tserclaes no sabé contenir la insubordinació dels militars, que havien de viure momentàniament sobre el terreny, imposant arbitràriament als pobles exorbitants contribucions de guerra o «quinzenades» d'amagat dels oficials de l'intendent»¹¹⁶.

Acabat el setge de Barcelona, es porta a terme la requisita de les armes, de tota mena. El desarmament del país per por a una represa de les hostilitats es porta a terme en sengles crides el 17 de setembre i el 17 de novembre de 1714, amb pena de la vida, si no es lliuraven abans de Nadal¹¹⁷. Desarmar el país, pas previ a la imposició militar.

Les finances de les universitats són un fidel reflex de la situació derivada de la pressió fiscal i militar. El 8 de desembre de 1714, la universitat de Torroella de Montgrí ha de fer front a una contribució de 8000 lliures, fet que portarà el consell a empenyorar l'heretat de la torre Ponsa, propietat de la universitat, a Esteve Andreu, mercader de Girona. Així mateix es decideix fer un tall «dobblat quatra vegadas per occórrer a la dita contribució y demés gastos»¹¹⁸. El 28 de desembre de 1714, davant l'obligació de pagar 1400 rals de 8 «a bon compta de la contribució al regiment de Valejas de la present vila, ha resolt se fes altre tall dobbla vuyt vegadas», i es definia com s'havia de fer el tall i les persones que l'havien de fer, que eren de les més significades de la vila¹¹⁹. El 1715, comença amb allotjament de tropes a la vila, allotjades a compte de les talles que s'havien d'imposar sobre la població i redelmes sobre les collites «per occórrer als treballs de la vila»¹²⁰. Els treballs eren excessius, els 1400 rals no es podien pagar i el 13 d'abril,

«en concideració que la univercitat no se troba ab medis accistens per satisfer la carta de pago de mil y quatra cens rals de vuyt que té concignat lo regiment de Vallejo sobra la universitat, ha resolt lo dit concell que tots los particulars donen la plata de sas casas y que immediatament se done la plata de la isglésia per remediari aquests treball»¹²¹.

La plata dels particulars i de l'església. Era una situació extrema. Els talls es seguien imposant, els ròssecs augmentaven¹²². Per poder fer ús de la plata de l'església calia obtenir el permís del bisbe Taverner. No n'hi havia prou de prendre l'acord, s'havia de poder aplicar, la voracitat borbònica, en forma de quinzenades i de suficiència militar posava els cònsols contra les cordes: els pobres no poden pagar¹²³, no hi ha possibilitat d'esprémer més. El 25 d'octubre de 1715, ofegada com estava la vila, demana temps, però decideix també cobrar la quinzenada:

«Lo sobredit concell à elegit a Joseph Mir y Sanan, manor, per anar a trobar lo sr mariscal de camp dn Feliciano Bracamonte, per mirar si se'ns donaria un poch de temps per poder cobrar las tallas per lo regiment de Parma, y axí mateix per mirar lo sr bisba de Gerona voldria donar llicència al comú per poder véndrer o empenyar la plata de la isglésia, y axí matex ha resolt lo dit concell que's cobria la quinsanada que se ha feta lo mes de octubre»¹²⁴.

Als cònsols i al consell, no se'ls pot imputar ni manca de diligència, ni desobediència. La realitat de les possibilitats de Torroella de Montgrí reflectia la situació viscuda: d'endeutar-se amb censals, quan ja no hi havia crèdit, es passa a la imposició de redelmes i talls en diner sobre tota la població, els militars exempts inclosos, i al davant de la recaptació s'hi posa els prohoms de la vila. Quan no hi ha més recursos, ni possibilitats, toca la plata dels particulars i de l'església¹²⁵. La confluència

de la caixa comunitària és total i absoluta, universitat i parròquia conflueixen plenament. Tot i l'esforç, no s'acabarà aquí. El 16 de maig de 1716, per exemple, la universitat ha d'arribar a una concòrdia amb Salvador i Francesc Quintana, pare i fill, i Martí Carles, amb els quals té contrets deutes¹²⁶, fent-los cessió dels vintens imposats per la universitat per pagar els deutes i encarregar-los censals que pesen sobre la universitat¹²⁷. Desprendre's dels emoluments de la universitat per pagar els censals creats. No serà fins els anys vint i trenta del segle XVIII, quan les universitats començaran a fer front al fort endeutament en què s'havien carregat les hisendes locals¹²⁸, no poques, però, ho faran desprenent-se de les terres comunals amb repartiments més o menys igualitaris als seus veïns a canvi d'un cens anual¹²⁹.

I encara faltava el cadastre, impost que Amer Massó fa equivalent a ser «esclau de rei». Sens dubte, el cadastre era oneros, més encara quan el cadastre anava acompanyat dels allotjaments, que no cessaven, i dels impostos indirectes. Molt per sobre dels impostos reials acordats a les corts de 1702 i de 1706¹³⁰, fet que explica la impopularitat de l'impost. Era un impost de guerra i així va ser percebut.

El 16 d'octubre de 1716, s'imposava el cadastre, que gravava els béns, finques urbanes i rústiques (les terres eren classificades en trenta-dos tipus i tributaven un cànon per unitat), i les persones, en la mesura que gravava manufactures, comerç (manufactures i comerç eren gravades en un 10% del volum anual) i jornals, aquests darrers eren carregats aproximadament amb un 8,33%. A partir d'un càlcul general efectuat pel superintendent general Patiño, que era de llarg superior a la realitat, es distribuïa entre les poblacions. Davant les dificultats per pagar l'impost, el 1720 s'hagué de fer una aturada en el cobrament del cadastre i el degut amb anterioritat a la data¹³¹. El 1723 es decideix que siguin les autoritats locals les que distribueixin les càrregues entre els veïns a partir de la riquesa imposable. No serà fins la reforma de l'intendent Sartine, a partir de 1725, amb una imposició idèntica a la de 1717 i 1718, amb un extens i precís reglament de 1735, que quedarà fixada la forma i el pagament del cadastre, que serà definitiva¹³². Sens dubte, després de la signatura de la pau amb Àustria, el règim borbònic s'imposava.

No sabem si arreu va passar el mateix. Però tant Sebastià Casanovas, pagès de Palau-saverdera, com Amer Massó, pagès de Sant Esteve de Guialbes, expliquen com en les seves poblacions es va voler presentar un registre de la riquesa inferior al real. A Palau-saverdera, Sebastià Casanovas ho atribueix a l'interès dels regidors, en benefici propi. A Sant Esteve de Guialbes, per diferències en el conjunt de la universitat:

«En est poble, tinguérem consell diferents vegades sobre lo denunciar, uns deien denunciem'o tot que després al rei ce'ns o pendria, altres deien no denunciem res y si al rei nos o pren, després la i establirem a ell, y ab estas intemperias resolguerem, errat o ascertat, denunciem'o la meitat, y així o efectuem. Y encara que denunciarem massa terra bona, aviam ascertat, ci no fos estat després la mala unió que tinguérem, que lo primer any que pagarem catastro est poble pagarem 293 lliuras ab tot lo any, y lo 2 any nos muntaren de 80 lliuras, y esto fou per la mala unió»¹³³.

El frau fou descobert a Palau-saverdera el 1728, amb penalització als regidors dels darrers anys i el comú, el qual pagà pel primer termini i pel segon «vingué una discreció de 7 cavalls»¹³⁴. La temuda discreció, aquesta sovintejà després de 1714.

L'EPÍLEG DE 1719

La violació del Tractat d'Utrecht per part de la monarquia de Felip Vè, que va voler recuperar la presència a Itàlia (guerra de Sardenya, 1717, i de Sicília, 1718), va suposar una nova guerra. Al davant de la Quàdruple Aliança (integrada per França, Àustria, Anglaterra i Savoia), les tropes franceses, amb Berwick, altre cop al davant, entraren en territori català el 1719. A l'Empordà, l'objectiu francès era Roses. Amb el setge parat, una forta tempesta va fer que els francesos haguessin de retirar-se¹³⁵. L'ocasió de l'entrada francesa va servir perquè algunes partides de miquelets prenguessin les armes, talment com els carrasquets ho feien al Camp de Tarragona. La guerra acabà ben aviat amb la caiguda d'Alberoni. La repressió de la primavera de 1720 va ser ferotge.

Les memòries de Sebastià Casanovas, pagès de Palau-saverdera, escrites el 1751, exposen amb molta vivesa les penalitats viscudes pel seu pare Joan Casanovas, qui havia format part de partides de miquelets, i que va ser perseguit per aquest motiu. Joan Casanovas va fugir al Rosselló, va patir el cordó sanitari imposat per la pesta de Marsella el 1720 i no retornà fins el perdó general de 1723:

«Com est sobre dit Carrasquet alçà tan gran albarot contra Espanya, lo nostre Rei Felip Quint, que llavors governava, demanà tots los que havien servit a Carlos Tercer i li eren estat contraris.

Com lo dit mon pare era un d'aquests, s'hagué de guardar molt de temps, fugint d'una part a altra perquè no lo agafessin, però després de haver-se guardat molt temps, lo agafaren en Castelló i li feren seguir moltes presons fins a Barcelona; estigué molt temps presoner perquè ell no volia servir.

Després d'haver estat molt temps per les presons, [...], isqué de les dites presons fent un soldat en sa plaça, però després que hagué fet lo dit soldat, lo volien tornar agafar, perquè com los era estat tan contrari, volien que ell servís, i llavors ell se fugí en França»¹³⁶.

De lluitar contra els francesos, a haver de trobar refugi al Rosselló. Una paradoxa de la guerra, o de la frontera. Al Rosselló, Joan Casanovas assentà plaça de fuseller, fins que el reformaren. La família que quedava a Sant Pere Pescador fou represaliada per les autoritats borbòniques, i els béns de Palau segrestats durant cinc anys. La situació durà fins 1723, vivint «amb grandíssims treballs», quan «hi hagué un perdó general, i llavors tots los que en dit Rosselló eren d'esta terra, tots tornaren»¹³⁷. La tornada, però, fou per afrontar plets, deutes i empresonaments, que el portaren de nou, alguna altra vegada, al Rosselló.

NOTES

1 Doctor en Història. Forma part del Centre de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, Centre de Recerca d'Història Rural, i de l'equip que edita les Corts generals de Catalunya d'època moderna coordinat per la professora Eva Serra de la Universitat de Barcelona.

2 Vid. J. NADAL, «La Guerra de Successió d'Espanya (1700-1715). Un estat de la qüestió des de Catalunya», *Índice Histórico Español*, 126 (2013), 83-135.

3 Vegeu-ne la crítica a aquesta visió a E. SERRA, «Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic», *dins Actes del Congrés L'aposta catalana a la Guerra de Successió, 1705-1707*, Barcelona, 2007, 509-510.

4 Una visió dels que són absents d'aquests relats apareix en treballs d'Albert García Espuche, el darrer dels quals, A. GARCIA ESPUCHE, *Una societat assetjada. Barcelona, 1713-1714*, Barcelona, Empúries, 2014.

5 L.G. CONSTANS, «Una crónica inédita de la Guerra de Sucesión en Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, V, 1950, 73-112. E.C. GIRBAL, «Otro poeta catalán desconocido (lo rector de Garriguella)», *Revista de Gerona*, XI, 1887, 289-293 i 340-350; J. PLAYÀ, A. GÓMEZ, *El rector de Garriguella. Un altre poeta català no tan desconegut*, 1988, exemplar inèdit mecanografiat on s'identifica l'autor, Emmanuel Gibert, i es proposa, a partir de les diferents versions conegudes, una versió dels seus poemes. S. CASANOVAS, *El manuscrit de Palau-saverdera. Memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII*, ed. J. GELI i M. A. ANGLADA, Figueres, El Corral del Vent, 1986. P. GIFRE, «Una visió de la Guerra de Successió al Nord de la vegueria de Girona. Les memòries d'Amer Massó, pagès de Sant Esteve de Guialbes», *Recerques*, en premsa.

6 S'hi refereix a aquesta necessitat, A. ESPINO, *Pàtria i llibertat. La Guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714*, Catarroja - Barcelona, Afers, 2013, 9.

7 A. CASES, *Guerra i quotidianitat militar a la Catalunya del canvi dinàstic (1705-1714)*, tesi doctoral, UAB, Facultat de Filosofia i Lletres-Departament d'Història Moderna i Contemporània, octubre de 2012, 149-150.

8 L'expressió és d'Amer Massó, pagès de Sant Esteve de Guialbes. Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany (ACPE). 2. Col·lecció de documents patrimonials. 3. Documentació d'interès personal o familiar. Llibre de memòries d'Amer Massó de Sant Esteve de Guialbes (s. XVIII), f. 20.

9 Sobre el concepte de monarquia composta: H.G. KOENIGSBERGER, «*Dominium regale o dominium politicum et regale*: monarquías y parlamentos en la Europa moderna», *Revista de las Cortes Generales*, 3 (1984), 87-120. J.H. ELLIOTT, «Una Europa de monarquías compuestas», dins *España, Europa y el mundo de ultramar (1500-1800)*, Madrid, Taurus, 2010, 29-54, la primera edició en anglès de 1992.

10 Sobre el sistema institucional, la millor síntesi es troba a V. FERRO, *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo editorial, 1987.

11 A. GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid, Alianza Editorial, 1998.

12 P. VILAR, *Le «Manual de la Compañía nova» de Gibraltar, 1709-1723*, París, EPHE-SEVPEN, 1962.

13 Sobre la frontera Vauban, A. AYATS, *Louis XIV et les Pyrénées Catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*, Canet, Trabucaire, 2002; sobre la necessitat d'oposar una línia de fortificacions al sud dels Pirineus, la frontera Borsano, M.A. MARTÍ, A. ESPINO, *Catalunya abans de la Guerra de Successió. Ambrosi Borsano i la creació d'una nova frontera militar, 1659-1700*, Catarroja - Barcelona, Afers, 2013.

14 P. DE LA FUENTE, *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Girona, Brau edicions, 1998.

15 *Treballs y desdixas que àn succeït en lo present Principat de Chatalunya y en particular a nostre bisbat de Gerona (1674-1700) de Fèlix Domènech*, edició a cura de P. GIFRE, X. TORRES, Girona, CCG edicions, Associació d'Història Rural de les comarques gironines, Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 2001, 28-32.

16 P. GIFRE, «Guerra en terra de frontera: la vegueria de Girona (1640-1713)», dins *Enfrontaments civils: postguerras i reconstruccions. Segon congrés Recerques, Lleida, 10-12 d'abril 2002*, III, Lleida, Recerques/Pagès ed., 2005, pàg. 11-26.

17 En un treball sobre el món colonial s'explica el decantament d'Holanda i Anglaterra per la causa de l'arxiduc, per donar resposta a la concessió a França el 1701 de l'«asiento de negros», fet que suposava un canvi decisiu en el món colonial americà pels interessos d'holandesos i britànics, B.H. STEIN, *Plata, comercio y guerra. España y América en la formación de la Europa Moderna*, Barcelona, Crítica, 2002, 150-151.

18 Aquesta divisió tripartida de la societat concorda del tot amb aquell imprès de 1707 (BC. Full. Bonsoms, núm. 542. *Paz Octaviana*) segons el qual a Catalunya hi havia tres sectors: els

imperials, els apassionats de França i els contemplatius. Citat per R.M. ALABRÚS, *Felip VII l'opinió dels catalans*, Lleida, Pagès editors, 2001, 205.

19 Sobre l'origen del terme botifler, J. ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España ...*, 176, que ho deriva de botit, arrogant.

20 ACPE. 2. Col·lecció de documents patrimonials. 3. Documentació d'interès personal o familiar. Llibre de memòries d'Amer Massó de Sant Esteve de Guialbes (s. XVIII), f. 20.

21 M. PUIG, «Olot i la Guerra de Successió», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 18 (2007), 40-41, 43.

22 «... tot Catalunya s'entregà dit any 1705, menos alguns com Rosas, que sempre fou refugi per lo francès quant venia al Empordà», L.G. CONSTANS, «Una crónica inédita ...», 77. En una ordre de Gregori Matas i Pujol, en qualitat de ministre de sa magestat Felip Vè, a la universitat de Castelló d'Empúries del 3 de març de 1706, en què reclama que Castelló i el comtat d'Empúries contribueixin a les necessitats de la guarnició de Roses, exposa que Roses és «la única en lo present Principat que se ha mantingut a la obediència del Rey nostre senyor», AMCE. Llibre de conclusions (1695-1715), 7 de març de 1706.

23 «El 22 el coronel Birolá con 1300 hombres atacó Figueras. Algunas horas resistieron al fuego. Retiráronse a la iglesia y capitularon prisioneros de guerra en número de 189 con don Ramón Gorgot. Los soldados tomaron partido. Birolá sin resistencia tomó las obediencias del Ampurdán. ... después envió en 29 de septiembre por superintendente interino en Ampurdán a don Francisco Despujol» F. de CASTELLVÍ (ED., J.M. MUNDET, J.M. ALSINA), *Narraciones históricas*, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo, 1997, vol. I, 565.

24 Amb les dades que proporciona el llibre de conclusions no podem precisar en quin moment. Tenim, però, dos assentaments ben diferents: un, del 16 de setembre de 1705, quan a l'ordre del comte de Solterra de crear 400 soldats o miquelets «per impedir que los enemichs no baixen per estas partidas del Ampurdà», el consell s'hi avé. El 29 de setembre de 1705, en un nou assentament, trobem la primera referència a l'obediència a Carles III quan es decideix fer una ambaixada davant el rei «després de alguns dies fa que esta vila ha donat la obediència al comendant de la plaça de armas que y ha al present en la vila de Figueres» (AMCE. Llibre de conclusions (1695-1715)).

25 Sobre Francesc Despujol, M. PUIG, «Olot i la Guerra de Successió», ..., 37, 50-52.

26 E. GRAHIT, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», *Revista de Gerona*, any XIX (juliol 1894), VII, 204.

27 E. GRAHIT, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», ..., (setembre 1894), IX, 281.

28 E. GRAHIT, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», ..., (novembre 1894), XI, 349.

29 F. de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, ..., vol. II.

30 Biblioteca de Catalunya (BC). F.Bon 5800. *Noticias individuales del victorioso reencuentro tuvieron las armas de su Magestad (Dios le guarde) el día 26 de febrero contra las enemigas sobre el Puente Mayor de Gerona y otras partes*, Barcelona, Rafael Figueró, 1706.

31 R.M. ALABRÚS, «Els setges de Barcelona de 1705 i 1706 a través de les cròniques de la Guerra de Successió», dins *Actes del Congrés L'aposta catalana ...*, 449-453.

32 «En fi, se'n són tornat,/ molt trists y espantats,/ fugint de Barcelona ...», BC. F. Bon 2982: Cançó ab la qual breument se relata lo siti de Barcelona del corrent any 1706. Venense en casa de Joan Pi, a la Llibreria, y en la de Francesc Ascona, al Call.

33 Ho sintetitza molt bé Castellví: «se especieron papeles, unos aludiendo al eclipse y retirada del ejército; otros, al triunfo del rey Carlos y aliados», F. de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, ..., vol. II, p. 120. Sobre la proliferació d'impressos durant la guerra, J. ESCOBEDO, «Documentació impresa en l'època de la Guerra de Successió», *Recerca Musicològica*, XIX (2009), 45-75.

- 34** BC. F. Bon 9576: *Relación en que se refiere el suceso del sitio de Barcelona del año 1706 y la innominosa huida de los enemigos*.
- 35** *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714). El Dietari del Convent de Santa Caterina i les Memòries d'Honorat de Pallejà*, edició a cura de J.ALBAREDA, Barcelona, IUHV - Eumo Editorial, 2001, 142. El rector de Pals anotà: «fou tan gran dany donà dita armada, tant de Barcelona fins a Figueras, que tot ho robaven ahont que los pobles avian desamparat y qui era anat de una part, qui era anat de altre», i el de Sant Feliu de Boada «Als de maig de 1706 quant vingueren las tropas a la reculada del citi de Barcelona se desampararen molts pobles desta comarca, com Pals, Palau, Torrent y Sant Feliu de Buada, Buada y Fontclara ... y no trobant ningú espatllaren las portas de las Iglesias y de las casas y robaren tot lo que agradà, y entre altres cosas tots los llibres, papers, que los camps y camins del circuit ne anaren plens, etc... perquè tot lo que era paper Blanch se'n feyan rosas als sombreros», J.PELLA Y FORGAS, *Historia del Ampurdán*, Barcelona, L. Tasso y Serra, impresor, 1883, 738.
- 36** En el llibre de conclusions de Torroella de Montgrí, començat el gener de 1706, però no se'n fa cap referència expressa a aquesta presència. Sí que en fa el duc de Noailles, «après cinq jours de marche penible et perilleuse, l'armée campa le 17 à Torroella-de-Montgris, sur le Ter», *Mémoires du Duc de Noailles*, ..., II, 385.
- 37** *Política, religió i vida quotidiana ...*, 143.
- 38** *Ibidem*, 145.
- 39** *Ibidem*, 145.
- 40** F. de CASTELLVÍ, (ed. J.M. MUNDET, J.M. ALSINA), *Narraciones históricas*, vol. I, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo, 1997, 115.
- 41** En l'entrada de 1706 formava part de les tropes de Noailles "El nombrado Po de Jafre, famoso jefe de fusileros que un fusilero había intentado matarle porque entregó una carta que recibió del príncipe Jorge de Darmstadt en 1705 al gobernador de Gerona, entró en el servicio. El duque le nombró coronel de fusileros", F. de CASTELLVÍ, Op. cit., vol II,
- 42** J. ALBAREDA, *Catalunya en un conflicte europeu. Felip V i la pèrdua de les llibertats catalanes (1700-1714)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2001, 125-126.
- 43** M. LACHIVIER, *Les années de misère. La famine au temps du Grand Roi*, Paris, Fayard, 1991.
- 44** *Mémoires du Duc de Noailles*, Paris, Foucault, Librairie Rue de Sorbonne, 1823, vol II, 406, 407 i 408.
- 45** A. ESPINO, *Pàtria i llibertat...*, 103.
- 46** Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí (AMTM). 1.0004. Llibre tercer de determinacions, conclusions y canalars de actes farà la universitat de la vila de Torroella de Mongrí, bisbat de Gerona, aportat per mi Joseph Mir y Sanan, sacratari de aquella, comensant vuy divendres al primer de janer del any de la nativitat del senyor, 1706, 15r.
- 47** *Ibidem*, 15v.
- 48** *Ibidem*, 15v-16r.
- 49** *Ibidem*, 16r.
- 50** *Ibidem*, 29r. El 13 de setembre de 1711, l'arrendamnet del vintè de Torroella de Montgrí per un any és adjudicat a Antoni Aymerich i Llauger, mercader de Torroella de Montgrí, pels síndics «com a tenint cessió del Consell General de la universitat de dita vila dels vintens comuns de aquella per pagar deutes de dita universitat fets en lo any mil set-cents y nou» per 560 lliures. L'arrendament del vintè de l'arròs s'arrenda a Josep Sans per 300 lliures. L'arrendament de «la mitja quartera de arròs per quiscuna vessana se ha reservat de la porció del arròs de la Devesa» s'arrenda per 710 lliures i 10 sous a Josep Artigas. L'arrendament dels terços i vintè de la Devesa a Tomàs Ferrer, botiguer, puja a 2050 lliures (AHG. Not. Torroella de Montgrí, 296: (1711-1712): 13 de setembre de 1711; 8 de novembre de 1711; 12 de novembre de 1711; 13 de novembre de 1711). En total, i no hi són totes les rendes de la universitat, aquests arrendaments ascendeixen a 3.620 lliures i 10 sous.
- 51** Això és el que es dedueix de la correspondència del comandant de la plaça Recco (1705-1708) o el seu successor Marquina, els quals es queixen constantment, sense que se'ls faci cas, de la dificultat de la guarnició, per la manca de proveïments, i de la pobresa generalitzada. A. CASES, *Guerra i quotidianitat ...*, 355-359.
- 52** F. de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. II, 420, 544.
- 53** L.G. CONSTANS, «Una crònica inédita de la Guerra de Sucesión en Gerona», ..., 85.
- 54** La seva casa va ser habilitada per hostatjar Felip V i la reina el 1701 quan es van casar a Figueres. E. RODEJA, *Figueras. Notas históricas, 1387-1753*, Figueres, Instituto de Estudios Ampurdaneses, 1957, p. 185.
- 55** AHG. Diputació. Hospital de Santa Caterina. Capsa 130, núm 629. Carta de Francisco de Vivet i Vivas als administradors de l'Hospital nou de Girona, 22/04/1710.
- 56** AHG. Diputació. Hospital de Santa Caterina. Capsa 130, núm 629. Carta de Francisco de Vivet i Vivas als administradors de l'Hospital nou de Girona, 07/05/1710.
- 57** En el seu cas, complia el requisit imposat a les corts de 1706, en la constitució XX, que disposava «que los veguers del present Principat y Comtats pugan ser elegits dels que seran domiciliats o nadius de las matexas veguerias, ab que hajan de ser militars o gaudints, salvats los privilegis de las ciutats, vilas y llochs que los tindran en contrari». En el seu cas, ciutadà honorat de Girona, que gaudia de privilegi militar, segons el privilegi atorgat a la ciutat de Girona el 18 de novembre de 1693, A. GIRONELLA, *Llibre Groc de la ciutat de Girona (1386, 1596-1702)*, Lleida, Pagès editors, 2007, 362-368.
- 58** Francesc Roca i Sitjar jura el càrrec l'1 de febrer de 1706 i torna a jurar-lo el 26 de novembre. L'11 de gener de 1709 jura el càrrec Feliu Roura, noble. Per tant, Francesc Roca i Sitjar actua com a veguer en el trienni de 1706-1708 (ADG. 2.1.3. Juraments de veguers, 4 (1651-1728), f. 154, 156 i 163). Sobre el jurament del veguer, J. LALINDE, *La jurisdicción real inferior en Cataluña*, Barcelona, Museo de Historia de la Ciudad, 1966, 202-204.
- 59** ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer, advocat fiscal, del Reial Consell a Francesc Roca i Sitjar, veguer de Girona, 16/01/1707.
- 60** J. LALINDE, *La jurisdicción real inferior ...*, 110-116.
- 61** ADG. St F. Gi. 755. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 05/09/1706.
- 62** ADG. St F. Gi. 755. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 02/12/1708.
- 63** ADG. St F. Gi. 755. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 05/09/1706.
- 64** ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 18/06/1707.
- 65** ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 02/07/1707.
- 66** ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 07/08/1707.
- 67** ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 13/08/1707.
- 68** ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 28/08/1707.
- 69** Sí que sabem que dos hi van morir: «Dels presos que vingueren de eixa ciutat se'n àn mort dos que són: Bonaventura Civat y Bonaventura Grau» (ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 25/09/1707).
- 70** No hi ha data. El darrer pres és de setembre de 1707. Al dors porta escrit: «los prisioneros de estado que ay en Gerona» (ADG. St F. Gi. 761).

- 71** ADG. St F. Gi. 761. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 25/09/1707.
- 72** ADG. St F. Gi. 755. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 05/07/1707.
- 73** ADG. St F. Gi. 755. Carta de Josep Sunyer a Francesc Roca i Sitjar, 13/05/1708.
- 74** ADG. St F. Gi. 760. Josep Trias de Figueres a Àgata Portas, 24/06/1710.
- 75** ADG. St F. Gi. 760. Àgata Portas a Francesc Roca i Sitjar, 25 de juny de 1710.
- 76** ADG. St F. Gi. 760. Àgata Portas a Francesc Roca i Sitjar, 15 de juliol de 1710.
- 77** «Després que los imperials tingueren Barcelona, Gerona, Vich y altres vilas y llochs de Catalunya que junt a b lo favor del pahys y populatge menut casi estabe la major part en son favor y obediència», L.G. CONSTANS, «Una crònica inèdita ...», 77.
- 78** En una ordre feta des del camp de Peralada el 7 de juliol de 1708 per part de Gregori Matas i Pujol, es comminava la universitat de de Castelló d'Empúries que «conduescan ab bonas escoltas y gent armada en la plaça de Rosas tot lo blat y grans dels segrestos del patrimoni de sa excel·lència lo senyor comte de Ampúries y dels que segueixen lo bon partit del rey nostre senyor, Déu lo guarde, com són: mossèn Joseph Sabater, prevere, Josep Sabater, son fill, Baldiri Pastell, Dr. Sabater, y altres, y assò faran y compliran sots pena de mil lliuras y de correspondrer-ne de béns propis y de la universitat de dita vila y de inobediència», AMCE, Llibre de conclusions, 1695-1715, 8 de juliol de 1708.
- 79** A. COMPTE, «La Guerra de Successió vista des d'un petit nucli urbà empordanès», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25 (1981), 177, 187-189.
- 80** Beneficiat de la seu de Girona. Examinador sinodal l'1 de maig de 1715, sens dubte era una persona de confiança del bisbe. ADG. Actes sinodals, 7. (Antigament: T-126), 51r.
- 81** Que l'acord era versemblant, en tenim una prova en el testament de Josep de Jarau, ciutadà honrat de Barcelona, originari de Mataró, en el testament que fa a Figueres el 2 de juliol de 1707, «trobant-se com se troba de present dit real exèrcit tenir son camp en la present vila y terme de Figueres», en les disposicions relatives a l'herència impedeix que pugui recaure en cap dels seus descendents si han servit l'arxiduc, i obliga a col·locar en matrimoni als seus fills amb persones fidels a Felip V, «y axí bé que sien personas tingudes y reputades públicament per botiflers qui són los qui sempre se han apreciat y blazonat de tenir y reputar per vertader rey de Espanya y senyor legítim nostre al dit rey y senyor nostre Phelip quint». AHG. Notaria de Figueres, 552 (1706-1710), f. 361v i 366r
- 82** E. GRAHIT, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», *Revista de Gerona*, any XX, (abril de 1895), 4, 108-118 i (maig 1895), V, 136-145.
- 83** E. GRAHIT, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», *Revista de Gerona*, any XX, (juny de 1895), VI, 175-180.
- 84** L.G. CONSTANS, «Una crònica inèdita de la Guerra de Sucesión en Gerona», ..., 101-102.
- 85** El lliurament de la plaça de Girona es feia efectiva el 25 de gener de 1711, els articles de la capitulació eren del 29. El capítol de la seu de Girona acusa recepció de carta del bisbe el 4 de febrer de 1711 en què els comunica la tornada. El dia 5, el president del capítol «dixit quod habebat noticia quo illustrissimus dominus episcopus noster venit ad istam civitatem», ACG. Actes capitulars, 48 (1710-1715).
- 86** BC. F Bons. 13.966.
- 87** BC. F Bons. 649. *Manifiesto de sólidas verdades, desengaño de ignorantes, breve y compendioso discurso para prueba y calificación del derecho, justicia y razón que asiste al grande monarca de las Españas don Phelipe quinto, (que Dios guarde), en orden a la posesión y dominio de estos reynos, y para confusión de muchos a quienes tiene ciegos el demasiado affecto y amor al Señor Archiduque de Austria, rabia y furor contra franceses*, Girona, impremta de G. Bro, 1713.
- 88** *Ibidem*, 105.
- 89** J.M. MARQUÈS, *Una historia de la diòcesi de Girona*, Montcada i Reixac, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Bisbat de Girona, 2007, 152, i «Càrrecs de col·laboradors de bisbes de Girona, 1600-1774», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLI, (2000), 136.
- 90** ADG. Actes sinodals, 7. (Antigament: T-126), f. 40r-43r, Edicte del bisbe Miquel Joan de Taverner i Rubí, Girona, 11 d'abril de 1714, 4 folis.
- 91** Comunicat al brigadier Antonio Gandolfo, comandant de la vila de Figueres: «Cómo aya venido en nuestra noticia que el guardián del convento de los padres de San Francisco de la dicha villa de Figueres tiene en su poder diferentes papeles prejudiciales al bien público y servicio de su Magestad, por tanto, en virtud de las presentes cometemos a VS que luego de recibidas las presentes se confiera en dicho convento y en la selda propia de dicho guardián u otro lugar donde convenga a fin de hazer escrutinio de todos dichos papeles y hazer aprehensión de aquellos que parecieren ser contra del bien público y servicio de su magestad», ADG. Llibre de negocis del Breu apostòlic, 1665 -17..., f. 93v.
- 92** J. PELLA Y FORGAS, *Historia del Ampurdán*, ..., 738.
- 93** Les fortificacions de l'Escala, L. BOIX, M. FONT, P. GAI, M.D. PIÑERO, «La Guerra de Successió i el cadastre de Patiño, de 1716, a l'Escala», *Fulls d'Història Local*, 102 (abril 2014), 10-17. Aquestes obres de fortificació van ser obertament criticades per Juan Marquina, al davant de la plaça de Roses, el 30 de maig de 1712, per considerar que era una mala inversió, ja que els imperials l'arrabassarien fàcilment, en canvi Roses era inexpugnable i no s'hi destinaven els diners que calia, A. ESPINO, *La Guerra de Successió a Catalunya*, ..., 146.
- 94** A. ESPINO, *Pàtria i llibertat*, ..., 147. L. BOIX, M. FONT, P. GAI, M.D. PIÑERO, «La Guerra de Successió ...», 15.
- 95** BC. F. Bon: 7794. *Relación diaria de lo sucedido dentro de la Plaza de Gerona durante el bloqueo que la pusieron los enemigos en 28 de abril de 1712 y se levantó en 3 de enero de 1713*.
- 96** N'hi hagué d'altres: el comte de Darnius, Oleguer de Taverner i d'Ardena, el bisbe de Girona, Francesc Gaiolà i Jeroni Fontdevila, jutges, el metge Jaume Miró, Josep Oliveras, un benedictí de Sant Pere de Besalú, els quals, un cop alliberada la ciutat «van demanar pensions derivades dels productes segrestats, així com el patrocini social, ja fos a través de l'ennobliment o per mitjà de l'ascens militar», A. CASES, *Guerra i quotidianitat* ..., 186 i 187. Emili Grahit ho havia escrit ben clar: «se exigieron a muchos habitantes, grandes sumas de parte del Dr. Gregorio Matas, ministro de Justicia, y de orden del Duque de Noailles, para la subsistencia de la tropa y reparo de las fortificaciones», E. GRAHIT, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», *Revista de Gerona*, any XX, (juliol de 1895), VII, 210.
- 97** E. GRAHIT, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», *Revista de Gerona*, any XX, (agost de 1895), VIII, 234-244.
- 98** *Mémoires du marechal de Berwick écrits par lui même*, II, París, chez Moutard, 1778, 158.
- 99** ACPE. Llibre de memòries d'Amer Massó de Sant Esteve de Guialbes (s. XVIII), 29.
- 100** ACPE. Llibre de memòries d'Amer Massó de Sant Esteve de Guialbes (s. XVIII), 28.
- 101** *Memòries d'una família pagesa: els Anglada de Fonteta (segles XVII-XVIII)*, estudi i transcripció de S.SOLER, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, 1994, 82.
- 102** AMTM. 1.0004, 39v.
- 103** AMTM. 1.0004, 55v.
- 104** AMTM. 1.0004, 53r.
- 105** ADG. St. F. Gi 755. 06/06/1713.

- 106** ADG. St. F. Gi 719: Llibra de comtas de Francesch Rocha Sitjar, fill de Miquel Rocha, comensant als 22 de juliol de 1682 (1682-1736), f. 1.
- 107** M. PUIG, «Olot i la Guerra de Successió», ..., 51-52.
- 108** «Desenganyat un austríach de sa afició, per desengany de molts compongué las següents cuartillas», E. C. GIRBAL, «Otro poeta catalán desconocido», *Revista de Gerona*, XI (1887), 292.
- 109** «Décimas», E. C. GIRBAL, *Ibidem*, 341.
- 110** Aquesta dècima la dedica al Vicari general Mayol. *Ibidem*, 342.
- 111** *Ibidem*, 343.
- 112** *Ibidem*, 346.
- 113** X. TORRES, *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, PUV, 2008, 336.
- 114** Sebastià Casanova explica com el seu pare hagué d'amagar-se, per no haver de ser allistat, S. CASANOVAS, *El manuscrit ...*, 76
- 115** ACPE. Llibre de memòries d'Amer Massó de Sant Esteve de Guialbes (s. XVIII), 30.
- 116** J. MERCADER, *Els Capitans Generals (segle XVIII)*, Barcelona, Edicions Vicens-Vives, 19802, 64, 65. La primera edició de 1957.
- 117** Vid. L.G. CONSTANS, «Una crónica inédita ...», 102-103. L'Edicte del comte de Fiennes és publicat a Girona el 16 de novembre de 1714: «*Edicto sobre la obligació de entregar todas las armas los paisanos que no tengan permiso, bajo pena de muerte*». El príncep Pío, en fa un altre, el 26 de novembre de 1715, a Barcelona. J. GUNZBERG, «Instituciones públicas catalanas después del Decreto de Nueva Planta», *Ius Fugit*, 13-14 (2004-2006), 270-271.
- 118** AMTM. 1.0004, 60r.
- 119** «Lo Dr. Francesch Puig y Joan Deldon cobraran lo carrer Major. Lo sr. Martí Carlas y Joseph Creus cobraran lo carrer del Ospital. Lo dr. Joseph Sarralta y Nicolau Buscall, lo carrer dels Bous. Lo sr. Joseph López, Joseph Clergas y Joan Aloy, lo carrer de la Codina. Joan Fuster y Joseph Artigas, lo carrer de la Olla. Rafael Boris y Joseph Gich, los masover de dessà lo riu de Ter. Lo sr Joseph Pla y Micalet y Genís Trascó cobraran lo tall dels masovers de dellà lo riu de Ter» AMTM. 1.0004, 60v.
- 120** AMTM. 1.0004, 63v.
- 121** AMTM. 1.0004, 63v.
- 122** El 18 setembre de 1715, els acords del consell posen de manifest la crua realitat: encàrrec a un dels prohoms de la vila perquè es faci càrrec del cobrament dels ròssecs i que es mostri a les autoritats borbòniques a Barcelona que la vila està exhausta. «Lo sobredit concell ha donat ple poder al sr Joseph López per averiguar los ròssechs que difarens particulars deuen dels talls que se són fets en la present vila y averiguats que sien los billets del que tenen pagar que puga firmar-los recibo definitiu que la vila promet tenir-o per fet. Lo mateix concell à elegit als srs Joseph Lopez, lo doctor Francesch Puig y Pujadas, Nicolau Buscall, Isidro Cortada y Joseph Mir y Senan, menor, per fer una llista de tot lo que's deu de talls atressats fins lo primer de setembre de 1715, lo qual se antregarà a dit sr López per colletar los talls. Lo dit concell ha resolt que se escrigués en Barcelona al dr Jaume Oliva perquè se tragués un decret perquè se prívian los gastos tant grans que se fan per esta y altres cors a n'als particulars de dita present vila», AMTM. 1.0004, 66r.
- 123** El 19 de gener de 1716, el consell resol fer un tall per suplir el que els pobres no poden pagar per satisfer la carta de pagament del regiment de Mahoni de Banyoles, AMTM. 1.0004, 71r.
- 124** AMTM. 1.0004, 64v.
- 125** Sobre el recurs a la plata de l'església, J.M. PUIGVERT, «Les obreries parroquials i la pagesia benestant. La diòcesi de Girona, segles XVII-XIX», dins R. CONGOST, L. TO, (eds.), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, 350-352. J.M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, 157-159. Per la vall de Ribes, el santuari de Núria es ven les presentalles d'or i argent el 1715, i els jurats de Pardines també acorden donar la creu de plata de l'església i vendre o empenyorar els comunals de la muntanya de Pardines, M. SITJAR, «La vall de Ribes després de l'11 de setembre: els primers anys de postguerra», *Ius Fugit*, 13-14 (2004-2006), 169, 172.
- 126** El 1713 Martí Carles havia cedit 290 quarteres de blat a la universitat que, per sentència, foren valorades en 1667 lliures i 10 sous, el gener de 1714. Per fer-hi front, el 20 d'octubre de 1714, la universitat de Torroella de Montgrí cedeix a Martí Carles la meitat dels vintens. Salvador Quintana i el seu fill Francesc reclamen 548 dobles que havien cedit a la universitat el 1716 «per pagar los plaços demanats a dita universitat per los ministres del rey nostre senyor Felip quint».
- 127** AHG. Not. Torroella de Montgrí, 300: 16 de maig de 1716.
- 128** La Bisbal i Sant Feliu de Guixols arribaren a una concòrdia amb els creditors censalistes el 1722, d'altres poblacions empordaneses s'imposaren redelmes, encara, el 1731, Fortià, o el 1734, Bellcaire, l'elevat endeutament era general. M. BORRELL, «L'endeutament municipal selvatà en la primera meitat del segle XVIII», *Quaderns de la Selva*, 9 (1996), 105.
- 129** A. COMPTE, «El Alto Ampurdán», *Pirineos*, 1963-1964, 110-112. A Torroella de Montgrí, es farà el repartiment del Puig de les Sorres el 18 de març de 1718 (AHG. Not. Torroella de Montgrí, 302) o els cellons de la Devesa, el 31 de desembre de 1715 (AHG. Not. Torroella de Montgrí, 309).
- 130** «La càrrega fiscal anual del cadastre multiplica per 7,3 la càrrega derivada dels serveis votats en les darreres corts generals», A. ALCOBERRÓ, «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització», *Pedralbes*, 25 (2005), 244.
- 131** BC. F. Bons 6771. *Edicto del Superintendente Pedrajas, retirando las execuciones por el cobro de las deudas de la Contaduría del Catastro hasta fin de 1719*, Barcelona, 1 de juliol de 1720.
- 132** J. MERCADER, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Eds. 62, 19852, 181-183.
- 133** ACPE. Llibre de memòries d'Amer Massó de Sant Esteve de Guialbes (s. XVIII), 30.
- 134** S. CASANOVAS, *El manuscrit de Palau-saverdera ...*, 124-125.
- 135** P. DE LA FUENTE, *Les fortificacions reials del golf de Roses ...*, 366.
- 136** S. CASANOVAS, *El manuscrit de Palau-saverdera...*, 76.
- 137** *Ibidem*, 77.

VICENS

*“L'experiència
de cinc generacions
al servei del client”*

- AGÈNCIA D'ASSEGURANCES EXCLUSIVA
- núm Reg DGSFP: C0723B17488115

- ASSESSORIA D'EMPRESES I FINANCERA
- ASSESSORIA FISCAL, LABORAL I COMPTABLE

- ASSESSORIA JURÍDICA

- ASSESSORIA IMMOBILIÀRIA

registre d'agents immobiliaris
de Catalunya aicat 4241

Av Girona, 34 baixos - Apartat de correus,33 - 17130 l'Escala
assessoria@vicens.cat - mediadors@vicens.cat
Tel 972 770 424 - 686 961 317

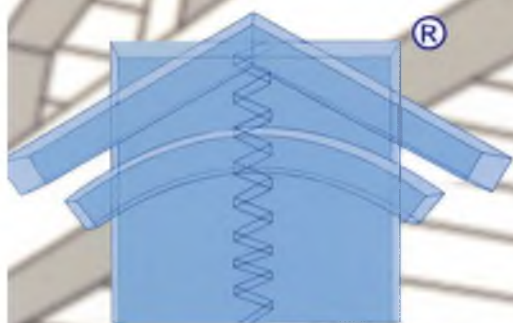
www.vicens.cat

Innovació en estructures

Fusteria tècnica a l'abast de tothom

Càlcul i disseny Qualitat

tecnifusta
enginyeria

TECNIFUSTA
RESTAURACIÓN

TECNIFUSTA

info@tecnifusta.com

www.Tecnifusta.com

Closa d'en Llop, 110 · L'Escala

Tel: 972 77 00 6